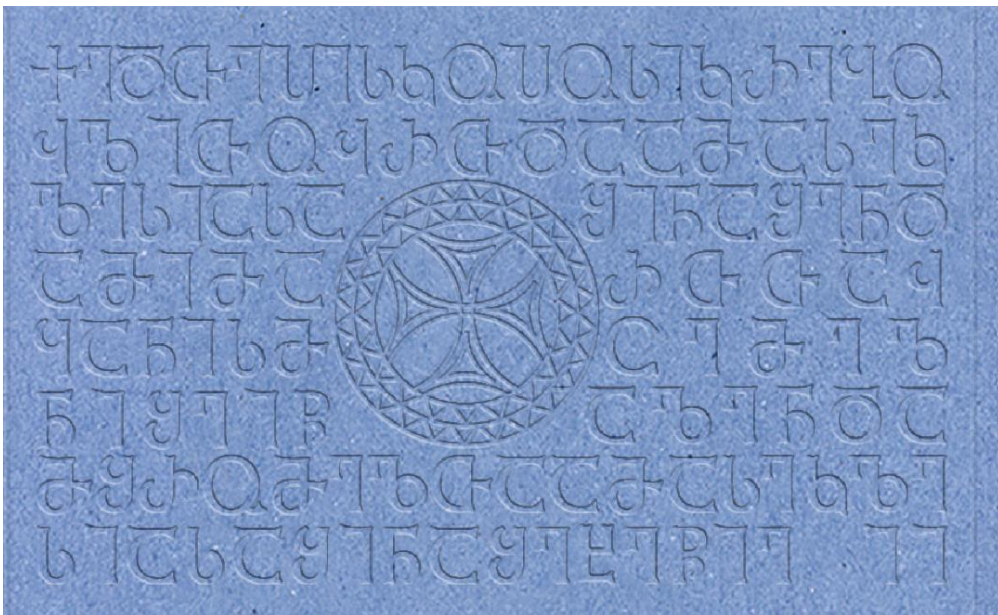

The Bilingual Scientific Online Journal of the **Academy for Digital Humanities**

დიגיტალური ჰუმანიტარის აკადემია - საქართველოს
ორენოვანი საერთაშორისო სამეცნიერო ონლაინჟურნალი

დიგიტალური ქართველოლოგია

Digital Kartvelology

Volume 2

Dedicated to the Memory of Winfried Boeder (2.4.1937 – 22.12.2023)

ეძღვნება ვინფრიდ ბოედერის (2.4.1937 – 22.12.2023) ხსოვნას

Tbilisi / თბილისი

2023

The journal **Digital Kartvelology** aims to promote the development of Digital Kartvelology and to create an academic platform for specialists working in Digital Humanities to publish scientific papers. The journal covers the following fields: Digital Humanities, Digital Kartvelology, Digital Rustvelology, Digital Caucasiology, Digital Lexicography, Translation Studies, Georgian Language Technologies, Corpus linguistics, Documentary Linguistics, Digital Manuscript Studies.

ჟურნალი **დიגיტალური ქართველოლოგია** მიზნად ისახავს დიგიტალური ქართველოლოგიის განვითარების ხელშეწყობას და წარმოადგენს აკადემიურ პლატფორმას აღნიშნული მიმართულების სპეციალისტებისთვის სამეცნიერო ნაშრომების გამოსაქვეყნებლად. ჟურნალში წარმოდგენილია შემდეგი დარგები: დიგიტალური ჰუმანიტარია, დიგიტალური ქართველოლოგია, დიგიტალური რუსთველოლოგია, დიგიტალური კავკასიოლოგია, დიგიტალური ლექსიკოგრაფია, თარგმანმცოდნეობა, ქართული ენის ტექნოლოგიები, კორპუსლინგვისტიკა, დოკუმენტლინგვისტიკა, ხელნაწერთა დიგიტალური შესწავლა.

Scientific Council:

Chairman of the Scientific Council: Jost Gippert (Germany)

Members of the Scientific Council: Manana Tandashvili (Germany), Paul Meurer (Norway), Bernard Outtier (France), Iryna Gurevych (Germany), Tony McEnery (England), Mzekala Shanidze (Georgia), Tinatin Margalitzadze (Georgia), Nino Pirtskhalava (Georgia), Vakhtang Litcheli (Georgia)

Secretary of the Scientific Council: Mariam Kamarauli (Germany)

სამეცნიერო საბჭო:

სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე: იოსტ გიპერტი (გერმანია)

სამეცნიერო საბჭოს წევრები: მანანა თანდაშვილი (გერმანია), პაულ მოირერი (ნორვეგია), ბერნარ უტიე (საფრანგეთი), ირინა გურევიჩი (გერმანია), ტონი მაკენერი (ინგლისი), მზექალა შანიძე (საქართველო), თინათინ მარგალიტაძე (საქართველო), ნინო ფირცხალავა (საქართველო), ვახტანგ ლიჩელი (საქართველო)

სამეცნიერო საბჭოს მდივანი: მარიამ ყამარაული (გერმანია)

Editorial Board:

Manana Tandashvili (Editor-in-Chief), Darejan Tvaltadze (Editor), Ramaz Khalvashi, Maia Lomia, Ketevan Margiani, Ketevan Datukishvili, Khatuna Beridze, Natia Dundua (Executive Secretary), Kakhaber Loria, Luka Nakhutsrishvili

სარედაქციო საბჭო:

მანანა თანდაშვილი (მთავარი რედაქტორი), დარეჯან თვალთვაძე (რედაქტორი), რამაზ ხალვაში, მაია ლომია, ქეთევან მარგიანი, ხათუნა ბერიძე, ნათია დუნდუა (აღმასრულებელი მდივანი), კახაბერ ლორია, ლუკა ნახუტყრიშვილი

დიגיტალური
ჰუმანიტარის
აკადემია

© Academy for Digital Humanities - Georgia

© დიგიტალური ჰუმანიტარიის აკადემია - საქართველო

ISSN: 2720-8427 (online)

Digital Kartvelology, Vol. 2

დიגיტალური ქართველოლოგია, ტომი 2

Contents / სარჩევი:

Preface (Manana Tandashvili, Jost Gippert)	V
წინასიტყვაობა (მანანა თანდაშვილი, იოსტ გიპერტი)	IX
Address to the Symposium's Participants (Mzekala Shanidze)	XVI
მიმართვა სიმპოზიუმის მონაწილეებისადმი (მზექალა შანიძე)	XVI
I. History of Sciences / მეცნიერების ისტორია	
George Hewitt (School of Oriental and African Studies, London) Studying Kartvelian/Caucasian Languages in the Soviet Period and Today	1
ჯორჯ ჰუიტი ქართველურ/კავკასიურ ენათა შესწავლა საბჭოთა პერიოდში და დღეს	12
II. Lexicography / ლექსიკოგრაფია	
Donald Rayfield (Queen Mary University, London) The Indigestible Impact of English on the Modern Georgian Lexicon	14
დონალდ რეიფილდი ინგლისური ენის დამღუპველი ზეგავლენა თანამედროვე ქართული ენის ლექსიკაზე	27
III. Linguistics / ენათმეცნიერება	
Jost Gippert (University of Hamburg) Old Georgian "Suffixaufnahme" Revisited (II)	29
იოსტ გიპერტი "Suffixaufnahme"-ს რევიზიისათვის ძველ ქართულში (II)	56
IV. Documentary Linguistics / დოკუმენტისტიკა	
Ramaz Khalvashi (Shota Rustaveli Batumi State University) Batumi Linguoculturological Digital Archive: New Perspectives of the Documentation of the Adjara Region	57
რამაზ ხალვაში ბათუმის ლინგუოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივი: დოკუმენტირების ახალი პერსპექტივები	69
Karina Vamling (Malmö University) An Exploration of the Urban Linguistic Landscape of Batumi: The Case of Luka Asatiani Street	70
კარინა ვამლინგი ურბანული ლანდშაფტის ლინგვისტური კვლევისათვის ბათუმში: ლუკა ასათიანის სტრეტის მაგალითი	81

V. Digital Rustvelology / დიგიტალური რუსთველოლოგია

Manana Tandaschwili (University of Frankfurt), Mariam Kamarauli (University of Hamburg) Translating the Stylistic Devices of <i>The Knight in the Panther's Skin</i> (The case of the 'sun')	82
მანანა თანდაშვილი, მარიამ კამარაული „ვეფხისტყაოსანში“ გამოყენებული მხატვრული ხერხების თარგმნისათვის (მეტაფორის შემცველი მიმართვის ფორმულის თარგმნის მაგალითზე)	104

VI. Digital Manuscript Studies / ხელნაწერთა დიგიტალური შესწავლა

Bernard Outtier (Bibliothèque du Caucase, Saint-Martin-de-la-Mer) <i>Colligate fragmenta</i> : Fragments of Dispersed Caucasian Manuscripts Virtually Reunited	106
ბერნარ უტიე <i>Colligate fragmenta</i> : დანაწევრებულ და ვირტუალურად გამთლიანებულ კავკასიურ ხელნაწერთა ფრაგმენტები	123
Theresa Zammit Lupi (Charles Francis University, Graz) A Codicological Description of the Georgian Lectionary at Graz University Library	124
ტერეზა ზამიტ ლუპი გრაცის ქართული ლექციონარის კოდიკოლოგიური აღწერილობა	132
Maia Matchavariani (Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts, Tbilisi) The Georgian Life of Paul of Thebes	135
მაია მაჭავარიანი პავლე თებელის „ცხოვრების“ უძველესი ქართული ვერსია	169
Christa Müller-Kessler (Friedrich Schiller University, Jena) Addendum to John Chrysostom's Homily <i>de poenitentia</i> (CPG 4631; PG 60, 765–768) in Christian Palestinian Aramaic	170
კრისტა მიულერ-კესლერი იოანე ოქროპირის ჰომილიის <i>de poenitentia</i> (CPG 4631; PG 60, 765–768) ქრისტიანულ-პალესტინური არამეული ტექსტის ერთი დამატებითი ფურცელი	176

VII. Digital Caucasiology / დიგიტალური კავკასიოლოგია

Paul Meurer (University of Bergen) Towards a Treebank of Abkhaz. The AbNC, Analysing Abkhaz, and the Importance of Good Tools	177
პაულ მოირერი აფხაზური ენის ხეთა ბანკი. აფხაზური ენის ეროვნული კორპუსი, აფხაზური ენის ანალიზი და შესაფერისი ინსტრუმენტები	186
Nina Dobrushina (Laboratoire Dynamique du Langage, CNRS, Lyon) Nakh-Daghestanian Languages: Digital Resources and some Examples of their Use	188
ნინა დობრუშინა ნახურ-დაღესტნური ენები: ციფრული რესურსები და მათი გამოყენების რამდენიმე მაგალითი	199

Preface

The present second volume of the online journal Digital Kartvelology contains contributions of participants of the international symposium “Digital Caucasiology – a Change of Paradigm?” which took place, with kind support by the Volkswagen Foundation, at Goethe University of Frankfurt / Main on 4–8 October 2023.

Three years ago, when we intended to apply for funding for the symposium, we already knew what its general theme would be: we wanted to organise an international forum of Digital Caucasiology in Frankfurt to discuss the challenges and perspectives of the development of the subject in the 21st century. However, we had to contemplate for quite a long time how to formulate the title of the symposium in order to express our goal more precisely. Then we remembered a book that had inspired us a lot – the *Revolution of Science* by Thomas Kuhn, in which he deals with paradigm changes in science. Consequently, the question arose whether the Humanities and its subjects, among them all facets of Caucasiology, should be redefined due to the impact of digitisation – are we experiencing a change of paradigm with what we are doing? Is this now the time of reinterpreting our knowledge and aims, of what we accept and use as resources, of what methods of research we should apply, and of how we can meet the challenges of the digital era in both research and education? Are we really experiencing a change of paradigm? And lastly, where are we going now?

The five days of the symposium turned out to be extremely interesting and inspiring for all participants, not only in terms of the diversity of topics dealt with but also because of the fact that it was attended both by established and renowned scholars and by members of a new generation of researchers for whom the digital world is their everyday, natural environment. The participation of these two different groups in the symposium further emphasised its pivotal question: are we experiencing a paradigm shift in Caucasiology?

From Humanities to Digital Humanities

The invention of writing systems was of great importance for the emergence and development of human life and thought. Humanity was given the opportunity to note down important information and to provide a mechanism for storing and transmitting it. Written monuments applied to many different materials have preserved the memory of mankind for millennia. Without this channel of information delivery, modern science would not possess a reliable source for reconstructing views and events of the past.

We often hear that the world has changed radically in the third millennium of our era, with humanity entering into a completely different dimension of reality. The modern reality we find ourselves in is the age of easy access to information as a source of knowledge. The information explosion has indeed brought about a qualitative change in society. Without access to information, not only people’s daily lives but also every kind of human activity is unthinkable today. At the same time, the development of information technology also led to the transformation of Humanities as a scientific subject into Digital Humanities, as Anne Burdick and her colleagues pointed out in the preface to their electronic book on Digital Humanities:¹

¹ Anne Burdick, Johanna Drucker, Peter Lunenfeld, Todo Presner, Jeffrey Schnapp, *Digital Humanities*. Cambridge, Mass. / London: The MIT Press, 2012, [VII]. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9248.001.0001>.

We live in one of those rare moments of opportunity for the humanities, not unlike other great eras of cultural-historical transformation such as the shift from the scroll to the codex, the invention of moveable type, the encounter with the New World, and the Industrial Revolution.

Today we are looking for an answer to the question what it means to be a human being in the networked information age and to participate in the extremely complex forms of communication, and beyond this, how we can act as scholars dealing with research questions that require a broad context and cannot be reduced to a single area, medium, discipline, or institution.

Under these conditions, we are fully aware that the concept of “knowledge” must be redefined. We are no longer confined to a pure knowledge of facts or events. What is required today is a new kind of knowledge that highlights the relationship between facts and events, how it is structured and why it works the way it does; or, to quote Anne Burdick and her colleagues again:¹

Digital Humanities represents a major expansion of the purview of the humanities, precisely because it brings the values, the representational and interpretive practices, the meaning-making strategies, the complexities and ambiguities of being human into every realm of experience and knowledge of the world. It is a global, trans-historical, and transmedial approach to knowledge and meaning-making.

From the Budapest Open Access Initiative to the European Open Science Cloud

The qualitative change of society at the turn of the 21st century was accelerated by the globalisation of the world via a technological miracle – the World Wide Web, which made it possible to exchange information incredibly easily and fast. The new perspectives of scientific communication were recognised very quickly. One of the triggering factors was an initiative by scientists that took place in Budapest on 1–2 December 2001 and completely changed the world of science. It resulted in the Budapest Open Access Initiative (BOAI), which arose from a small but lively meeting convened by the Open Society Institute (now Open Society Foundations, OSF). The participants represented many points of view, different academic disciplines and national diversity, and they had experience with many of the ongoing initiatives that make up the Open Access movement.

The availability and free use of both primary and secondary resources has opened up completely new possibilities for the Humanities. For example, it has now become possible to virtually collate fragmented manuscripts that are geographically scattered over different regions of the world. This was particularly effective in terms of virtually joining lower layers of palimpsest manuscripts and recovering “lost” texts. Along with printed journals, online journals appeared, which created new forms of scientific communication and remarkably accelerated the development of interdisciplinary fields.

Within just one decade, the Open Access Initiative gave rise to a new form of science: the concept of Open Science (OS), which brought with it a substantial change in scientific working methods and communication. The establishment of OS provided not only new standards but also new ethics for the scientific communities, which gained universal recognition. Guidelines such as the *UNESCO Recommendation on Open Science* have anchored OS in science policy, both national (on the European level) and international. This was ensured by the integration of the principles of democracy in science – that is, the democratisation of science. The *UNESCO Recommendation* states:

Preface

Building on the essential principles of academic freedom, research integrity and scientific excellence, Open Science sets a new paradigm that integrates into the scientific enterprise practices for reproducibility, transparency, sharing and collaboration resulting from the increased opening of scientific contents, tools and processes.²

In practice, OS creates a unified framework for the development of world science, which is built on three main principles: as the UNESCO *Recommendation* continues, it

- a) makes multilingual scientific knowledge openly available, accessible and reusable for everyone
- b) increases scientific collaborations and sharing of information for the benefits of science and society
- c) opens the processes of scientific knowledge creation, evaluation and communication to societal actors beyond the traditional scientific community.³

The democratisation and global integration of science has found its realisation in various organisations, such as for example the European Open Science Cloud (EOSC). EOSC is a “pan-European project designed to create a virtual environment for sharing and accessing research data across borders and scientific disciplines”.⁴ The EOSC Portal is the gateway to this environment, providing a single access point to a wealth of research resources and services. EOSC is recognised by the Council of the European Union as a pilot action to deepen the new European Research Area (ERA). As declared on its website, “EOSC enables a step change across scientific communities and research infrastructures towards

- seamless access
- FAIR (Findability, Accessibility, Interoperability and Reusability) management
- reliable reuse of research data and all other digital objects produced along the research life cycle (e.g. methods, software and publications)”.⁵

The process from Open Access to Open Science, going on over the last two decades, indeed indicates a change in the philosophy of science.

Necessity and significance of establishing Digital Humanities

To return to our main topic: did the development of Digital Humanities mean a change of paradigm in Caucasiology?

We may agree that Digital Humanities as a first-born subject of the 21st-century is a logical and inevitable outcome of the digital age. It emerged due to the technologisation of research processes within the sciences, which brought the quantitative and qualitative aspects of research into one plane. The fast processing of big data and the possibility of automating cluster analyses of data transformed the research process: for instance, the corpus linguistic processing of language data makes it possible to generate scientific results concerning lexicography or grammar automatically. Different types of corpora, new types of resources such as dictionaries in the form of linked-data corpora, the documentation of spoken languages in multimedial formats like EAF and its storage in language archives, the usage of multispectral cameras for

² UNESCO Recommendation on Open Science, II.5: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379949>.

³ *Ib.*, II.6.

⁴ See <https://eosc-portal.eu/about>.

⁵ See <https://eosc-portal.eu/about/eosc>.

the decipherment of palimpsests and other theoretical and technological innovations – all this belongs to the modern Humanities of today.

Regarding the Caucasian – and especially the Kartvelian – languages, the development of Digital Humanities has brought about several tasks that need to be solved:

- a) the creation of big data for the languages under concern, in the form of digital text corpora of both written and spoken languages
- b) the creation of corpus-based digital dictionaries (e-dictionaries)
- c) the development of modern technologies for the processing of digital data, adapted to the morphology and syntax of the languages under concern
- d) the development of standards and tools that are suitable for the languages under concern (such as UNICODE assignments, fonts with special graphemes and diacritical marks, etc.).

Within the realm of Caucasiology, the solution of these (and other) tasks has been the object of several international cooperation projects such as TITUS, ARMAZI, ECLinG, SSGG, and GNC⁶ over the past 40 years, and many others are coming up these days.

The articles of the participants of our symposium that are collected in the present volume of *Digital Kartvelology* deal with digital resources, technologies and tools for Kartvelian and other Caucasian languages and the cultures they represent. Thematically they cover different fields of the Humanities, beginning with the history of sciences and encompassing several aspects of linguistics as well as manuscript studies and Rustvelology. We may not find the answer in this volume as to whether we are really experiencing a paradigm shift in our science, but one thing that we can say with certainty is that concepts such as knowledge, resource and method, grammar and some others need to be reinterpreted.

A farewell

Just when this volume was being prepared for being put online, we received the message that our friend and colleague Winfried Boeder, an outstanding scholar of Kartvelology, had passed away on 22 December 2023. Knowing that he was terminally ill, the participants of the symposium had sent him a greeting card, which he had received with great joy.⁷ The present volume is dedicated to his memory.

Manana Tandashvili
Frankfurt / Main

Jost Gippert
Hamburg

⁶ Cf. <https://titus.uni-frankfurt.de>; armazi.uni-frankfurt.de; <https://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/ecling/ecling.htm>; <https://titus.uni-frankfurt.de/ssgg/ssgg.htm>; <http://gnc.gov.ge/gnc/page>.

⁷ E-mail of Doris Boeder, 11 October 2023.

წინასიტყვაობა

საერთაშორისო სამეცნიერო ელექტრონული ჟურნალი „დიგიტალური ქართვოლოგია“ 2021 წელს დაარსდა და მისი პირველი ტომი 2022 წელს გამოიცა. წინამდებარე, მეორე ტომი მთლიანად დაეთმო იმ მეცნიერთა ნაშრომებს, რომლებმაც მონაწილეობა მიიღეს 2023 წლის 4–8 ოქტომბერს მაინის ფრანკფურტის გოეთეს უნივერსიტეტში გამართულ საერთაშორისო სიმპოზიუმში „დიგიტალური კავკასიოლოგია – პარადიგმის ცვლა?“

სამი წლის წინ, როდესაც კავკასიოლოგიის დარგში საერთაშორისო სიმპოზიუმის ჩატარება გადავწყვიტეთ და დაფინანსების მოსაპოვებლად ფოლკსვაგენის ფონდში (Volkswagen Stiftung) წარსადგენ პროექტზე დავიწყეთ მუშაობა, უკვე განსაზღვრული გვქონდა როგორც სიმპოზიუმის თემა, ისე – მისი მიზანი: სიმპოზიუმის ორგანიზატორებს გვსურდა კიდევ ერთხელ შეგვრებილიყავით დარგის წარმომადგენლები დიგიტალური კავკასიოლოგიის თემისადმი მიძღვნილ საერთაშორისო ფორუმზე, რათა ერთად განგვეხილა ის გამოწვევები, რომელთა წინაშეც აღმოჩნდა კავკასიოლოგია და გვემსჯელა იმ პერსპექტივების შესახებ, რომელსაც გვთავაზობს 21-ე საუკუნე. თუმცა, საკმაოდ დიდხანს ვფიქრობდით იმაზე, თუ სახელად რა უნდა დაგვექმია სიმპოზიუმისათვის რათა, ერთი მხრივ, თავი აგვერიდებინა ბანალური დასახელებისათვის (მაგალითად, „საერთაშორისო სიმპოზიუმი კავკასიოლოგიაში“) და, მეორე მხრივ, ზუსტად გადმოგვეცა სიმპოზიუმის ჩატარების მიზანი. სწორედ მაშინ გაგვახსენდა თომას კუნის წიგნი „მეცნიერების რევოლუცია“, რომელიც ავტორმა მეცნიერებაში პარადიგმის ცვლილების საკითხს მიუძღვნა. თითქოს ყველაფერი თავისით დალაგდა: თომას კუნის ნააზრევმა სიმპოზიუმის სახელი შთაგვაგონა – „დიგიტალური კავკასიოლოგია – პარადიგმის ცვლა?“ და სულ სხვა კუთხით დაგვანახა დაგეგმილი ფორუმის მნიშვნელობა. სერიოზულად დაგვიქრდით შემდეგ საკითხებზე: ხომ არ შეიცვალა მეცნიერების ფილოსოფია ტექნოლოგიზაციის სულ უფრო მხარდი პროცესის ფონზე? ხომ არ განვიცდით მეცნიერებაში პარადიგმის ცვლას? რა ტიპის რესურსებს ვიყენებთ კვლევისათვის და კვლევის რა მეთოდების განვითარებას მოითხოვს დღეს თანამედროვე მეცნიერება? ხომ არ დადგა ცოდნის რეინტერპრეტაციის დრო? და რაც მთავარია, როგორ გავუმკლავდეთ ციფრული ეპოქის გამოწვევებს როგორც სამეცნიერო-კვლევით სფეროში, ისე განათლების სისტემაში? სად დგას დღევანდელი კავკასიოლოგია მეცნიერების ფილოსოფიისა და არსებული პარადიგმის ცვლის ფონზე და რა მიმართულებით უნდა ვიაროთ სამომავლოდ?

საერთაშორისო სიმპოზიუმი, რომელიც 2023 წლის 4-8 ოქტომბერს ჩატარდა ფრანკფურტის უნივერსიტეტში, უაღრესად საინტერესო და შთამაგონებელი აღმოჩნდა ყველა მონაწილისთვის არა მხოლოდ განხილული თემების მრავალფეროვნებით, არამედ იმითაც, რომ სიმპოზიუმზე რამდენიმე თაობა შეხვდა ერთმანეთს: ცნობილ და სახელმოსხვეჭილ მეცნიერთა გვერდით იდგნენ ახალგაზრდა მკვლევარები, რომელთათვისაც ციფრული სამყარო ყოველდღიური, ბუნებრივი გარემოა. სხვადასხვა თაობის წარმომადგენელთა მიერ სიმპოზი-

უმზე წაკითხული მოხსენებების შემდეგ კიდევ უფრო მეტად გამოიკვეთა საკითხის აქტუალობა: შეიცვალა თუ არა, ზოგადად, მეცნიერების პარადიგმა ჰუმანიტარულ დისციპლინებში და კერძოდ, კავკასიოლოგიაში?

ტრადიციული ჰუმანიტარიიდან დიგიტალურ ჰუმანიტარიამდე

დამწერლობის სისტემების გამოგონებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ადამიანის ცხოვრებისა და აზროვნების განვითარებისათვის. სწორედ დამწერლობის მეშვეობით შეძლო კაცობრიობამ უმნიშვნელოვანესი ინფორმაციების დოკუმენტირება და უზრუნველყო მისი შენახვისა და გადაცემის მექანიზმი. სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მასალაზე შესრულებულმა წერილობითმა ძეგლებმა ერთგულად შემოუნახეს კაცობრიობას ათასწლეულების განმავლობაში დაგროვილი ცოდნა. ინფორმაციის გადაცემის ამ არხის გარეშე, თანამედროვე მეცნიერებას არ ექნებოდა საიმედო წყარო ისტორიული მოვლენების აღსადგენად და კაცობრიობის ცოდნის გადასარჩენად.

დღეს ხშირად გვეხმის, რომ სამყარო რადიკალურად შეიცვალა ჩვენი ეპოქის მესამე ათასწლეულში, რომ კაცობრიობა რეალურად განსხვავებულ განზომილებაში შევიდა. თანამედროვე რეალობა, რომელშიც ჩვენ აღმოვჩნდით, არის ინფორმაციის, როგორც ცოდნის წყაროს, მარტივად წვდომის ხანა. ინფორმაციული ტექნოლოგიების „აფეთქებამ“ ბუნებრივად მოიტანა ადამიანის არსებობისა და საზოგადოებაში მისი ფუნქციონირების თვისებრივი ცვლილება. ინფორმაციის ხელმისაწვდომობის გარეშე დღეს წარმოუდგენელია არა მხოლოდ ადამიანთა ყოველდღიური ცხოვრება, არამედ მათ შორის ნებისმიერი სახის კომუნიკაცია. ბუნებრივია, რომ ინფორმაციული ტექნოლოგიების განვითარებამ, ამავდროულად, დააჩქარა მეცნიერების განვითარება და მისი ტრანსფორმაცია გამოიწვია. ეს ცვლილებები შეეხო ჰუმანიტარულ მეცნიერებებსაც. როგორც ენ ბერდიკი და მისი კოლეგები „დიგიტალური ჰუმანიტარიის“ წინასიტყვაობაში აღნიშნავენ: „ჩვენ ვცხოვრობთ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა შესაძლებლობების ერთ-ერთ იმ იშვიათ ეპოქაში, რომელიც არ განსხვავდება კულტურულ-ისტორიული ტრანსფორმაციის სხვა დიდი ეპოქებისაგან, როგორცაა გრანგილიდან ბექტდურ ტექნოლოგიებზე გადასვლა, გადაადგილების ახალი შესაძლებლობების გამოგონება, პირისპირ შეჯახება ახალ სამყაროსთან და ინდუსტრიული რევოლუცია.“⁸

დღეს ჩვენ ვეძებთ პასუხს კითხვებზე, რას ნიშნავს იყო დაქსედილ საინფორმაციო ეპოქაში მცხოვრები ადამიანი და აქტიური მონაწილეობა მიიღო კომუნიკაციის უკიდურესად რთულ ფორმებში; როგორ ფუნქციონირებს მეცნიერება დღეს, როდესაც მისმა წარმომადგენლებმა, ანუ მეცნიერებმა, უნდა იკვლიონ საკითხები, რომლებიც მოითხოვს გაცილებით ფართო კონტექსტში განხილვას და რომელიც არ დაიყვანება (ვეღარ დაიყვანება) ცოდნის ერთ დარგზე, ერთ მედიუმზე, ერთ სამეცნიერო დისციპლინაზე ან ინსტიტუციონალურ სფეროზე.

⁸ Anne Burdick, Johanna Drucker, Peter Lunenfeld, Todo Presner, Jeffrey Schnapp, *Digital Humanities*. Cambridge, Mass. / London: The MIT Press, 2012, [VII]. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9248.001.0001>.

ამ კითხვებზე პასუხის ძებნას ბუნებრივად მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ დღეს ხელახლა უნდა განისაზღვროს „ცოდნის“ გაგება. დღეს აღარ კმარა წმინდა ფაქტების ან მოვლენების ცოდნა. ის, რაც დღეს საზოგადოებას სჭირდება, არის ახალი სახის ცოდნა; ცოდნა, რომელიც მოითხოვს არა ფაქტების ან მოვლენების შემეცნებას, არამედ ფაქტებსა ან მოვლენებს შორის არსებულ ურთიერთმიმართებათა მექანიზმის ამოცნობას. შესაბამისად, დღეს ცოდნის კონცეპტი აუცილებლობით გულისხმობს პასუხის გაცემას იმ უმთავრეს შეკითხვაზე, თუ როგორ არის სტრუქტურირებული ეს ურთიერთმიმართება და რატომ ფუნქციონირებს იგი ამგვარად; აქ კვლავ დავესესხებით ენ ბერდიკსა და მის კოლეგებს და დავიმოწმებთ ციტატას ზემოხსენებული ნაშრომიდან: „დიგიტალური ჰუმანიტარია აფართოებს ჰუმანიტარული მეცნიერებების ამოცანების სფეროს, ვინაიდან მას მოაქვს კომპლექსური ცოდნა ღირებულებების შესახებ, ფაქტებისა და მოვლენების რეპრეზენტირებისა და ინტერპრეტირების შესაძლებლობების შესახებ, მათთვის მნიშვნელობის მინიჭების სტრატეგიების შესახებ, ადამიანად ყოფნის სირთულისა და დაბნეულობის შესახებ მსოფლიოს გამოცდილებისა და ცოდნის ყველა სფეროში. ეს არის გლობალური, ტრანსისტორიული და ტრანსმედიალური მიდგომა ცოდნისადმი, მისთვის მნიშვნელობის მინიჭებისადმი.“⁸

ბუდაპეშტის ღია წვდომის ინიციატივიდან ევროპის ღია მეცნიერების დრუბლამდე 21-ე საუკუნის მიჯნაზე განვითარებულმა მსოფლიო გლობალიზაციის პროცესმა წარმოუდგენლად დაახქარა საზოგადოების თვისებრივი ცვლილება ტექნოლოგიური სასწაულის – მსოფლიო ქსელის – მეშვეობით, რამაც შესაძლებელი გახდა ინფორმაციის მარტივად და აქამდე არნახული სისწრაფით გაცვლა. სამეცნიერო სფეროს წარმომადგენლებმა ძალიან სწრაფად და ადეკვატურად ამოიცნეს კომუნიკაციის ამ ახალი ფორმის მნიშვნელობა და პერსპექტივები. ამის ერთ-ერთი დამადასტურებელი ფაქტი იყო მეცნიერთა ინიციატივა, რომლის ძირითადი პრინციპები ბუდაპეშტში, 2001 წლის 1-2 დეკემბერს ჩატარებულ სამეცნიერო შეკრებაზე შეიმუშავეს, რამაც მთლიანად შეცვალა მეცნიერული სამყარო. ღია საზოგადოების ინსტიტუტის (ახლანდელი ღია საზოგადოების ფონდები, OSF) მიერ ინიცირებულმა ამ მცირემასშტაბიანმა შეხვედრამ, რომლის მონაწილეებიც სხვადასხვა სამეცნიერო დისციპლინას წარმომადგენდნენ და ჰქონდათ ციფრული რესურსების შექმნის პირადი გამოცდილება ან ინფორმაცია იმ პერიოდში მიმდინარე ინოვაციური პროექტების შესახებ, სათავე დაუდო **ბუდაპეშტის ღია წვდომის ინიციატივას (BOAI)** და საფუძველი ჩაუყარა ღია წვდომის მოძრაობას.

როგორც პირველადი, ისე მეორეული რესურსების ხელმისაწვდომობამ და თავისუფალმა გამოყენებამ სრულიად ახალი შესაძლებლობები შეუქმნა ჰუმანიტარულ მეცნიერებებს. დიგიტალური რესურსების არსებობის ფონზე ახლა უკვე შესაძლებელი გახდა ისეთი რესურსების ერთ სივრცეში მოქცევა, როგორც იყო, მაგალითად, მსოფლიოს სხვადასხვა გეოგრაფიულ რეგიონში მიმოფანტული ფრაგმენტული ხელნაწერების ვირტუალურად გაერთიანება. განსაკუთრებით ეფექტური აღმოჩნდა „ვირტუალური გამთლიანების“ პრინციპი პალიმფსესტური ხელნაწერების შემთხვევაში, კერძოდ, ქვედა ფენების ვირტუალური შეერთებისა

და „დაკარგული“ ტექსტების აღდგენის თვალსაზრისით. პირველადი რესურსების გარდა ხელმისაწვდომი გახდა მეორადი რესურსებიც: ბეჭდურთან ერთად გაჩნდა ელექტრონული ჟურნალები, რომლებმაც სათავე დაუდეს სამეცნიერო კომუნიკაციის ახალ ფორმებს და საოცრად დააჩქარეს ინტერდისციპლინური და ტრანსდისციპლინური დარგების განვითარება.

ძალიან მალე, სულ რაღაც ერთი ათწლეულის განმავლობაში, **ღია წვდომის ინიციატივამ** დასაბამი მისცა მეცნიერების ახალ ფორმას: **ღია მეცნიერების (OS)** კონცეფციას, რომელმაც არსებითად შეცვალა სამეცნიერო მუშაობისა და კომუნიკაციის ფორმები. OS-ის დაარსებამ ნიადაგი მოუშადა სამეცნიერო საზოგადოების ფუნქციონირების არა მხოლოდ ახალი სტანდარტის შემუშავებას, არამედ მეცნიერული კომუნიკაციის იმ ახალი ეთიკის დანერგვასაც, რომელიც დღეს საყოველთაოდაა აღიარებული. აღნიშნულმა პროცესმა, თავის მხრივ, უზრუნველყო დემოკრატიის პრინციპების ინტეგრაცია მეცნიერებაში – მეცნიერების დემოკრატიზაცია. თანამედროვე მეცნიერების ისეთმა გზამკვლევებმა, როგორცაა მაგალითად, UNESCO-ს რეკომენდაცია ღია მეცნიერების შესახებ, მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ღია მეცნიერების პრინციპების დამკვიდრებას სამეცნიერო პოლიტიკაში როგორც ევროპულ, ისე საერთაშორისო დონეზე. იუნესკოს რეკომენდაციაში ნათქვამია: „ღია მეცნიერება (Open Science), აკადემიური თავისუფლების, სამეცნიერო გამორჩეულობისა და მიუკერძოებელი კვლევის პრინციპებზე დაყრდნობით, ქმნის ახალ პარადიგმას, რომელიც კონტენტის, კვლევის თანამედროვე ოპერაციებისა და ხელსაწყოების ღიაობის გზით, ქმნის სამეცნიერო მოღვაწეობაში რეპროდუქციულობის, ტრანსპარენტულობის, რესურსების გაზიარებისა და თანამშრომლობის ახალ შესაძლებლობებს“.⁹

პრაქტიკულად, ღია მეცნიერება (OS) ქმნის ერთიან ჩარჩოს მსოფლიო მეცნიერების განვითარებისთვის, რომელიც აგებულია სამ ძირითად პრინციპზე:

1. ღია მეცნიერება სხვადასხვა ენაზე შექმნილ სამეცნიერო ცოდნას აქცევს ღია და ყველასთვის ხელმისაწვდომ რესურსად;
2. ზრდის სამეცნიერო თანამშრომლობას და ინფორმაციის გაზიარების შესაძლებლობებს მეცნიერებისა და საზოგადოების საკეთილდღეოდ;
3. ხელს უწყობს სამეცნიერო საზოგადოების წარმომადგენლებს მეცნიერული ცოდნის შექმნის, შეფასებისა და კომუნიკაციის ახალი ფორმების დანერგვაში.

მეცნიერების დემოკრატიზაციამ და გლობალური ინტეგრაციის შესაძლებლობამ გამოსმაურება პოვა სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციის წესდებაში, როგორცაა, მაგალითად, **ევროპის ღია მეცნიერების დრუბელი (EOSC)**. EOSC არის პან-ევროპული პროექტი, რომელიც შექმნილია ვირტუალური გარემოს შესაქმნელად კვლევის მონაცემების გაზიარებისა და საყოველთაო ხელმისაწვდომობის მიზნით. EOSC პორტალი არის კარიბჭე, რომელიც უზრუნველყოფს წვდომის შესაძლებლობას უამრავ კვლევით რესურსსა და სერვისს. EOSC აღიარებულია ევროკავშირის საბჭოს მიერ, როგორც საპილოტე აქტივობა ახალი ევროპული კვლევის არეალის (ERA) გადრმავეების მიზნით. როგორც აღნიშნული საზოგადოების ვებგვერდზეა აღნიშნული, EOSC საშუალებას იძლევა ნაბიჯ-

⁹ UNESCO Recommendation on Open Science, II.5: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379949>.

ნაბიჯ შეიცვალოს სამეცნიერო საზოგადოებებსა და კვლევით ინფრასტრუქტურებში შემდეგი ატრიბუტები:

- შეუფერხებელი წვდომა რესურსებზე;
- კომპლექსური მართვა (პოვნისა, ხელმისაწვდომობა, თავსებადობა და მრავალჯერადი გამოყენება);¹⁰
- კვლევის მონაცემებისა და ყველა სხვა ციფრული ობიექტის (მაგ. მეთოდები, პროგრამული უზრუნველყოფა და პუბლიკაციები) ხელახალი, საიმედო გამოყენება.¹¹

აქ აღწერილი პროცესი – ღია ხელმისაწვდომობიდან ღია მეცნიერებამდე, რომელიც მიმდინარეობს ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში, ვფიქრობთ, ნამდვილად მიუთითებს მეცნიერების ფილოსოფიის ცვლილებაზე.

დიგიტალური ჰუმანიტარიის არსებობის აუცილებლობა და მნიშვნელობა

დაეუბრუნდეთ ჩვენს მთავარ თემას: ნიშნავს თუ არა დიგიტალური ჰუმანიტარიის განვითარება პარადიგმის ცვლას კავკასიოლოგიაში?

უნდა შევთანხმდეთ, რომ:

1. დიგიტალური ჰუმანიტარია 21-ე საუკუნის მეცნიერების პირმოა, რომლის წარმოშობაც ადამიანის ცნობიერებისა და ყოფიერების სფეროში მიმდინარე ევოლუციით არის განპირობებული და დიგიტალური ეპოქის ლოგიკურ და გარდაუვალ შედეგს წარმოადგენს.
2. დიგიტალური ჰუმანიტარიის წარმოშობის აუცილებლობა თავად ჰუმანიტარული მეცნიერების შიგნით მიმდინარე კვლევითი პროცესების ტექნოლოგიზებით იყო განპირობებული, რამაც კვლევის რაოდენობრივი (კვანტიტატიური) და თვისებრივი (კვალიტატიური) ასპექტები ერთ სიბრტყეში მოაქცია – დიდი მოცულობის ემპირიული რესურსების – დიდი მონაცემების (big data) სწრაფი დამუშავების აუცილებლობამ, ერთი მხრივ, და მონაცემთა სისტემური დამუშავების – კლასტერული ანალიზის ავტომატიზების შესაძლებლობამ, მეორე მხრივ, სრულიად ახალი პერსპექტივები გაუხსნა ჰუმანიტარული მეცნიერების დარგებს.
3. დიგიტალური ჰუმანიტარია წარმოიშვა მეცნიერებაში კვლევითი პროცესების ტექნოლოგიზაციის გზით, რამაც კვლევის რაოდენობრივი და თვისებრივი ასპექტები ერთ სიბრტყეში მოაქცია.

დიდი მონაცემების სწრაფმა დამუშავებამ და მონაცემთა კლასტერული ანალიზის ავტომატიზაციის შესაძლებლობამ არსებითად შეცვალა კვლევის პროცესი – მონაცემების კორპუსული დამუშავება სამეცნიერო ჰიპოთეზების ავტომატური გენერირების შესაძლებლობას იძლევა ჰუმანიტარული დარგის სხვადასხვა სფეროში. კორპუსების სხვადასხვა ტიპი, მათ შორის ახალი ტიპის რესურსები, მონაცემთა კორპუსული დამუშავების შედეგად შექმნილი ლექსიკონები,

¹⁰ FAIR (Findability, Accessibility, Interoperability and Reusability) management

¹¹ იხ. <https://eosc-portal.eu/about/eosc>.

ზეპირმეტყველების ელექტრონული დოკუმენტირება მულტიმედიალურ ფორმატში (როგორცაა, მაგალითად, EAF) და მისი არქივირებისა და შემდგომი დაცვის ტექნოლოგიები, თანამედროვე აპარატურის შექმნა ხელნაწერთა მულტისპექტრული ანალიზის განსახორციელებლად და მათი გამოყენება პალიმფსესტების გაშიფვრისთვის, აგრეთვე სხვა თეორიული თუ ტექნოლოგიური ინოვაციები – ეს ყველაფერი დიგიტალური ჰუმანიტარიის დღევანდელი დღეა, რომლის გარეშეც წარმოდგენილია სამეცნიერო კვლევა 21-ე საუკუნეში.

რაც შეეხება კავკასიურ და, განსაკუთრებით, ქართველურ ენებს, დიგიტალური ჰუმანიტარიის განვითარებამ დღის წესრიგში დააყენა რამდენიმე უმნიშვნელოვანესი ამოცანა. მათ შორის აღსანიშნავია:

1. დიდ მონაცემთა ბაზების (big data) შექმნა როგორც დამწერლობის მქონე, ისე დამწერლობის არმქონე ენებისათვის ტექსტური კორპუსის სახით;
2. კორპუსზე დაფუძნებული დიგიტალური ლექსიკონების შექმნა;
3. ციფრული მონაცემების დამუშავების თანამედროვე ტექნოლოგიების შემუშავება, რომლებიც ადაპტირებული იქნება კავკასიური და ქართველური ენების მორფოლოგიასა და სინტაქსზე;
4. ქართული ენის გაციფრულებისათვის საჭირო ტექნოლოგიური უზრუნველყოფა: ქართული ანბანის საერთაშორისო სტანდარტიზაცია და ნორმალიზაცია – UNICODE-ზე დაფუძნებული საერთაშორისო სტანდარტებისა და ხელსაწყოების შემუშავება, რომელთა გარეშეც სამეცნიერო სივრცეში ვერ განხორციელდება რესურსების თავისუფალი და შეუფერხებელი მიმოქცევა.

გასული 40 წლის განმავლობაში, ამ (და სხვა) ამოცანების გადაწყვეტის წარმატებული მცდელობის შედეგია გერმანელ და ქართველ მეცნიერთა თანამშრომლობით შექმნილი ახალი ტიპის რესურსები და კვლევის ახალი ინსტრუმენტები (იხ. ერთობლივი საერთაშორისო სამეცნიერო პროექტები TITUS, ARMAZI, ECLinG, SSGG და GNC და მრავალი).¹²

საერთაშორისო სიმპოზიუმის „დიგიტალური კავკასიოლოგია – პარადიგმის ცვლა?“ მონაწილეთა სტატიები, რომლებიც თავმოყრილია დიგიტალური ქართველოლოგიის წინამდებარე ტომში, ასახავს თანამედროვე კვლევის შედეგებს და მიმოიხილავს ციფრულ რესურსებს, ტექნოლოგიებსა და ინსტრუმენტებს, რომლებიც შეიქმნა ქართველური და კავკასიური ენებისათვის. მეორე ტომის მასალა თემატურად მოიცავს ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სხვადასხვა დარგს და წარმოადგენს მეცნიერების ისტორიას, ენათა და კულტურათა დიგიტალურ არქივებს, ხელნაწერთა დიგიტალური კვლევისა და რუსთველოლოგიაში კორპუსული კვლევის შედეგებს.

წინამდებარე ტომში ჩვენ შეიძლება ვერ ვიპოვოთ ცალსახა პასუხი კითხვაზე, შეიცვალა თუ არა მეცნიერების ფილოსოფია და ნამდვილად ვართ თუ არა მეცნიერებაში პარადიგმის ცვლის მომსწრენი, მაგრამ ერთი რამ კი შეგვიძლია

¹² <https://titus.uni-frankfurt.de>; armazi.uni-frankfurt.de; <https://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/ecling/ecling.htm>; <https://titus.uni-frankfurt.de/ssgg/ssgg.htm>; <http://gnc.gov.ge/gnc/page>.

Preface

დარწმუნებით ვთქვით, ისეთი ცნებები, როგორებიცაა ცოდნა, რესურსი, მეთოდი, ენა, გრამატიკა და ჰუმანიტარული მეცნიერებისათვის არაერთი რელევანტური ცნება, ნამდვილად მოითხოვს რეინტერპრეტაციას.

„დიგიტალური ქართველოლოგიის“ წინამდებარე, მეორე ტომი უკვე მზად იყო ინტერნეტში გამოსაქვეყნებლად, როდესაც მივიღეთ სამწუხარო შეტყობინება, რომ ჩვენი მეგობარი და კოლეგა, ქართველოლოგიის გამოჩენილი მკვლევარი, ვინფრიდ ბოედერი, გარდაიცვალა (2023 წლის 22 დეკემბერი). ვიცოდით რა მისი ჯანმრთელობის მდგომარეობის შესახებ, სიმპოზიუმის ორგანიზატორებმა და მონაწილეებმა სიმპოზიუმის დასასრულს მოკითხვის ბარათი გაუუგზავნეთ ბატონ ვინფრიდს, რამაც უზომოდ გაახარა ადრესატი. „დიგიტალური ქართველოლოგიის“ წინამდებარე ტომი ეძღვნება ჩვენი ძვირფასი კოლეგის, ვინფრიდ ბოედერის ხსოვნას.

მანანა თანდაშვილი
მაინის ფრანკფურტი

იოსტ გიპერტი
ჰამბურგი

Address to the Symposium's Participants

The multiplicity of languages spoken in both the northern and southern regions of the Caucasus presents a significant field of research for linguists and other scholars interested in humanitarian studies. The Caucasus was called “a mountain of languages” by Arab historians in the early Middle Ages. Modern globalisation has turned some of its languages into endangered ones; therefore, the urgent need to study Caucasian languages is apparent. The international symposium for Digital Casasiology, held on October 4–8 at Frankfurt/Main with the participation of German, English, French, Georgian, and other scholars, is once again a clear indication of the urgency of the need to continue the detailed study of Caucasian and Kartvelian languages in the future.

M. Sharidze

მიმართვა სიმპოზიუმის მონაწილეებისადმი

ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ენათა სიმრავლე ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიის რეგიონებში თავისთავად ქმნის მნიშვნელოვან და საინტერესო საკვლევ პრობლემას ლინგვისტიკისა და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სხვა წარმოდგენელთათვის. კავკასიონის ქედი, რომელსაც შუა საუკუნეების არაბი ისტორიკოსები „ენათა მთას“ უწოდებდნენ, ადრევე იქცეოდა ყურადღებას. დღეს საჭირო არის მისი შესწავლა თანამედროვე ლინგვისტიკური მეთოდებით. 2023 წლის ოქტომბერში ფრანკფურტის უნივერსიტეტში გამართულმა დიგიტალური კავკასიოლოგიის საერთაშორისო სიმპოზიუმმა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს გერმანელმა, ინგლისელმა, ფრანგმა, ქართველმა და სხვა მეცნიერებმა, თვალნათლივ გვიჩვენა, რომ ამგვარი კვლევების შემდგომი გაგრძელება მომავალშიც ფრიად სასურველია.

მ. შარიძე

Studying Kartvelian/Caucasian Languages in the Soviet Period and Today

George Hewitt (London)

Rosemary Sullivan in her 2015-book *Stalin's Daughter: The Extraordinary and Tumultuous Life of Svetlana Alliluyeva*, describes one relevant aspect of the restrictions imposed by the Soviet system in the mid-1970s as follows: “[V]irtually no citizens of the Soviet Union were permitted to travel, unsupervised, outside the Eastern bloc, and any and all contacts with foreigners inside the USSR were still considered treasonous”.¹ And it was bang in the middle of the 1970s when I arrived in Tbilisi in September 1975, following in the footsteps of my fellow-countrywoman Liz Fuller, who went on to make a career as commentator on Transcaucasian politics for Radio Liberty, and the two Americans, Dee Ann Holisky and Alice Harris, both of whom entered academia as kartvelologist-caucasologists – Liz and Dee were still in Tbilisi when I arrived. As I have never discussed it with her, I cannot say at what precise stage of her studies (with my predecessor at SOAS, David Lang) it was when Liz chose to pursue them in Georgia, but it was in furtherance of postgraduate studies that I and my American predecessors made this move. My sojourn was arranged as follows.

Having decided I wished to spend a full academic year in Georgia, the only way was for me to approach the British Council (BC), which operated the British side of the Cultural Agreement with the USSR, this Agreement being the basis for educational exchanges. As a post-graduate/doctoral applicant I had to undergo an interview at the BC’s London headquarters. I have a vague memory of sitting in front of the panel, whose members I had to convince to recommend to their Soviet partners that I was worthy of acceptance. What I completely fail to remember is how I argued that I deserved to be sent to Tbilisi to learn Georgian rather than to Yerevan to further my work on Armenian, for at the time I was registered in Cambridge for research on a comparative-contrastive study of Ancient Greek and Old Armenian subordinate-clause syntax. Whatever I said obviously did the trick! Whether undergraduates, who mostly (I think) spent less than a year in the USSR as part of their BA degree-courses, were also summoned for an interview or if they were simply approved on the basis of a recommendation from their university, I cannot say. But after being approved by the interviewing panel, one then had to wait firstly to see if the Soviets raised any objections and secondly to learn in which city one would be placed. Plainly most of those applying to study in the USSR were likely to want to be based in Russia itself (and ideally in either Moscow or Leningrad, as it then was), and not all were fortunate to find themselves allocated their desired city as their designated place of study. This was certainly true of the one other Briton dispatched to Tbilisi in 1975, but, as the sole individual applying to study Georgian with stated preference for Tbilisi, it would have been ludicrous for me to have been sent anywhere else.

Once accepted for study in one’s chosen centre, it might be expected that there would be no pitfalls along the way to reaching that designated centre on time. In fact, as things turned out, there *were* none, but the BC warned our mixed group of under- and post-graduates that, whilst the Soviet Embassy *should* issue all the necessary visas at the latest on the morning of departure from Fenchurch Street station for the train to Tilbury Docks, where we would board the SS Baltika for the five-day voyage to Leningrad, it was not unknown for no visas to be ready, and, if that were to happen, we would all have to go home and await further news. But fate smiled on us (the visas being issued on the very morning of our departure), and, after reaching

¹ Sullivan 2015: 421–422.

Leningrad, those who would study there were taken to their lodgings, whilst the rest of us eventually travelled on by train to Moscow, and thence, in the case of those not remaining in the capital, to our allotted destinations. After a couple of days on the train, my companion, Graham (an ergonomist), and I arrived in Tbilisi to be ferried to our room in Vake District's Student Village by Shota, head of the University's *Inotdel*, which was charged with helping (or quite often hindering) foreign visitors when it came to organising visas and travel-arrangements for visits and/or study-trips within the USSR and ultimately for return to one's homeland.

If anyone already appointed to a lectureship (or higher) desired to spend time (e.g. a sabbatical) in the USSR, it was not the British Council through which the kind of process I have just outlined was handled but the British Academy (or the Royal Society for hard scientists). And then, one's stay was under the auspices not of the University but the relevant Union Academy. This is how I, as lecturer in Linguistics, was able to spend my sabbatical from Hull University in the autumn-term of 1987 in Tbilisi. And it was not in the Student Village (then in Bagebi) but in a hotel that accommodation was provided.

So, my official status in Georgia for my two post-graduate visits was that of a *stazhër* ('trainee'). I was informed how much my monthly stipend would be – though all foreigners were faced with the same living-costs, the amount of the stipend depended on the recipient's nationality and the nature of the financial agreement negotiated by the Soviet authorities in the Cultural Agreement reached with (in my case) the BC; and a Briton's stipend, though adequate, was by no means the most generous! I was told that my overall supervisor would be the late Tamaz Gamqrelidze, a natural choice given his international standing and mastery of English, whilst my designated personal language-tutor would be the late Shukia Apridonidze, who at that time held a post in the Toponymics' Department. We were introduced to each other, and she explained that we would meet in a side-room (actually a storage-room) of her Department three times a week for three hours each on Mondays, Wednesdays and Fridays, and that she intended to speak only in Georgian. With the date of our first session entered in the diary, we parted.

Though Shukia had taught Dee Ann Holisky and Alice Harris the previous year, she did not teach all foreign students arriving with the intention of learning Georgian. How she was chosen and assigned to which visitor, or if she herself was allowed to review applications and decide whom she wished to take under her wing, I cannot say because I never asked. Nor do I know if she received additional payment for the hours she spent in my company. I can only hope that she was satisfactorily remunerated, because she regularly devoted more than 9 hours per week to me, regularly taking me to the Tea House after lessons, occasionally flagging down a private car (standard payment being one rouble per journey) for a trip to the Film Studios where she had arranged private shewings of Georgian films, or inviting me to events (such as a performance of the Sukhishvili-Ramishvili Dance Ensemble on my birthday) or just to meet interesting individuals. It is no secret that Shukia, who died in the spring of 2022, was regarded as the best of the language-teachers and, as Dee Holisky said when she learnt that I would be in Shukia's hands, I was extremely lucky that she had been assigned to me, for, apart from her native mentoring talent, she was full of energy and determination that her pupils should gain the maximum possible benefit from their time in her beloved Georgia.

So, without the use of any technical aids and relying solely on exposure to the language with the use of pen and paper for taking essential grammatical notes and vocabulary, my learning process, which could be described as Shukia putting flesh on the bones of Georgian grammar, familiar to me from the grammars of Hans Vogt and Kita Tschenkéli, could hardly have been better. Of course, if one wanted some more formal (and legible) record of items hurriedly scribbled by hand in notes, one might imagine it would be possible to buy a Georgian typewriter

(remember this was in the days before personal computers). As I never looked for one, I cannot say if they could easily be bought. However, during my second year (1979–80), a Lithuanian post-graduate (Leta(s) Palmaitis) told me he had managed to have the Georgian characters cut on appropriate pieces of metal so that he could have them replace the characters on a standard (for him presumably Cyrillic) typewriter. I did eventually acquire a Georgian typewriter in a swap – the late Maia Matchavariani wanted an English machine, and so I took her one I bought in the UK, and she gave me her somewhat clunkier Georgian machine. Today it is an unused archival relic, alongside its English, Russian and specially adapted Abkhaz companions – so the ease with which one can now switch from script to script with a click or two on a computer-keyboard is one aspect at least of technical progress which meets with my wholehearted approval! But practical acquisition of Georgian was not my sole aim in being in the Caucasus. In addition to spoken Georgian classes I wanted to have theoretical instruction in a Northwest, Northeast and North Central Caucasian language, but I needed to receive that tuition in English. I raised the possibility with Gamqrelidze, not really knowing if the academic establishment in Georgia was in any way obliged under the terms of the UK’s Cultural Agreement to meet my request. Happily, Gamqrelidze told me that the now sadly departed Zaza Kiknadze was prepared to give me an hour a week each to guide me through the grammars of Avar and Chechen. As I had spent over a month in a Circassian (Abzakh) village in Anatolia in 1974, when I also had the privilege of making recordings for a week in Istanbul with the last Ubykh speaker, Tevfik Esenç, I had hoped that Circassian would have been the NW language, but there was no-one in Tbilisi’s linguistic community who could discuss it in English. However, Gamqrelidze offered me the option of studying with Inga Shaduri, who was also willing to give me an hour per week of her time for Abkhaz, the Northwest language about which I knew the least at that time. So, this serendipitous moment is how my association with Abkhaz began. As with Shukia, I have no idea if Zaza and Inga were financially rewarded for everything they did for me throughout the year.²

If arranging language-classes turned out to be a straightforward matter, what about study-trips away from Tbilisi? The letter informing me that I had an official placement in Tbilisi stated that study-trips would be decided after arrival there, and Dee Holisky urged me not to delay in submitting travel-plans, as otherwise she warned that they might be rejected. So, I wrote that I wished to visit Maykop (in Adyghea), Makhachkala (in Daghestan) and Sukhum (in Abkhazia) – I probably also included Mestia (Svanetia), but, as things turned out, the journey to that magical location had to wait through lack of time for a later visit to Soviet Georgia – and went to the relevant operative, the late Jemal Akobia, at the Ministry of Education to submit the document. He expressed his surprise, telling me that he already had a plan in his desk-drawer submitted in my name and shewed it to me. As I recall, the only place slated for a visit was the Manuscripts’ Institute in Yerevan (Armenia), the *Matenadaran*. “Well, I never wrote this,” I said, requesting that he replace it with my authentic document. He was clearly embarrassed at this turn of events. It later transpired that Shukia had authored the earlier one, having been asked to do so on the basis of my stated academic interests. Her conclusion was logical, as I had come to the study of Georgian via Old Armenian, but by this time (autumn 1975) I had no intention of travelling south.

² I should also thank Eter Chkhotua for help with translation into Georgian of some 600 sentences designed to test syntactic structure and, during my second year, Nana Shengelaia, as well as for private lessons in Old Georgian the distinguished colleague who opened the Frankfurt conference, Mzekala Shanidze, to whom I say: დიდი მადლობა, ქ-ნო მზეკალა – ‘Many thanks, Mzekala!’.

I planned to make Maykop my first destination early in January 1976. The late Asker Gadagatl, head of the relevant institute in Maykop, had assured my late Circassian friend, Alec Abregov, whom I had met on the same evening I met my future wife, Abkhazian Zaira Khiba, that all would be ready when he and I reached Adyghea's capital. So, I duly applied to the *Inotdel* for my visa. My suitcase was packed, but, when I went to pick up the visa, I was told that an official response had been received from Gadagatl's Institute stating that there was no reason for me to undertake such a journey, since the USSR's leading expert on Circassian was available for consultation in Tbilisi – this was the late Giorgi Rogava, a Mingrelian, husband of Georgia's leading abkhazologist, the late Ketevan Lomtadze! Thus thwarted, I would not be seeing Maykop – not until June 1992, that is.

My next application was for a visa to spend the month of April in Sukhum. This time, everything passed off smoothly, though the *Inotdel* boss (Merab, by this stage) could not understand why I requested they obtain a bus-ticket for the 12–13 hour journey rather than for the overnight sleeper-train – I simply wanted to see the countryside, of course! Though disappointed to find how few people seemed to know Georgian in Sukhum, I was able to make some useful contacts for my many future visits.

This, then, left Makhachkala, where I planned to undertake a two-week trip in May. Once again a visa-application was submitted. When, pondering what excuse would be deployed to prevent my travelling, I returned to the *Inotdel* to learn of the decision, Merab, sitting at his desk at the end of the longish, narrow room, started by saying that there was no objection to such a trip. So far, so good. But then came the 'but'. Apparently the accommodation-block was undergoing the dreaded *remont* ('refurbishing'), which meant that I would have to stay in a hotel and defray the costs myself. He stood up and started to walk me to the door with a comforting arm around my shoulder. Knowing the charges imposed on foreigners in Soviet hotels, I quickly calculated that I had enough *valuta* ('hard currency') to cover a stay of 10 days. So, I told him to go ahead, get the visa and make the booking. At once his arm fell from my shoulder as he asked if I really had sufficient funds. "Yes," was my curt reply. Leaving the office, I went immediately to the Communications' Ministry and placed a call to the BC representative at the British Embassy in Moscow, a Mr. Anderson, Assistant Cultural Attaché. I asked him to confirm that a *stazhër's* appointed university had to defray all costs associated with officially approved study-trips. He did so. Thereupon I asked him to send a note reminding my *Inotdel* of this fact and demanding that they pay for my stay at Makhachkala's Intourist Hotel. Having stated there were no official objections to the visit, they had no choice but to comply. So, I flew and returned by bus, which enabled me not only to say that I had not only set foot on Chechen soil (Grozny bus-station in pre-destruction days) and on North Ossetian soil (Ordzhonikidze/Vladikavkaz bus-station) but also to travel along the whole of the Georgian Military Highway.

Back in Tbilisi, I visited the *Inotdel*. Merab asked how my stay had been, adding, with a telling smile, that it had cost them a fortune! He knew that I knew that they had lied to me. The fact was that, whilst decisions on travel within Georgia's borders lay with Tbilisi, Moscow had to be consulted for permission to move beyond those borders – at the time, Maykop, as an oil-producing city was probably off-limits to foreigners, whereas Daghestan might have been a sensitive area because of possible ethno-religious tensions, which in later years were to explode in awful ways. So, why not just admit this to be the case at the outset, rather than dissemble and devise ridiculous arguments to frustrate one's hopes? Lying was the immediate recourse in response to my request for a rail-ticket from Tbilisi to Istanbul when my Soviet visa (extended in the wake of my marriage) finally expired. "There's no such train, you'll have to go home via Moscow," Merab asserted. Back at the Student Village, a German fellow-*stazhër* (for physics)

had a copy of the official pan-Soviet railway-timetable, which clearly indicated that a Moscow-Tbilisi-Istanbul service ran twice a week. I returned to Merab and handed him the timetable. He then accompanied me to the Intourist Hotel (the *Iveria*), where tickets were issued. There, they still evinced unease, but Merab told them to go ahead – a slight change (by hand) of the expiry-date on my extended visa was necessary, but at least it was another's hand that did the deed, even if the suggestion *was* mine! [The visa, issued after the booking was made, expired on 3 August, but the train left Tbilisi on the 5th, and so, after much ado, the hand-written '3' was filled out to turn it into '8'].

Academic study requires books (at least it did in those days!), and so how easy was it to obtain them along with other items of interest (e.g. records/cassettes featuring local languages, regional maps)? Not knowing the state of the book-market in Tbilisi, I asked Alice Harris when I met her in Cambridge on her way to Georgia in the summer of 1974 if she could try to obtain for me a copy of Varlam Topuria's book on the Svan verb, naively thinking that, as its 2nd, enlarged edition had been published only seven years earlier, it might still be on open sale somewhere. On 4 July 1975 she wrote that she was still hoping to be given the work herself, in which case she said: "I will make you a copy if you want. I have not been able to have anything copied here, to my great astonishment."³ She generously sent me a parcel of 5 volumes, including the then recently published 'Georgian Versions of the Pauline Epistles', and I take this opportunity publicly to thank her. From Alice's letter I inferred that important caucasological works, which usually had a *tirazh* ('print-run') of 1,000, probably did not remain long on the shelves of bookshops. This inference was confirmed when I arrived myself. One day I was walking along the main thoroughfare and noticed a mass of people outside a small bookshop and, in good Soviet fashion, joined the throng in expectation of obtaining something worth having. A blue-backed book was being eagerly purchased straight from the packing-boxes before it could even be placed on the shelves – it was the late Togo Gudava's hot-off-the-press 'Mingrelian Texts. I. Poetry',⁴ and it sold out before any copies went on display! In 1979 I was given advanced warning where and when a particularly significant book would be going on sale by its editor, the late Ivane Imnaishvili. This was 'The Two Last Redactions of the Georgian Gospels'.⁵ I asked Imnaishvili how easy it was to publish such a work in an officially atheist state. He replied that winning permission to publish was only achieved because of the inclusion of the lengthy study that he composed for it, thereby lending the work an academic (rather than purely religious) justification.

The solution to the acquisition-problem was partly to pay frequent visits to the second-hand bookshops, where one could find really valuable (possibly old) items for what to a foreigner was a mere pittance. Another was to contact authors directly to see if they had copies of their works they could present to you – I believe authors received no payment based on the number of sales, and because they usually seemed to have plenty of copies to distribute in this way, they were quite happy to respond to such requests. It was probably as a result of Arnold Chikobava's instruction when we met in January 1976 to the librarian of the Linguistic Institute's library to make a gift to me of several old and rare titles that I made a useful discovery, namely that libraries and/or individual academic institutes had stores of books to be used for exchanges with other libraries and/or parallel institutes. As a result I decided that I would approach individuals with the relevant authority to grant me permission to acquire works of interest from these so-

³ Personally, I only ever once needed to have a few pages of statistics photocopied. This was during my sabbatical-stay in 1987, and the Public Library kindly produced the copies without demur.

⁴ Gudava 1975.

⁵ Imnaishvili 1979.

called *gatsvliti pondebi* ('exchange-funds'). I must admit that I pursued this practice in an absolutely shameless way and obtained many books that I would otherwise never even have seen. The only 'fund' into which I was given actual physical access was in the basement of Tbilisi State University (TSU), which was a real treasure-trove.⁶ In other cases, I would ask this or that director if a specific volume was available – as, for instance, I did with the late Prof. Elene Metreveli at the Manuscripts' Institute, whom I approached for the one volume of the eight-volume Academy Dictionary of Georgian, namely the notoriously difficult to find volume IV – if memory serves, I had been alerted to its presence in their 'fund' by the late Lili Khevsuriani. Prof. Metreveli kindly agreed to my request.⁷

Whilst general maps were on sale, any depicting highly detailed information would probably not have been publicly available as they would have been deemed to have military significance. Since I cannot claim to have actively searched for such maps, the only anecdote I can relate is that, when my then-future wife and I went to visit the head of the Caucasian language section at Makhachkala University, Prof. Gajdarov, in 1976, I asked if he could tell us where we could find a map of Dagestan. He opened the drawer of his desk, produced a rolled-up map, and, manifestly worried about being heard (maybe even seen?) delivering such an item into the hands of a Westerner, made a shew of addressing Zaira, with the words: "Zaira, I am presenting *you* with this map."

In summation I cannot personally claim to have suffered or knowingly to have been placed under any kind of surveillance by the Soviet authorities during my two post-graduate study-trips, my one sabbatical as university-lecturer, or the various family-visits made to the Soviet Caucasus. In this respect my experience was different from that of historian Ronald Suny, who told me when we bumped into each other in Marjanishvili Square shortly before he and his wife returned to America at the start of 1976 that he was being followed everywhere he went, warning me to be careful. In view of the fact that within days of our arrival in Tbilisi Graham and I had been taken by Liz Fuller to meet "someone special", as she put it, we might have had a close call, for we had no idea that we would be visiting the house of Merab Kostava, and, even if we had been told his name, we would at that stage have been none the wiser, being entirely ignorant of the position he held even then among the dissident-community. While we were in his house, someone else came in and sat on the floor beside me. I asked him why he was looking so glum. "The KGB today killed my dog," was the unexpected reply given by none other than Zviad Gamsakhurdia! I never did ask Liz why she had put us at risk by thinking it a wise move to introduce us to that pair, who were later to be arrested and imprisoned (though Gamsakhurdia made a pathetic TV-recantation and was released) and who went on to lead Georgia's disastrous (as I would describe it) independence-movement 13 years later. Nevertheless, a scurrilous (not to say libellous) work of 2021 abstracted from the author's doctoral [*sic*] dissertation for TSU in 2015 and published in 'Proceedings of Sokhumi State

⁶ I thank Lamara Meskhishvili in the cataloguing section for persuading the director, Shota Apakidze, to allow me access to roam the shelves and take whatever I wanted. If I am not mistaken, I arranged for Bernard Outtier (and possibly Winfried Boeder) also to be granted access.

⁷ I thank everyone, including Aelita Meskhi in the cataloguing section at the Academy Library who regularly offered me new publications, for their generous help in enabling me to build my private archive of Caucasian materials. I should also mention Marina Chelidze of GOGS, the organisation that liaised with expatriot Georgians and students of Georgian like me, for packing and sending to England the books that I acquired during my post-graduate stays; she also sent (unrequested) each volume of the Soviet Georgian Encyclopaedia as they were published, the de-luxe 1983 multi-language edition of 'The Martyrdom of Shushanik' (Egadze 1983; see Fig. 4), and the luxurious 1988 facsimile-edition of D. Kartvelishvili's 1888 edition of 'The Man in the Panther-skin', with illustrations by M. Zichi (Rustaveli 1888).

University, Humanities and Socio-Political Sciences Series’ by one Gela Tsaava (apparently of the so-called ‘Georgian-American University’) *might* contain a grain of truth in respect of the following comment about high-level official attitudes to foreigners in the USSR: “In the 70s of the XXth century there was a striking renewal in Western countries of the activity of scholars – so-called caucasologists and kartvelologists – studying the history and languages of the peoples of the Caucasus. Soviet specialists viewed them as the West’s ideological saboteurs who, under the cover of studying the history and languages of the peoples of the said regions, were gathering materials on themes and problems which were subject to taboo by Soviet censorship” (My translation). Tsaava goes on to assert: “One such kartvelologist is George Hewitt.”⁸

I am guessing, but I doubt that arousing the attention of the local security services should be a concern for any foreign language-student in Georgia today, though the same can probably not be said of those attracted to studying any of the North Caucasian languages on their home-territories.

I think it was some time in the 1990s that Tbilisi instituted summer-schools for foreigners wanting to learn Georgian, and today I imagine anyone with sufficient funds can freely travel and arrange tuition, be it for Georgian, Mingrelian, Svan or any other language spoken in Georgia, without the need for seeking official sanction from such a body as the BC. Alternatively, of course, they could stay at home and investigate resources on the Net.

Publishing (even including materials on/in Mingrelian and Svan⁹ – thanks, it seems, largely to the efforts of Buba Kudava at Artanuji Press) is, as far as I can see from a distance, flourishing. One thing to bear in mind when taking books out of the country is that I have been told that sending/taking abroad works published prior to 1995 without a licence is problematic (an odd restriction that seems to have been inherited from Soviet practice, which is also still reflected in Russia, where the movable bar applies to published items over 50 years of age).

* * *

Thus far I have been on firm ground, but, when it comes to discussing advances in technology (specifically computing), I feel the earth metaphorically beginning to collapse beneath my feet. I suppose my first introduction to a work produced by a computer was in 1972/3. The topic I was advised to investigate by my supervisor, Alan Sommerstein, for the Cambridge Diploma in Linguistics was ‘Semantic Aspects of Complementation in Latin’, which would have been impossible without access to the then-recent publication of the ‘Concordance to the Works of Livy’. “Great to have such a useful research-tool,” I momentarily thought, never conceiving that the means to produce such a body of data would one day be available to individual researchers possessing in their homes appropriately powerful personal computers and relevant

⁸ “XX საუკუნის 70-იან წლებში დასავლეთის ქვეყნების თვალში საცემად განახლდა კავკასიის ხალხების ისტორიისა და ენების შესწავლელი მეცნიერების ე. წ. კავკასიოლოგიებისა და ქართველოლოგიების აქტიურობა. საბჭოთა სპეცსამსახურები მათ განიხილავდნენ, როგორც დასავლეთის იდეოლოგიურ დივერსანტებს, რომლებიც აღნიშნული რეგიონების ხალხების ისტორიისა და ენების შესწავლის საფარით აგროვებდნენ მასალებს საბჭოთა ცენზურისაგან ტაბუდადებულ თემებსა და პრობლემატიკაზე. ერთ-ერთი ასეთი ქართველოლოგია ჯორჯ ჰიუიტი” (Tsaava 2020–21: 427). This is unsurprising, given that Tsaava’s ‘academic’ article is entitled ‘Brian George Hewitt’s “Abkhazian sympathies” and anti-Georgian attitudes’. Equally unsurprising is that I would not include this work in any list of recommended reading!

⁹ We should, of course, remember that during the Soviet period from the late 1930s the publishing of materials on/in Georgian’s sister-languages was essentially for the benefit of specialists rather than native-speakers themselves, as part of the official line to discourage these populations from viewing themselves as anything other than ‘Georgians’.

software once a given work (or set of works) had been typed into a computer and thus brought into digital existence. It is now painful to imagine what immense time and labour will have been expended on compiling the only other concordances which I have had occasion to consult over the years (viz. those to 1. the King James Bible, 2. the Georgian Gospels, compiled by Ivane Imnaishvili, and 3. Rust(a)veli's national epic, compiled by Akaki Shanidze).

During classes for the Linguistics' Diploma we had watched a demonstration of how to use a spectrograph, and at some point I managed to fiddle about with the cumbersome machine in a manner appropriate enough to produce spectrograms from my Ubykh recordings of 1974 in order to compose my article 'The labialised sibilants of Ubykh (North West Caucasian)' in 1986, which finally decided the question of which were the plain series to which the labialised variants belonged. Today, no doubt such an exercise could be accomplished in no time at all and without the fiddling about that was necessary at the time.

At some point in the late 1970s it was brought home to me how advances in photography could be used to reveal writing not immediately visible. I was approached by someone who had been at the Iviron Monastery on Mt. Athos and had somehow made a microfilm of a previously unknown Georgian under-text he had discovered hidden beneath another palimpsest-text. Maybe the relevant technique was widely known at the time, but it was new to me. The photographer, wisely not wishing to trust the Soviet postal service, asked if I could convey the film safely to the Manuscripts' Institute in Tbilisi. I must have done so, as I have a letter from then-Director Elene Metreveli dated 18 April 1979 thanking me for delivering it. As we have seen/heard during this conference, such discoveries are by no means uncommon today.

So many technological developments have simply passed me by. One example will suffice to illustrate this. After 44 years of determined searching for, and acquisition of, books relating to caucasology (particularly in the fields of language, history and perhaps to a lesser extent literature) I decided in 2019 to bite the bullet and draw up a list of my Caucasian holdings, knowing that it would be a mammoth task – it took me several months to complete. It currently runs to 428 A4 pages. When I was about 200 pages into the compilation, my older daughter casually asked me what 'programme' I was using. I asked what she meant. You can imagine her reply about the advantage of entering the data in appropriate fields of some general template for ease of retrieval and classification! My reaction? "Well, I'm not about to re-start the process now," I told her. A list it began, and just a list it remains – so no change of paradigm here, I'm afraid!

Despite what I have said, I did participate in one joint-project that allows scholars to work concurrently on producing the best, most accurate translation of the Bible into local languages. This used the Summer Institute of Linguistics' *Paratext* software, through which invited specialists can access a prepared translation of this/that book of the Bible in order to correct mistakes or offer suggestions for greater accuracy in rendering the original in a new language. The ultimate controller of the said text can take these comments into account or not. My role was to check the translation into Abkhaz of the Gospels by Abkhazian writer Mushni Lasuria, who had worked from Russian, by comparing this text with the Greek. While entering remarks on *Paratext*'s pages, I was editing my wife's earlier translations prepared for the Institute for Bible Translation, once centred in Stockholm but now housed in Moscow, typing them up on computer (having originally performed this task in the 1980s on the specially adapted typewriter mentioned earlier with a carbon-copy kept for reference at home), and so having them available for distribution to interested parties in PDF-format.¹⁰

¹⁰ I might add that I have not the slightest idea what attention has (or has not) been paid to my numerous comments on Lasuria's version.

Having mentioned PDF-formatting, I wonder if this might not be the most immediately widespread advantage of being in the digital age, because once a text or audio-recording or video-recording is on a computer, files such as PDFs for textual material can be prepared for instant dissemination to interested individuals (or more widely on the Net/YouTube, as long as copy-right is not infringed). While putting the finishing touches to this paper I received two PDFs of Georgian publications from correspondents in Tbilisi, one being our colleague who opened this very conference – so many thanks again to Mzekala Shanidze! – BUT, despite the undoubted usefulness of the opportunities opened up in the wonderful world of PDFs, a worrying question arises for such as me, namely: what is the future of the book? Many of my generation are simply not comfortable reading lengthy materials on a computer-screen and prefer to be able to turn pages on something in one’s hands. But there’s no turning back the dial of history. However, I have to say there’s nothing in the realm of technology to equal:

(a) the thrill of stumbling across treasures in second-hand bookshops, such as happened in Tbilisi in my favourite *bukinist* (on Rustaveli Avenue near the Rustaveli statue in the district known as *Zemeli*) where I found these two rare tomes within two months of each other (November 1979 – January 1980) – volume 1 of *Ibero-Caucasica* (1946) and Ketevan Lomtadze’s description of the Tapanta dialect (of 1944),¹¹ which latter has the smallest *tirazh* (just 150) of any book currently in my possession (see Fig. 1) and

(b) the sheer delight of owning facsimile-copies of King Vakhtang’s first printed edition of *The Man in the Panther-skin* (see Fig. 2 with the 1975 publication on the left and the 1937 predecessor on the right, and Fig. 3 with the initial pages).¹²

These volumes are truly things of beauty, something I doubt I shall ever be saying of a PDF, however important the content, though, having seen David Maisuradze’s presentation of Georgian palaeographic fonts, perhaps I should be looking forward to receiving more PDFs and even e-mail correspondence featuring some of those real beauties.

References

- Egadze (1983): იაკობ ცურტაველი, შუშანიკის წამება. შემდგენელი და რედაქტორი ოთარ ეგაძე. თბილისი: ხელოვნება.
- Gudava (1975): ქართული ხალხური სიტყვიერება. მეგრული ტექსტები. ტომი I: პოეზია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და გამოკვლევა დაურთო ტოგო გუდავამ. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/446821>.

¹¹ Observant readers examining the covers of these tomes will notice that the Lomtadze book seems to state that it came out in 1948. Its publication-date was 1944, and so the discrepancy needs an explanation. Towards the end of this paper I mentioned restrictions on sending old books abroad, specifying that still in Russia it is illegal to send a publication that is older than 50 years without special permission. However, while I was in the USSR during at least my first post-graduate term, the ban applied to the export of items published before 1945. So, I used to alter the dates where I could, hoping to fool any official who might cast just a casual eye over such works. I also removed 1st pages from some such books, bringing them home separately. When I first left Georgia in 1976 by train to Istanbul, I asked my wife to sew a couple of extra pockets inside my blazer so that I could hide some old items in the hope that clothing would not be searched at the Leninakan border. However, the two volumes of Simon Quakhchishvili’s ‘Works of Ioane Petritsi’ were too big to fit in these additional pockets, which meant they had to travel in a suitcase. At the border two Armenian guards boarded the train. I was asked to stand in the corridor with the older one, while the younger one went through my luggage. He found these volumes and brought them out to shew to his colleague. Luckily for me the older one knew some Georgian; he took a look and said: “They are not political. Let him keep them.” One may readily imagine my relief.

¹² Rustaveli 1937 and 1975, based on Rustaveli 1712.

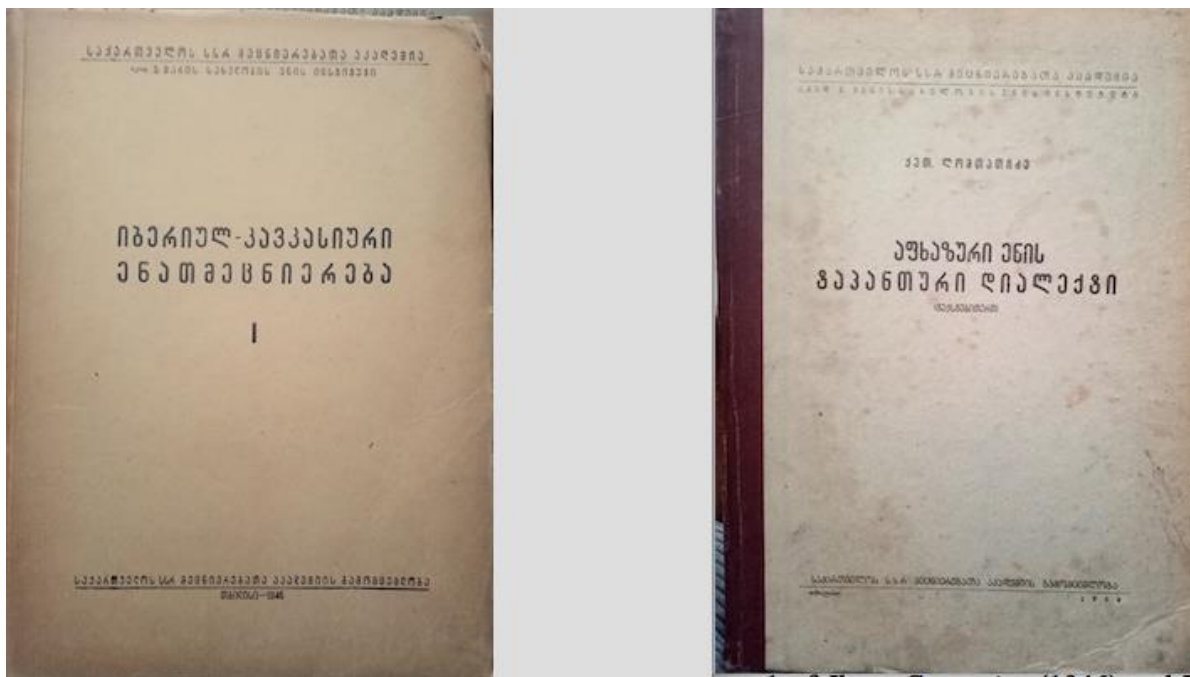

Fig. 1: Two old and rare books found in a Tbilisi second-hand bookshop within two months of each other (November 1979 – January 1980): Ibero-Caucasian Linguistics (vol. 1, 1946, print-run 500), and Ketevan Lomtadze’s Tapanta Dialect of the Abkhaz Language with Texts (1944 [sic!], print-run 150)

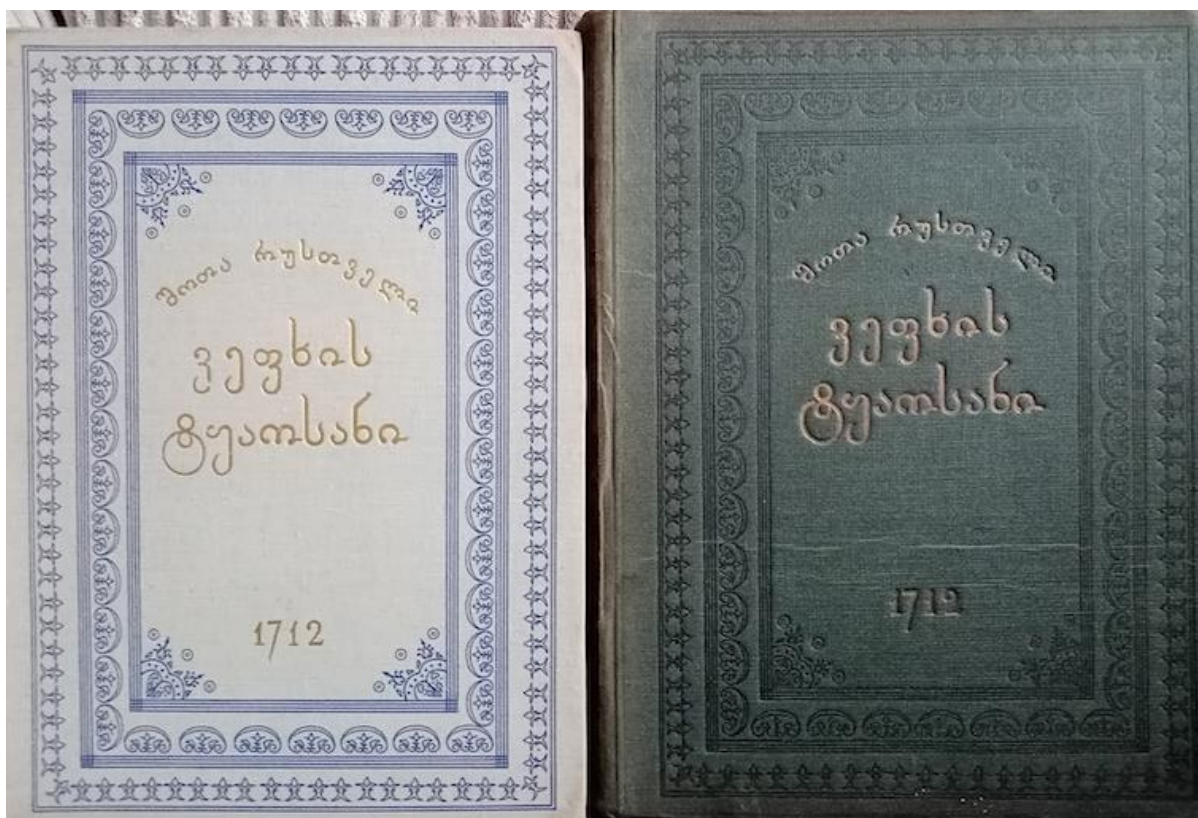

Fig. 2: Facsimile-reprints of the first printed book in Georgian dating to 1712, namely Shota Rust(a)veli’s ‘Man in the Panther-skin’. The one on the left was published in 1975 and was bought in Tbilisi at the end of that year. On the right is the cover of the 1937 edition. Both versions start with an Introduction by the editor Akaki Shanidze. In 1937 this was dated to 12 July and runs to two pages, whereas in 1975 the date is 12 November and consists of a single page (minus any reference to two sons of Georgia whose mention was obligatory in 1937).

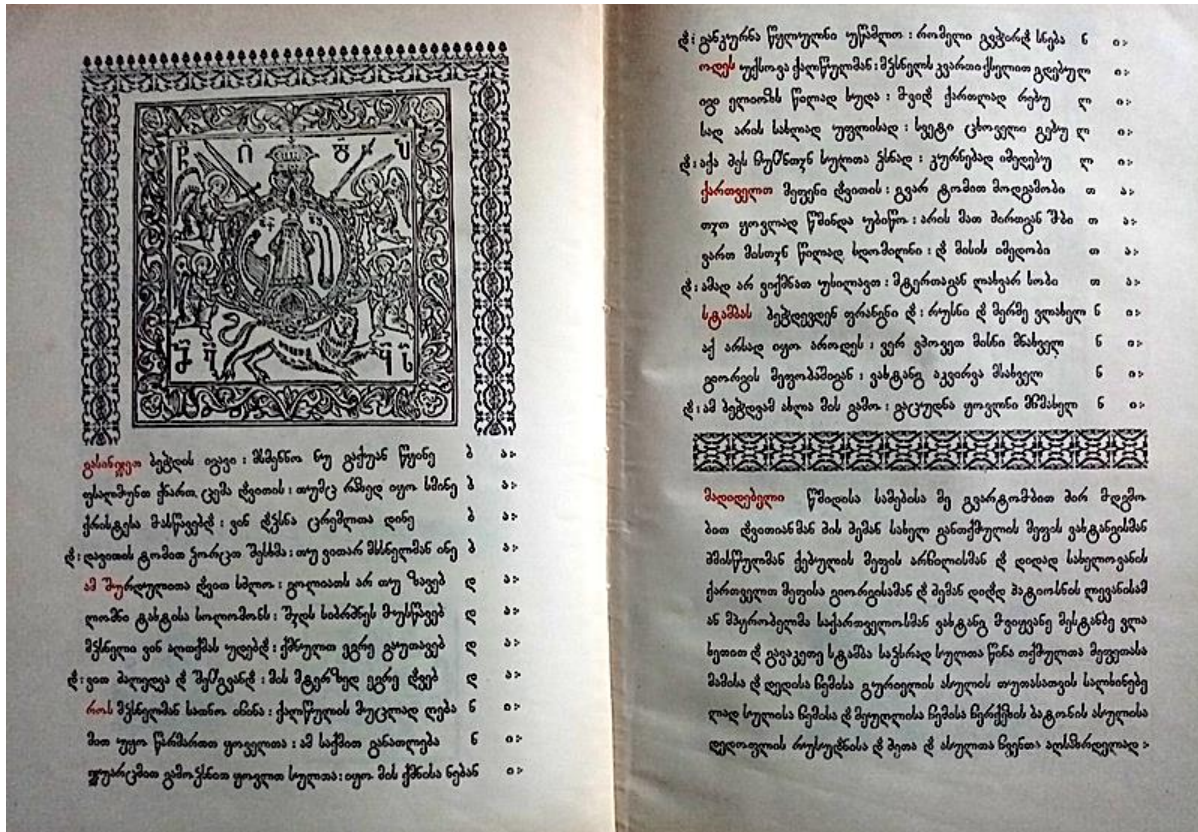

Fig. 3: Two pages illustrating the beauty of the production.

Fig. 4: Cover of the 1983 multi-lingual de-luxe edition of the oldest work of Georgian literature, Iakob Tsurtaveli's Martyrdom of Shushanik (476–483), with repoussée metalwork applied to the binding's front, back and spine.

- Hewitt (1986): Brian George H., “The labialised sibilants of Ubykh (North West Caucasian)”, *Revue des études géorgiennes et caucasiennes* 2, 21–30. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/383458>.
- Imnaishvili (1979): ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია. ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ივანე იმნაიშვილმა (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომენი, 22). თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. https://digitallibrary.tsu.ge/book/2020/lectures/lecture/shanidze_kartuli-otxtavis.pdf.
- Lomtadze (1944): ქეთევან ლომთაძე, აფხაზური ენის ტაპანთური დიალექტი (ტექსტებითურთ) / K. V. L., *The Tapantha Dialect of the Abkhazian Language (with texts)*. თბილისი: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/448867>; http://apsnyteka.org/1660-lomtadze_k_tapantsky_dialekt_abkhazskogo_jazyka.html.
- Rustaveli (1712): შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი. [თბილისი: ვახტანგ VI-ის სტამბა]. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/3059> [ილია ჭავჭავაძის პირადი ბიბლიოთეკის ეგზემპლარი].
- (1888): ვეფხისტყაოსანი შოთა რუსთაველისა. გამოცემული გ. დ. ქართველიშვილის მიერ. ტფილისი: სტამბა ი. მარტიროსიანცისა. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/25554>.
- (1937): შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი. ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა, აღდგენილი აკაკი შანიძის მიერ / Ch. Roustvéli, *Le Preux à la Peau de Tigre*. Rédigé et commenté par Vakhtang VI. Conforme à la première édition de 1712. Additions et éclaircissements par A. Chanidzé (ქართული ლიტერატურის ძეგლები, 1). ტფილისი: რუსთაველის ინსტიტუტი. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/3238>.
- (1975): შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი. პირველი ნაბეჭდი (ვახტანგისეული) გამოცემა 1712 წ., აღდგენილი აკაკი შანიძის მიერ 1937 წ., ფოტორეპროდუქციული გამოცემა (ქართული ლიტერატურის ძეგლები, 14). თბილისი: მეცნიერება.
- Sullivan (2015): Rosemary S., *Stalin's Daughter: The Extraordinary and Tumultuous Life of Svetlana Alliluyeva*. New York: HarperCollins.
- Tsaava (2020–21): გელა ცაავა, “ბრაიან ჯორჯ ჰიუიტის „აფხაზური სიმპათიები“ და ანტიქართული განწყობები” / Gela Ts., “Brian George Hewitt's „Abkhazian Sympathies” and Anti-Georgia Attitudes”, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერია / *Proceedings of Sokhumi State University, Humanities and Socio-Political Sciences Series* 19, 419–429. <https://doi.org/10.52340/sou.2023.19.28>.

ქართველურ/კავკასიურ ენათა შესწავლა საბჭოთა პერიოდში და დღეს

ჯორჯ ჰიუიტი (ლონდონი)

როზმარი სალივანის მიერ 2015 წელს გამოცემულ წიგნში „სტალინის ქალიშვილი: სვეტლანა ალილუევას უჩვეულო და მჩქეფარე ცხოვრება“, რომელშიც გასული საუკუნის 70-იან წლებში საბჭოთა კავშირში არსებული ზოგადი სიტუაცია აღწერილი, ასეა შეფასებული საბჭოთა მოქალაქეების უცხოელებთან ურთიერთობის კონტროლის მექანიზმი და შესაძლო შედეგები: „1970-იანი წლების შუა პერიოდში საბჭოთა კავშირის მოქალაქეებს პრაქტიკულად არ ჰქონდათ ზედამხედველობის გარეშე მოგზაურობის უფლება აღმოსავლეთის ბლოკის ფარგლებს გარეთ. სსრკ-ს ფარგლებშიც უცხოელებთან ნებისმიერი კონტაქტი იმ დროს ქვეყნის დალატად ითვლებოდა“.

ვინაიდან ჩემი აკადემიური ინტერესებიდან გამომდინარე, სწორედ ამ პერიოდში მომიწია საქართველოში ცხოვრება და სწავლა, მინდა გაგიზიაროთ ჩემი, როგორც

უცხოელის, „სასიამოვნო“ და „ასატანი“ გამოცდილება ამ პერსპექტივიდან. მინდა გიამბოთ, თუ როგორ გავატარე თბილისში ასპირანტურაში სწავლის პერიოდი 1975–76 სასწავლო წელს, და შევადარო იგი ჩემი ამერიკელი წინამორბედების – დიენ ჰოლისკისა და ალისა ჰარისის – გამოცდილებას, რომლებიც თბილისში ჩემზე ერთი წლით ადრე იმყოფებოდნენ იმავე სტატუსით. ასპირანტურის დამთავრების შემდეგ, 1979–80 წლებში, მე კიდევ ერთხელ მომეცა საშუალება სასწავლო წელი თბილისში გამეტარებინა. და ბოლოს, 1987 წელს 5 თვე დავყავი თბილისში, როგორც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორმა (ამ დროს შვებულებაში ვიყავი ჰალის უნივერსიტეტიდან). ამდენად, მე, როგორც უცხოელს, თბილისში ცხოვრებისა და სწავლის ორმაგი გამოცდილება დამიგროვდა: როგორც ასპირანტს და როგორც ლექტორს.

მინდა ორივე პერსპექტივიდან დანახული და განცდილი ჩემი შთაბეჭდილებები გაგიზიაროთ და მოგიტხროთ საბჭოთა პერიოდში არსებული იმ პროცედურებისა და შესაბამისად, იმ სირთულეების შესახებ, რომელთა მომსწრეც თავად ვიყავი.

ამჯერად მე მხოლოდ რამდენიმე პროცედურაზე გავამახვილებ ყურადღებას:

1. საქართველოში ხანგრძლივი პერიოდით ცხოვრების უფლების მოპოვება საბჭოთა პერიოდში (განსაკუთრებით 1970-80-იან წლებში) სტუდენტებისთვის, ასპირანტებისა და ლექტორებისთვის;
2. შეთანხმების მიღწევა სწავლის უფლებისა და დაფინანსების მისაღებად ამა თუ იმ ენის შესასწავლად;
3. მუშაობა ისეთ სიტუაციაში, როდესაც აუცილებელი ან სასურველი ლიტერატურის – წიგნების, ჟურნალების ან/და ჩანაწერების – მოპოვება არ იყო ადვილი, შეძენაზე რომ აღარაფერი ვთქვათ;
4. ქვეყნის ფარგლებში კვლევითი ან ტურისტული მიზნით გადაადგილების ორგანიზების სირთულეები;
5. შეძენილი სისტემური ცოდნის პრაქტიკულად გამოყენების შესაძლებლობები.

და ბოლოს მოკლედ ვისაუბრებ პოსტსაბჭოთა პერიოდთან და თანამედროვე ტექნოლოგიებთან ჩემს „უცნაურ“ ურთიერთობებზე.

The Indigestible Impact of English on the Modern Georgian Lexicon

Donald Rayfield (London)

To many Georgians, the infiltration of English into their language, like the earlier (and not yet extinct) infiltration of Russian calls for a fight against ‘barbarism’ – a term which we meet in a number of articles on the subject and on lists of English words that are being transliterated and used (or misused) in Georgian. But this battle is a familiar one, not just in linguistics, but in politics. A language or a nation is assailed by hordes of outsiders, whether neighbouring empires or plundering nomads, and tries to repel them. In fact, the outcome is usually a compromise: just as the Byzantine empire was at first overwhelmed by Goths, but then assimilated them as fellow-Christians and as border guards, so a language endures a wave of alien influence and then digests and integrates it.

Before we look at more specific uses of anglicisms, their range, formation, altered meanings etc., let us try to avoid outright condemnation of ‘barbarisms’, redundancy, contamination, weakening etc. 400 years ago, Pierre Nicole, a colleague of Pascal’s saw the benefits of enrichment by new vocabulary:¹

Il est donc avantageux, pour enrichir les langues vivantes, que des personnes judicieuses soient un peu hardies à se servir de nouveaux mots et de nouvelles phrases... surtout dans de grands ouvrages... pour éviter une trop grande ressemblance de manières de s’exprimer.

Turgenev in *Smoke* has his mouthpiece Potugin remark:²

Take our language, for example. Peter the Great flooded it with thousands of foreign words – Dutch, French, German; these words expressed concepts which Russian people had to familiarise themselves with. Peter didn’t rack his brains or stand on ceremony: he filled our guts wholesale, by the bucket, by the barrel with these words. The initial result was something monstrous, but afterwards came the digestion process... The new ideas caught on and were absorbed; they lost their foreign shape, and our language found substitutes for them in its own resources.

If we look at the defences used against these ‘barbarisms’, we can see various strategies, some successful, some absurd, some hopeless. At one extreme are the Slavonic languages of the Austro-Hungarian empire: when the Czechs began their renaissance at the end of the eighteenth century, they found that they lacked words – sometimes because old words were forgotten, sometimes because new words had not been devised for new discoveries. Their solution was to avoid borrowing from the ‘enemy’ language, German, and to devise their own from Slavonic roots, so that we have in Czech *klokan* for kangaroo, *souhлина* for aluminium, *plyn* for gas etc. The Croats took similar steps: they would not do as the Serbs did, calling a station a *stancija*, but devised *kolodvor*. Croats, like Latvians, went even further, refusing to accept even foreign surnames as originally written in the Latin alphabet, but transforming them by rendering them phonetically. Such languages, whose norms were decided and enforced by rural schoolteachers and nationalist academies, who were resisting imperial pressures, have been successful in their self-sufficiency.

¹ Nicole 1858: 373–374 (‘Sur les langues’).

² Turgenev 1868: 40; translation D. R.

Other languages have not: the battle of the French government, despite its centralised control of the education system and the prestige of the Académie française, has failed to stop television and radio talking about *le weekend*, or teenagers saying *cool*, *coolissime*. Even with Britain out of the EU, the English language remains powerful (as the common language, a neutral zone, for Flemish and Francophone Belgians, as the real language of Ireland). All the French can hang on to is an exceptional vocabulary for computer terms: *ordinateur*, *fichier*, *logiciel*, *police de caractères* etc, but even so they are forced to use English *web*, *blog*, *WiFi* (gender indeterminate), while *courriel* has failed to replace *email*, and *télécharger* is so ambiguous (up- or down-load?) that we end up choosing between *j'uploade* and *je mets en ligne*. English bug has given *unbug* and *beuger* to crash. Given this mess, Georgian's internet diglossia seems quite tolerable.

On a wider scale, Georgian must be considered one of the world's languages that, like English or Russian, borrows easily and widely and yet preserves its identity while quickly rejecting what it fails to assimilate. Much depends, of course, in how the 'barbarisms' enter: by cultural imitation, by forced conquest and foreign administration, by population mingling, and so on. The history of Georgian shows half a dozen periods when there has been a massive onslaught or infusion of alien terms, of which only a minority have established themselves in the language. If we start with pre-history, there is no doubt that Kartvelians lived for some times (Gamqrelidze's assumption) in close proximity to Indo-Europeans in the Euphrates valley, so numerous are the coincidences with basic Indo-European vocabulary and even morphology; when Greek expatriates founded city-colonies on the Black Sea, a limited amount of Greek – names of medicinal plants, ceramics etc – were adopted by Kartvelians. The return of monks, together with Greek refugees, in the 11th century AD brought obscure Greek vocabulary used by Petritsi and today no longer understood. Over several stages from the dawn of history to the 17th century, Iranian terms, especially of religion, administration, economic and military, later, especially after Georgia's association with Shirvan in the 12th century AD, of chivalry, epic poetry, history, moral codes etc. exerted a powerful influence. Yet readers of Rustaveli or the Rusudaniani now require a dictionary to understand many of these Iranian imports. From the end of the 18th century to the end of the 20th, Russian became the dominant force. But it is important to concede that Russia was more an imperial than a colonial power. The Russian language could not permeate Georgia in the same way that English and French permeated Africa. Its influence ran along specific channels: through military service into which so many Georgians were conscripted, in the prison system, particularly the Soviet Gulag, which shaped a large number of Georgian males and their language, and in the Communist hierarchy where, to enjoy privileges and power, speakers of all Soviet languages had to regard Russian as a primary means of communication.

1. The first wave of English importations

Public relations and human resources (PR and HR, პოპრო, უპრო) spear-headed the formation of western-style capitalist enterprise in the 1990s, and these two phenomena were seen as aspects which Georgian entrepreneurs had to assimilate in order to set up western-friendly businesses.

There was also an important internal factor promoting the influence of English. Georgia staked its economic future on tourism (not just hiking, skiing, bird-watching, but medical, too), on a permissive attitude to international business, on external investment. As a result, institutions appear in which English is the main language of communication and instruction. Business

courses on Human Resources use a great deal of English material. The Tbilisi Medical Academy trains up to 300 doctors on six-year courses, with English the medium of instruction – applicants who provide proof of proficiency in English will be prioritised. Help is offered with the doctor's registration process in the UK. Similar prospects are offered at Kutaisi University and the European University in Tbilisi – three anglophone academic and medical centres. The Black Sea University also teaches many courses in English. These courses are popular with non-Georgians, seeking an affordable way of gaining qualifications recognised in the west. The result is, of course, that English, not Georgian, becomes the *lingua franca* of students and teachers.

Previously, of course, there were Russian streams at Georgian universities, and all school pupils had some subjects taught in Russian. The difference is that for many parents and students Russian was the enemy's language and the diglossia was a complex, often conflicting one, whereas there is less antagonism to English or American influence, and the acquisition is voluntary, sometimes enthusiastic.

Tourism has led to fluency in English in areas as remote and isolated as Svaneti and Tusheti, where the second language for the younger generation may often be English, rather than Russian: a guide for mountain climbers has to be able to give clear instructions to foreign tourists.

Georgians, particular Tbilisi women, liked to make fun of Russian by creating Georgian sentences where the words were Russian, but the morphology Georgian: *sapozhnikma gamiporta sapoghebi*. English, however, is a prestigious aspiration and the language is treated as a subject for mastery and for self-esteem, as well as one which gives opportunities for a career overseas. Georgian macaronic jokes, so far, do not exploit English, so that we have nothing like Mayakovsky's macaronic Russo-Georgian poems to illustrate the diglossia with English:³

Да, я русский, რუსი გახლავარ [...]

и теперь вдали от вас

ვისურვებდი ვყოფილიყავ

თქვენთან ერთად

Как с братом брат [...]

კვლავ მოგველხინა ღვინით და პურით,

მაღლარი გვესვა ყანწით და ჭურით. [...]

Грузин я знал чуть не с пеленок,

ღვინოსა ველაპავ как теленок

ველარ დამათრობთ, იმედი ნუ გაქვთ!

აბა დაველით ახლა ბრუდერшафт.

From 1990 a century-old trickle of anglicisms (American and British) into Georgian became a torrent with several subsidiary streams. One is the introduction of new products (from cell-phones to pickup trucks), new customs (even morals), new commercial transactions etc., for which no existing words (as distinct from descriptive paraphrases) have existed: more often than not, an Anglo-Saxon word has been adopted to fill the gap. A second stream has been a determination to rid certain spheres of Russianisms, notably the terms for automobile parts (a field in which, during Soviet times, Russians and Armenians, rather than Georgians did the

³ Mayakovsky 1933: [2].

dirty work) by devising (or reviving) words of Georgian origin, or importing Anglo-Saxon terms (a similar process has occurred in fields such as rugby football, played from 1959 to 1989 only against Slavonic teams, but now on a world basis). A third stream, after internet use became widespread for personal communication and commerce, was the devising of a terminology parallel to that of western internet users and commerce.

One exception to the trend of importing European vocabulary affects words categorised as obscene or vulgar. Native Georgian words and phrases in the area of slang and obscenity have also flourished: since 1990 words and phrases have appeared in print that had never been seen in literary Georgian since the days of Sul Khan-Saba Orbeliani; in this semi-taboo sphere, the absence of foreign influence (if we discount the Hebrew of Georgian Jews) is remarkable.

The first example of crude importation, one which sharpened my interest in the new processes affecting the evolution of modern Georgian, is the command *იშოპინგეთ!*, ‘Continue shopping!’, found in online shops and market places. Like many other such words, it has expanded its originally limited market-place use to general, non-internet communications, and has begun to show derived and conjugated forms: *წავვედით საშოპინგოდ*, ‘We went shopping’, and yet, at the same time, we also see a typical variability in the transcription of the original English, a variability that prevents such words entering the lexicon in a standard form: *შოპინგი* or *შოფინგი*. The ejective consonants of *შოპინგობს იშოპინგა უშოპინგია* are found more frequently than *შოფინგობს იშოფინგა უშოფინგია*, but despite the uncertainty of spelling, all three series of the verb are now in use and the verb has passed the barrier of the Georgian inflectional system. We should also note that the alien nature of the *-ng-* cluster in non-Germanic languages has also not deterred the importation of English terms into Georgian. More on these variations later.

This study is based on internet chat forums, commercial material, plays (notably by dramatists who presented their work for translation and development at the Royal Court Theatre in London in 2013), novels by Lasha Bughadze etc. It is odd that contemporary, even very young Georgian dramatists and novelists still make their characters speak a Russified, not an Anglicised slang. Authors who are middle-aged are uncomfortable with teenage vocabulary, but it is notable that Lasha Bughadze’s *ბოლო ზარი* and *ოქროს ხანი* both have school-age or teenage (anti-)heroes, whose slang is influenced by Russian, but not by English, even when they are illegals working in Scarborough.

A rash preliminary conclusion would be that an alien flood, an indigestible input, has since 1990 struck the Georgian language, comparable to what happened with an Iranian influx in the 10th and Russian in the early 19th century. But, like earlier floods, a new process of absorption and rejection is bound to take place, leaving only a percentage of digestible material to be integrated with the body of the language. Much depends on the equilibrium of norms and innovations reached between a strong and conservative elderly school-teaching establishment and an active and anarchic young internet community. Arguably, another important factor is to be found in the actual phonological structure of innovations: words such as *რითრიოთი* (*retreat*) and *დაიგუგლება* (‘can be googled’) have a choice and distribution of consonants and vowels which integrate easily with Georgian, not displaying their alien origin, whereas, say, the alien-sounding *აბეკაპებს* (‘backs up’), with its un-Georgian syllabic structure, still has to compete with the periphrastic Franco-Russian *სარეზერვოდ აღუბლირებს*.

The grammatical implications of imported anglicisms are also complicated: *ვიშოპინგეთ* (‘we did some shopping’) is marked as a transitive verb with an ergative agent – although intransitive, unless you count an adverbial complement, such as *ბევრი*, as an object. This

process and similar contradictions seem to occur in other “ergative-inclined languages”, where an imported intransitive verb acquires ergative marking, e.g. Basque *nere kochek ez du funtzionatzen* ‘My car isn’t working’ (with transitive auxiliary *du*, and agent in ergative case), instead of the theoretically correct **nere koche ez da funtzionatzen* (with intransitive auxiliary *da*, and subject in absolute case).

2. Inconsistencies and instabilities

Even the earliest anglicisms in Georgian, dating from 1980s, have not all achieved fixed form: e.g. დაბლოკვა or დაბლოკება, დააბლოკავს or დააბლოკებს. Some maintain a dual existence, failing to replace native terms: ჰედლაინი coexists with სათაური. New objects have different versions of their name, depending on who manufactures and sells them. For instance, ‘(chip) fryer’ > ფრი(ს აპარატი), ფრიტურნიცა or the conventional ზეთსახარში ქვაბი.

Many anglicisms are *hapax legomena*, occurring once or twice, before disappearing, failing in the struggle of the fittest to survive.

Nato Beridze, writing recently (with marked disapproval of the crudeness and barbarism of unnecessary, in her view, innovation, especially in the field of computer studies), gives a long list of anglicisms.⁴ But quite a few have over a decade or two proved their longevity, and some have achieved currency outside a circle of computer programmers and hackers: დასერჩვა ‘to search’, დამესიჯება ‘to message, SMS’, დაგუგლვა ‘to google’ (but დაგუგლება version more common), გაშიარება ‘to share’, დალაიქება ‘to like’, დალინკვა ‘to link’, დაშატდოუნება ‘to shut down’, დატრენინგება ‘to train sb’, დაპოსტვა or დაფოსტვა ‘to post’ – e.g. a message or picture on an Internet forum (the latter generates other phrases and words, e.g. მპოსტავთა უმრავლესობა, გადაფოსტვა ‘to re-post’); სკროლვა ‘to scroll’ (note that სკროლება tends to mean ‘to ride a Scroll electric scooter). Some are still limited in use: დასტალქვა ‘to stalk’, დასპამვა ‘to spam’, დაშეარება or დაშიარება ‘to share’. Others, however, have gone viral: დასინვა ‘to see and take no action’ > ‘to gaslight sb’; დაკლიკვა ‘to click’, from which sheer native genius has derived the term არაკლიკებელური ‘not-clickable’, i.e. unattractive (of face, picture, proposition etc).

3. A closer look at a handful of particularly productive anglicisms

3.1 One outstanding viral, albeit unstable word comes from the English *chat*: ჩატ-ი, or ჩათ-ი or ჩეტ-ი or ჩეთ-ი, -აობა (‘to chat’). Clearly, the ambiguity of ა/ე comes from deriving the word imitating the vowel of the written or spoken (southern English) form, while the choice of ტ/თ is an arbitrary or accidental one, even more vacillatory in the case of კ/ქ, for which I have not been able to identify any consistent decisive factor. But the verb derived from ჩატი/ჩათი/ჩეტი/ჩეთი has developed a whole nest of conjugated forms: ჩეთაობა > ჩეთაობს > უჩეთავია > დაჩეთაობს with ე or ა for English open *a*; we also have ჩატაობა or ჩეთაობა (rarely ჩეტაობა), and უჩეთავია or უჩატავია (consistent with the Russian-derived ბლატაობა), rarely უჩათავია). Note that ჩეთაობდა and ჩეტაობდა have acceptable second series forms: აქ ბევრმა იჩატავა, ‘a lot of people chatted here’.

⁴ Beridze 2023.

In this example the English import follows a pattern of many Russian imports: compare ჩატაობს with ბლატაობს (იბლატავა, უბლატავია) ‘talking big and not delivering’, from блатовать, and note the change in meaning from the original Russian (just as many English importations also alter, restrict, or broaden their meaning: блатовать originally meant ‘talking a person into a sexual or criminal act’). Also note addition of stem -ა, as in ბანაობა etc., typical of monosyllabic roots which form intransitive verbs in Georgian.

The meaning of ჩატაობა has spread from online to face-to-face chats, as well as AI robot queries. So that we can have a series of actions: იმუშავა, იბანავა, იხატავა, იბლატავა, ‘He worked, washed, chatted and talked big’.

3.2 Entering Georgian perhaps after Russian in 1990s, the English ‘cringe’ (not particularly prominent in English internet usage) has become widespread: დაქრინჯება ‘to cringe’ – ‘to experience inconvenience, discomfort, embarrassment’: შეიძლება დაიქრინჯოთ, როცა ვიღაც ცდილობს გაგაცინოს, მაგრამ თქვენ არ მოგწონთ მისი იუმორი ‘You might cringe when someone tries to make you laugh, but you don’t like their humour’. მარტო შენ არ ხარ ვინც საკუთარი წარსულის ჩანაწერებზე იქრინჯება ‘You’re not the only one who cringes at their own past recordings’. ქრინჯი is very occasionally found as an adjective (ქრინჯი ჩვევა ‘a cringeworthy habit’).

This anglicism was first introduced into Russian as an embarrassing, cringeworthy act (speech etc.), apparently by gamers : *кринж, кринжовый, кринжевать (кринжую)*, but took on a wider meaning (‘disappointment, bad luck, e.g. breaking a leg after beauty treatment, as well as embarrassment’). It may be an import by Russian pupils at English girls’ school, since *cringe* and *cringeworthy* are very much middle-class and predominantly female terms to describe witnessing embarrassing behaviour close to oneself. Georgian literary reaction to the verb is somewhat snobbish: ვიქრინჯები – ამის ასხნა აქ ძალიან რთულია, მაგრამ არსებობს ასეთი ზმნა უხერხულობის გადმოსაცემად ‘The definition of ვიქრინჯები is very complex, but this verb exists to denote embarrassment’.⁵ ქრინჯება is now found in literary translation, one example being:⁶ დღემდე ვქრინჯავ თუ რამდენი რამ დავაიგნორე და უბრალოდ თვალეები ... რამდენ ... ყურადღება არ მივაქციე ‘To this day it makes me cringe to admit, but there was a lot I blinked at and ignored then because I didn’t pay attention’. It is interesting that the translator also uses (და-)იგნორება, an anglicism (if not from Russian via Latin, German or English) which is a common borrowing in most European languages. Russian *игнорировать*, unlike Georgian, has no perfective, but is found as early as the 1880s in Dal’s dictionary and in early Chekhov: why did it take so long to get დავაიგნორე into Georgian? What is puzzling is that ქრინჯება apparently has no causative (*აქრინჯებს). We should also note choice of initial ქ over კ. As with other imported apparently intransitive verbs, ქრინჯება may, or may not, be treated as a transitive verb requiring an ergative-marked subject in the aorist: მენდომ მაგრა იქრინჯა ალონსოს გოლში თავისი არაზუსტი პასით ‘Mendi was very embarrassed by a clumsy pass at Alonso’s goal’.⁷

‘Cringe’ is widespread in other languages: Bosnian Croat speakers, I am reliably informed, are familiar with *krindž, krindžati, krindžovati*: in Sarajevo schools anglicisation has gone at least as far as in Tbilisi, with not just *skrolati* ‘to scroll’, but terms like *sus*, ‘suspicious’.

⁵ Tapnadze 2019.

⁶ Mosiashvili 2021.

⁷ Halamadrid 2022.

3.3 The origin of დასინვა is not immediately obvious, but it is actually derived from English ‘seen’, the message on a smartphone when your message is delivered, but not yet read. დასინვა has come to mean ‘to gaslight’, to ignore someone’s communications, and has succeeded in completely concealing its alien origin: დასინული defines a message which (or someone who) has been seen but left unanswered, and also a person who is being ignored or gaslighted/gaslit.

მიწერის შემთხვევაში კი დიდი შანსია იმისა, რომ დაგსინოთ, თუ თქვენც "გახითული" [have 1000+ followers] არ ბრძანდებით ‘When you write, you have a big chance of being gaslighted, unless you have a big following’.⁸ მაგრამ დაგსინა ყველამ, ახლა დაგსინოთ ევროპამ ‘But everyone has ignored us, now let Europe ignore you’.⁹

დასინვა has a past participle: ყველაზე მეტჯერ დასინული, ‘someone more ignored than anyone else’. Few such verb neologisms have a complete conjugational set.

4. Problematic verbs

4.1 Some innovations seem unlikely to survive. They may be ugly (what Georgian wants to use a verb beginning ჯგა-, even if it only means to judge?): ჯაჯგა (from English ‘judge’): სულ ნუ მჯაჯგავ: – შენთვის რომ კარგი მინდა, იმიტომ გჯაჯგავ ‘Don’t judge me — I just want the best for you, that’s why I judge you’.⁹

Other innovations seem needlessly complex: ამოაპრინტერებს, ამოუპრინტერებია refers to printing from internet only, and is thus separate from დაბეჭდვა, which involves typing or typesetting. What is interesting about ამოაპრინტერებს is its use of ამო- as a prefix and the retention of an English nominal suffix *-er*: ამო- implies singling out a copy, while -ერებს indicates that the borrower does not analyse the constituents of the word being borrowed.

There is a particular problem with ფრენდება (‘to befriend’): 1) some forms (e.g. დაფრენდა) are homonyms with forms of the verb meaning ‘flying about’; 2) it lacks the essential opposite ‘to unfriend’. In general, the Georgian verbal prefix system lacks a specific prefix meaning ‘to undo’, equivalent to an unambiguous *dis-*, *un-* in English.

დაფრენდება is not a secure import, because of its ambiguities when conjugated: როგორ ლინკებს აშეარებთ? Facebook-ზე უამრავი ფრენდი ჰყავს. ჩვენ თვითონაც ვიდაცების ფრენდები ვართ. ‘What kind of links do you share? You have countless friends on Facebook. We ourselves are friends with some people’.⁹

The Russian version of ფრენდი has no such drawbacks, because Russian has the prefix *pac-* to negate a verb, and thus *френдить*, with *расфрендить/расфренджить*, has a full complement in word formation and conjugation. There is even an aphorism to illustrate this:

Нельзя расфрендить незафрендженное.

But Georgian has no negative for დაფრენდება, and, just like დალაიქება ‘to like’, the negative is expressed by a supplementary verb, e.g. წაშალე, ‘erase, wipe off’.

4.2 The fourth and most popular innovation is from English ‘like’: ლაიქი, დალაიქება, which now threatens even to oust მოწონება in young Georgian colloquial dialogue. ლაიქი for ‘like’ is unusually stable, since the form with an ejective კ, ლაიქი, is reserved for the breed of dog.

⁸ Niny 2018.

⁹ Facebook post, no longer available.

Here the choice (not always consistently made in imports from English) of the aspirate ქ is dictated so as to avoid ambiguity.

დალაიქება has spread some distance away from being a mere Facebook button, e.g. the advertisement: ვენდის კაფეს ვაშლის ტარტი მსუნაგებს დაულაიქებია ‘Gourmets [seem to] like Wendy’s Café’s apple tart’.⁹ In chats დალაიქება is ubiquitous: ყველა ერთმანეთის პოსტებსა და შეარებს ვუყურებთ, ვალაიქებთ როგორ ფოტოებს პოსტავთ. რას ულაიქებთ ფრენდებს? ‘I follow all the mutual posts and shares, I like the way you post photos. What do you like from your friends?’¹⁰

Russian has developed a special half-English, half-Slavonic prefix negative for *лайкать/лайкнуть*: *дизлайкать/дизлайкнуть*, a resource which Georgian hasn’t yet developed, given the absence of an unambiguous negating prefix.

5. The social and political function of Anglicised Georgian

1. For professional groups (in business, entertainment etc) to demonstrate their international standing and modernity, but with no desire to be impenetrable to non-professionals;
2. For teenagers, the opposite: to be safe from parental or adult interference, which is why sites appear on the net to tell teachers and parents what their charges are up to on their mobiles;
3. For neighbours, former students, relatives, even adults in 20s and 30s.

Teenager vocabulary is meant to be impenetrable to teachers and parents (uncomprehending adults can find the means to decipher their offsprings’ sociolect on allnews.ge; mshoblebi/mascavleblebi.ge, etaloni.ge/geo).

Even so, much remains indecipherable. Some imports undergo major semantic changes: e.g. სტალკვა has changed from meaning ‘stalk’, to ‘do close research (usually secretly)’, ‘compile a dossier’ (on someone through social networks).

მიშეარებდა is now defined as ამბავს მიყვებოდა ან რაიმე ინფორმაციას მიზიარებდა, მოქმედება დაუსრულებელია ‘told me a story or shared information with me’, imperfective.

დამიეფრუვებდე is defined as ნეტავ, დამიმტკიცებდე რაღაცას, რასაც ველოდები ‘I would like something I’m expecting confirmed for me’.

6. Some common nouns

ქრაში ‘a crush (on somebody)’

ვაიბი ‘vibe, energy’

ტროლი from which we derive დატროლვა – იტროლება, ტროლები ‘troll, trolling’

ფიშინგი ონლაინ ბულინგი ‘fishing, online bullying’

ჰეითერები ‘haters’.

Macaronic phrases mingling English and Georgian are as common as straight imports: e.g. ‘sensitive data’, სენსიტიური მონაცემები.

¹⁰ Lominadze 2016.

Made-up English also flourishes, e.g. ეგობუხტა ‘has become more self-confident’ < *ego-booster*;

არაკლიკებელი ‘unclickable, boring’ (person, site) – one might expect დაუკლიკებელი. Note the use of the English morpheme *-able* as well as an English root.

და/ჩა-ფეისტება or და/ჩა-პეისტება, ‘to paste’, used in parallel with ჩასმა (but Georgian has no equivalent of the ingenious Russian combination *конунachmentь*; instead ამოჭრა და ჩასმა). There is one area where Georgian has failed to assimilate an alien term: no proper Georgian form exists for ‘QR code’ (Russian *кваркод*): Georgians have *QR*, transliterated as ქრ or ქანი რაე კოდი.

7. Synonyms that may not successfully compete with native words

დასეიება ‘to save’ equals შენახვა and has no real need to co-exist, whereas დასინვა ‘to see but ignore’ is not the same as ნახვა and has its very specific meaning;

Similarly, გაშეარება ‘to share’ differs from გაზიარება: it means ‘to tell something (private)’; likewise დააპდეიტება ‘to update’ is not the same as ‘to renew’ (განახლება), nor does დასკიპვა to ‘skip’ (something) duplicate დატოვება;

Some anglicisms have limited specific semantics: computer only, but many are expanding usage, especially in the imperative mood: დასერჩე! ‘Search!’, დაალაიქე! ‘Like!’, დააშიარე! ‘Share!’, etc., “increasing day by day”.¹¹

Natia Davitishvili¹² notes how the process of importation creates variants of the English in form and meaning, so that record-breaker/holder becomes რეკორდსმენი; other anglicisms arise via Russian (ქილერი, which means ‘hitman’, rather than ‘killer’). Many direct imports deal with new concepts and things, e.g. ბეიბისიტ(ერ)ი.

Gochitashvili and Shabashvili point out that an anglicism that supplants a Russianism or Georgian word may have different aura: ბიზნესმენი is positive, საქმოსიანი, its equivalent in Soviet times, was negative. ლუზერი (*loser*) is much more effective as a term of contempt than the periphrastic მუდამ დამარცხებული recommended by conservative academics, which is objective, even sympathetic.¹³

8. What to do?

Beridze recommends banning anglicisms that have one-word native equivalents.¹⁴ Even the French have failed despite their geriatric *académie* and their centralised school curriculum. Only a North Korean system might succeed.

Russianisms, however undesirable they may seem, have not gone away. They are quite a different matter, and they survive despite the diminished role of Russian and Russians in Georgia – often because they are very creative and witty macaronic language, entered in a different way over different periods, through different classes of speakers (via the military, prisons, as *lingua franca* in the Caucasus, often as joke or gang language): დამიპადიეზდა

¹¹ “ხომ დღითიდღე მრავლდება”: Tuskia 2014: 156.

¹² Davitishvili 2018: 22–27.

¹³ Shabashvili and Gochitashvili 2021: 6.

¹⁴ Beridze 2023: 270–271.

‘ambushed me in the entrance’, დამიაბგონა ‘outran/overtook me’. Omiadze notes the persistence of გატრუპვა ‘to kill sb/to make a corpse from sb’, გაიასნება ‘to make sth clear’ > გამიიასნდა ‘it became clear to me’, იქით გაგიიასნებ თუ გინდა ‘I’ll make it clear to you later, if you like’, გასროქვა, ‘to be sentenced to imprisonment’, დაპადერუქება ‘to give support’.¹⁵

Russian auxiliary words were totally integrated all over the Caucasus several decades ago: ვაფშე, ჩესნად, კაროჩე are perceived merely as sub-literary. Russian, when borrowed, sometimes undergoes a radical change of meaning: დაიზმენდა or იზმენაში მოვიდა means ‘began to have doubts, or backed out’, but no longer means ‘changed or betrayed’.

9. Changes in service industries

Modern motor mechanics now replace Russianisms with Georgian or English: დვორნიკი has given way to მინასწმენდი and მაყუჩი replaces გლუშიტელი since motor mechanics are no longer predominantly Armenians who use Russian to communicate with Georgian customers. In a few cases, Russian names for mechanical parts have remained: ფრთის ქვედა საფარი is too clumsy to replace Russian პადკრილნიკი, but დგუში has superseded პორშინი. Some anglicisms have taken over: for instance ბრეკეტი (English *bracket*) replaces სალასკა, აირბაგები still dominates over საჭის უსაფრთხოების ბალიში, and სანიავო has not replaced ვენტილატორი nor has ნიავება ousted ვენტილატორი. The process in which Russian is ousted, but English does not replace it, is found in electrical and plumbing terms: დამაგრძელებელი replaces უდლინიტელი, and სამკაპი has ousted ტრაინიკი. One English term, however, is common, ფიტინგი: ლატუნის ფიტინგი სამკაფი ‘brass three-point fitting’.

In business language the English origin of some words is not obvious: they may sound Georgian, or even oriental: დისკუტები is used to mean discussions, while რითრითი, with a syllable division quite unlike English ‘retreat’, has largely Buddhist/Tibetan associations, for instance in იოგატური რითრითი: it has purely meditational meaning and is mainly restricted to hotels with yoga and gurus – the word has lost any military connotations. Material for business retreats and courses often reads like English in the Georgian alphabet: რითრითი implies უორკშოპები ბიზნეს სამიტინგ, ფასილიტატორი, სპიკერი who will talk of წარმატებულ ქეისებს. Management is taken over by მენეჯმენტი, out of the hands of any მმართველი.

10. The role of sport in standardising international vocabulary

Sporting terms have taken on a duality ever since competition became international after the fall of the USSR, thus in rugby:

- Referee can be რეფერი or მსაჯი
- Linesman – ლაინსმენი or გვერდითი მსაჯი
- Offside – ოფსაიდი or თამაშგარე
- Fan – ფანი or გულშემატკივარი
- Half-back – ჰაუბეკი or ნახევარმცველი
- Forward – ფორვარდი or თავდამსხმელი.

¹⁵ Omiadze 2007.

For rugby terminology, Z. Gigineishvili has provided an extensive account.¹⁶ From 1959 to 1986, when Georgians played only within the Communist bloc, Russian terms (რეგბი for რაგბი) predominated. But after 1989 ‘goal’ became ლელო instead of ცდა or დამიწება, although ლელობურთი, despite being the traditional name of Georgian handball, failed to replace the English name of the game. One traditional Georgian sporting term, შერკინება, derived from wrestling, has become the word for ‘scrum’, while other anglicisms have also been ousted: ჰუქერი has given way to კვაჭი. Most English terms have been replaced by calques, e.g. dead ball becomes უქმი ბურთი; sometimes Georgian and English co-exist: ბექი or მეზურგე (but ფულბეკი ‘full back’, and ჰავბეკი ‘half back’). A few terms are taken from Beria’s football terminology: პირველი მგეზავი ‘fly half’.

Tennis has a longer, if interrupted history in Georgia, with a pre-revolutionary admixture of English, so that დაბრეიება means ‘breaking (someone’s serve)’, and რეკეტი, სერვერი, მიტინგი (meaning ‘rally’), მატჩი, სეტი are well established: სიყვარული (‘love’) is, of course, a calque. Tennis was first in Tbilisi around 1910: the viceroy Vorontsov-Dashkov’s Tbilisi ლაუნ-ტენისი club, run by Russian women (the viceroy’s wife and wife of his chief of staff, Anastasia Peterson), and later the Batumi Boulevard Club made it fashionable. English had already begun to infiltrate, when in the Russian empire French governesses began to be replaced by English and Scottish governesses, whom the lady of the house would feel safe to have in close contact with her husband. (Remember *Anna Karenina*, where the French governess who upsets the Oblonsky household in the beginning of the novel, is replaced by the reliable British Miss Goole, who takes care of Anna’s second child.) English governesses sometimes stayed on, even after the revolution, and educated their charges (and, when they married their widowed employers, their own children) to speak English almost as native speakers. In Georgia this happened in at least one Tsereteli and Chanturia household, and produced a small, but influential core of English linguistic influence.

Football, ფეხბურთი, was, however, well supplied from the start with a Georgian terminology. Lavrenti Beria (himself a volley-ball player whose Tbilisi house included a gym) founded Tbilisi Dinamo as a team for *Chekisty* to keep fit. By the 1930s *chekisty* had become too fat or old, so that young men, often orphans of those shot by Beria, were recruited, trained in the NKVD building where their parents were tortured. Nevertheless, some English terms have infiltrated Georgian football: გოლი, ფორვარდი, ჰედერი, მატჩი, ოფსაიდი, დრიბლინგი. Otherwise, the game uses well established Georgian terms.

11. Future prospects

The weakness of linguistics as a science lies in its poor predictive value: what will happen in the decades to follow is uncertain. One prediction is a spread of usage among the population: 54% of mature respondents reported that they customarily use ‘barbarian’ anglicisms. Critics note the integration of words like გრენდი, ლუზერი, ნეთვორქი into normal literary texts, others have recognised such ‘barbarisms’ as წავედით საშოპინგოდ ‘we went shopping’ as the consequence of Georgian’s lack of pithy phrases, especially since the kind of shopping involved is window-shopping, as well as actual purchasing.

The English language often fails to generate a Georgian equivalent: FAQ remains as a hieroglyph for ‘frequently asked questions’, and ‘unsubscribe’ is still translated periphrastically as გამოსწერის გაუქმება.

¹⁶ Gigineishvili 2014; cf. also Gigineishvili 2009 for examples.

The failure of Georgian users to arrive at an agreed standard form leads to multiple terminology: there are several versions of download – ჩამოტვირთვა, გადმოტვირთვა, გადმოწერა etc.

The problem of choosing an ejective versus aspirate unvoiced plosive in borrowings from English makes standardisation difficult. We see the substitution of ფ (which usually represents *f*) for პ in ფუბლიკი, ფლაგინი, ფოსტი, ფართი, ფლეი(ბოი), as well as all Hellenic words beginning with ფსი-, but not in პლერი.

Likewise, the aspirated plosive is less common than ejective when transcribing *k/c*. The exceptions are many, however: ქილერი, ქეში, ქუქი, ქულერი, ქანთრი (child's car seat can be either ქარსიტი or ქარსითი), but most other initial *c* and *k* are represented by კ: კენუბი, კენგურუ.

In the case of *t* the ejective is normal (თ being more often used for *th*), but there are notable exceptions: თოქ შოუ, თრილერი, თორების პარტია, თეგი (*tag*), თაიბრეკი, თრეში (*trash*); otherwise any initial *t*- becomes ტ-.

Undoubtedly, the Anglo-Georgian to be found on internet blogs and forums is a chaotic creole and is likely to evolve into something more stable: take for instance, 'Magda', who writes: ბლოგზე უამრავ სიახლეს დავდებ სელებრიტების..შოუბიზნესის... მოდის შესახებ...¹⁷

12. Likely consequences for Georgian phonology and morphology

One positive result for Georgian phonology is the revival of a lost letter, *o* replacing initial *y* in *ოგურტი*, *ოხტა*, *ოუნორი*. But borrowing from English might possibly lead to the marginalisation, or at least the reduction in frequency, of consonants that do not occur in English: ჭ, ქ, წ, ძ, ჟ, ღ. The loss of distinction, or arbitrary choices, between aspirated and ejectives – ფ/პ, ქ/კ, თ/ტ may eventually lead to the blurring of an important phonemic quality of Georgian.

One can also anticipate morphological problems, particularly in verbs: neologisms show a lack of determinacy – what stem do they have, -ვა or -ება? We usually have ატვიტერებს, აფისბუქებს, but others diversify, for instance აგუგლებს or, as a doctor writes, გუგლგანი ერთ ჩემს პაციენტს, რომელიც გუგლავს სიმპტომს და ისვამს სასტიკ დიაგნოზებს.¹⁸ We often see incomplete conjugation of verbs, and hesitation over their governance. E.g., is მილაიქებია an impersonal (inverted) verb replacing მომწონს, or is it just the perfect tense of ვალაიქებ? Why doesn't იქრინჯები have a causative *აქრინჯებს?

Languages with complex synthetic verbal morphology borrow mainly nouns and adjectives which present fewer problems when inflections are required: typically, verbs are borrowed in their 'dictionary' form and exempted from most inflections. Languages that conjugate with the aid of auxiliaries (Basque *eduki/izan*, Turkish *etmek/kilmek*, Farsi *kardan*, etc) just borrow a verb in its often invariable infinitive, supine or aorist form, whereas Russian and Georgian, when they borrow, feel obliged to integrate a verb into a system with a variety of stems in order to conjugate it: hence the uncertainties and difficulties.

Will these 'barbarisms' die out? Some will, because they are awkward and alien. It is, however, a mistake to think that teenagers will abandon their 'jargon' as they emerge from their bedrooms

¹⁷ Lomaia 2011.

¹⁸ Panjikidze 2019.

and volatile groups to mix with others at work, or to run a household. Smartphone users keep their phones, stay on Reddit, WhatsApp, Facebook (Meta) or Twitter (X) and will continue to exchange views on life, love, friends and shopping, in the same language. New groups (neighbourhood watches, colleagues at work) continue communicating on phone, pad and using the same vocabulary, even if there are going to be fewer ქრამები or დასინჯლები than in adolescence.

Shorter words will always win over longer ones. ლუზერი over მუდმივ დამარცხებული. Note the victories of English over French, thanks to the laconicism of the former and effusiveness of the latter: the warning to drivers *virages en épingles à cheveux* is far more easily assimilated in time by the monosyllabic *hair pin bends*.

References

- Beridze (2023): Nato B., “The Trend of Deverbalization of Anglicisms in the Georgian Digital Vocabulary”, *Recep Tayyip Erdoğan University Journal of Social Sciences* 10/1, 264–272. <https://dergipark.org.tr/en/pub/rteusbe/issue/78332/1308392>.
- Davitishvili (2018): Natia D., “On the Integration of Anglicisms Into Present-Day Georgian”, Canadian Academy of Oriental and Occidental Culture, *Studies in Literature and Language* 17/3, 22–27. <https://core.ac.uk/download/pdf/236304495.pdf>.
- Gigineishvili (2009): ქართული რაგბის მატჩიანე, 1959–2009. შემდგენლები: ზაალ, ლუკა, ნიკო გიგინეიშვილი. თბილისი: ოლიმპო. <https://elfiles.emis.ge/uploads/6992/conversions/1150-compressed.pdf>.
- (2014): ზაალ გიგინეიშვილი, “რაგბის ქართული ტერმინოლოგია” / Zaal G., “The Georgian Terminology of Rugby”, ტერმინოლოგიის საკითხები / *Terminology Issues* 2014/1, 74–80. <http://termbank.ge/wp-content/uploads/2018/02/term2014.pdf>.
- Gochitashvili & Shabashvili (2021): გოციტაშვილი, ქეთევან & გიული შაბაშვილი (2021): “ინგლისური ნასესხობების სემანტიკური ჯგუფები და მათი პრაგმატული რეალიზაცია თანამედროვე ქართულ ენაში”, *researchgate.net*. <https://www.researchgate.net/publication/348930368>.
- Halamadrid (2022): Real Madrid C. F Georgian Fan Club Halamadrid.ge, News ID 76331, 13.4.2022, 20:47. <http://halamadrid.ge/index.php?newsid=76331>.
- Lomaia (2011): “About me”, *Magda’s Blog*, 25.11.2011. <http://magdalomaia.blogspot.com/>.
- Lominadze (2016): “ტესტი: როგორი ფეისბუქ ფრენდი ხარ?” ლალი ლომინაძე. *On.ge*, 30.6.2016, 12:05. <https://on.ge/story/1761>.
- Mayakovsky (1933): “ვლადიმერ მაიაკოვსკის გამოუქვეყნებული ლექსი Ответ В. Маяковского на тост В. Гуния,” სალიტერატურო გაზეთა 23 (60), 31.10.1933, [2]. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/152040>.
- Mosiashvili (2021): “არა მხოლოდ ტროლები: ადრეული ინტერნეტ კულტურა, "გართობა" და გარიყული სიცილის ხანძრები.” Giorgi Mosiashvili, original article by Whitney Phillips. <https://giorgimose.medium.com/28ce7e29ce22>.
- Nicole (1858): *Pensées de Pascal, précédées de sa vie par Mme Périer, sa sœur, suivies des Pensées de Nicole, et de son Traité de la paix avec les hommes*. Paris: Firmin Didot. <https://books.google.de/books?id=tO4wAQAAMAAJ>.
- Niny (2018): “გაჩითული.” *bidzer.ge*, 4.7.2018. <https://www.bidzer.ge/word/1663>.
- Omiadze (2007): სალომე ომიადე, “უარგონი თანამედროვე ქართულ დისკურსში / Jargon in Modern Georgian Discourse”, გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი / *Journal of Gelati Academy of Sciences* 2007/6, 3–9.

- Panjikidze (2019): “ვუძღვნი ერთ ჩემს პაციენტს, რომელიც გუგლავს სიმპტომს, ისვამს სასტიკ დიაგნოზებს და ამ აღმოჩენისგან ხდება ცუდად”. ნათია ფანჯიკიძე, Fortuna.ge, 17.9.2019. <https://fortuna.ge/fortuna/post/vudzghvni-ert-chems-pacients-romelic-guglavs-simptoms-ismams-sastik-diagnozebs-da-am-aghmochenisgan-khdeba-cudad>.
- Tapnadze (2019): “რატომ არის ქართული ზმნა საოცარი – მარტივად.” ლელა ტაფნაძე, On.ge, 11.10.2019, 15:55. <https://on.ge/story/44515>.
- Turgenev (1868): *Дѣлѣ*. Соч. Ив. Тургенева. Изданіе Братьевъ Салаевыхъ. Москва: Грачевъ. https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003582019/.
- Tuskia (2014): მანანა ტუსკია, “ნასახელარ ზმნათა ჩამოყალიბების ისტორია და თანამედროვე ენობრივი სიტუაცია / The History of the Formation of Denominative Verbs and the Modern Language Situation”, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები / *Issues of Culture of Georgian Word* 14, 143–158. https://ice.ge/of/wp-content/uploads/2019/03/Tuskia-M_14Tomi_143-158gv.pdf.

ინგლისური ენის დამღუპველი ზეგავლენა თანამედროვე ქართული ენის ლექსიკაზე

დონალდ რეიფილდი (ლონდონი)

ქართულ ენაში ანგლიციზმების (ამერიკული და ბრიტანული) ერთსაუკუნოვანი მოზღვავეების ტალღას გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან ნასესხობათა ახალი, უფრო ძლიერი ნაკადის შემოჭრა დაემატა სხვადასხვა შენაკადის სახით. ამ შენაკადებიდან ერთ-ერთი უკავშირდება ახალი პროდუქციის შემოტანას (მობილური ტელეფონებით დაწყებული – სატვირთო ავტომობილებით დამთავრებული), ახალი წესჩვეულებების დამკვიდრებას (მორალური ღირებულებების ჩათვლით), თანამედროვე კომერციული ტრანსაქციების განხორციელებასა და სხვა სახის აქტივობებს, რომელთა ამსახველი ლექსიკა (აღწერით პერიფრაზს თუ არ ჩავთვლით) ქართულ ენას მანამდე არ გააჩნდა. შესაბამისად, ახალი პროდუქციის გამოყენება-დამკვიდრებამ გამოიწვია უცხო სიტყვების მოძალევა ქართულში, რომელთა დიდი ნაწილი ანგლოსაქსური წარმოშობისაა.

მეორე შენაკადის გაჩენა განაპირობა გარკვეულ სფეროებში დამკვიდრებული რუსიციზმების დაძლევის სურვილმა, კერძოდ, ავტომობილის სათადარიგო ნაწილეების დასახელებებში (ავტომობილების შეკეთების სფეროში ძირითადად რუსები და სომხები მუშაობდნენ), სადაც რუსიციზმების განდევნა ორი გზით განხორციელდა: ახალი ქართული სიტყვების შექმნის (ან გაცოცხლების) მეშვეობით ან რუსიციზმების ანგლოსაქსური ტერმინებით ჩანაცვლების საშუალებით. ამგვარი პროცესები მოიცავდა ისეთ სფეროებს, როგორცაა, მაგალითად, რაბი, ვინაიდან ქართველი მერაბებები 1959–1989 წლებში მხოლოდ სლავურ გუნდებთან თამაშობდნენ, ამჟამად კი მსოფლიო ასპარეზზე გავიდნენ და საერთაშორისო ტურნირებში იღებენ მონაწილეობას.

პირად ურთიერთობებსა და ბიზნესში ინტერნეტის საყოველთაო გამოყენებამ გამოიწვია უცხო სიტყვების მესამე შენაკადის მოზღვავება და იმ ტერმინოლოგიის შემოტანა, რომელსაც იყენებდა დასავლელი ინტერნეტმომხმარებელი და ბიზნესსფერო. ამის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითია სიტყვა „იშოპინგეთ!“ ‘Continue shopping’. სამაგიეროდ, უკუპროცესს ჰქონდა ადგილი სლენგისა და ბილწსიტყვაო-

ბის სფეროში, სადაც აქტიურად დაიწყო საკუთრივ ქართული ლექსიკის გააქტიურება. 1990 წლებიდან „აფეთქდა“ ქართული სკაბრეზი. ნაბეჭდ პროდუქციაში გაჩნდა ისეთი სიტყვები და ფრაზები, რომლებიც სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის შემდეგ აღარ გამოყენებულა წერილობითი ფორმით. ამ სფეროში არ შეიმჩნევა უცხოური ენების გავლენა (თუ არ ჩავთვლით ქართველი ებრაელების ლექსიკას).

მოცემული ნაშრომი ემყარება ემპირიულ მასალას, რომელიც ამოღებულია ინტერნეტფორუმებიდან, კომერციული მასალებიდან, ლაშა ბუღაძის რომანებიდან, პიესებიდან, რომლებიც 2013 წელს საკონკურსოდ იყო წარდგენილი სათარგმნად და ლონდონის სამეფო თეატრში დასადგმელად და სხვ.

ჩვენი წინასწარი დასკვნით, 1990 წლიდან მოყოლებული ქართული ენა წაღვეკა უცხოური სიტყვების მძლავრმა ტალღამ, რომლის „მონელებასაც“ ჯერჯერობით ვერ ახერხებს ენა, და რომელმაც ისეთივე ზარალი მიაყენა ქართულ ენას, როგორც ირანულმა მეათე საუკუნეში და რუსულმა – მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში. მაგრამ როგორც ადრეული უცხოური გავლენების შემთხვევაში, აქაც იგივე პროცესი განვითარდება – ქართული ენა ნაწილობრივ შეითვისებს ან უკუაგდებს უცხოურ ლექსიკას და დაიტოვებს უცხოური ენობრივი ერთეულების მხოლოდ იმ ნაწილს, რომელიც მისაღები იქნება და ბუნებრივად ინტეგრირდება ენაში. ამ პროცესში ბევრი რამ დამოკიდებულია ნორმებისა და ინოვაციების ბალანსზე, რომელიც უნდა დამყარდეს, ერთი მხრივ, ძლიერ და კონსერვატიულ სასკოლო-სასწავლო დაწესებულებებსა და, მეორე მხრივ, აქტიურ და ანარქიულ ინტერნეტსაზოგადოებას შორის. ამ პროცესში კიდევ ერთ ფაქტორს აქვს განსაკუთრებული მნიშვნელობა, ეს არის ახალ ლექსემათა ფონოლოგიური სტრუქტურა. ისეთი სიტყვები, როგორებიცაა „რითრითი“ (‘retreat’) და „დაიგუგლება“ (‘can be googled’), შედგება იმგვარი ხმოვნებისა და თანხმოვნებისგან, რომლებიც ადვილად ინტეგრირდება ქართულში, მაგრამ ისეთმა სიტყვამ, როგორიცაა „აბეკაპებს“ (‘backs up’), კონკურენცია უნდა გაუწიოს ფრანკო-რუსულ პერიფრაზს „სარეზერვოდ აღუბლირებს“.

ანგლიციზმების შემთხვევაში დამატებით სირთულეს წარმოშობს გრამატიკული იმპლიკაცია. მაგალითად, „იშოპინგეთ“ ქართულში შემოტანილია ისეთი გარდამავალი ზმნის კონსტრუქციით, რომელიც სუბიექტს მოთხოვნილობითში შეიწყობს. ეს პროცესი შემჩნეულია „ერგატიულობისადმი მიდრეკილ“ სხვა ენებშიც, სადაც უცხოური ენიდან შემოსული გარდაუვალი ზმნა ფორმდება ერგატიული კონსტრუქციით, როგორც მაგალითად, ბასკურში: *nere kochek ez du funtzionatzen* „ჩემი მანქანა არ მუშაობს“ ‘My car isn’t working’. (ამ წინადადების სტრუქტურული შესატყვისი ქართულში დასტურდება ნამყოში: „ჩემმა მანქანამ არ იმუშავა“).

Old Georgian “Suffixaufnahme” Revisited (II)

Jost Gippert (Hamburg)

In the first part of the present paper,¹ I have tried to show how the knowledge about the Old Georgian phenomenon of “Suffixaufnahme” developed in the 18th–19th centuries, mostly by the efforts of the Georgian catholicos Anton I and the French scholar Marie-Félicité Brosset,² and argued that the main shortcoming of their treatises was the problem that the sources they relied upon were late and not very reliable for the grammatical analysis of Old Georgian proper. This is clearly visible in examples like სახელითა მამისა-თა, და ძისა-თა, და სულისა წმინდისა-თა³ “in the name of the Father, the Son and the Holy Spirit”, obviously taken from the Gospel of Matthew (28.19) in the Bakar Bible of 1743 (hereafter: “B”), where in the “double rapport”, the instrumental ending -ითა is reduced to -თა due to the loss of the character *ⴁ* = *γ* after the -ა of the genitive ending; the non-reduced endings are found in all older Georgian witnesses of the Gospel from *khanmeti* times up to the Athonite redaction, which read სახელითა მამისა-ⴁთა და ძისა-ⴁთა და სულისა წმინდისა-ⴁთა, thus testifying to the standard of Old Georgian grammar. In cases like კელითა მოციქულთა-თა, also taken from the Bakar Bible (Acts 5.12),⁴ for earlier კელითა მოციქულთა-ⴁთა, we even see the effect of a seeming violation of the rule that after the genitive plural ending -თა, the addition of a second -თა is excluded;⁵ as a matter of fact, the double ending -თა-თა as representing older -თა-ⴁთა is attested very often in sources of the period from the 13th to the 19th centuries which we may call “Late Old Georgian”.⁶ While this is still a spelling problem rather than a grammatical one, we even meet with true violations of the rule as in the first book of Maccabees in the Bakar Bible, which was translated from Russian in the 18th century, with რამეთუ არა სიმრავლეთა შინა მკედართა-თა ძლევა ბრძოლისა არს “for the victory of the fight is not in the multitudes of warriors” (I Macc. 3.20): here we should expect the substitution of the second -თა by its singular counterpart -სა, yielding *სიმრავლეთა შინა მკედართა-სა. Similarly, we find the two lines რამეთუ ჰსცვიდა ბრძანებათა საღმრთოთა, რომელ არს დაცუა სჯულთა წინაპართა-თა “for he guarded the divine commandments, which means (lit. is) guarding the beliefs of the ancestors” in the preface for Anton I’s *Martyrikon*⁷ that was authored by his pupils Gaios and Ioane,⁸ both renowned as authors of grammatical treatises of Georgian themselves;⁹ instead of წინაპართა-თა, we should expect the form წინაპართა-სა with the dative singular ending replacing the “doubled” plural ending. In another verse from the Bakar Bible, from the first book of Chronicles, we even find a twofold violation of the Old Georgian rules in ესე სახელნი მთავართა მკედართა-თა “these (are) the names of the leaders of the soldiers”; here the attached -თა should have been replaced by the genitive singular ending -ⴁსა, and the nominative plural ending of the head noun, სახელნი “names”, should have

¹ Gippert 2022: 120–141.

² Brosset 1834 and 1837; Anton 1895.

³ Brosset 1834: 80; 1837: 232; see Gippert 2022: 125.

⁴ Brosset 1834: 80; 1837: 232; Anton 1885: 136; see Gippert 2022: 121, 125 and 137.

⁵ Brosset 1834: 83; 1837: 235; see Gippert 2022: 132.

⁶ Cf., e.g., სავსე იყო კევი იგი სიმრავლითა კაცთათა (for კაცთაⴁთა) “that gorge was full with a bulk of men” in *Kartlis Cxovreba* I (Qaukhchishvili 1955, 200, l. 18).

⁷ Gabidzashvili & Kavtaria 1980: 11, ll. 31–32.

⁸ “მოწაფეთა მიერ გაიოს არხილაკონისა და თანამოწაფისა მისისა, მისი უმაღლესობის მეფის მოძღურის იოანეს მიერ, მის გავრიილისათა” (Gabidzashvili and Kavtaria 1980: 9).

⁹ გაიოზ რექტორი and იოანე ბატონიშვილი, son of king George XII; see Gaioz 1789 (cf. Nikolaishvili 1970) and Ioane 1862.

been added at the end, yielding *სახელნი მთავართა მკედართა-ისა-ნი. The second witness of the given verse, the so-called Mtskheta Bible compiled by Sulkhan-Saba Orbeliani by the end of the 17th / beginning of the 18th century (hereafter: “S”),¹⁰ does not conform to the Old Georgian standard either: in ესე არს სახელები მთავართა მათ ერისათა, the concord with the nominative of the collective plural, სახელები, should have yielded ერისათა-ე, with the -ე mirroring the case of the head noun.

With the availability of a great bulk of older manuscripts and the explicit differentiation of Old Georgian from the spoken language by the end of the 19th century, the rules of Suffixaufnahme in Old Georgian could be determined more precisely, with N. Marr’s grammar of “Old Literature Georgian” representing the first reliable account.¹¹ After further treatises by Karpez Dondua,¹² Ivane Imnaishvili,¹³ Akaki Shanidze,¹⁴ Heinz Fähnrich¹⁵ and, especially, Winfried Boeder,¹⁶ the general morphological and syntactical aspects of the phenomenon can be regarded as settled; however, there are still some questions left that have remained unsolved and require further research. One of them is the question whether the omission of a genitive ending after another genitive ending was possible *ad libitum*¹⁷ or whether there were rules governing this. Another question concerns the diachrony of the phenomenon within Old Georgian: is it really true that preposed genitives were more prone for Suffixaufnahme in older stages of the language than later,¹⁸ and was its application determined by different conditions in different times? In this context, the general question arises whether Suffixaufnahme behaved differently in *khanmeti* and *haemeti* texts from later ones. One more question that still needs clarification is that of the interrelation between “long” and “short” case endings as appearing in Suffixaufnahme contexts, including the use of the so-called “absolutive” case as a “short form corresponding to the long nominative form”.¹⁹ And lastly, the question remains whether the addition of the case endings of head nouns to their genitive attributes was limited to two as commonly assumed²⁰ or whether the “stacking” of endings could go beyond.

It is clear that answering these questions presupposes statistical investigations into the written heritage of Old Georgian. Having nearly all published text materials from the beginning of Georgian literacy up to the 19th century available for analysis in form of electronic corpora, this kind of investigations can be undertaken much more effectively today than ever before. In the following treatise, I intend to show how we can proceed with digital-based analyses using the TITUS and GNC corpora,²¹ concentrating upon the last two questions mentioned: what were the rules concerning “short” in contrast to “long” case endings, and was the “stacking” of case endings limited?

¹⁰ Ms. A-51 of the Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts (hereafter: KKNCM), Tbilisi; the Bible was edited in five volumes by Elene Dochanashvili (1981–86) and partly in Gigineishvili et al. 1989–91. A new edition is contained in Abuladze et al. 2017.

¹¹ Marr 1925: 64–67; the term used is “genitive with relation” (“родительный съ отношением”).

¹² Dondua 1930; the term used is “genitive case with relation” (“родительный падеж с отношением”).

¹³ Imnaishvili 1957: 585–615; the term used is “twofold declension” (“ორმაგი ბრუნება”).

¹⁴ Shanidze 1976: 44–45; the term used is “twofold declension” (“ორმაგი ბრუნება”).

¹⁵ Fähnrich 1994: 64–67; no special term is used.

¹⁶ Boeder 1995; the term used is “Suffixaufnahme”.

¹⁷ Cf. Fähnrich 1994: 66: “Das Kasusmorphem des ersten Genitivs kann aber in der Endung des letzten Genitivs auch fehlen”.

¹⁸ Cf. Boeder 1995: 163 (after Imnaishvili 1957: 584): “Suffixaufnahme by preposed genitives [...] is an archaism and [...] preposed genitives without Suffixaufnahme are a secondary development”.

¹⁹ Cf. Boeder 1995: 157 with reference to Dondua 1930 [1975: 32].

²⁰ Cf., e.g., Shanidze 1976: 45 and Fähnrich 1994: 66–67 who provide examples for a double Suffixaufnahme.

²¹ TITUS: <https://titus.uni-frankfurt.de/texte/texte2.htm#georgant>; GNC: <http://gnc.gov.ge>.

1. Short vs. long case endings in Old Georgian

1.1 The general picture

The number of cases assigned to Old Georgian is usually given as nine, comprising a nominative, a vocative, an ergative, a dative(-locative), a genitive, a directive, an instrumental(-ablative), and an adverbial, plus a case form without ending which is sometimes styled “absolute”. In the plural, only three case forms are distinguishable, namely, a nominative, a vocative, and an “oblique” case covering the functions of the ergative, dative, genitive and, rarely, the instrumental and the adverbial (usually the singular forms are used instead for the latter two cases). Most of the case endings, which are the same for all types of nominal stems, occur in a double form, with and without a final -ა; this vowel, usually called “emphatic”, is generally missing in the declension of personal names²² but also (in the case of genitives) in compound-like combinations like კაცის-კლვა- “murder”, lit. “man’s killing”. This suggests that there was a connotation of definiteness²³ underlying the “emphasis”, with proper names, which are definite *per se*, not being in need of a special marking. A similar assumption also holds for the dichotomy of the “nominative” and “absolute” cases, with the latter, which is normally used with personal names and in predicative functions, standing for indefiniteness, too. This observation further agrees with the fact that the endings of the vocative and the ergative are not attached to personal names;²⁴ the latter ending, -ან, is identical with the corresponding case form of the demonstrative pronoun იგი, which presupposes definiteness. In the adverbial case, the “emphatic” vowel precedes the consonantal element (-ად), place names like იერუსალმ- “Jerusalem” or ბეთლემ- “Bethlehem” preferring the variant without ა (იერუსალმ-დ, ბეთლემ-დ), which exceptionally also occurs with certain common nouns (ადგილ- “place” > ადგილ-დ and ადგი-დ, and სახლ- “house” > სახი-დ), but an extended form -(ა)და also exists, occurring mostly with certain pronouns (e.g. შენ-და “to you” of შენ “you” sg.); personal names do not combine with the adverbial ending. In contrast to this, the final -ა of the ending of the directive, -ისა, which is stable, appears with proper names (e.g. in დავით-ისა “to David”) as well as common nouns, which suggests that it is based upon the genitive with an additional -ა element that in its turn is related to the adverbial ending (“to David’s, *scil.* house”); the directive may therefore be treated as an instance of Suffixaufnahme (cf. below). For the instrumental(-ablative), there is a by-form in -ით-ი which typically occurs in combination with the adverbial as in ქალაქ-ით-ი ქალაქ-ად “from city to city” (e.g., Mt. 23.34), possibly induced by euphony. We thus arrive at seven basic cases, five of which participate in the distinction of “indefinite” vs. “definite” in the singular (and the collective plural with the suffix -ებ-, which behaves like a singular throughout); in the “old” plural, only the common ending of the oblique cases, -თა, exhibits the dichotomy, with the “short” form revealing the same kind of indefiniteness in compounds like კაცთ-მოყუარება- “philanthropy”, lit. “men’s love”. The alternation of (definite) long and (indefinite) short forms is illustrated in Table I with the proper name დავით “David” and the common noun სახლ- “house” serving as examples.

²² Cf. Dondua 1930 [1975: 25]; Boeder 1995: 153.

²³ Boeder 1995: 159 uses the dichotomy of “referential” vs. “non-referential”.

²⁴ Except for cases of explicit subject-object disambiguation, where the ergative (as well as the nominative) may be marked on personal names, too; cf. Gippert 1984: 40.

Case	Personal Names	Singular		Plural	
		short (indef.)	long (def.)	short (indef.)	long (def.)
nominative(-absolutive)	ღავით	სახლ	სახლ-ი	სახლ-ნი	
vocative	ღავით	—	სახლ-ო	სახლ-ნი ²⁵	
ergative	ღავით	სახლ-მან		სახლ-თ	სახლ-თა ²⁶
dative	ღავით-ს	სახლ-ს	სახლ-სა		
genitive	ღავით-ის	სახლ-ის	სახლ-ისა		
instrumental	ღავით-ით ²⁷	სახლ-ით	სახლ-ითა		
adverbial(-directive)	(ღავით-ის-ა)	(სახლ-დ)	სახლ-ად		

Tab. I: Declension with short (definite) and long (indefinite) case endings

1.2 Possible combinations

Theoretically, both the short and the long genitives can combine in Suffixaufnahme with all short and long case endings as indicated in Table I; the resulting combinations are illustrated in Table II, with the head noun represented by სახლ- “house” and the genitives with Suffixaufnahme, by the name ღავით and the common noun ქურვი- “widow”. The combination of a noun in the short genitive plural (in -თ) with another case ending seems to be excluded; the single case of კერპთ-მან as occurring in the sentence ხოლო ქსანთიპა დელაკაცმან ქურუმ-მან კერპ-თ-მან რისხვით მიუგო მათ “But the woman Xanthippe, **priest of idols**, replied to them in anger” in the translation of a homily by John Damascene on Nativity (CPG 8067; see Fig. 1)²⁸ can be proven to be due to a misprint, the underlying manuscript (Athos, Iviron Monastery [hereafter: Ivir.], georg. 7) exhibiting the expected form with the long genitive ending (კერპ-თა-მან, see Fig. 2).²⁹ As a matter of fact, the short genitive plural extended by Suffixaufnahme is only attested for the possessive pronouns მა-თ-, მგა-თ-, ამა-თ- and იმა-თ- in forms like, e.g., მა-თ-ი, მგა-თ-ი, მა-თ-მან, ამა-თ-მან, etc.,³⁰ which is why მა-თ- is included in Table II instead of a noun. Note that in contrast to nouns with the genitive plural ending -თა, მა-თ- does not prohibit the addition of another -თა and enforce its substitution by the corresponding singular ending. Combinations that are not attested are marked by an asterisk and a grey background; in general, we can expect not to find მა-თ- in combination with a head noun in a short, i.e., indefinite case form because this would interfere with the inherent definiteness of the possessive pronoun.

²⁵ The vocative plural of სახლ- “house” occurs only two times in the corpora, once each in the two translations by Euthymius the Hagiorite and Ephrem the Minor of Gregory of Nazianzus’ *Oratio* no. 42 (26, 98); cf. Coulie et al. 2013: 352–353, l. 36.

²⁶ From about the 11th century onwards, a secondary case ending of the instrumental plural appears with the singular ending -თ attached to -თა-, obviously induced by cases of Suffixaufnahme like ქუეყან-ით ებრაელ-თა-თ “from the country of the Hebrews” (Gen. 40.15). Similarly, we find adverbial plural forms in -თა-დ or -თა-და, mostly used in the function of a benefactive.

²⁷ The instrumental of proper nouns usually occurs only with the postposition -ურთ ‘together with’.

²⁸ Cf. the edition in *Motkhroba* 1912: 17, ll. 13–14.

²⁹ Ivir. georg. 7, fol. 6rb, ll. 29–31. The same form also appears in the manuscript Vienna, ÖNB, georg. 4, fol. 278ra, ll. 6–7 (see).

³⁰ Forms of იმა-თ- are still rare in Old Georgian; e.g., for იმა-თ-სა we have only one attestation of considerable age in the complete corpus, namely, in the Balahvariani (A, 23) where we read მსგავს იეოს თავ-მოთნეობასა იმათ-სა “it would be similar to the self-complacency of theirs” (Jerusalem, Greek Patriarchate [hereafter: Jer.], georg. 140, fol. 50, ll. 14–15, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271073355-jo/?sp=53>; cf. Abuladze 1957: 51, l. 18).

Singular		Head noun	Dependent genitive singular		Dependent genitive plural	
			short	long	short	long
Nom.	long	სახლ-ი	ღავით-ის-ი	ქურევ-ისა-ჲ	მა-თ-ი	ქურევ-თა-ჲ
	short	სახლ	ღავით-ის	ქურევ-ისა	*მა-თ	ქურევ-თა
Voc.		სახლ-ო	ღავით-ის-ო	ქურევ-ისა-ო	*მა-თ-ო	ქურევ-თა-ო
Erg.		სახლ-მან	ღავით-ის-მან	ქურევ-ისა-მან	მა-თ-მან	ქურევ-თა-მან
Dat.	long	სახლ-სა	ღავით-ის-სა	ქურევ-ისა-სა	მა-თ-სა	ქურევ-თა-სა
	short	სახლ-ს	*ღავით-ის-ს	ქურევ-ისა-ს	*მა-თ-ს	*ქურევ-თა-ს
Gen.	long	სახლ-ისა	ღავით-ის-ისა	ქურევ-ისა-ჲსა	მა-თ-ისა	ქურევ-თა-ჲსა
	short	სახლ-ის	*ღავით-ის-ის	*ქურევ-ისა-ჲს	*მა-თ-ის	*ქურევ-თა-ჲს
Instr.	long	სახლ-ითა	ღავით-ის-ითა	ქურევ-ისა-ითა	მა-თ-ითა	ქურევ-თა-ითა
	short	სახლ-ით	ღავით-ის-ით	ქურევ-ისა-ით	მა-თ-ით	ქურევ-თა-ით
Adv.	long	სახლ-ად	ღავით-ის-ა(ღ)	ქურევ-ისა-(ღ)	მა-თ-ა	ქურევ-თა-(ღ)
	short	სახი-ღ	ღავით-ის-ა	ქურევ-ისა	მა-თ-ა	*ქურევ-თა
Plural						
Nom.		სახლ-ნი	ღავით-ის-ნი	ქურევ-ისა-ნი	მა-თ-ნი	ქურევ-თა-ნი
Voc.		სახლ-ნო	ღავით-ის-ნო	ქურევ-ისა-ნო	მა-თ-ნო	ქურევ-თა-ნო
EDG	long	სახლ-თა	ღავით-ის-თა	ქურევ-ისა-თა	მა-თ-თა	ქურევ-თა-ჲსა
	short	სახლ-თ	*ღავით-ის-თ	*ქურევ-ისა-თ	*მა-თ-თ	*ქურევ-თა-ჲს

Table II: Combinations of a head noun with dependent genitives

— 17 —

ისხნეს ნებსით თვისდთ, და მოკუდეს რაჯტხოვ-
რებად საუკუნოდ აღვიდეს. ხოლო მათ გან-
ბასრეს იგი და დაწვევს და ჰრქვეს: სამგზის
დაწვეულა, დედაკაცისათვის გკითხეთ, არა თუ
მამაკაცისა! ხოლო მან მიუგო: უძლეველთა ჟამ-
თა იწყეს მოწვევად, ვინაცა დედაკაცია იგი
და მამაკაცია და ყოველნივე მათთანანი კა-
ცი იძლინენ. ხოლო მათ აგინეს მისანი იგი
და წარვიდეს მიერ და მივიდეს ტაძარსა ათინა-
სსა, რომელსა შინა ქსოვდეს სამოსელსა სამ-
ღვდელოსა სახელოვანითა პორფირითა, და ური-
დად შესდეს და შევიდეს ტაძარსა მას შინა.
ხოლო ქსანთაბა დედაკაცმან ქურუმან კერპ-
თმან რისხვით მიუგო: მათ: უფამოსა ჟამსა
შემოხვედით აქა, წარმდებნო და უწესონო კაც-
ნო! ხოლო მათ აგინეს იგიცა და ჰრქვეს: უღირ-
სო ყოველისა პატივისაო, უცხო ქმნილო სამ-
ღვდელოთა მადლთაგან, აგინება პორფირსა,
რომელი იგი ღმერთთა მეფეთა მიანიჭეს, რომ-
ლისა მიერ დიდება და პატივი მოუგეს, რომ-
ელთა ჰმოსიეს იგი? დასტებრ და განცოფებუ-
ლად ნუ ჰზრახავ, ამპარტავანო და ზევაო! ხო-
ლო მან მიუგო, ვითამედ არა მე მაგინებთ, არა-
მედ უგინებულთა ღმერთთა, გარნა ყოველსავე
ზედა მისნობა უცთომელი მიიღეთ და წარვე-

Fig. 1: Motkhroba 1912, 17

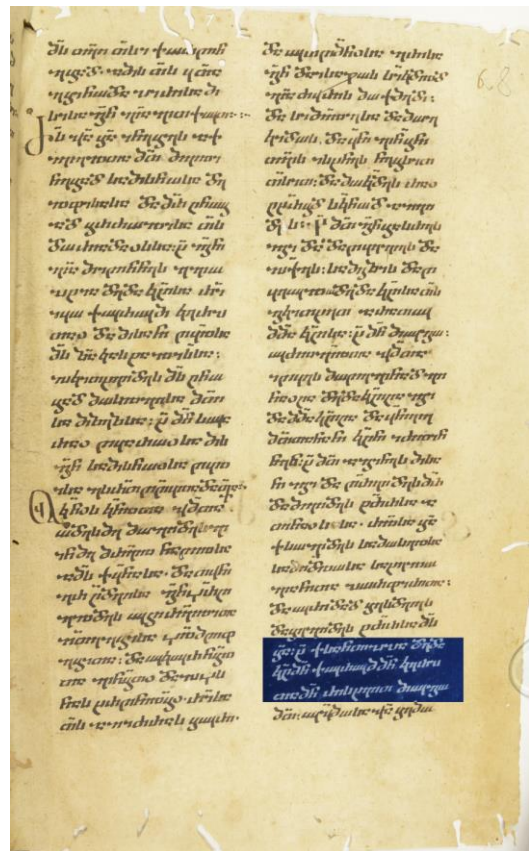

Fig. 2: Ivir. georg. 7, fol. 6r

1.3 Gaps or constraints?

Whether or not the non-occurrences are due to a gap in the data or to a systematical constraint, is not always easy to determine. In the case of the possessive pronoun *მათ*, we might suspect that it could not combine with a vocative (yielding *მა-თ-ო*)³¹ because only definite referents can appear in the vocative and therefore need no additional deictic element; however, the plural form *მა-თ-ნი* is indeed attested once, in a long address contained in a letter of benevolence issued by catholicos Domentius (IV) for a certain Gabriel Charmauli.³² აწე თქვენ, წმინდანო და ყოვლად სანატრელნი კათალიკოზ-პატრიარქნი, ბრწყინვალენო და ღმრთის მოყვარენო მეფენო, კეთილმორწმუნენო დედოფალნი, კეთილად შობილნი ძენო და ასულნი მათნი და ყოვლად შვენიერნი ერისთავნი, ყოვლად შემკობილნი ბრძენნი და მეცნიერნი, თავადნი და აზნაურნი, დიდი (!) და მცირენი, ყოველნი მართლმადიდებელნი და კეთილმორწმუნენი ქრისტიანენი, რომელმანც ეს ჩვენგან ბოძებული წყალობა და სიგელი დაუმტკიცოს, კურთხეულ და ნეტარ იყუნეს სხენებანი მათნი – “Now you, holy and all-blessed catholicoi-patriarchs, brilliant and God-loving kings, pious queens, well-born **sons and daughters of theirs**, and all-beautiful commanders, all-adorned sages and scholars, princes and noblemen, tall and small, all orthodox believers and pious Christians, whoever (of you) will confirm this (letter of) benevolence and deed granted by us, may their memories be anointed and blessed!” Considering that the deed in question is dated to the year 1739 and thus belongs to the period we styled “Late Old Georgian” above, it need not represent the actual usage of the classical standard. In contrast to this, the lack of examples for Suffixaufnahme after the short genitives (in *-ის* and *-თ*) seems to be systematic: as a matter of fact, these genitives only occur in quasi compounds of the types *კაცის-კლვა-* and *კაცთ-მოყუარება-* discussed above or, more generally, as preposed genitive attributes, and they do not combine with genitive attributes depending on them at all.

For the short dative, we do find examples like *მჭედელ-ს რკინ-ისა-ს და რვალ-ისა-ს* “to a smith of iron and bronze”, but extremely rarely; the given one is from the Bakar Bible (II Chr. 24.12).³³ In other cases, the short ending seems to be substituted by the long one in Suffixaufnahme as in *ბნელ-ს კერპთ-მსახურებ-ისა-სა დაეფარა* “it hid in the darkness of idolatry” appearing in K. Kekelidze’s edition of the Martyrdom of St Athanasius of Clysma (*BHG* 193),³⁴ here, however, the ancient manuscripts clearly show the long form, *ბნელ-სა*.³⁵ Similarly, *მუცელ-ს ვეშაპ-ისა-სა* “in the belly of the whale” in the translation of Cyrill of Jerusalem’s catechesis on Resurrection (*CPG* 3585.14) in the Udabno *Mravaltavi* is a nonce attestation, the correct wording being *მუცელ-სა ვეშაპ-ისა-სა*;³⁶ here, the error has occurred during the digitisation. A special constellation may be the combination of a place name in the short dative with a genitive receiving the long ending in Suffixaufnahme; a trustworthy attestation of this is found in *ბეთლემ-ს ჰურასტან-ისა-სა* “in Bethlehem of Judaea” appearing

³¹ In the few existing attestations of *მათ*, the *-ო* is always the quotation particle, not the vocative ending

³² KKNCM, Ad 506; cf. Dolidze 1970: 749–750 and 1185.

³³ The other witnesses of the Second book of Chronicles have another wording with the nominative plural instead (*მჭედელ-ნი რკინ-ისა-ნი და რვალ-ისა-ნი*); the phrase is missing in S because of a *saut du même au même* (cf. Abuladze et al. 2017: I, 1423 with n.).

³⁴ Kekelidze 1962: 63, l. 11

³⁵ KKNCM, A-95, fol. 477va, l. 12; Sinai, St Catherine’s Monastery (hereafter: Sin.), georg. 11 (fol. 223v, l. 23, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279388379-ms/?sp=232>) and 62 (fol. 95ra, l. 7, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271070378-ms/?sp=98>); Oxford, Bodleian Library, Georg. b 1 (fol. 267va, ll. 24–25, see <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/e4c98007-81c8-4670-ad42-777faa2987e5/surfaces/db76f4e8-1272-4eec-9629-8144ccf87cc4/>).

³⁶ Cf. Shanidze et al. 1994: 230, l. 16.

in Mt. 2.1 and 2.5 in all old Gospel codices including the Adishi Gospels of 897,³⁷ in the Sinai, Tbeti and Parkhali *Mravaltavis*³⁸ and many other sources as well as, with the alternate spelling ურასტან-ისა-სა appearing in the oldest Hymnary of Jerusalem.³⁹ Similarly, we may note, e.g., ანტიოქია-ს ასურეთ-ისა-სა “in Antioch of Syria” and კესარია-ს პალესტინ-ისა-სა “in Caesaria of Palestine” in the *Mravaltavis* of Udabno and Klarjeti,⁴⁰ which suggests that the replacement of the short ending by the long one in Suffixaufnahme was the rule. The same may be assumed for the combination of personal names in the short dative with a genitive attribute attached to them: here, too, the long ending replaces the short one in Suffixaufnahme as in John 13.26 where all old Gospel codices have იუდა-ს სიმონ-ის-სა “to Judas (son) of Simon”;⁴¹ similarly, we find ზორაბაბელ-ს სალათიელ-ის-სა “to Zerubbabel (son) of Shealtiel” and იოსებ-ს იოხანან-ის-სა “to Joshua (son) of Jehozadak” in Haggai 1.1, 1.12 and 2.1 in the Oshki Bible of 978 (hereafter: “O”).⁴² The same is further true of Mark 3.17–18 where the Adishi Gospels have იაკობ-ს ზებედე-ს-სა “to James (son) of Zebedee” and იაკობ-ს ალფე-ს-სა “to James (son) of Alphaeus”;⁴³ here the other ancient witnesses have the corresponding nominative forms იაკობ ზებედე/ე-ს-ი and იაკობ ალფე/ე-ს-ი, with a similar replacement of the long ending for the short one in Suffixaufnahme.⁴⁴ This, then, raises the question whether it was at all possible to have an “absolutive”, i.e., an endless nominative mirrored in Suffixaufnahme, which would mean to have a zero-ending on both the head noun and the genitive; with our examples from Table II, this would be the constellations სახლ-Ø დავით-ის-Ø, ქურიე-ისა-Ø, მათ-Ø, ქურიე-თა-Ø.

2. Searching for attestations

How to approach this question, given that zero-endings cannot be searched for in a corpus if they are not marked as such? In order to answer this question, it is worthwhile contrasting the different searching facilities that are implemented in the the two corpora of Old Georgian we possess.

³⁷ Cf. the synoptic arrangement of the Old Georgian Gospels by Samushia & Dundua 2011–14 (https://titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/ntkpl/ntkpl002.htm#NT_Mt_2).

³⁸ Sin. georg. 32+57+33, fol. 36ra, ll. 8–9 (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279386887-ms/?sp=38>; cf. Shanidze et al. 1959: 35, l. 28); KKNCM, A-19, p. 38 (cf. Abuladze 1944: 277, l. 28); the Parkhali *Mravaltavi* has იუდა-ის-სა instead (KKNCM, A-95, fol. 23rb, l. 31, cf. ib. n.). In another attestation, both the *Mravaltavis* of Tbeti and Parkhali have ბეთლემ-ს ჰურასტან-ისა-სა (A-19, p. 48r; A-95, fol. 28va, ll. 13–14; cf. ib. 284, l. 35).

³⁹ Sin. georg. 18, fol. 7r, l. 13, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279388902-ms/?sp=9>; cf. Metreveli et al. 1980: 21, l. 28. Another witness of the *Iadgari* has ჰურასტანისასა (Sin. georg. 40, fol. 168v, l. 1, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279386930-ms/?sp=173>; cf. ib. 12, l. 23). The phrase ბეთლემ-ს ჰურასტან-ისა-სა with the short ending in the Klarjeti *Mravaltavi* is again a digitisation error, cf. Mgaloblishvili 1991: 357, l. 8 with the long form.

⁴⁰ A-1109, fol. 167r (cf. Shanidze et al. 1994: 287, l. 5); A-144, fol. 175r (cf. Mgaloblishvili 1991: 387, l. 38).

⁴¹ In John 6.71, the picture is less consistent, due to syntactical differences among the witnesses.

⁴² Ivir. georg. 1^β, fol. 410vb, l. 24 – 411ra, l. 1; 411va, ll. 5–9; 411vb, ll. 15–18. The Jerusalem Bible (Jer. georg. 7) has ზორაბაბელს სალათიელისა + იესუს იოსებეკისსა, ზორაბაბელს სალათიელისასა + იესუს იოსებეკისსა and ზორაბაბელს სალათიელისასა + იოსებესა იოსებეკისსა instead (fol. 19ra, l. 26 – 19rb, l. 2; 19va, ll. 20–23; 19vb, ll. 24–27; see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072338-jo/?sp=21>).

⁴³ See the facsimile edition in Taqaishvili 1916, Tabl. 69.

⁴⁴ For the divergent spelling of the genitive of the *e*-stem names ზებედე- and ალფე- see 2.1 below.

2.1 The TITUS facility

The TITUS facility⁴⁵ is solely based on the comparison of strings, i.e., characters or sequences of characters within words. By applying so-called wildcard symbols (“?” for any individual character, “*” for any sequence of characters), we can in this way easily search for conglomerates of relevant endings such as *ისაჲ, *ისამან, *ისასა, *ისანი, *ისმან, *ისო, *ისნო, *თაჲ, *თასა, *თამან, *თნი, etc. Doing so in the TITUS corpus, we arrive, e.g., at 6772 different word forms (types) ending in -ისა-ჲ (genitive singular, long form, with the ending of the nominative singular in Suffixaufnahme) with a total of 90404 attestations (tokens);⁴⁶ of these, 105 types with 333 tokens are from *khanmeti* texts⁴⁷ and 18 types with 29 tokens from *haemeti* texts,⁴⁸ which can be queried separately. Similarly, we can search for an immediate sequence of one word ending in -ნი (vocative plural) and one word ending in -თანი (the same, in Suffixaufnahme combined with the genitive plural ending); applying this, we arrive at 27 types for the first search term (the head noun) with 185 attestations (tokens) in total, starting with ნამობ-ნი იქედნი-თანი “children of vipers” from Matthew 12.34 in the *khanmeti* Gospels.⁴⁹

This facility has several shortcomings, though. First of all, for some of the possible search strings there is no warranty that the retrieved wordforms are really instances of Suffixaufnahme; e.g., a search for *ისო also yields matches like the adjective სამარადისო “eternal” (a derivative of მარადის “always” with the circumfix სა- -ო) or არისო, the verbal form meaning “he/she/it is” combined with the quotation particle, -ო; and -თანი is also contained in მთანი, vocative plural of მთა- “mountain”. Searching for the combination of the short genitive plural with the ergative singular ending, -თამან, we receive 171 types with a total of 16611 attestations of which only 577 are pertinent, namely those of the possessive pronoun forms მათ-მან (454), ამათ-მან (120), and იმათ-მან (3), which oppose themselves to 13655 occurrences of ღმერთ-მან “God”⁵⁰ and 1150 of ერთ-მან “one”. A second shortcoming consists in the fact that the spelling of the genitive singular varies considerably depending on the stem of the given word: besides -ისა-ჲ, e.g., we have to consider the spellings -ისა-ჲ (i.e. -ე-ისა-ჲ, with stems in -e), -უსა-ჲ (i.e. -უ/ვ-ისა-ჲ, with stems in -v or non-syllabic -u), and -ისა-ჲ (with stems in other vowels, mostly -a and -o); considering that from at least the 9th century onwards, postvocalic ჲ tended to disappear, spellings like -ესაჲ (for *-ისა-ჲ ~ *-ე-ისა-ჲ)⁵¹ or -ოსაჲ (for *-ო-ისა-ჲ)⁵² must also be taken into account, and beyond the resulting confusion of ზ and ე, there was also a spelling variation concerning უ and ვ yielding forms like ლელუსაჲ “of the fig” (for ლელუსაჲ ~

⁴⁵ See <https://titus.fkildg1.uni-frankfurt.de/database/titusinx/wordwhl.asp> for searches of individual word forms and <https://titus.fkildg1.uni-frankfurt.de/database/titusinx/index.asp> for searches of word forms in combination.

⁴⁶ The query URL is https://titus.fkildg1.uni-frankfurt.de/database/titusinx/wordwhl.asp?lxlang=517&lxsblang=&lxxbd=*D810E110D010F210&lxxop=1&C=H.

⁴⁷ The URL is https://titus.fkildg1.uni-frankfurt.de/database/titusinx/wordwhl.asp?lxlang=&lxsblang=23045&lxxbd=*D810E110D010F210&lxxop=1&C=H.

⁴⁸ The URL is https://titus.fkildg1.uni-frankfurt.de/database/titusinx/wordwhl.asp?lxlang=&lxsblang=29189&lxxbd=*D810E110D010F210&lxxop=1&C=H.

⁴⁹ The URL is https://titus.fkildg1.uni-frankfurt.de/database/titusinx/titusinx.asp?LXLANG=517&LXWORD=*DC10DD102600*D710D010DC10DD10&LCPL=1&TCPL=1&C=H&T=0&LMT=100&K=1&MM=0&QF=1.

⁵⁰ To these may be added 9 attestations of abbreviated ღთმან and 28 attestations of the misspelt forms ლემრთმან (1), ლერთმან (2), ლემრთმან (7), ლემრათმან (3), ლემრთთმან (3), ლემრტთმან (1), ლმრთმან (6), ლემრ/თმან (with a line break inside, 4), and ლემრ.თმან (with a dot inside, 1). As such errors are not systematic and therefore not predictable, their correction is very time-consuming.

⁵¹ Cf. 1.3 with note 44 above as to an example from the Adishi Gospels (Mk. 3.17–18).

⁵² The most frequent is ოქროსაჲ (for ოქრო-ისა-ჲ) “of gold” with 29 attestations.

ლელუ-ისა-ჲ).⁵³ This can be overcome by ignoring the character preceding -საჲ in the search string (i.e., using *საჲ instead), which increases the number of hits to 7802 types with 94503 tokens.⁵⁴ The third shortcoming consists in the fact, already mentioned above, that a query for zero endings is not possible, which means that neither the endingless nominative nor a genitive with Suffixaufnahme depending on it can be searched for as such, the latter falling formally together with the simple (unextended) genitive in -ის, -ისა, -თ or -თა and thus coming up with a huge number of hits (e.g., 32933 types with 539669 tokens for -ისა),⁵⁵ which is way too high for being analysed. The only reasonable solution here is to search for individual words in the “absolute” form in combination with a following genitive; we thus find, e.g., 10 attestations of სახლ followed by a short genitive in *ის,⁵⁶ among them the sentences ბეთანია სახლ მშულობის ითქუბის “Bethania means (lit. is named) ‘House of Peace’” in the Sinai *Mravaltavi*,⁵⁷ ითარგმანების ბეთლემ სახლ ნაყოფიერების “Bethlehem translates (as) ‘House of Fruitfulness’” in the Shatberdi Collection,⁵⁸ or გყო შენ სახლ სიწმიდის და საღგურ სულისა წმიდისა “I will make you a house of holiness and a dwelling place of the Holy Spirit” in the Teachings of Fathers,⁵⁹ all of which clearly exhibit the predicative function of the endingless nominative. As to the genitives involved, we may note the difference between the “indefinite” abstract nouns appearing in the short form in all three examples given above and the “definite” Holy Spirit standing in the long form in the last one; this distribution is not straightforward though as the Athos witness of the Teachings shows where “of holiness” also appears in the long form, სიწმიდისა.⁶⁰ And indeed, a search for სახლ in combination with genitives in -ისა reveals a certain fluctuation,⁶¹ with examples like ბეთლემ... რომელი ითარგმანების სახლ პურისა “Bethlehem..., which translates ‘House of Bread’” in the treatise by Epiphanius of Salamis on Weights and Measures,⁶² ეკლესია... რომელსაცა უწოდა სახლ მშულობისა “the church... which was named ‘House of Peace’” in the legend of St Pancratius of Taormina,⁶³ and, with a whole series of predicatives, გექმენ თქვენ თავ და გიწოდებ ასოებ ჩემდა; გექმენ თქვენ სამოსელ უკუდავებისა, სიძე უბრწუნელებისა, სახლ შუენიერებისა, ძირ ცხორებისა, საჭმელ და სასუმელ უონჭნობისა, მწყემს კეთილ... “I will become a head for you and I will name you members of mine; I will become for you a clothing of immortality, a bridegroom of incorruptibility, a house of beauty, a root of life, food and drink of endlessness, a good shepherd...” in Euthymius the Hagiorite’s version of the Commentary on the Gospel of Matthew by John Chrysostom.⁶⁴ It goes without saying that searching for every single possible candidate of a noun in the

⁵³ All three spellings are attested in the manuscripts containing the Old Georgian translation of the Life of John Chrysostom; cf. Gvaramia 1986: 91, l. 3 with note.

⁵⁴ The URL is https://titus.fkdg1.uni-frankfurt.de/database/titusinx/wordwhl.asp?lxlang=517&lxsublang=&lxxbd=*E110D010F210&lxop=1&C=H.

⁵⁵ The URL is https://titus.fkdg1.uni-frankfurt.de/database/titusinx/wordwhl.asp?lxlang=517&lxsublang=&lxxbd=*D810E110D010&lxop=1&C=H.

⁵⁶ The URL is https://titus.fkdg1.uni-frankfurt.de/database/titusinx/titusinx.asp?LXLANG=517&LXWORD=E110D010EE10DA102600*D810E110&LCPL=1&TCPL=1&C=H&T=0&LMT=100&K=1&MM=0&QF=1.

⁵⁷ Sin. georg. 32-57-33, fol. 121va, ll. 7–8 (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279386887-ms/?sp=125>); cf. Shanidze et al. 1959: 126, l. 11.

⁵⁸ KKNCM, S-1141, fol. 90r; cf. Gigineishvili & Giunashvili 1979: 158, ll. 38–39.

⁵⁹ მამათა სწავლანი, cf. Abuladze 1955: 226, l. 29 after manuscript C (KKNCM, H-1662, fol. 262v).

⁶⁰ Ivir. georg. 9, fol. 207vb, ll. 3–4; cf. Abuladze 1955: 226 n. 29.

⁶¹ The URL is https://titus.fkdg1.uni-frankfurt.de/database/titusinx/titusinx.asp?LXLANG=517&LXWORD=E110D010EE10DA102600*D810E110D010&LCPL=1&TCPL=1&C=H&T=0&LMT=100&K=1&MM=0&QF=1, with 13 hits.

⁶² KKNCM, A-691, fol. 181r; cf. Van Esbroeck 1984: 28, l. 31–29, l. 1.

⁶³ Ivir. georg. 17, fol. 78rb, ll. 22–23; cf. Khakhanashvili 1904: 87, ll. 8–9.

⁶⁴ Ivir. georg. 4, fol. 74va, ll. 4–14; cf. Shanidze et al. 1996–98: II, 95, ll. 8–11 / 2014: I, 382, ll. 19–21.

absolute cannot be the method of choice for establishing a sound statistical basis when investigating the different functions of the short and long case forms.

2.2 The GNC facility

In contrast to the TITUS approach, the Georgian National Corpus offers more than just string-based searches (including the wild-card character “*”).⁶⁵ Using the sophisticated “CQL” query language of the Corpuscle system developed at the University of Bergen, Norway,⁶⁶ it facilitates much more complex queries that make use of a thorough morphological analysis of the text data (in the so-called “Advanced Search” mode). E.g., a noun in the “absolute” singular followed by a noun in the genitive singular can be searched by the formula <[features = (“Abs” “Sg” “N”)] [features = (“N” “Gen”)]>,⁶⁷ yielding 11121 hits across the subcorpora for “Old Georgian”, “Middle Georgian”, and “Law texts”. Among the first examples showing up, we see the phrase ლეკუ ლომის “cub of a lion”, schematically ლეკუ-Ø ლომ-ის-Ø, in მეუფებად იგი იუდაისი, რომელ ლეკუ ლომის წოდებულ იყო “the rule of Judah, who was named a ‘**cub of a lion**’” from a homily by Meletius of Antioch on Annunciation (CPG 3425.8) appearing in the *Mravaltavi* of Parkhali,⁶⁸ clearly a quotation from the Old Testament (Genesis 49.9) where, however, the older witnesses show the long form of the genitive, ლეკუ ლომისა.⁶⁹ The long genitive is, of course, also included in the results of the same query, as in another hit from the *Mravaltavis* which runs იყო მარადის სამებად წმიდად... ერთ-ღმრთეება და ერთ-მთავრობა ღმრთისა და მამისა და ერთ-ნება “the holy Trinity has always been... a single deity and a single leadership of God and the Father and a single intention”;⁷⁰ here we may note the clear definiteness of the two genitives of “God” and “the Father”. Included in the results are also plural genitives as in the nice example იყო იგი თუალ ბრმათა, ფერკ კოჭლთა, სახლ უსახლოთა, მკურნალ სნეულთა, მზრდელ, მსახურ და ნუგეშინის-მცემელ “he was an eye for (lit. of) the blind, a foot for (lit. of) the lame, a house for (lit. of) the homeless, a healer for (lit. of) the sick, a rearer, servant and consoler” from the metaphrastic Life of St Ilarion the Iberian.⁷¹

In order to differentiate between singular and plural genitives or long and short forms, the search can further be refined; e.g., adding “Sg” to the second element in the query formula⁷² reduces the number of hits to 7601, and adding “OldPI”, to 2633. The distinction of long and short forms can be achieved in two ways: adding the feature “L” (for “long”) to the search for singular genitives⁷³ yields 5698 hits of the long form, and the same feature can be negated as !“L”, leaving 1903 hits. However, the results are not (yet) very reliable in this case; as a matter of fact, only two of the first 30 hits that appear for the latter query are pertinent, namely რომელსა აქუს ხუთ კუება ქრტილის და ორ თევზ “who has five loaves of **barley** and two fish” from John

⁶⁵ Cf. http://gnc.gov.ge/gnc/page?page-id=gnc-getting-started#basic_search for the so-called “Basic Search”.

⁶⁶ Cf. http://gnc.gov.ge/gnc/page?page-id=The_query_language for details.

⁶⁷ Angle brackets are used here to delimit the formulae; they are not part of them (but the rectangular brackets are).

⁶⁸ A-95, fol. 14ra, ll. 26–28; cf. Abuladze 1944: 264, l. 40.

⁶⁹ Thus in the Oshki Bible (Ivir. georg. 1^a, fol. 67va, l. 11); the later manuscripts (KKNCM, H-1207 = “A”, Kutaisi, State Historical Museum [hereafter: SHM], 28 = “K”, and Saba’s Bible, “S”) have ლეკუ / ლეკვი instead of the endless form (cf. Abuladze et al. 2017: I, 151 n. 9).

⁷⁰ Thus in the *Mravaltavi* of Tbeti (A-19, p. 22; cf. Abuladze 1944: 261, ll. 4–5); the Sinai and Athos *Mravaltavis* have a slightly changed word order (მარადის იყო), and the latter omits the genitive (Sin. georg. 32+57+33, fol. 45va, ll. 10–15, cf. Shanidze et al. 1959: 46, ll. 18–20; Ivir. georg. 11, fol. 24ra, ll. 21–24). In the Parkhali *Mravaltavi*, the passage is missing due to a lacuna; cf. Van Esbroeck 1975: 210 (P 3.).

⁷¹ Abuladze et al. 1971: 224, ll. 8–10;

⁷² <[features = (“Abs” “Sg” “N”)] [features = (“N” “Gen” “Sg”)]>.

⁷³ <[features = (“Abs” “Sg” “N”)] [features = (“N” “Gen” “Sg” “L”)]>.

6.9 in the Adishi Gospels⁷⁴ (the other ancient witnesses have the long forms instead, ხუთი პური ქრთილისაჲ და ორი თევზი)⁷⁵ and უკუეთუ სცე ბრძენსა მიზეზ სიბრძნის “if you gave a wise one the cause of wisdom” from the Fourth letter of St Antony.⁷⁶ The reason for this is that many constellations are ambiguous as to their morphological determination (including, e.g., the ambiguity of nominatives in -ე, see above), and a thorough disambiguation, which would have to take syntactical conditions into account, has not yet been possible to the same extent for the Old and Middle Georgian texts as it has for Modern Georgian. But still we can proceed towards more reliable results, namely, by combining feature-based and string-based query conditions. E.g., by adding the information that the second word must end in -ის,⁷⁷ the number of results is reduced to 540, and by further adding the information that the word following the phrase must not be a postposition,⁷⁸ we can exclude cases where the genitive does not depend on the preceding noun but on the latter element, thus leaving 443 hits for *ის (among which 365 are from the Old Georgian corpus). Similarly, we arrive at 3580 hits for *ისა (3165 for Old Georgian) and 1485 for *თა (1390 for Old Georgian).⁷⁹ Further refinements remain possible, of course, but lastly, every single hit has to be checked before it can be used for a valid statistics.⁸⁰ At least for the short form of the genitive plural ending (-თ), we may safely state here that it does not occur on a noun after a singular “absolutive” in a Suffixaufnahme constellation. Absolutes of the collective plural with a depending genitive do occur, but extremely rarely: of the 34 hits of the corresponding query,⁸¹ only one third can be regarded as pertinent, with nice examples like პირმშობელსა კურთხელსა სიკეთე მისი, რქებ მარტორქისა რქანი მისნი “(that) of a first-born bullock is his beauty, horns of a unicorn (are) his horns” in a verse referring to Joseph in the book of Deuteronomy (33.17) in the Gelati Bible.⁸² Absolutes of the “old” plural remain excluded as the nominative ending, -ნი, has no short variant.

For searching instances of Suffixaufnahme, the GNC provides an even more sophisticated feature, namely, tags for “doubled cases” like “DDat” for a dative attached to a genitive. Thus, e.g., a query for a noun in the dative singular with a following noun in the “doubled dative”⁸³ yields 11841 instances, with the phrase სასუფეველ-სა ცა-თა-სა “in the kingdom of the heavens” appearing several times.⁸⁴ It must be underlined, however, that the tag “DABs” does not exist (because the forms in question are always identical with simple genitives) so that the “doubled case” structure cannot be retrieved explicitly with head nouns in the absolutive.

⁷⁴ See Taqaishvili 1916: Tabl. 166.

⁷⁵ Cf. Samushia & Dundua 2011–14: https://titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/ntkpl/ntkpl074.htm#NT_Jo.6.9.

⁷⁶ Cf. Garitte 1955: 30, l. 29; in accordance with the main manuscript used (Sin. georg. 35, 17ra, ll. 7–8, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.0027938698A-ms/?sp=18&st=image>) which uses **Q** throughout, the edition does not distinguish between **ო** and **უ** (ოუ).

⁷⁷ <[features = ("Abs" "Sg" "N")] [features = ("N" "Gen" "Sg") & ".*ის"]>.

⁷⁸ <[features = ("Abs" "Sg" "N")] [features = ("N" "Gen" "Sg") & ".*ის"] [features = (!"Pp")]>.

⁷⁹ <[features = ("Abs" "Sg" "N")] [features = ("N" "Gen") & ".*ისა"] [features = (!"Pp")]> and <[features = ("Abs" "Sg" "N")] [features = ("N" "Gen") & ".*თა"] [features = (!"Pp")]>.

⁸⁰ Note that the hits presuppose that no other word material, e.g. an adjective or a verbal form, intervenes between the head noun and the depending genitive. For such cases, a separate query has to be applied; e.g., <[features = ("Abs" "Sg" "N")] [] [features = ("N" "Gen")] [features = (!"Pp")]> with [] indicating any type of word yields another 7183 hits off-hand.

⁸¹ <[features = ("Abs" "Pl" "N")] [features = ("N" "Gen")] [features = (!"Pp")]>.

⁸² KKNCM, A-1108 = “Gb”; the second manuscript of the Gelati Bible (KKNCM, Q-1152 = “Ga”) does not contain the verse. The other Old Georgian witnesses of Deuteronomy have a different wording throughout; cf. Abuladze et al. 2017: I, 668b.

⁸³ <[features = ("Dat" "Sg" "N")] [features = ("N" "DDat")]>.

⁸⁴ E.g., in all old witnesses of Matthew 13.43.

3. Stacking *ad infinitum*?

3.1 Double Suffixaufnahme

Having the facilities of the two corpora at hand, we may now turn to the question whether the addition of endings in Suffixaufnahme was restricted to two or not. As a matter of fact, double Suffixaufnahme has well been described for quite some time, with examples like სიმდიდრე (i.e. სიმდიდრე-ე) იგი ნიჭ-ისა ღმრთ-ისა-და-ე “the wealth (nom.sg.) of the gift (gen.sg.) of God (gen.sg.+gen.sg.+nom.sg.)” from the Sinai *Mravaltavi*,⁸⁵ ჰრწმენეს ჭეშმარიტება-ე სიტყუა-თა მა-თ ანგელოზ-ისა-თა-ე “he would believe in the truth (nom.sg.) of the words (gen.pl.) of the angel (gen.sg.+gen.pl.+nom.sg.)” from Euthymius’ version of the Commentary on Matthew,⁸⁶ and ნება-ე მამ-ისა ჩემ-ისა ზეცა-თა-და-ე “the wish (nom.sg.) of my father (gen.sg.) of the heavens (gen.+gen.pl.+nom.)” from the Gospel of Matthew (18.14),⁸⁷ all clearly showing that the stacking of case endings in Suffixaufnahme occurred on the last element of the phrase,⁸⁸ in a sequence “mirroring” that of the corresponding nouns⁸⁹ and with all of the endings necessarily representing genitives except for the last one, which refers to the head noun. Considering the existence of short and long case endings, the number of possible conglomerates in this constellation (“A of B of C” > “C+B+A”) amounts to 192 even if we leave out the spelling variation caused by *ე*; there would be 32 more possibilities if the combination of the long ending of the genitive plural (-თა) with the same ending, no matter whether it stands for a genitive, dative or ergative, were not excluded, as has been known since Brosset’s account (see above). However, for the short ending as appearing in the pronominal forms მა-თ, ამა-თ, მაგა-თ and იმა-თ, this restriction is not valid so that forms like მა-თ-თა-ე, მა-თ-თა-მან, or მა-თ-თა-ნი are systematically met with, thus adding another 32 candidates to the list. Again, there is quite a number of conglomerates that are not attested, either due to deficiencies of the textual heritage or because of constraints. The theoretically possible combinations of endings for gen.sg.+gen.sg.+CASE, gen.sg.+gen.pl.+CASE, and gen.pl.+gen.sg.+CASE are illustrated in Tables III–V below with unattested forms marked by an asterisk and greys shading; for other forms, the number of types and tokens as retrievable from the TITUS corpus⁹⁰ is indicated in parentheses.⁹¹

⁸⁵ Sin. georg. 32+57+33, fol. 140v, ll. 22–24 (<https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279386887-ms/?sp=144>); cf. Shanidze et al. 1959: 145, l. 38 – 146, l. 1.

⁸⁶ Ivir. georg. 13, fol. 59rb, ll. 9–10; cf. Shanidze et al. 1996–98: I, 87, l. 4 / 2014: I, 78, l. 21.

⁸⁷ Thus the witnesses of the Protovulgate; cf. Samushia & Dundua 2011–14: https://titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/ntkpl/ntkpl018.htm#NT_Mt.18.14. For a *khanmeti* version and that of the Adishi Gospels, cf. below.

⁸⁸ Exceptionally, the *khanmeti* version of Mt. 18.14 as present in the palimpsest KKNCM, A-89, fol. 61va, ll. 4–6 (cf. Kajaia 1984: 44) seems to have ჩემისა instead of ჩემისა, with Suffixaufnahme anticipated on the second last element; this requires further investigation.

⁸⁹ Cf. Kamarauli 2022: 29–32 for illustrations of the “inverted order” of elements in Suffixaufnahme.

⁹⁰ For lack of a pertinent language code, the GNC does not contain the *khanmeti* and *haemeti* texts yet so that the corresponding numbers will be a bit lower.

⁹¹ Not all instances have been checked; higher numbers indicated are provisional and only meant to give a rough picture. Attestations that are obviously erroneous, esp. from Middle and Late Old Georgian texts, are not counted.

Singular ⁹²		Conglomerates of genitive endings			
		long+long	long+short	short+long ⁹³	short+short ⁹³
Nom.	long	-ისა-ღსა-ღ (8/12)	*-ისა-ღს-ი	-ის-ისა-ღ (54/3774) ⁹⁴	*-ის-ის-ი ⁹⁵
	short	-ისა-ღსა-Ø ⁹⁶	*-ისა-ღს-Ø ⁹⁶	-ის-ისა-Ø ⁹⁶	-ის-ის-Ø ⁹⁶
Voc.		*-ისა-ღსა-ო	*-ისა-ღს-ო	-ის-ისა-ო (2/2)	*-ის-ის-ო
Erg.		*-ისა-ღსა-მან	*-ისა-ღს-მან	-ის-ისა-მან (45/202) ⁹⁷	-ის-ის-მან (1/1)
Dat.	long	-ისა-ღსა-სა (8/9)	*-ისა-ღს-სა	-ის-ისა-სა (65/2553) ⁹⁸	*-ის-ის-სა
	short	*-ისა-ღსა-ს	*-ისა-ღს-ს	*-ის-ისა-ს	*-ის-ის-ს
Gen.	long	*-ისა-ღსა-ღსა	*-ისა-ღს-ისა	-ის-ისა-ღსა (2/17) ⁹⁹	*-ის-ის-ისა
	short	*-ისა-ღსა-ღს	*-ისა-ღს-ის	*-ის-ისა-ღს	*-ის-ის-ის
Instr.	long	-ისა-ღსა-ითა (1/1)	*-ისა-ღს-ითა	-ის-ისა-ითა (12/796) ¹⁰⁰	*-ის-ის-ითა
	short	*-ისა-ღსა-ით	*-ისა-ღს-ით	-ის-ისა-ით (12/71) ¹⁰¹	*-ის-ის-ით
Adv.	long	*-ისა-ღსა-ღ	*-ისა-ღს-აღ	-ის-ისა-ღ (12/123) ¹⁰²	*-ის-ის-აღ ¹⁰³
	short	-ისა-ღსა-Ø ¹⁰⁴	-ისა-ღს-ა ¹⁰⁴	-ის-ისა-Ø ¹⁰⁴	-ის-ის-ა ¹⁰⁴
Plural					
Nom.		-ისა-ღსა-ნი (3/5)	*-ისა-ღს-ნი	-ის-ისა-ნი (27/770) ¹⁰⁵	*-ის-ის-ნი
Voc.		*-ისა-ღსა-ნიო	*-ისა-ღს-ნიო	-ის-ისა-ნიო (2/2) ¹⁰⁶	*-ის-ის-ნიო
EDG	long	-ისა-ღსა-თა (5/9)	*-ისა-ღს-თა	-ის-ისა-თა (25/1241) ¹⁰⁷	*-ის-ის-თა
	short	*-ისა-ღსა-თ	*-ისა-ღს-თ	*-ის-ისა-თ ¹⁰⁸	*-ის-ის-თ

Table III: Conglomerates of endings gen.sg. + gen.sg. + CASE

⁹² Note that -ის in this and the following Tables also stands for -ღს, -ჟს, etc.

⁹³ The numbers in this column comprise forms of place names and other formations in -ისი such as ტფილისი-ი “Tbilisi” or საჭურისი-ი “eunuch” that were derived as genitives, even though they cannot count as regular instances of syntactically conditioned Suffixaufnahme; not comprised are foreign words in -ისი such as სჯილისი-ი “conscience” < Gk. συνείδησις.

⁹⁴ The token number implies 2083 attestations of the pronoun მ-ის-ისა-ღ and 1372 of თჳ-ს-ისა-ღ.

⁹⁵ Cases like სახარება-ღ მარკოზ-ის-ის-ი “Gospel of Mark” in the title of Mark in the Adishi Gospels (Taqaišvili 1916: Tabl. 65) are hypercorrect formations (for მარკოზ-ის-ი) and not counted here.

⁹⁶ These conglomerates can stand for simple Suffixaufnahme; cf. below.

⁹⁷ The number comprises 87 instances of მ-ის-ისა-მან and 49 of თჳ-ს-ისა-მან / თჳ-ის-ისა-მან.

⁹⁸ The number comprises 1300 instances of მ-ის-ისა-სა and 937 of თჳ-ს-ისა-სა / თჳ/უ-ის-ისა-სა.

⁹⁹ Only the forms მ-ის-ისა-ღსა (9) and თჳ-ს-ისა-ღსა (8) occur, for which cf. below.

¹⁰⁰ The number comprises 476 instances of მ-ის-ისა-ითა and 297 of თჳ-ს-ისა-ითა / თჳ/უ-ის-ისა-ითა.

¹⁰¹ The number comprises 27 instances of მ-ის-ისა-ით and 38 of თჳ-ს-ისა-ით / თჳ-ის-ისა-ით.

¹⁰² The number comprises 26 instances of მ-ის-ისა-ღ and 85 of თჳ-ს-ისა-ღ / თჳ/უ-ის-ისა-ღ.

¹⁰³ All instances of მისისაღ and თჳსისაღ must be regarded as containing -ისა-ღ, not -ის-აღ.

¹⁰⁴ This conglomerate implies the forms of the so-called directive case.

¹⁰⁵ The number comprises 671 instances of მ-ის-ისა-ნი and 109 of თჳ-ს-ისა-ნი / თჳ/უ-ის-ისა-ნი.

¹⁰⁶ The number comprises 1 instance of მ-ის-ისა-ნიო.

¹⁰⁷ The number comprises 754 instances of მ-ის-ისა-თა and 449 of თჳ-ს-ისა-თა / თჳ/უ-ის-ისა-თა, for which cf. below.

¹⁰⁸ In all occurrences of მისისათ (4) and თჳსისათ (7), the ending is actually that of the instrumental (*მ-ის-ისა-ით / თჳ-ს-ისა-ით).

Singular		Conglomerates of genitive endings			
		long+long	long+short	short+long	short+short
Nom.	long	-ისა-თა-ე (293/1111)	*-ისა-თ-ი	-ის-თა-ე (131/1376)	*-ის-თ-ი
	short	-ისა-თა-Ø ⁹⁶	*-ისა-თ-Ø	-ის-თა-Ø ⁹⁶	*-ის-თ-Ø
Voc.		-ისა-თა-ლ (12/23) ¹⁰⁹	*-ისა-თ-ლ	-ის-თა-ლ (2/8) ¹¹⁰	*-ის-თ-ლ
Erg. ¹¹¹		-ისა-თა-მან (22/58)	*-ისა-თ-მან	-ის-თა-მან (21/113) ¹¹²	*-ის-თ-მან
Dat. ¹¹¹	long	-ისა-თა-სა (59/191)	*-ისა-თ-სა	-ის-თა-სა (52/1021) ¹¹³	*-ის-თ-სა
	short	*-ისა-თა-ს	*-ისა-თ-ს	*-ის-თა-ს	*-ის-თ-ს
Gen. ¹¹¹	long	-ისა-თა-ებსა (24/83)	*-ისა-თ-ისა	-ის-თა-ებსა (10/268) ¹¹⁴	*-ის-თ-ისა
	short	*-ისა-თა-ებს	*-ისა-თ-ის	*-ის-თა-ებს	*-ის-თ-ის
Instr.	long	-ისა-თა-ითა (12/19)	*-ისა-თ-ითა	-ის-თა-ითა (9/340) ¹¹⁵	*-ის-თ-ითა
	short	-ისა-თა-ით (1/2) ¹¹⁶	*-ისა-თ-ით	-ის-თა-ით (2/8) ¹¹⁶	*-ის-თ-ით
Adv.	long	-ისა-თა-ღ (1/1) ¹¹⁷	*-ისა-თ-აღ	-ის-თა-ღ (2/10) ¹¹⁷	*-ის-თ-აღ ¹¹⁸
	short	-ისა-თა-Ø ¹⁰⁴	*-ისა-თ-ა ¹⁰⁴	-ის-თა-Ø ¹⁰⁴	*-ის-თ-ა ¹⁰⁴
Plural					
Nom.		-ისა-თა-ნი (75/255)	*-ისა-თ-ნი	-ის-თა-ნი (72/481) ¹¹⁹	*-ის-თ-ნი
Voc.		-ისა-თა-ნო (3/4)	*-ისა-თ-ნო	*-ის-თა-ნო	*-ის-თ-ნო
EDG ¹²⁰		(-ისა-თა-მან etc.)	*(-ისა-თ-მან etc.)	(-ის-თა-მან etc.)	*(-ის-თ-მან etc.)

Table IV: Conglomerates of endings gen.sg. + gen.pl. + CASE

¹⁰⁹ In all other attestations of the conglomerate, the -ლ is the quotation particle.

¹¹⁰ In all other attestations of the conglomerate, the -ლ is the quotation particle or part of a circumfix (სა-/ჟ- -ლ).

¹¹¹ The given numbers comprise instances of the singular ending replacing the plural ending after -თა-.

¹¹² The number comprises 47 instances of მ-ის-თა-მან.

¹¹³ The number comprises 657 instances of მ-ის-თა-სა and 245 of თჳ-ს-თა-სა.

¹¹⁴ The number comprises 201 instances of მ-ის-თა-ებსა and 64 of თჳ-ს-თა-ებსა / თჳ-ის-თა-ებსა.

¹¹⁵ The number comprises 237 instances of მ-ის-თა-ითა and 97 of თჳ-ს-თა-ითა / თჳ-ის-თა-ითა.

¹¹⁶ In all other instances, -თაით represents the secondary ending of the instrumental(-ablative) plural, cf. n. 26 above.

¹¹⁷ In all other instances, -თაღ represents the secondary ending of the adverbial plural, cf. n. 26 above.

¹¹⁸ All instances of მისთაღ and თჳსთაღ must be regarded as containing -თაღ, not -თ-აღ.

¹¹⁹ The number comprises 335 instances of მ-ის-თა-ნი and 83 of თჳ-ს-თა-ნი / თჳ-ის-თა-ნი.

¹²⁰ Because of the exclusion of *-თა-თა-, the forms are identical with the corresponding singular forms and counted with them.

Singular		Conglomerates of genitive endings			
		long+long	long+short	short+long ¹²¹	short+short ¹²¹
Nom.	long	-თა-ღსა-ღ (139/375) ¹²²	*-თა-ღს-ი ¹²³	-თ-ისა-ღ (2/785)	*-თ-ის-ი
	short	-თა-ღსა-Ø ⁹⁶	*-თა-ღს-Ø ⁹⁶	-თ-ისა-Ø ⁹⁶	*-თ-ის-Ø ⁹⁶
Voc.		-თა-ღსა-ო (5/10) ¹⁰⁹	*-თა-ღს-ო	*-თ-ისა-ო ¹²⁴	*-თ-ის-ო
Erg.		-თა-ღსა-მან (23/28)	*-თა-ღს-მან	-თ-ისა-მან (2/57)	*-თ-ის-მან
Dat.	long	-თა-ღსა-სა (37/54) ¹²⁵	*-თა-ღს-სა	-თ-ისა-სა (2/454)	*-თ-ის-სა
	short	*-თა-ღსა-ს ¹²⁶	*-თა-ღს-ს	-თ-ისა-ს (1/2)	*-თ-ის-ს
Gen.	long	-თა-ღსა-ღსა (4/4) ¹²⁷	*-თა-ღს-ისა	-თ-ისა-ღსა (1/6)	*-თ-ის-ისა
	short	*-თა-ღსა-ღს	*-თა-ღს-ის	*-თ-ისა-ღს	*-თ-ის-ის
Instr.	long	-თა-ღსა-ღთა (2/2)	*-თა-ღს-ითა	-თ-ისა-ღთა (1/111)	*-თ-ის-ითა
	short	*-თა-ღსა-ღთ ¹²⁸	*-თა-ღს-ით	-თ-ისა-ღთ (1/5)	*-თ-ის-ით
Adv.	long	-თა-ღსა-ღ (3/3)	*-თა-ღს-აღ	-თ-ისა-ღ (1/12)	*-თ-ის-აღ
	short	-თა-ღსა-Ø ⁹⁶	*-თა-ღს-ა ⁹⁶	-თ-ისა-Ø ⁹⁶	*-თ-ის-ა ⁹⁶
Plural					
Nom.		-თა-ღსა-ნი (19/63)	*-თა-ღს-ნი	-თ-ისა-ნი (2/132)	*-თ-ის-ნი
Voc.		-თა-ღსა-ნო (1/5)	*-თა-ღს-ნო	*-თ-ისა-ნო	*-თ-ის-ნო
EDG	long	-თა-ღსა-თა (9/10)	*-თა-ღს-თა ¹²⁹	-თ-ისა-თა (2/237)	*-თ-ის-თა
	short	*-თა-ღსა-თ ¹³⁰	*-თა-ღს-თ	*-თ-ისა-თ	*-თ-ის-თ

Table V: Conglomerates of endings gen.pl. + gen.sg. + CASE

¹²¹ Only forms of მათ-, ამათ-, მავათ- and იმათ- are regarded as pertinent in this column. Numbers would be much higher if all forms of place names in -ეთ-, which are derived from plural genitives, were counted, too.

¹²² The numbers include 1 instance of მ-ის-თა-ღსა-ღ and 6 of მათ-თა-ღსა-ღ, for which cf. below.

¹²³ The forms მამათაღსი (spelt მმთაღსი?) and უფალთაღსი (spelt უჯღსი) as occurring in the Hymnary of Mikael Modrekili (KKNCM, S-425; cf. Gvakharia et al. 1978: II and III, 295, ll. 4–5 and 149: l. 17) are uncertain and remain obscure. In all other forms in -თაღსი, -თა- belongs to the word stem.

¹²⁴ In the two occurrences of მათისაო, the -ო is the quotation particle.

¹²⁵ The numbers include 2 instances of მ-ის-თა-ღსა-სა, for which cf. below.

¹²⁶ The form ყოველთაღსას appearing in an apophthegm in Sin. georg. 35, fol. 318va, ll. 28–29 (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.0027938698A-ms/?sp=328>; cf. Dvali 1974: 299, l. 23) remains obscure; there is no head noun involved.

¹²⁷ The numbers include 1 instance of მ-ათ-თა-ღსა-ღთა, for which cf. below.

¹²⁸ The ending occurs only in the forms ღებ/ვლათაღსაღთ and ბილბათაღსაღთ, the first of which represents the Biblical place name Δεβλαθα (Ez. 6.14) with -თა- reflecting Gk. -θα, not the Georgian genitive plural ending. The second form is a *hapax legomenon* from the legend of Ss Sergius and Bacchus (BHG 1624; A-95, fol. 510ra, l. 1, cf. Kekelidze 1962: 89 ll. 6–7); it obviously stands for the name of the fortification which is called Βαρβαλλισός in Greek (cf. *Passio* 1895: 389, l. 29), in its turn rendering the Syriac name *Bēl Balaš* (cf. *Passio* 1895: 385 n. 1), which is likely to underly the Georgian ბილბათა- with -თ- and -ლ- permuted. In any case, we have no genitive plural ending -თა- here either.

¹²⁹ The form წმიდათაღსთა as appearing in the Second Epistle by Macarius (Ninua 1982: 144, l. 33) is erroneous for წმიდათაღსა (with single Suffixaufnahme) as present in Sin. georg. 35, fol. 113rb, l. 27 (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.0027938698A-ms/?sp=117>) and Ivir. georg. 21, fol. 22r, l. 24.

¹³⁰ The form ღველათაღსათ appearing in Ez. 6.14 in the later witnesses (Saba’s and Bakar’s Bibles) stands for ღველათაღსაღთ, cf. note 128 above.

As the Tables show, the short variants of case endings usually do not occur as a second or third element in the conglomerates, which may be due to the fact that in a noun phrase with genitive attributes, it is rather the attributes that carry definiteness than the head noun; e.g., while “a house of the sons of David” is by all means well-formed and common, phrases like “David of the sons of the house” or “sons of David of the house” would require specific contexts.

In order to retrieve examples of complete noun phrases with double Suffixaufnahme, the GNC again provides a sophisticated feature, with tags like “DDErg” indicating an ergative combined with two genitives. Thus, the query string <[features = (“N” “Erg”)] [features = (“Gen”)] [features = (“DDErg”)]> yields 19 valid instances of this constellation, the first one being სახიერება-მან გონებ-ისა ბრძენ-თა-ღსა-მან “the gentleness (erg.sg.) of the mind (gen.sg.) of the wise (gen.pl.+gen.sg.+erg.sg.)” from Euthymius’ version of the Commentary of Matthew by John Chrysostom.¹³¹ By the way, we must not forget here that between the three basic elements of such noun phrases, other elements such as adjectives, pronouns or postpositions may be inserted; in order to retrieve such instances, it is necessary to add an empty feature in the query string as in <[features = (“N” “Dat”)] [] [features = (“Gen”)] [features = (“DDDat”)]>, which yields examples such as მტერ-თა მათ-თვის ჯუარ-ისა ქრისტე-ს-ისა-თა “about those enemies (dat.pl.) of the Cross (gen.sg.) of Christ (gen.sg.+gen.sg.+dat.pl.)” from the Epistle to the Philippians.¹³² Even verbal forms can appear inserted into the noun phrase as in არისტოტელი... ხუთ ყოფა-სა იტყვს ნაწილ-თა სულ-ისა-თა-სა “Aristotle... **names** (lit. speaks of) five essences (dat.sg.) of the elements (gen.pl.) of the soul (gen.sg.+gen.pl.+dat.sg.)”.¹³³ The same is true for noun phrases with simple Suffixaufnahme.¹³⁴

A special issue are again combinations with a head noun in the endless nominative, given that the endings of the genitives they combine with (-ისა-ღსა, -ის-ისა, -ისა-თა, -თა-ღსა etc.) can stand for any genitive (or, in the case of -ისა-თა, even a dative or ergative) of a head noun in simple Suffixaufnahme. Such cases do exist, of course, as in Matthew 18.14 in the Adishi Gospels¹³⁵ which runs ნება მამისა ჩემისა ზეცათაღსა, i.e. ნება-Ø მამ-ისა ჩემ-ისა ზეცა-თა-ღსა-Ø “wish of my father of the heavens”. The feature “DDAbs” does not exist in the GNC but phrases like this can easily be retrieved with the formula <[features = (“N” “Abs”)] [features = (“Gen”)] [] [features = (“DGen”)]>, with “DGen” substituting “DDAbs”.

3.2 Beyond double Suffixaufnahme

Theoretically speaking, the sequence of genitive attributes that induces double Suffixaufnahme (“A of B of C” > “C+B+A”) could be extendible *ad infinitum*, resulting, e.g., in a sixfold conglomerate (“F+E+D+C+B+A”) in a phrase of the type “A of B of C of D of E of F”. To explore whether Suffixaufnahme could really proceed beyond a double one,¹³⁶ it may be helpful

¹³¹ Cf. Shanidze 1996–98: III, 339, l. 17 / 2014: II, 395, l. 24. The given passage is missing in Ivir. georg. 10 due to a lacuna between fols 223 and 224; cf. Gippert et al. 2022: 116.

¹³² Phil. 3.18 in the pre-Athonite redaction (AB); the later one (CD) has a changed word order, resulting in მტერთა მათთვის ქრისტეს ჯუარისათა with the genitive of “Christ” preposed (cf. Dzotsenidze & Danelia 1974: 290). In Sin. georg. 58 (“Ծ”), fol. 35rb, l. 2, we read the form ქ(რისტე)ესისათაჲ, which must be regarded as hypercorrect; cf. below for similar cases.

¹³³ Thus in the Georgian version of the treatise on the Making of Man by Nemesios of Emessa (CPG 3550), ch. 15; cf. Gorgadze 1914: 94, ll. 13–14.

¹³⁴ Cf. n. 80 above as to a sample query string.

¹³⁵ Cf. above as to the wording of the other witnesses.

¹³⁶ According to Kamarauli 2022: 29, “attributive nouns with more than two additional case markers are not attested.”

first to draw up the list of candidates for the possible combinations of endings again, starting with a triple setting (“A of B of C of D” > “D+C+B+A”). Of the 576 hypothetically possible combinations resulting, we may exclude off-hand those that turned out not to occur even in double Suffixaufnahme, i.e., combinations with short variants of the genitive or dative endings after the first element of the chain. Of the remaining 156 combinations, those with a sequence of two genitive plural endings can further be excluded (*-თა-თა- being replaced by -თა-ებსა-) so that the 139 conglomerates listed in Tables VI–VIII remain.

Singular		Conglomerates of genitive endings: triple Suffixaufnahme			
		long+long+long	short+long+long	long+long+long	short+long+long
Nom.	long	-ისა-ებსა-ებსა-ე	-ის-ისა-ებსა-ე	-თა-ებსა-ებსა-ე	-თ-ისა-ებსა-ე
	short	-ისა-ებსა-ებსა-Ø	-ის-ისა-ებსა-Ø	-თა-ებსა-ებსა-Ø	-თ-ისა-ებსა-Ø
Voc.		-ისა-ებსა-ებსა-ო	-ის-ისა-ებსა-ო	-თა-ებსა-ებსა-ო	-თ-ისა-ებსა-ო
Erg.		-ისა-ებსა-ებსა-მან	-ის-ისა-ებსა-მან	-თა-ებსა-ებსა-მან	-თ-ისა-ებსა-მან
Dat.	long	-ისა-ებსა-ებსა-სა	-ის-ისა-ებსა-სა	-თა-ებსა-ებსა-სა	-თ-ისა-ებსა-სა
Gen.	long	-ისა-ებსა-ებსა-ებსა	-ის-ისა-ებსა-ებსა	-თა-ებსა-ებსა-ებსა	-თ-ისა-ებსა-ებსა
	short	-ისა-ებსა-ებსა-ეთა	-ის-ისა-ებსა-ეთა	-თა-ებსა-ებსა-ეთა	-თ-ისა-ებსა-ეთა
Instr.	long	-ისა-ებსა-ებსა-ეთა	-ის-ისა-ებსა-ეთა	-თა-ებსა-ებსა-ეთა	-თ-ისა-ებსა-ეთა
	short	-ისა-ებსა-ებსა-ეთ	-ის-ისა-ებსა-ეთ	-თა-ებსა-ებსა-ეთ	-თ-ისა-ებსა-ეთ
Adv.	long	-ისა-ებსა-ებსა-ღ	-ის-ისა-ებსა-ღ	-თა-ებსა-ებსა-ღ	-თ-ისა-ებსა-ღ
	short	-ისა-ებსა-ებსა-Ø	-ის-ისა-ებსა-Ø	-თა-ებსა-ებსა-Ø	-თ-ისა-ებსა-Ø
Plural					
Nom.		-ისა-ებსა-ებსა-ნი	-ის-ისა-ებსა-ნი	-თა-ებსა-ებსა-ნი	-თ-ისა-ებსა-ნი
Voc.		-ისა-ებსა-ებსა-ნო	-ის-ისა-ებსა-ნო	-თა-ებსა-ებსა-ნო	-თ-ისა-ებსა-ნო
EDG	long	-ისა-ებსა-ებსა-თა	-ის-ისა-ებსა-თა	-თა-ებსა-ებსა-თა	-თ-ისა-ებსა-თა

Table VI: Conglomerates of endings gen.sg./pl. + gen.sg. + gen.sg. + CASE

Singular		Conglomerates of genitive endings: triple Suffixaufnahme			
		long+long+long	short+long+long	long+long+long	short+long+long
Nom.	long	-ისა-თა-ებსა-ე	-ის-თა-ებსა-ე	(= -თა-ებსა-ებსა-ე etc.)	-თ-თა-ებსა-ე
	short	-ისა-თა-ებსა-Ø	-ის-თა-ებსა-Ø		-თ-თა-ებსა-Ø
Voc.		-ისა-თა-ებსა-ო	-ის-თა-ებსა-ო		-თ-თა-ებსა-ო
Erg.		-ისა-თა-ებსა-მან	-ის-თა-ებსა-მან		-თ-თა-ებსა-მან
Dat.	long	-ისა-თა-ებსა-სა	-ის-თა-ებსა-სა		-თ-თა-ებსა-სა
Gen.	long	-ისა-თა-ებსა-ებსა	-ის-თა-ებსა-ებსა		-თ-თა-ებსა-ებსა
	short	-ისა-თა-ებსა-ეთა	-ის-თა-ებსა-ეთა		-თ-თა-ებსა-ეთა
Instr.	long	-ისა-თა-ებსა-ეთა	-ის-თა-ებსა-ეთა		-თ-თა-ებსა-ეთა
	short	-ისა-თა-ებსა-ეთ	-ის-თა-ებსა-ეთ		-თ-თა-ებსა-ეთ
Adv.	long	-ისა-თა-ებსა-ღ	-ის-თა-ებსა-ღ		-თ-თა-ებსა-ღ
	short	-ისა-თა-ებსა-Ø	-ის-თა-ებსა-Ø		-თ-თა-ებსა-Ø
Plural					
Nom.		-ისა-თა-ებსა-ნი	-ის-თა-ებსა-ნი		-თ-თა-ებსა-ნი
Voc.		-ისა-თა-ებსა-ნო	-ის-თა-ებსა-ნო		-თ-თა-ებსა-ნო
EDG	long	-ისა-თა-ებსა-თა	-ის-თა-ებსა-თა		-თ-თა-ებსა-თა

Table VII: Conglomerates of endings gen.sg./pl. + gen.pl. + gen.sg. + CASE

Singular		Conglomerates of genitive endings: triple Suffixaufnahme			
		long+long+long	short+long+long	long+long+long	short+long+long
Nom.	long	-ისა-ღსა-თა-ღ	-ის-ისა-თა-ღ	-თა-ღსა-თა-ღ	-თ-ისა-თა-ღ
	short	-ისა-ღსა-თა-∅	-ის-ისა-თა-∅	-თა-ღსა-თა-∅	-თ-ისა-თა-∅
Voc.		-ისა-ღსა-თა-ო	-ის-ისა-თა-ო	-თა-ღსა-თა-ო	-თ-ისა-თა-ო
Erg.		-ისა-ღსა-თა-მან	-ის-ისა-თა-მან	-თა-ღსა-თა-მან	-თ-ისა-თა-მან
Dat.	long	-ისა-ღსა-თა-სა	-ის-ისა-თა-სა	-თა-ღსა-თა-სა	-თ-ისა-თა-სა
Gen.	long	-ისა-ღსა-თა-ღსა	-ის-ისა-თა-ღსა	-თა-ღსა-თა-ღსა	-თ-ისა-თა-ღსა
Instr.	long	-ისა-ღსა-თა-ღთა	-ის-ისა-თა-ღთა	-თა-ღსა-თა-ღთა	-თ-ისა-თა-ღთა
	short	-ისა-ღსა-თა-ღთ	-ის-ისა-თა-ღთ	-თა-ღსა-თა-ღთ	-თ-ისა-თა-ღთ
Adv.	long	-ისა-ღსა-თა-ღ	-ის-ისა-თა-ღ	-თა-ღსა-თა-ღ	-თ-ისა-თა-ღ
	short	-ისა-ღსა-თა-∅	-ის-ისა-თა-∅	-თა-ღსა-თა-∅	-თ-ისა-თა-∅
Plural					
Nom.		-ისა-ღსა-თა-ნი	-ის-ისა-თა-ნი	-თა-ღსა-თა-ნი	-თ-ისა-თა-ნი
Voc.		-ისა-ღსა-თა-ნო	ის-ისა-ღსა-ნო	-თა-ღსა-თა-ნო	-თ-ისა-თა-ნო
EDG	long	(= -ისა-ღსა-თა-ღსა)	(= -ის-ისა-თა-ღსა)	(= -თა-ღსა-თა-ღსა)	(= -თ-ისა-თა-ღსა)

Table VIII: Conglomerates of endings gen.sg./pl. + gen.sg. + gen.pl. + CASE

Of course, all of these conglomerates could be searched for as such in the corpora. This, however, is not necessary: by reducing the query strings to the most frequently recurring basic structures (within TITUS, *საღს*ღს?*, სისაღს?, *საღს*თა?*, *თაღსაღსა?*, *თაღსათა?*),¹³⁷ we can immediately sort out the majority of constellations because they yield no hits. In contrast to this, a few such strings do create relevant results, namely, *სათაღსა?* (4/4), *სისათა?* (6/43),¹³⁸ *სთაღსა?* (2/3), *თისათა?* (3/14),¹³⁹ and *თთაღსა?* (2/7).¹⁴⁰ Of all these 71 instances, only the four of *სათაღსა?* are nominal, and only three of them are “correct” examples of triple Suffixaufnahme; it is worthwhile examining them in more detail. Note that a search for “DDDNom” etc. is not possible in the GNC because triple Suffixaufnahme has not been implemented, for lack of previous evidence.

3.2.1 The first positive example is from the book of Joshua (8.35) in the Gelati Bible;¹⁴¹ it runs: რომელი არა აღმოიკითხა იისუმან ყურ-თა მიმართ ყოვლ-ისა ეკკლესი-ისა ძე-თა ისრაჴლ-

¹³⁷ The question mark as a wild card indicates that at least one more character must follow after the given string (because * can also stand for “no character”).

¹³⁸ In the form მისისათაო (მ-ის-ისა-თა-ო) occurring in the Georgian version of John Chrysostom’s “Pearl” (Melikishvili 2015: 211, l. 25), the -ო is the quotation particle again, not the vocative ending, thus leaving a form of double Suffixaufnahme (მ-ის-ისა-თა). In addition to the indicated results, there are several instances with a nominal stem in -s such as, e.g., ძოყუს-ისა-თა-ღ in the same author’s Commentary on the Gospel of Matthew (Shanidze et al. 1996–98: II, 301, l. 28–29 / 2014: II, 34, l. 22); here, too, we have only double Suffixaufnahme.

¹³⁹ In addition to the indicated results, there are several instances with a nominal stem in -t such as, e.g., ღმრთისათაღ (ღმრთ-ისა-თა-ღ, of ღმერთ- “God”) with 137 attestations; here, too, we have only double Suffixaufnahme. If we regard place names in -ეთ- as (petrified) plural genitives, we might further count instances like სპარსეთისათაღ (სპარს-ეთ-ისა-თა-ღ, of სპარს-ეთ- “Persia”) as showing triple Suffixaufnahme, which would add 8/12 instances.

¹⁴⁰ Again excluding forms of stems in -t such as წარმართთაღსაღ (წარმართ-თა-ღსა-ღ, of წარმართ- “heathen”).

¹⁴¹ No variants in the two witnesses of G; cf. Abuladze 2017: I, 688.

ისა-თა-მსა-სა “which Joshua did not read to the ears (dat.pl.) of all the assembly (gen.sg.) of the sons (gen.pl.) of Israel (gen.sg.+gen.pl.+gen.sg.+dat.sg.)”. In this verse, the Georgian text agrees with the Greek one of the Codex Vaticanus, which reads ὁ οὐκ ἀνέγνω Ἰησοῦς εἰς τὰ ὄτα πάσης ἐκκλησίας υἱῶν Ἰσραὴλ “which Joshua did not read to the ears of all the assembly of the sons of Israel”.¹⁴² A similar wording as in G is found in the Bakar Bible where, however, the Suffixaufnahme appears reduced: რომელი არა წარიკითხა ისუ ყურთა ყოვლისა კრებულისა ბეთა **ისრაშლისათა** “which Joshua did not read to the ears of all the congregation of the sons of Israel” (with ისრაშლ-ისა-თა gen.sg.+dat.pl. instead of *ისრაშლისა-თა-მსა-თა). A reduced Suffixaufnahme is also found in Saba’s Bible and the contemporary Tbilisi manuscript H-885 (hereafter: “D”) where, however, the “sons” are missing in the sequence of genitives: რომელ არა აღმოიკითხა ისო (ისოს S) ყურთა ყოვლისა კრებულისა ისრაელისათა “which Joshua did not read to the ears of all the congregation of Israel” (with ისრაშლ-ისა-თა for *ისრაშლ-ისა-მსა-თა, gen.sg.+gen.sg.+dat.pl.).¹⁴³ With the “sons” missing, the latter witnesses agree with the Greek Codex Alexandrinus¹⁴⁴ as well as the Armenian tradition, which has *զոր ոչ ընթերցաւ յետս յականջս ամենայն եկեղեցւոյն իսրայէլի* “which Joshua did not read to the ears of all the assembly of Israel”.¹⁴⁵

3.2.2 The second example comes from the same book of Joshua (22.30) in the same Bible, and it shows a similar constellation: ესმნეს ფინეებს-ს მღვდელ-სა და ყოველ-თა მთავარ-თა შესაკრებელ-ისა ბე-თა **ისრაშლ-ისა-თა-მსა-თა** ათასის თავ-თა, რომელნი იყვნეს მის თანა, სიბყუანი... “Phinehas the priest and all the leaders (dat.pl.) of the congregation (gen.sg.) of the sons (gen.pl.) of Israel (gen.sg.+gen.pl.+gen.sg.+dat.pl.), the chiliarchs (dat.pl.) who were with him, heard the words...”.¹⁴⁶ Here, the “sons” are missing in both ancient Greek codices, and the Alexandrinus even omits “Israel”: ἀκούσαντες Φινεῆς ὁ ἱερεὺς καὶ πάντες οἱ ἄρχοντες τῆς συναγωγῆς, οἱ ἦσαν μετ’ αὐτοῦ, τοὺς λόγους... “Phinehas the priest and all the leaders of the congregation, having heard the words...”.¹⁴⁷ The “sons” are also missing in the later Georgian witnesses, which in this verse clearly agree with the Armenian text that has divided the noun phrase into two: *լուաւ փենէքս քահանայ, եւ ամենայն իշխանք ժողովրդեանն, եւ Հագարապետքն իսրայէլի որ էին ընդ նմա զբանսն...* “Phinehas the priest and all the leaders of the congregation, and the chiliarchs of Israel who were with him, heard the words...”,¹⁴⁸ reflected in Georgian in ესმა ფინეზს (ფინეზ S) მღვდელსა და ყოველთა მათ მთავართა (მთავართა მათ B) ერისათა და (< S) ათასისთავთა (ასისთავთა D) ისრაელისათა, რომელ იყვნეს მის თანა, სიბყუანი ესე...¹⁴⁹ In this constellation, we have two instances of simple Suffixaufnahme, namely, ერ-ისა-თა “of the people” (gen.sg.+dat.pl.) and ისრაშლ-ისა-თა “of Israel” (id.).

3.2.3 The third example is from the Gelati Bible, too, but from the book of Judges (20.6), where we read: წარვეც ყოველ-სა საზღვარ-სა მკვდრობ-ისა ბე-თა **ისრაელ-ისა-თა-მსა-სა** “I sent (her) away to all the border(s) (dat.sg.) of the inheritance (gen.sg.) of the sons (gen.pl.) of Israel

¹⁴² Vatican City, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. gr. 1209 (diktyon 67840), p. 248b, ll. 2–4; see https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1209.

¹⁴³ Cf. Abuladze et al. 2017: I, 688.

¹⁴⁴ London, British Library, Royal 01.D.VI (diktyon 74390), fol. 129b, ll. 38–40 (see the facsimile editions by Thompson 1888 and Keynon 1915); cf. Rahlfs 1979: 368 n. 2f.

¹⁴⁵ Thus the text in the Zohrab Bible (Zohrapean 1805: 432). In the Codex Vaticanus (but not the Codex Alexandrinus), verses 8.30–35 are arranged after 9.1–2 (and therefore inserted as 9.2a–f in the edition); cf. Rahlfs 1979: 367 n. 29. Other Old Georgian witnesses of the verse do not exist.

¹⁴⁶ Cf. Abuladze 2017: I, 721.

¹⁴⁷ Codex Alexandrinus, fol. 139a, l. 50–139b, l. 3; Codex Vaticanus, p. 267b, ll. 20–24.

¹⁴⁸ Cf. Zohrapean 1805: 463.

¹⁴⁹ Cf. Abuladze 2017: I, 721.

(gen.sg.+gen.pl.+gen.sg.+dat.sg.)”.¹⁵⁰ Here, again, the text comes closest to that of the Codex Vaticanus, which runs ἀπέστειλα ἐν παντὶ ὁρίῳ κληρονομίας υἱῶν Ἰσραὴλ “I sent (her) off to all the border(s) of the inheritance of the sons of Israel”,¹⁵¹ in the Codex Alexandrinus, the “sons” are once more missing.¹⁵² The same is true of the other Georgian witnesses of the verse, this time including the Oshki Bible which even omits the “inheritance” in მოუძღუნე იგი ყოველთა საზღვართა ისრაელისათა “I sent (her) to all the borders of Israel”, with the Suffixaufnahme regularly reduced to a simple one (ისრაელ-ისა-თა gen.sg.+dat.pl.).¹⁵³ In the Bibles of Saba and Bakar, we find ისრაელ-ისა-თა, too, but as a reduction for an expected double Suffixaufnahme in the phrases ყოველთა საზღვართა სამკვდრებელისა ისრაელისათა (for *ისრაელ-ისა-ისა-თა) and ყოველთა საზღვართა სამკვდრებელთა ისრაელისათა (for *ისრაელ-ისა-თა-სა);¹⁵⁴ and in D, which adds ტომთა “tribes” in ყოველთა საზღვართა სამკვდრებელისა ტომთა ისრაელისათა, the reduced form even stands for one with a triple Suffixaufnahme (*ისრაელ-ისა-თა-ისა-თა).

3.2.4 The fourth instance of a form containing *სათაჲსა? is different. It is found in the Epistle to the Hebrews (6.4) as contained in the Athos manuscript Ivir. georg. 42 which, according to its colophons, was written between 963 and 969 on Mt. Olympos in Bithynia on behalf of a certain Mikael Zeķepe.¹⁵⁵ The clause in question reads: რომელთა გემო-ჲ უხილავს ნიჭ-თა მათ ზეც-ისა-თა-ჲსა-ჲ “who have perceived (lit. seen) the taste (nom.sg.) of the gifts (gen.pl.) of heaven (gen.sg.+gen.pl.+gen.sg.+nom.sg.)”.¹⁵⁶ Here, the Suffixaufnahme comprises one element too many: the form in question should be *ზეც-ისა-თა-ჲ, with only two endings attached to the genitive (gen.sg.+gen.pl.+nom.sg.). This is clearly shown by most of the other ancient witnesses of the verse, which have just the form ზეცისათაჲ;¹⁵⁷ a deviant wording is only found in the Sinai manuscript georg. 58+31+60 (“D”, dated 977), which reads რ(ომე)ლთა გემოჲ ოუხილავს ნიჭთა მ(ა)თგ(ა)ნ ღ(მრთ)ისათა ზეცისათა,¹⁵⁸ with the ending shortened to -ისა-თა and another genitive, ღ(მრთ)ისათა “of God”, added.¹⁵⁹ In any way, the form ზეცისათაჲსაჲ in the Athos codex must be regarded as hypercorrect.

3.2.5 All the remaining 67 hits are forms of the possessive pronouns მის- (ამის-, მავის-, იმის-) “his/her/its”, მათ- (ამათ-, მავათ-, იმათ-) “their”, and თჳს- (with the variants თვის-, თუის-) “his/her/its/their own”. Considering that all these pronouns are genitive formations (მ-ის-, მათ-,

¹⁵⁰ Cf. Abuladze 2017: I, 781.

¹⁵¹ Codex Vaticanus, p. 300c, ll. 39–42.

¹⁵² Codex Alexandrinus, fol. 156vb, ll. 3–5.

¹⁵³ Ivir. georg. 1^a, fol. 139rb, ll. 15–17.

¹⁵⁴ This wording matches the Armenian with *առաքելի კամենայն սահմանս ժառանգութեան իսրայելի*; cf. Zphrapean 1805: 514.

¹⁵⁵ Cf. Gippert et al. 2022: 399–400; other codices that were written by the same hand are the Athos *Mravaltavi* (Ivir. georg. 11) and the hagiographical-homiletic collection Ivir. georg. 25 (cf. ib. 402; for sample images see <https://manuscripts.imiviron.gr/codices-and-scribes/>). Beyond Mt Athos, the hand has recently been identified by Dali Chitunashvili (2023) in the codex Jer. georg. 94+82 (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072880-jo>), which also contains the Pauline Epistles; to this we may add the fragment kept as V 1097-III in the University Library of Leipzig with Rom. 2.4–5.13 (cf. Assfalg 1963: 52), which is likely to stem from the lost first quire of the Jerusalem codex.

¹⁵⁶ We may again note the insertion of a verbal form, უხილავს “he has seen”, in the nominal phrase.

¹⁵⁷ Cf. Dzotsenidze & Danelia 1974: 359–360. From the older redaction, to which Ivir. georg. 42 belongs (as “T”), these are the manuscripts KKNCM, S-407 (“C”) and S-1138 (“L”); the codex SHM, 176 (“L”) does not contain the end of the phrase due to a lacuna between fols. 148v and 149r.

¹⁵⁸ Sin. georg. 31, fol. 1vb, ll. 14–17; see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279386899-ms/?sp=52>.

¹⁵⁹ This addition is not registered in Dzotsenidze & Danelia 1974: 359; it may be due to a gloss that was erroneously copied into the main text.

თვ-ის-),¹⁶⁰ the resulting patterns are just the same as with nominal genitives,¹⁶¹ except for the short genitive ending being implied as the basis. A few examples may suffice to illustrate this. In the legend on the Translation of the Relics of St Stephen the Protomartyr (*BHG* 1651b), contained in the Athos manuscript Ivir. georg. 8 (c. end of the 10th century), we read the sentence ცოლმან მისმან მოიგონა წარხუმა-ა ნაწილ-თა ქმრ-ისა თვ-ს-ისა-თა-ა კოსტანტინეპოლეს “his wife considered the transfer (nom.sg.) of the relics (gen.pl.) of the husband (gen.sg.) of (her) own (gen.sg.+gen.sg.+gen.pl.+nom.sg.), to Constantinople”,¹⁶² and the same form of the reflexive possessive pronoun is found in the Ephrem the Minor’s compilation of a Commentary on the Apostolicum (ad I Cor. 15.15) with ბუნებთა ღმრთეებისა-მთა აღადგინა მან გუამ-ი იგი კორც-თა მ-ისა თვ-ს-ისა-თა-ა “by the nature of divinity he built the body (nom.sg.) of the flesh (lit. fleashes, gen.pl.) of the son (gen.sg.) of his own (gen.sg.+gen.sg.+gen.pl.+nom.sg.)”.¹⁶³ The form მ-ის-ისა-თა-ა “his/her/its” occurs, e.g., in the Second Sermon by (Pseudo-)Macarius (*CPG* 2410.2), where we read მის მიერ იშვა ცხორება-ა ყოველ-თა-ვე მორწმუნე-თა სახელ-ისა მ-ის-ისა-თა-ა “by her was born the salvation (nom.sg.) of all believers (gen.pl.) in (lit. of) the name (gen.sg.) of his (gen.sg.+gen.sg.+gen.pl.+nom.sg.)”,¹⁶⁴ and the same form is also met with in the legend of the Nativity of John the Baptist (*BHG* 833f) as contained in the Klarjeti *Mravaltavi*, in a phrase with a remarkable split: გაძრობისა პურ-ი ეყო ეროდეს დღე-თა შობ-ისა მ-ის-ისა-თა-ა “for Herod was made the banquet bread of the day (lit. days) of the birth of his”, lit. “the banquet bread (nom.sg.) was made for Herod of the day (lit. days, gen.pl.) of the birth (gen.sg.) of his (gen.sg.+gen.sg.+gen.pl.+nom.sg.)”.¹⁶⁵ Suffixaufnahme of an ergative ending is found once, in a phrase from the Georgian version of the Commentary on the Gospel of Luke by Theophylact of Ohrid which runs მომწოდებელ-მან თითო-მსა კაცად-კაცად-ისა თანამდებ-თა უფლ-ისა მ-ის-ისა-თა-მან პრქუა პირველსა “the summoner (erg.sg.) of every single debtor (gen.pl.) of the Lord (gen.sg.) of his (gen.sg.+gen.sg.+gen.pl.+erg.sg.) said to the first one”.¹⁶⁶ The form მისთა-მსა-ა appears, e.g., in the homily on Penitence by Meletius of Antioch as contained in the Udabno *Mravaltavi*, in the sentence გემო-ა იხილონ სიტკბოებ-ისა-ა მ-ის და სუნელებ-ისა წამალ-თა მ-ის-თა-მსა-ა “they would perceive (lit. see) the taste (nom.sg.) of the sweetness (gen.sg.+nom.sg.) and of the aroma (gen.sg.) of the drugs (gen.pl.) of his (gen.sg.+gen.pl.+gen.sg.+nom.sg.)”, with Suffixaufnahme on both coordinated attributes.¹⁶⁷ Similarly, we have მისთა-მსა-სა with the dative in Suffixaufnahme in the book of the prophet

¹⁶⁰ თვ-ს- is likely to represent an older form of the genitive of თავ- “head” with syncope, contrasting with the regular form თავ-ის- without syncope.

¹⁶¹ The same is even true of possessive pronouns like შენ-ი “your (sg.)” that are not genitival formations; cf. Kamarauli 2022: 30.

¹⁶² Ivir. georg. 8, fol. 9va, ll. 4–7, with an unmotivated paragraph break before the place name.

¹⁶³ Jer. georg. 9, fol. 29vb, ll. 17–19 (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072314-jo/?sp=32>); cf. Kochlamazashvili 2006: 314, ll. 25–26.

¹⁶⁴ Ivir. georg. 21, fol. 62r, ll. 25–26; in Jer. georg. 73, fol. 55r, l. 17, we see the shortened form მისისათა (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072867-jo/?sp=57>) and in SHM 181 (“D”), the nominative ending already appears a first time on მორწმუნეთა-ა (cf. Ninua 1982: 201, ll. 26–27 with n.).

¹⁶⁵ A-144, fol. 151v; cf. Mgaloblishvili 1991: 360, l. 3. In the Athos *Mravaltavi* (Ivir. georg. 11, fol. 146ra, ll. 11–12) as well as Jer. georg. 17 (fol. 121va, ll. 13–14, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072387-jo/?sp=124>), the sentence is largely restructured and we again find the shortened form მისისათა: პეროდე ყო პური დიდი დღეთა შუებისა (sic!) მისისათა “Herod made a great banquet (lit. bread, nom.sg.) of the day (lit. days, gen.pl.) of the rejoicing (gen.sg.) of his (gen.sg.+gen.sg.+gen.pl.)”.

¹⁶⁶ Jer. georg. 22, fol. 145ra, ll. 3–6 (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072429-jo/?sp=148>); cf. Sarjveladze 2010: 268, ll. 13–14.

¹⁶⁷ A-1109, fol. 57v; cf. Shanidze et al. 1994, 132, ll. 19–20. In the corresponding passage of the Parkhali *Mravaltavi*, the ending is shortened again (მისთა-მსა: A-95, fol. 234rb, ll. 2–3).

Daniel (10.9) in the Bibles of Saba and Bakar in მესმა კმა-ე სიტყუა-თა მ-ის-თა-ე და სმენა-სა შინა ჩემდა კმ-ისა სიტყუა-თა მ-ის-თა-მსა-სა... “I heard the voice (nom.sg.) of the words (gen.pl.) of his (gen.sg.+gen.pl.+nom.sg.), and in my (lit. to me) hearing (dat.sg.) of the voice (gen.sg.) of the words (gen.pl.) of his (gen.sg.+gen.pl.+gen.sg.+dat.sg.)...”;¹⁶⁸ instead of the verbal noun “hearing”, which clearly matches the text of the Theodotikon with ἐν τῷ ἀκοῦσθαι με ἀπ’αὐτοῦ,¹⁶⁹ the Oshki and Jerusalem Bibles here have a subordinate clause (და ვითარ მესმოდა “and as I heard”).¹⁷⁰ Lastly, forms of მ-ათ- “their” with triple Suffixaufnahme are, e.g., მათთა-მსა-ე in რაოდენ მრავალ არს შეუთქუმელობა-ე იგი სიცოცხლ-ისა მათ-ისა-ე და რაოდენ მრავალ არს განყოფა-ე შობ-ისა ნათესავ-თა მათ-თა-მსა-ე “How manifold is the disagreement (nom.sg.) of the life (gen.sg.) of theirs (gen.pl.+gen.sg.+nom.sg.) and how manifold is the difference (nom.sg.) of the birth (gen.sg.) of the relatives (gen.pl.) of theirs (gen.pl.+gen.pl.+gen.sg.+nom.sg.)” from the first Georgian translation of the Hexaemeron by Basil the Great (*CPG* 2835),¹⁷¹ and მათისათსა, two times occurring in მივსცნე იგინი კელ-სა მეძიებელ-თა სულ-ისა მათ-ისა-თა-სა და კელ-სა მტერ-თა მათ-თა-სა... და სედეკია... და მთავარნი მისნი მივსცნე კელ-სა მტერ-თა მათ-თა-სა და კელ-სა მეძიებელ-თა სულ-ისა მათ-ისა-თა-სა “I will give them into the hand (dat.sg.) of the prosecutors (gen.pl.) of the soul (gen.sg.) of theirs (gen.pl.+gen.sg.+gen.pl.+dat.sg) and into the hand (dat.sg.) of the enemies (gen.pl.) of theirs (gen.pl.+gen.sg.+dat.sg.)..., and Zedekiah... and his leaders I will give into the hand (dat.sg.) of the enemies (gen.pl.) of theirs (gen.pl.+gen.sg.+dat.sg.) and into the hand (dat.sg.) of the prosecutors (gen.pl.) of the soul (gen.sg.) of theirs (gen.pl.+gen.sg.+gen.pl.+dat.sg)” from the book of Jeremiah (34.20–21) in the Gelati and Mtskheta Bibles;¹⁷² here, the older witnesses (O and J) have reduced forms (მათათსა / მათისათა).¹⁷³ The Gelati Bible provides a peculiar case with the forms მათისათა-ე and მათისათანი appearing in the book of Leviticus (25.33) in ... განვიდეს სყიდულობა-ე სახლ-თა ქალაქ-ისა სამკუდრებელ-ისა მათ-ისა-თა-ე მიტევებასა მას, რამეთუ სახლ-ნი ქალაქ-თა ლევიტელ-თა მკუდრობ-ისა მათ-ისა-თა-ნი... “... the selling (price, nom.sg.) of houses (gen.pl.) of the city (gen.sg.) of the inheritance (gen.sg.) of theirs (gen.pl.+gen.sg.+gen.pl.+nom.sg.) shall go into the jubilee, for the houses (nom.pl.) of the cities (gen.pl.) of the Levites (gen.pl.) from (lit. of) the residence (gen.sg.) of theirs (gen.pl.+gen.sg.+gen.pl.+nom.pl.)...”;¹⁷⁴ here, we should even expect forms with quadruple Suffixaufnahme (*მა-თ-ისა-მსა-თა-ე, gen.pl.+gen.sg.+gen.sg.+gen.pl.+nom.sg., and *მა-თ-ისა-თა-მსა-ნი, gen.pl.+gen.sg.+gen.pl.+gen.sg.+nom.pl.) so that the attested forms must be regarded as reduced. The other witnesses of the given verse show a similar wording including the form მათისათანი, but with one element less in the chains: ... გამოკდეს სასყიდელ-ი მათ-ი, სახლ-ნი ქალაქ-თა სამკუდრებელ-ისა მათ-ისა-თა-ნი, მიტევებასა მას, რამეთუ სახლ-ნი ქალაქ-თა სამკუდრებელ-ისა მათ-ისა-ნი... “... the selling price (nom.sg.) of theirs (gen.pl.+nom.sg.) (concerning) houses (nom.pl.) of the city

¹⁶⁸ Cf. Abuladze et al. 2017: II, 2881.

¹⁶⁹ Cf. Rahlfs 1979: 926.

¹⁷⁰ Ivir. georg. 1^a, fol. 420rb, l. 19; Jer. georg. 11, fol. 132rb, l. 8 (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072296-jo/?sp=135>). The Septuagint version of the same verse contains neither a verbal noun nor a subordinate clause; cf. Rahlfs 1979: 926.

¹⁷¹ Jer. georg. 44, fol. 37r, ll. 13–15 (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072697-jo/?sp=39>); Jer. georg. 74, fol. 56v, ll. 6–9 (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072879-jo/?sp=59>) has თითოსახეობა-ე “diversity” instead of შეუთქუმელობა-ე and shows the Suffixaufnahme anticipated in სობისა-ე. Cf. Abuladze 1964: 98, ll. 15–17 (where the latter variant is not noted).

¹⁷² Cf. Danelia 1992: 141–142 for the text of the Gelati Bible, and Dochanashvili 1985: 219 with notes and Abuladze et al. 2017: II, 2655–2656 for that of Saba’s Bible.

¹⁷³ Ivir. georg. 1^a, fol. 276vb, ll. 9–22; Jer. georg. 11, fol. 21va, l. 24 – 21vb, l. 6 (see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072296-jo/?sp=24>). Cf. Abuladze et al. 2017: II, 2655–2656 with n. 20.

¹⁷⁴ Cf. Abuladze et al. 2017: I, 397.

(gen.sg.) of the inheritance (gen.sg.) of theirs (gen.pl.+gen.sg.+gen.pl.+nom.pl.) shall go into the jubilee, for the houses (nom.pl.) of the cities (gen.pl.) of the residence (gen.sg.) of theirs (მა-თ-ისა-ნი, gen.pl.+gen.sg.+nom.pl.)...”;¹⁷⁵ here, it is only the last form that is reduced.

Of course, there are also some errors among the instances for triple Suffixaufnahme of possessive pronouns. E.g., in Hebrews 1.3, manuscript 176 of the SHM of Kutaisi has the form მათისადათა as if standing for gen.pl.+gen.sg.+gen.pl.+nom.sg. (მა-თ-ისა-დათა-ა);¹⁷⁶ however, there is no head noun in the nominative there, the final -ა being just a hypercorrect spelling, as the other witnesses show which have სიბრძნეთა მით ძლიერებ-ისა მ-ის-ისა-დათა “with the word (instr.sg.) of the strength (gen.sg.) of theirs (gen.pl.+gen.sg.+instr.sg.)”.¹⁷⁷ An even more noticeable error is the form თვისისა (quasi თ-ს-ის-ისა-ა, gen.sg.+gen.sg.+gen.sg.+nom.sg.) as appearing in the phrase საყდარ-ი დავით-ის, მამისა თ-ს-ის-ისა-ა “the throne (nom.sg.) of David (gen.sg.), the father (gen.sg.) of his own (nom.sg.+gen.sg.+gen.sg.+nom.sg.)” in Luke 1.32 in the Adishi Gospels,¹⁷⁸ which suggests that the “father” were to be regarded as an attribute, not an apposition of David (“the throne of David of the father of his own”); here, the witnesses of the Protovulgate clearly show that this was not the case, by using თვისსა (თ-ს-ისა-ა, gen.sg.+gen.sg.+nom.sg.).¹⁷⁹

4. Conclusion

Erroneous formations like the ones treated above notwithstanding, we may conclude that triple Suffixaufnahme was indeed a regular feature of Old Georgian, at least for possessive pronouns. As to nouns, the three pertinent examples do raise doubts, given that they all come from two, even adjacent, books of the same redaction of the Old Testament, namely, the Gelati Bible, which was conceived in *c.* the 12th century in the Hellenising school of the Academy of Gelati, a school with a peculiar attitude towards the grammar of the Georgian language as is well known. Indeed, we may suspect that the given part of the Bible was elaborated by one and the same person who had a special predilection for the most complex grammatical forms producible. As there is a certain preference for texts provided by the Hellenising school also among the pronominal cases of triple Suffixaufnahme, this may be taken to reflect a tendency towards more linguistic reasoning in the given time frame. However, instances from earlier witnesses such as the older version of Basil’s Hexaameron, which is regarded as a translation from Arabic of *c.* the 8th–10th centuries,¹⁸⁰ show that triple Suffixaufnahme must have been a feature of Old Georgian even before. In contrast, “stacking” beyond triple Suffixaufnahme seems never to have been possible.

¹⁷⁵ Thus the text version of the Saba Bible as well as A and K; the Bakar Bible has სამკვლრებელთა მათთან in the first instance. Cf. Abuladze et al. 2017: I, 397.

¹⁷⁶ Fol. 145v, l. 8.

¹⁷⁷ Cf. Dzotsenidze & Danelia 1974: 343–344 with n.

¹⁷⁸ Cf. Taqaishvili 1916: Tabl. 103.

¹⁷⁹ Cf. Samushia & Dundua 2011–2014: https://titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/ntkpl/ntkpl045.htm#NT_Lk_1_32.

¹⁸⁰ Abuladze 1964: 20.

References

- Abuladze (1944): აბულაძე, ილია, “მრავალთავი”, აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე 14, 241–316 [repr. in შრომები 3, თბილისი: მეცნიერება 1975, 45–106]. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/317993>.
- (1955): მამათა სწავლანი X და XI ს.-თა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ილია აბულაძემ ა. შანიძის რედაქციით (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 8). თბილისი: სალ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/364556>.
- (1957): ბალავარიანის ქართული რედაქციები, გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ილია აბულაძემ, ა. შანიძის რედაქციით (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 10). თბილისი: საქ.სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/418928>.
- Abuladze et al. (1971): ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წიგნი III (მეტაფორული რედაქციები XI–XIII სს.). დასაბუჯდად მოამზადეს ე. გაბიძაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, მ. დოლაძემ, გ. კიკნაძემ და ც. ქურციკიძემ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბილისი: მეცნიერება. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/331452>.
- (2017): ბიბლია. ძველი აღთქმა. I–II. სარედაქციო კოლეგია: ილია აბულაძე, ნარგიზა გოგუაძე, ვლადიმერ კეკელია, ციალა ქურციკიძე. თბილისი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
- Anton (1885): ქართული ღრამმატიკა, შედგენილი ანტონ I-ის მიერ. გემოცემული ალექსანდრე ეპისკოპოსის საფასით. თბილისი: ექვთიმე ხელაძის სტამბა. <http://dspace.gela.org.ge/handle/123456789/4974>; <https://books.google.de/books?id=WN8nAAAAyAAJ>.
- Assfalg (1963): *Georgische Handschriften*, beschrieben von Julius A. (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, 3). Wiesbaden: Steiner. https://rep.adw-goe.de/bitstream/handle/11858/2267/2315_VOHD_III.pdf.
- Bakar (1743): ბიბლია. აწ ახალი დაბეჭდული: ქართულს ენასა ზედა ჟამსა დიდად ამალღებულისა და სრულიად რუსეთისა თუთ: მპყრობელისა და კეთილ მორწმუნისა იმპერატრიცა ელისაბედ პეტრე დიდის ასულისა: და მექედრისა მისისა დიდის პეტრეს შვილის შვილისა და დიდის თავადის: პეტრე თეოდორის ძისასა: ბრძანებითა: და წარსაგებელითა საფასეთათა: საქართველოს: მეფის. ბაქარ ვახტანგის ძისათა: ... სამეფოსა: ქალაქსა: დიდსა: მოსკოვს: დაბასა: სესვენცისასა. <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/urn/urn:nbn:de:hbz:5:1-12852>; <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/151245>.
- BHG: *Bibliotheca Hagiographica Graeca*. 3e édition, mise à jour et considérablement augmentée par François Halkin. Bruxelles: Société des Bollandistes.
- Boeder (1995): Winfried B., “Suffixaufnahme in Kartvelian”, in Frans Plank (ed.), *Double Case. Agreement by Suffixaufnahme*. New York / Oxford: Oxford University Press, 151–215.
- Brosset (1834): Marie-Félicité Br., *ჰელოვნება აზნაურებითი გინა ქართული ენის თუთ მასწავლლებელი / L'art libéral ou grammaire géorgienne*. Paris: Roissy. <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/urn/urn:nbn:de:hbz:5:1-4108>; <https://books.google.com/books?id=LMAoF16x9noC>.
- (1837): id., *Éléments de la langue géorgienne*. Paris: Imprimerie Royale. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10571748>; <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3209747>; <https://books.google.de/books?id=0M4GAAAAQAAJ>; <https://books.google.de/books?id=8YxeAAAACAAJ>; https://books.google.de/books?id=eKj_KsFcXpcC; <https://books.google.de/books?id=G3ZFAAAACAAJ>; <https://books.google.de/books?id=iWATAAAAQAAJ>; <https://books.google.de/books?id=yJgJAQAIAAJ>.
- Chitunashvili (2023): Dali Ch., “Unknown Scribe of the 10th Century: Mount Olympus (Bithynia) – Jerusalem – Mount Athos”, paper read at the *Second International Scientific Conference "Georgian Manuscript Heritage" / Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts – 65 / Georgian Monastery of Iviron (Mount Athos) – 1040*, Tbilisi: National Parliament Library of Georgia, 29 June 2023.
- Coulie et al. (2013): Sancti Gregorii Nazianzeni *Opera. Versio iberica*. VI: *Orationes XI, XXI, XLII*, editae a Bernard C. et Helene Metreveli[†] et Ketevan Bezarachvili, Tsiala Kourtsikidze[†], Nino Melikichvili, Maia Raphava (Corpus Christianorum, Series Graeca, 78 / Corpus Nazianzenum, 26). Turnhout: Brepols.

CPG: Clavis patrum graecorum. Cura et studio Mauritii Geerard. Turnhout: Brepols.

Danelia (1992): იერემიას წინასწარმეტყველების ძველი ქართული ვერსიები. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ლექსიკონი და გამოკვლევა დაურთო კორნელი დანელიამ. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. <https://dSPACE.nplg.gov.ge/handle/1234/363256>.

Dochanashvili (1981–86): მცხეთური ხელნაწერი. [I]: მოსეს ხუთწიგნეული, ისო ნავე, მსაჯულთა, რუთი. 1981. [II]: მეფეთა I, II, III, IV, ნეშტთა I, II, ეზრას I, II, III წიგნები. 1982. [III]: ტობის, ივდიის, ესთერის, იობის წიგნები, ფსალმუნი, იგავთა წიგნი. 1983. [IV]: ეკლესიასტე, სიბრძნე სოლომონისა, ქება ქებათა სოლომონისა, წინასწარმეტყველთა წიგნები – ესაია, იერემია, ბარუქი, ეზეკიელი. 1985. [V]: დანიელი, მცირე წინასწარმეტყველთა და ახალი აღთქმის წიგნები. 1986. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ელ. დოხანაშვილმა. თბილისი: მეცნიერება. https://iverieli.nplg.gov.ge/bitstream/1234/431828/1/McXeturi_Xelnaweri_1982.pdf; https://iverieli.nplg.gov.ge/bitstream/1234/431839/1/McXeturi_Xelnaweri_1983.pdf; https://iverieli.nplg.gov.ge/bitstream/1234/431850/1/McXeturi_Xelnaweri_1986.pdf.

Dolidze (1970): ქართული სამართლის ძეგლები. ტომი III: საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI–XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბილისი: მეცნიერება. https://dSPACE.nplg.gov.ge/bitstream/1234/87526/1/Qartuli_Samartlis_Dzeglebi_Tomi_III.pdf.

Dondua (1930): Карпез Дариспанович Дондуа, “К вопросу о родительном эмфатическом в древнелитературном грузинском языке”, Известия Академии Наук СССР, Отделение гуманитарных наук 1930/3, 195–209; reprinted in Dondua 1967: 114–131 and Dondua 1975: 21–33.

— (1967): კარპეზ დონდუა, რჩეული ნაშრომები. I. შეადგინა, წინასიტყვა და შენიშვნები დაურთო ალ. ლლონტმა. თბილისი: მეცნიერება.

— (1975): К[арпез] Д[ариспанович] Дондуа, Статьи по общему и кавказскому языкознанию. Ленинград: Академия Наук СССР.

Dvali (1974): შუა საუკუნეთა ნოველების ძველი ქართული თარგმანები. II. ანბანურ-ანონიმური პატერიკები. ტექსტი გამოესაცემად მოამზადა მანანა დვალმა. თბილისი: მეცნიერება.

Dzotsenidze & Danelia (1974): პავლეს ეპისტოლეთა ქართული ვერსიები. გამოსაცემად მოამზადეს ქეთევან ძოწენიძემ და კორნელი დანელიამ, აკაკი შანიძის რედაქციით (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 16). თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. <https://digitallibrary.tsu.ge/book/2021/july/shromebi/pavles-epistoleta-qartuli-versiebi.pdf>.

Fähnrich (1994): Heinz F., Grammatik der altgeorgischen Sprache. Hamburg: Buske.

Gabidzashvili & Kavtaria (1980): ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი VI. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთეს ენრიკო გაბიძაშვილმა და მიხეილ ქავთარიამ. რედაქტორი მზექალა შანიძე. თბილისი: მეცნიერება. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/330663>.

Gaioz (1789): [გაიოზ რექტორი], შესავალი ღრამმატიკისა (ქართული წიგნი, 81). კრემენჩუკ. Staatsbibliothek Berlin: 3 A 251729.

Garitte (1955): *Lettres de S. Antoine. Version géorgienne et fragments coptes*, éditées par Gérard G. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 148 / Scriptorum Iberici, 5). Lovanii: Durbecq.

Gigineishvili & Giunashvili (1979): შატბერდის კრებული X საუკუნისა. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გინიეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, 1). თბილისი: მეცნიერება. <https://archive.org/details/shatberdi>.

Gigineishvili et al. (1989–91): წიგნი ძუელისა აღთქმისანი. ნაკვ. 1: შესაქმისა. გამოსლვათა. ყველა არსებული ხელნაწერის მიხედვით გამოსაცემად მოამზადეს ბაქარ გიგინეიშვილმა და ცოტმე კიკვიციანი. გამოკვლევა ბაქარ გიგინეიშვილმა. 1989. ნაკვ. 2: ლევიტელთა, რიცხუთა, მეორისა სჯულისა. ... გამოსაცემად მოამზადეს ილია აბულაძემ, ბაქარ გიგინეიშვილმა, ნარგიზა გოგუაძემ და ციალა ქურციკიძემ. 1990. ნაკვ. 3: ისო ნავესი, მსაჯულთა, რუთისი. ... გამოსაცემად მოამზადეს და გამოკვლევა დაურთეს ციალა ქურციკიძემ და უჩა ცინდელიანმა. 1991. (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, 11/1–3). თბილისი: მეცნიერება. <http://gelati.edu.ge/wp-content/uploads/2013/06/შესაქმისა-გამოსლვათა.pdf>.

- Gippert (1984): Jost G., “Zur historischen Onomastik des Georgischen”, *Georgica* 7: 37–42. <https://titus.uni-frankfurt.de/personal/jg/pdf/jg1984a.pdf>.
- (2022): Jost G., “Old Georgian ‘Suffixaufnahme’ revisited”, *Digital Kartvelology* 1, 120–142. <https://adh.ge/wp-content/uploads/2022/10/9-Gippert DiKa VI.pdf>.
- Gippert et al. (2022): Jost G., Bernard Outtier, Sergey Kim in cooperation with Ketevan Asatiani, Manana Dolakidze†, Lali Jghamaia, Maia Karanadze, Mikheil Kavtaria†, Lili Khevsuriani†, Lia Kiknadze, Tinatin Tseradze, Tsitsino Guledani, Tinatin Jikurashvili, Eka Kvirkvelia, Giorgi Lomsadze, Sopio Sarjveladze, Mzekala Shandize, Darejan Tvaltvadze, and Georgios Boudalis, *Catalogue of the Georgian Manuscripts*. Mt. Athos: Holy Monastery of Iviron.
- Gorgadze (1914): ნემესიოს ემესელი, ბუნებისათვის კაცისა. ბერძნულითგან გადმოღებული იოვანე პეტრიწის მიერ. ქართული ტექსტი შეისწავლა, გამოსაცემად მოამზადა და ლექსიკონ-საძიებლები დაურთო ს.რ. გორგაძემ (საეკლესიო მუზეუმის გამოცემა, 17). თბილისი: საეკლესიო მუზეუმი. <http://dspace.gela.org.ge/handle/123456789/7224>.
- Gvaramia (1986): იოვანე ოქროპირის ცხოვრების ძველი ქართული თარგმანი და მისი თავისებურებანი 968 წლის ხელნაწერის მიხედვით. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონ დაურთო რ. გვარამიამ (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, 8). თბილისი: მეცნიერება.
- Gvaramia et al. (1978): მიქაელ მოდრეკილის პიძნები. X საუკუნე. წიგნი II–III. ტექსტი გადმოწერა დედნიდან და გამოსცა ვაძა გვარამიამ; კალიგრაფი როლანდ ბურჭულაძე, რედაქტორი აკად. შალვა ამირანაშვილი. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- Ioane (1862): კალმასობა. თხზ. იოანე ბატონი-შულისა. ქართულთ-იმერთ საზოგადოების მონდობილობით გამოცემული ცისკრის რედაქციითგან. ნაწილი პირუჭლი. ტფილისი: კერესელიძის ტიპოგრაფიაში. <http://dspace.gela.org.ge/handle/123456789/7319>.
- Kamarauli (2022): Mariam K., *The Nominal Domain in Georgian. A Diachronic Analysis* (Folia Caucasica, 5). Wiesbaden: Reichert.
- Kekelidze (1962): კორნელი ეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, VIII. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. https://digitallibrary.tsu.ge/book/2020/oct/boooks/kekelidze_8.pdf.
- Khakhanashvili (1904): Багратъ, епископъ тавроменийскій. Грузинскій текстъ по рукописямъ XI в. Съ предисловіемъ и переводомъ издалъ А. Хахановъ (Труды по востоковѣдѣнію, 19). Москва: Лазаревскій Институтъ Восточныхъ Языковъ. <https://books.google.de/books?id=CsexAAAAMAAJ>.
- Keynon (1915): *The Codex Alexandrinus (Royal Ms. 1 D v–VIII) in Reduced Photographic Facsimile. Old Testament. I: Genesis – Ruth*. [Edited by F. G. K.]. London: British Museum. <https://archive.org/details/codexalexandrin02unknuoft>; <https://archive.org/details/TheCodexAlexandrinusV.1>.
- Kochlamazashvili (2006): სამოციქულოს განმარტება, გამოკრებული იოვანე ოქროპირის და სხვა წმიდა მამათა თხზულებიდან, თარგმნილი ეფრემ მცირის (კარიჭის ძის) მიერ. II. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და წინასიტყუა დაურთო ექვთიმე კოჭლამაზაშვილმა / Comments on the Apostolicum, According to the Works of John Chrysostom and Other Holy Fathers. Translated from Greek into Georgian by Ephrem Mtsire (11th c.). II. Edited by Tamaz (Euthymios) Kochlamazashvili. Tbilisi: Patriarchate of Georgia, Tbilisi Theological Academy and Seminary / Georgian Academy of Sciences, K. Kekelidze Institute of Manuscripts. <http://gelati.edu.ge/wp-content/uploads/2013/06/სამოციქულოს-განმარტება-თარგმნილი-წმინდა-ეფრემ-მცირის-მიერ-II.pdf>.
- Март (1925): Николай Яковлевич Март, *Грамматика древнелитературного грузинского языка* (Материалы по Яфетическому Языкознанию, 12). Ленинград: Российская Академия Наук. https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_009116946/; <http://e-heritage.ru/Book/10082431>.
- Melikishvili (2015): წმიდა იოანე ოქროპირის ჰომილეტიკური კრებული "მარგალიტი", ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა წაუმძღვარა და ლექსიკონი დაურთო ნინო მელიქიშვილმა / St. John Chrysostom's Homiletic Collection "The Pearl" ("Margaliti"). The text prepared for publication, research and dictionary submitted by Nino Melikishvili (ქართული ნათარგმნი ჰომილეტიკური ძეგლები, 2). თბილისი: თბილისის სასულიერო აკადემია და სემინარიის გამომცემლობა.

- Metreveli et al. (1980): უძველესი იადგარი. გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებელნი დაურთეს ელ. მეტრეველმა, ც. ჭანკიევმა და ლ. ხევსურთანმა (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, II). თბილისი: მეცნიერება. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/435562>.
- Mgaloblishvili (1991): კლარჯული მრავალთავი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო თამილა მგალობლიშვილი (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, 12/1). თბილისი: მეცნიერება. <http://gelati.edu.ge/wp-content/uploads/2013/06/კლარჯული-მრავალთავი-XII-საუკუნე.pdf>.
- Motkhroba (1912): მოთხრობა შობისათვის უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესა. თქმული ნეტარისა იოანე ხუცისა და მონაზონისა დამასკელისა (გამოცემა წმიდა ათონის იოანე ღვთისმეტყველის ქართველთა საგანისა, 1). ქუთაისი: ძმობა.
- Nikolaishvili (1970): გაიოზ რექტორი, ქართული დრამატიკა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ელენე ნიკოლაიშვილმა. თბილისი: მეცნიერება.
- Ninua (1982): ფსევდონიკარის თხზულებათა ქართული ვერსია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო გ. ნინუა (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, 4). თბილისი: მეცნიერება.
- Passio (1895): “Passio antiquior Ss. Sergii et Bacchi, graece nunc primum edita”, *Analecta Bollandiana* 14: 373–395.
- Rahlf's (1979): *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, edidit Alfred R. Duo volumina in uno. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Samushia & Dundua (2011–14): *Novum Testamentum georgice. Synopsis completa / The Old Georgian Four Gospels: Complete Synopsis*. On the basis of the original manuscripts, facsimiles and editions electronically prepared by Lela S. and Natia D. within the LOEWE research cluster “Digital Humanities Hesse”, Frankfurt, 2011–2014. <https://titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/ntkpl/ntkpl.htm>.
- Sarjeladze (2010): თეოფილაქტე ბულგარელი, თარგმანებად ლუკას სახარებისად. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო სოფიო სარჯველაძემ. თბილისი: ნეკერი.
- Shanidze (1976): აკაკი შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 18). თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. German translation: Shanidze 1982. <https://dokumen.tips/documents/-55cf8f18550346703b98ed7e.html>.
- (1982): Akaki Schanidse, *Altgeorgisches Elementarbuch*. 1. Teil. *Grammatik der altgeorgischen Sprache*. Aus dem Georgischen von Heinz Fähnrich (Schriften des Lehrstuhls für altgeorgische Sprache, 24). Tbilissi: Staatsuniversität Tbilissi.
- Shanidze et al. (1959): სინური მრავალთავი 864 წლისა. სასტამბოდ მოამზადეს კათედრის წევრები აკაკი შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და გამოკვლევით (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 5). თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. https://digitallibrary.tsu.ge/book/2021/july/books/shanidze_sinuri_mravalravi_shromebi.pdf.
- (1994): უდაბნოს მრავალთავი. აკაკი შანიძისა და ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს ლ. ბარამიძემ, კ. დანელიამ, რ. ენუქაშვილმა, ი. იმნაიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, მ. შანიძემ და ზ. ჭუმბურიძემ (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 28). თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. <https://digitallibrary.tsu.ge/book/2021/dec/shromebi/shanidze-udabnos-mravalravi.pdf>.
- (1996–98): წმ. იოანე ოქროპირი, თარგმანებად მათეს სახარებისად. თარგმანი წმ. ეფთვიმე მთაწმიდელისა. I–III. წიგნი გამოსაცემად მოამზადდა ათონის ხელნაწერთა შემსწავლელ ლაბორატორია „ორიონში“. ტექსტი უძველესი ხელნაწერების მიხედვით მოამზადეს მერაბ ბაბუხაძიამ, ლილი ბასილაიამ, ნინო დობორჯგინიძემ, დარეჯან თვალთვაძემ, თინათინ კარსანიძემ, მანანა მანხანელმა, ნინო შარაშენიძემ, ნანა შულღაძემ, თამარ ცოფურაშვილმა, თინათინ ციციტიშვილმა; რედაქტორი: მხექალა შანიძე. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- (2014): წმ. იოანე ოქროპირი, თარგმანებად მათეს სახარებისად. თარგმანი წმ. ეფთვიმე მთაწმიდელისა. I–II. ტექსტი უძველესი ხელნაწერების მიხედვით მოამზადეს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლაბორატორია „ორიონის“ თანამშრომლებმა: მერაბ ბაბუხაძიამ, ლილი ბასილაიამ, ნინო დობორჯგინიძემ, დარეჯან

თვალთვაძემ, თინათინ კარსანიძემ, მანანა მახსანელმა, ნინო შარაშენიძემ, ნანა შუღლაძემ, თამარ ცოფურაშვილმა, თინათინ ცქიტიშვილმა, მარინე ოდიკაძემ; რედაქტორი: მზექალა შანიძე. თბილისი: ბეთანია.

Taqaiashvili (1916): *Адышское евангелие*. 200 фототипических таблиц и предисловие Е. С. Такайшвили (Материалы по археологии Кавказа, 14). Москва: Типография Г. Лиснера и Д. Совко. https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/321681/1/Materiali_Po_Arxeologii_Kavkaza_Vipusk_XIV_1916.pdf; <https://books.google.de/books?id=-vWW-Fm0NQ4C&q>.

Thompson (1881): *Facsimile of the Codex Alexandrinus. Old Testament. Vol. I: Genesis – 2 Chronicles*. [Edited by E. Maunde Th.]. London: British Museum. <https://archive.org/details/codex-alexandrinus>.

Van Esbroeck (1975): Michel V. E., *Les plus anciens homéliaires géorgiens. Étude descriptive et historique* (Publications de l’Institut orientaliste de Louvain, 10). Louvain-la-Neuve: Institut orientaliste.

— (1984): Les versions géorgiennes d’Épiphanie de Chypre, *Traité des poids et des mesures*, édité par Michel-Jean V. E. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 460 / Scriptorum Iberici, 19). Lovanii: Peeters.

Zohrapean (1805): *Աստուածաշունչ մատենան հին եւ նոր կտակարանաց*. Յաշխատասիրութեան Տն. Հ. Յովհաննու Չոիրապեան. Հատոր առաջին. Ի Վենետիկ: Ի Գործարանի Սքն. Ղազարու. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10914796>.

This publication is part of a project that has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union’s Horizon 2020 research and innovation programme (Grant agreement No. 101019006) and from the Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG, German Research Foundation) under Germany’s Excellence Strategy – EXC 2176 ‘Understanding Written Artefacts: Material, Interaction and Transmission in Manuscript Cultures’ (Project No. 390893796).

“Suffixaufnahme”-ს რევიზიისათვის ძველ ქართულში (II)

იოსტ გიპერტი (ჰამბურგი)

მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ენისათვის დამახასიათებელი ლინგვისტური ფენომენი *Suffixaufnahme* – ძველი ქართული ენის ტექსტებში დადასტურებული ადნომინალური ნათესაობითის (დეგენერირი) ფორმები, რომლებიც გავრცობილია მათ მიერ განსაზღვრული არსებითი სახელის ბრუნვის ნიშნით – ხშირად არის განხილული ქართული ენის გრამატიკოსთა მიერ, მისი გამოყენების წესები და გამონაკლისები ჯერ კიდევ არ არის ნათლად ახსნილი და სრულად წარმოდგენილი. შესაბამისად, ამ ფენომენის რამდენიმე მნიშვნელოვანი ასპექტი ჯერ კიდევ პასუხგაუცემელია. ნაშრომში განხილულია ორი საკითხი, კერძოდ: რამდენად შესაძლებელია, რომ მოკლე და გრძელი დაბოლოებები მონაწილეობდეს *Suffixaufnahme*-ში, და შესაძლებელია თუ არა მორფოლოგიური ელემენტების გამეორება ორზე მეტჯერ. ნაშრომში გამოყენებულია ციფრული კორპუსები: TITUS და GNC, რომლებიც მოიცავს ქართული ენის უზარმაზარ ტექსტობრივ მონაცემებს უძველესი წერილობითი ძეგლებიდან დღემდე; ასევე გათვალისწინებულია ის ხელნაწერებიც, რომელთა დედნები დღეისათვის უკვე ხელმისაწვდომია. ზემოთ მოყვანილი საკითხები გამოკვლეულია სტატისტიკური ანალიზის გამოყენებით, რაც აქამდე შეუძლებელი იყო. ამდენად, ნაშრომში მოცემულია ახალი ხედვა *Suffixaufnahme*-სა და მისი გამოყენების წესებთან დაკავშირებით.

ბათუმის ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივი: დოკუმენტირების ახალი პერსპექტივები

რამაზ ხალვაში (ბათუმი)

მეცნიერული კომუნიკაციის ახალი ფორმების ევოლუციამ და ვებ-ტექნოლოგიების განვითარებამ უპრეცედენტო შესაძლებლობები შეუქმნა მეცნიერებს გლობალური კავშირების მეშვეობით სწრაფად და ეფექტურად გამოიყენონ ელექტრონულ საცავებში დაცული დიგიტალური რესურსები, რომელთა რაოდენობაც დღითიდღე იზრდება. ღია რესურსების (Open-Resource, OR) შექნამ და რესურსების გაცვლამ (Resource Exchange, RE) დიგიტალური არქივების ინფრასტრუქტურის განვითარება გამოიწვია, რამაც, თავის მხრივ, სამეცნიერო რესურსების სწრაფი და ეფიციენტური გამოყენების შესაძლებლობები შექმნა და თვისობრივად შეცვალა XXI საუკუნის ჰუმანიტარიაში კვლევის პროცესი – მეცნიერებს საშუალება მიეცათ საკუთარი რესურსების გახსნისა და გაერთიანების გზით (ანუ „მსოფლიო ბიბლიოთეკის“ შექმნით) შეემუშავებინათ საერთაშორისო სამეცნიერო კომუნიკაციის ახალი გზები.

ენობრივი რესურსების დიგიტალიზაციისა და არქივირების აუცილებლობა დღის წესრიგში დადგა ამერიკის ლინგვისტური საზოგადოების მიერ 1991 წელს ჩატარებულ სიმპოზიუმზე, რომელიც საფრთხეში მყოფი ენების საკითხს მიეძღვნა. სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით¹ სიმპოზიუმზე შეკრებილმა მეცნიერებმა ენათა გაქრობის შემაშფოთებელი დინამიკა ივარაუდეს: მიხეილ კრაუსის პროგნოზით, წარმოდგენილი სტატისტიკური მონაცემებიდან გამომდინარე, ენათა მხოლოდ 10% გააგრძელებს არსებობას მომავალში, ენათა 50% გაქრობის საფრთხე ემუქრება, ხოლო დანარჩენი ენები საუკუნის დასასრულისთვის სავარაუდოდ გაქრება. მიუხედავად იმისა, რომ ენათა მოსალოდნელი გაქრობის საშიშროების შესახებ მოგვიანებით გამოთქმული პროგნოზი ნაკლებად პესიმისტურად გამოიყურებოდა, ენათა გაქრობის შესახებ კრაუსის მიერ გამოთქმული ვარაუდი, რომელიც მან 1992 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაშიც გაიმეორა,² ყველაზე ხშირად ციტირებული შეფასებაა საფრთხეში მყოფი ენების საკითხთან დაკავშირებით გამოქვეყნებულ სამეცნიერო ლიტერატურაში. საგულისხმოა, რომ გაქრობის საშიშროება უმეტესად ინდიგენური ხალხების ენებს ემუქრება, რომელთაგან უმრავლესობა ჯერ კიდევ არ არის დოკუმენტირებული, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ ენებთან ერთად გაქრება არა მარტო ენა, როგორც სისტემა, არამედ ინდიგენური მოსახლეობის სულიერი კულტურაც.

1. ბათუმის ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივი

ენისა და კულტურის ციფრული დოკუმენტირება და არქივირება კულტურული მემკვიდრეობის კვლევის აუცილებელ წინაპირობასაა და XXI საუკუნის გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენს. 2015 წელს ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ფრანკფურტის გოეთეს სახელობის უნივერსიტეტთან თანამშრომლობით შეემუშავებული პროექტი „ბათუმის ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივი“, რომელიც განხორციელდა 2016–2019 წლებში

¹ სტატისტიკური ინფორმაცია ეფუძნებოდა ენის მატარებელთა რაოდენობას, რომელიც განისაზღვრა ბიბლიის თარგმანების საჭიროების გათვალისწინებით (*Ethnologue* 1988).

² Krauss 1992: 4–10.

შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის დაფინანსებით (გრანტის ნომერი DI 2016-46), მიზნად ისახავდა საქართველოში მეცნიერული კომუნიკაციის ახალი ფორმების შემოტანას – ენობრივი რესურსების შეგროვებასა და დამუშავებას ენისა და კულტურის დოკუმენტირების თანამედროვე მეთოდებისა და ტექნოლოგიების გამოყენებით, კერძოდ, აჭარის ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივის შექმნას მულტიმედია-ციფრული კვლევების ხელშეწყობის მიზნით.

ის ფაქტი, რომ პროექტის საკვლევო არეალი ისტორიული აჭარის რეგიონით განისაზღვრა, არ იყო შემთხვევითი. საკვლევო არეალის არჩევანი განპირობებული იყო მისი ლინგვოკულტუროლოგიური თავისებურებებით: საქართველოს ამ რეგიონში ოთხი საუკუნის განმავლობაში ერთმანეთის გვერდით ცხოვრობენ ქრისტიანული და მაჰმადიანური აღმსარებლობის ადამიანები, რომელთა თანაცხოვრების საფუძველზეც წარმოიქმნა კულტურათა ერთგვარი სიმბიოზი, რომელშიც დღემდე არის დაცული ენობრივი და კულტურული მრავალფეროვნება. აჭარის რეგიონის ლინგვოკულტუროლოგიური დოკუმენტირების აუცილებლობა გლობალიზაციისა და მიგრაციული პროცესების შედეგებით იყო გამოწვეული: ენობრივი, რელიგიური, ეთნიკური, ეკონომიკური და სოციალური ცვლილებების შედეგად საშიშროება შეექმნა აჭარის უნიკალურ მოზაიკურ სურათს.

1.1 პროექტის წევრები და კომპეტენცია

საგრანტო პროექტში მონაწილეობდნენ: მანანა თანდაშიელი (პროექტის სამეცნიერო ხელმძღვანელი, ფრანკფურტის გოეთეს უნივერსიტეტი), რამაზ ხალვაში (პროექტის ხელმძღვანელი, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი), ხათუნა ბერიძე (პროექტის კოორდინატორი, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი), მზია ხახუტაიშიელი (მკვლევარი, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი), ნანა ცეცხლაძე (მკვლევარი, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი), რუსუდან პაპიაშიელი (მკვლევარი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი), გრიგოლ კახიანი (მკვლევარი, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი) და შორენა ფუტკარაძე (მკვლევარი, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი).

პროექტის სამეცნიერო ხელმძღვანელის მანანა თანდაშიელის მრავალწლიანი გამოცდილება და კომპეტენცია ენის დოკუმენტირების სფეროში დიდად დაეხმარა სამეცნიერო ჯგუფს არა მხოლოდ ენობრივი რესურსების შეგროვებასა და ტექნოლოგიურ დამუშავებაში, არამედ ბათუმის ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივის კონცეპტუალური და ტექნოლოგიური ჩარჩოს შემუშავებაშიც. ფრანკფურტის უნივერსიტეტსა და ბათუმის უნივერსიტეტს შორის გაფორმებული მემორანდუმის ფარგლებში არაერთი აქტივობა განხორციელდა დიგიტალური ჰუმანიტარიის მიმართულებით: დაარსდა ბათუმის საერთაშორისო საზაფხულო სკოლა დიგიტალურ ჰუმანიტარიაში, რომელიც 2012 წლიდან მოყოლებული ყოველ წელს ტარდებოდა, მათ შორის ენის დიგიტალური დოკუმენტირების საკითხებზე. 2015 წელს ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაინერგა საბაკალავრო მაინორი პროგრამა დიგიტალურ ჰუმანიტარიაში, რომელიც მოიცავდა საფრთხეში მყოფი ენების დიგიტალური დოკუმენტირების საკითხებს (პროგრამის ხელმძღვანელები მანანა თანდაშიელი და რამაზ ხალვაში). გარდა ამისა, სამეცნიერო ჯგუფის წევრთა უმრავლესობას უკვე ჰქონდა

საერთაშორისო სამეცნიერო პროექტებში (ECLinG და SSGG) ჯგუფური მუშაობის³ გამოცდილება: რამაზ ხალვაში, მზია ხახუტაიშვილი, ნანა ცეცხლაძე და შორენა ფუტყარაძე 2001–2016 წლებში მონაწილეობდნენ არაერთ ექსპედიციაში, რომლებიც თურქეთში მცხოვრები ქართველების ლინგოკულტუროლოგიურ შესწავლას ისახავდა მიზნად. რამაზ ხალვაშის ხელმძღვანელობით შეიქმნა თანამედროვე ქართული პრესის (გაზეთ „სამუსლიმანო საქართველოს“) კორპუსი, ხოლო ხათუნა ბერიძის ხელმძღვანელობით შეიქმნა დიგიტალური რესურსი „თარგმნილი პოლიტიკური კორპუსი“. რუსუდან პაპიაშვილი 2002–2015 წლებში მონაწილეობდა ECLinG-ისა და SSGG-ს პროექტებში – ახორციელებდა სამეცნიერო მივლინებებში მოპოვებული მასალის ტექნიკურ დამუშავებას. შესაბამისად, პროექტის წევრებს უკვე ჰქონდათ გამოცდილება და მკაფიო წარმოდგენა დასახული მიზნის მისაღწევად: დიგიტალური ლინგოკულტუროლოგიური არქივის შესაქმნელად.

1.2. პროექტის განხორციელების ეტაპები.

პროექტის განხორციელების პირველ ეტაპზე შემუშავდა პროექტის კონცეპტუალური, მეთოდოლოგიური და თეორიული ჩარჩო: ჩატარდა სემინარები და ვორკ-შოპები, და შექმნა თეორიული ნაშრომები დოკუმენტაციის მეთოდოლოგიური და ტექნოლოგიური საფუძვლების შესახებ.

ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ლინგოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივის (DigiArchive) შექმნა სამ ეტაპად განხორციელდა:

- I ეტაპი – მოსამზადებელი პერიოდი, რომელიც 6 თვეს მოიცავდა და ითვალისწინებდა:
1. დოკუმენტირებისა და არქივირების თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლების გაცნობას;
 2. დიგიტალური არქივის ტექნოლოგიური ჩარჩოს შემუშავებას;
 3. პროექტის სამეცნიერო ხელმძღვანელის სემინარებსა და ტრენინგებს კვლევისათვის რელევანტური ტექნოლოგიური ინსტრუმენტების ასათვისებლად;⁴
 4. პროექტში მონაწილე პერსონალის მივლინებებს ფრანკფურტის უნივერსიტეტსა და ნეიმეხენის მაქს პლანკის ინსტიტუტში კვალიფიკაციის ასამაღლებლად.
- II ეტაპი – საკვლევი რესურსების მოპოვებისა და ტექნიკური დამუშავების პერიოდი, რომელიც 24 თვეს გრძელდებოდა და ითვალისწინებდა:
1. ინტერდისციპლინური ლინგოკულტუროლოგიური რესურსების მოპოვებას;
 2. მოპოვებული მასალების სისტემატიზაციას, ლაბორატორიულ დამუშავებასა და არქივირებას;
 3. პროექტის ორენოვანი (ქართულ-ინგლისური) ვებგვერდის კონცეპტუალიზაციას, ვებგვერდისა და სამომხმარებლო ინტერფეისის საპილოტე ვერსიის შექმნას; (იხ. სურათი 1)

³ ხალვაში 2018: 148–154.

⁴ ISLE – <http://www.mpi.nl/ISLE/>; Toolbox – <http://www-01.sil.org/computing/toolbox/>; TEI – <http://www.tei-c.org/index.xml>; EAF – <http://www.file-extension.org/de/extensions/eaf/>; IMDI – <https://tla.mpi.nl/imdi-metadata/>; TLA – <https://corpus1.mpi.nl/ds/asv/>; DOBES – <http://dobes.mpi.nl/dobesprogramme/>.

4. DigiArchive-ის ვებგვერდის კონტენტით შევსებას, სამომხმარებლო ინტერფეისის ვერიფიცირებას, სერვისის ოპტიმიზაციას, გამოცდასა და გახსნას ფართო წოდებისათვის.

III ეტაპი – რესურსების არქივირებისა და თეორიული კვლევის პერიოდი, რომელიც გაგრძელდა 6 თვეს და ითვალისწინებდა:

1. DigiArchive-ის ტექნოლოგიური და მეთოდოლოგიური ჩარჩოს შექმნას;
2. თეორიული ნაშრომებისა და DigiArchive-ის გზამკვლევის შექმნას.

სურ. 1: ბათუმის ლინგუოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივის ვებგვერდი

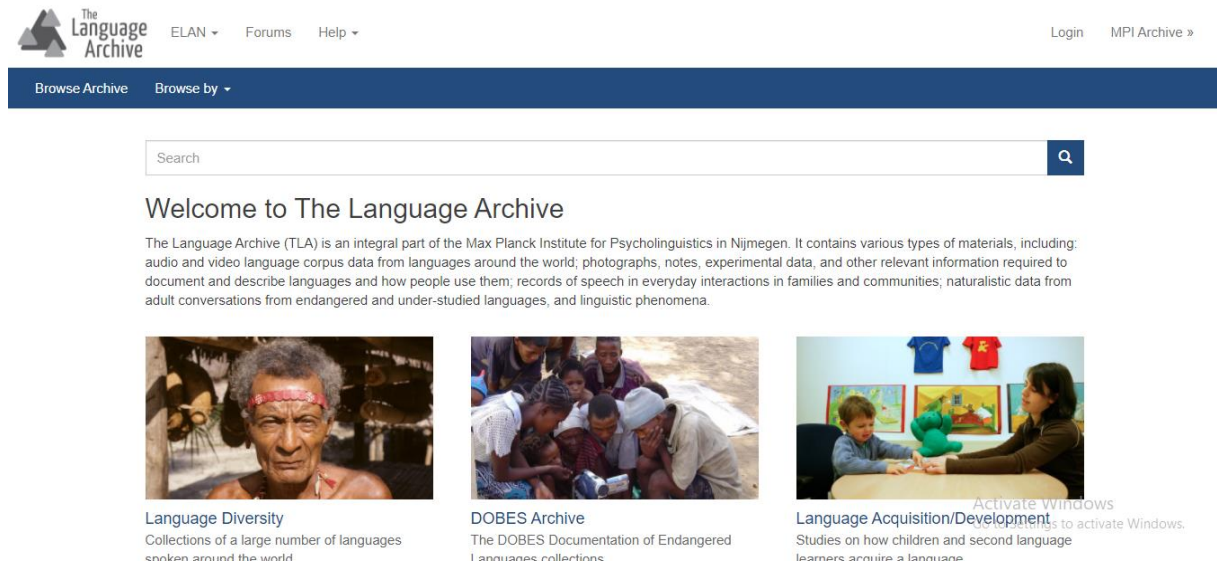
1.3 კვლევითი თემის აქტუალობა

XXI საუკუნეში ჰუმანიტარული მეცნიერება უახლესი ტექნოლოგიური საშუალებებით დოკუმენტირებულ და არქივირებულ ინტერდისციპლინურ კვლევით რესურსებს ეფუძნება. ენისა და კულტურის დოკუმენტირების თანამედროვე გამოცდილებამ საფუძველი ჩაუყარა ახალ დისციპლინას – დოკულინგვისტიკას, რომელსაც დღეისათვის გააჩნია საკუთარი თეორიული ბაზისი (დიგიტალური დოკუმენტირებისა და არქივირების ძირითადი პრინციპები და მეთოდები) და ჩარჩო-პროგრამა. გარდა რესურსების მოპოვების (მასალის ჩაწერის), აღრიცხვის (რეგისტრაციის) და ტექნიკური დამუშავებისა (დიგიტალიზაციის), მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს რესურსების შენახვისა (არქივირების) და შემდგომი მოვლის (დაცვის) მეთოდოლოგიური და ტექნოლოგიური საშუალებების დანერგვას. ამიტომ პროექტის პერსონალი იმთავითვე აცნობიერებდა, რომ საქართველოში დოკულინგვისტიკის მეთოდებისა და ტექნოლოგიების გამოყენების დანერგვა არსებითად ახალი სამეცნიერო მიმართულების – დიგიტალური ქართველოლოგიის განვითარებას ნიშნავდა საქართველოში.

დოკულინგვისტიკის ფარგლებში დამუშავებული მეთოდი – დიგიტალური დოკუმენტირება და არქივირება ახლებურად აყენებს საკითხს: დოკუმენტირების ობიექტი არის ენა არა, როგორც ნიშანთა სისტემა, არამედ ენა მის ბუნებრივ

მოცემულობაში – კონკრეტულ დროსა და სივრცეში, კონკრეტული სოციუმის ასაკობრივი, სოციალური და გენდერული ბალანსის გათვალისწინებით.⁵

პროექტის განხორციელების დროს მოპოვებული რესურსების დიგიტალური დოკუმენტირებისათვის გამოყენებულ იქნა საერთაშორისო სტანდარტი, რომელიც დამუშავდა ფოლკსვაგენის ფონდის პროგრამის DOBES-ის⁶ ფარგლებში (იხ. სურ. 2).

სურ. 2: ნეიმეხენის მაქს პლანკის სახელობის ინსტიტუტის ენის არქივის ვებგვერდი

DOBES-ის პროგრამა მიზნად ისახავდა საფრთხეში მყოფი ენების დოკუმენტირებას მათი არქივირებისა და შესაძლო რევიტალიზაციის მიზნით. პროგრამის ფარგლებში მოპოვებული რესურსები განთავსდა ნეიმეხენის მაქს პლანკის სახელობის ფსიქოლინგვისტიკის ინსტიტუტის ენის არქივში TLA (The Language Archive). ენობრივ მონაცემთა ელექტრონული არქივირებისათვის აქ საგანგებოდ შეიქმნა საარქივო მულტიმედიური ფორმატი EAF, რომელიც წარმოადგენს სამი სახის მედიარესურსის – ვიდეო-, აუდიო- და ტრანსკრიბირებული ტექსტის სინქრონიზაციას ერთ ფაილში. აღნიშნული ფაილი შეიცავს ტრანსკრიბირებულ ტექსტს, რომელიც სინქრონიზებულია ვიდეო-გამოსახულებასთან და აუდიო-სიგნალთან. ენობრივი რესურსის ამგვარად მომზადება-არქივირება საგრძნობლად ამადლებს პროდუქტის ხარისხს, ვინაიდან: ა) იგი იძლევა მასალის ვერიფიცირების საშუალებას და ბ) რესურსს ანიჭებს ინტერდისციპლინური კვლევის რესურსის სტატუსს.⁷

⁵ Himmelmann 1998: 161–195.

⁶ <https://dobes.mpi.nl/>.

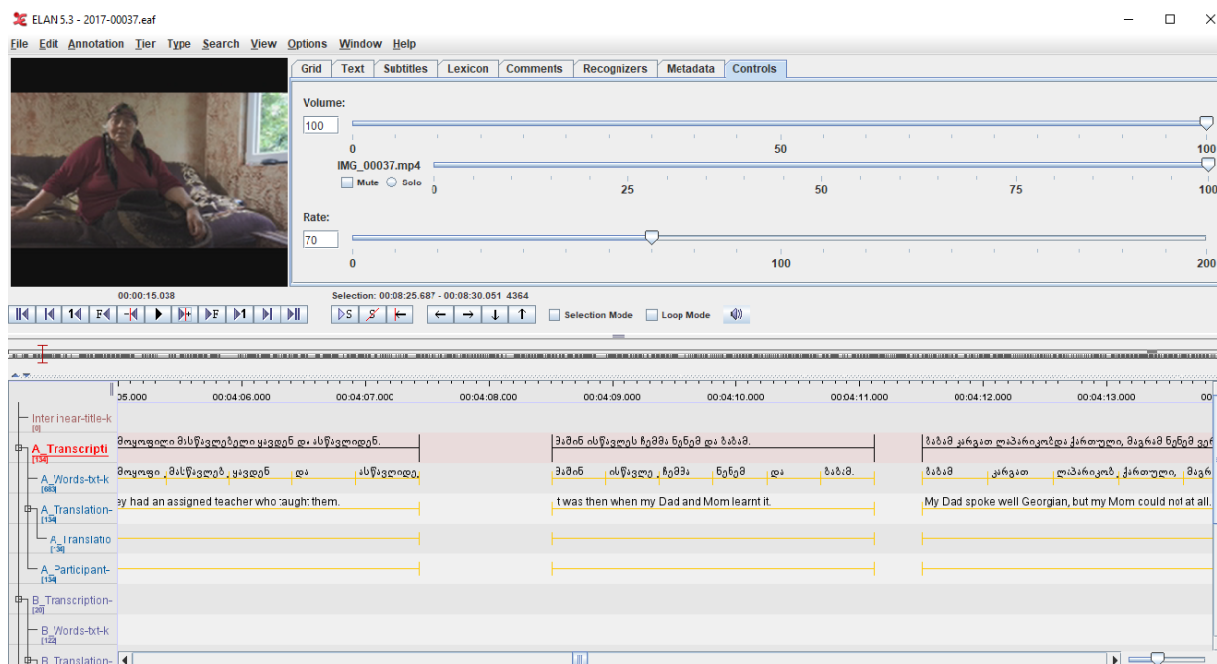
⁷ თანდაშივილი 2020: 198.

2. პროექტის ეტაპობრივი განხორციელება

2.1. ძირითადი პრინციპები და მეთოდები

პროექტის პირველ ეტაპზე განხორციელდა საველე ექსპედიციის კონცეპტუალური-ზაცია, რომელიც შედგებოდა შემდეგი ამოცანებისაგან:

1. სამეცნიერო ექსპედიციის კონცეპტუალური დაგეგმვა – ექსპედიციის გეგმა-გრაფიკის შემუშავება და მისი განხორციელების ოპტიმირება რისკ-ფაქტორების (სახელმწიფო-პოლიტიკური, კლიმატური, რელიგიური, საზოგადოების სოციალური სტრუქტურა და ა. შ.) გათვალისწინებით;
2. მასალების საველე პირობებში მოპოვება დოკუმენტაციის ძირითადი პრინციპების გათვალისწინებით, როგორცაა: ენობრივი კომპეტენციის განსხვავებული საფეხურების განსაზღვრა, ენის/დიალექტის გამოყენების სფეროების დადგენა ბილინგვალიზმის პირობებში, კოდების ცვლისა და ენის/დიალექტის საფრთხეში მყოფობის ინდიკატორების კვლევა, ასაკობრივი ცენზისა და გენდერული ბალანსის დაცვა, მასალის თემატური მრავალფეროვნება;
3. მასალის გადაღების/ფიქსაციის პროცესში ტექნიკური პარამეტრების დაცვა (გადაღების ობიექტის განსაზღვრა, კადრების მონაცვლეობის სიხშირე, გამოსახულების ოპტიმირება, გადაღების პლანის ცვლა და ა.შ.).

სურ. 3: პროექტის ფარგლებში მოპოვებული მასალა მულტიმედიალურ ფორმატში (EAF)

მოპოვებული მასალის ლაბორატორიული დამუშავება განხორციელდა შემდეგი პრინციპების დაცვით (იხ. სურათი 3):

1. მოპოვებული მასალების აღრიცხვა განხორციელდა საერთაშორისო სტანდარტის TEI (Text Encoding Initiative) მიხედვით.
2. მოპოვებული მასალების გადამუშავებისა და მათი ინტერდისციპლინარული კვლევის რესურსად გარდაქმნის დროს, ასევე, დაცული იყო საერთაშორისო სტანდარტები, რაც გულისხმობს:

- a) მოპოვებული მასალების დიგიტალიზაციას AVI (Audio Video Interleave) ფორმატში;
- b) AVI ფაილების დაჭრა-დახარისხებას (Session-Making);
 - მეტამონაცემებით აღჭურვა საერთაშორისო სტანდარტის საგანგებო ფორმატის IMDI (ISLE [International Standard for Language Engineering] Meta Data Initiative) მიხედვით;
 - მასალების ტრანსკრიბირება კოდირების საერთაშორისო კონსორციუმის Unicode-ის სტანდარტების შესაბამისად;
 - ტრანსკრიბირებული მასალების გადატანა მონაცემთა მართვის, ტექსტის გარჩევისა და ანალიზის მულტიმედია ფორმატში Flex (Fieldworks Language Explorer);
 - ვიდეო, აუდიო და მულტიმედია ანოტირებული ფორმატების სინქრონიზაცია (Annotation Format) ფაილში.

2.2 პროექტის რესურსების არქივირება და დაცვა

ბათუმის ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენდა პროექტის ფარგლებში გადამუშავებული რესურსების არქივირებისა და შემდგომი დაცვის უზრუნველყოფა, რაც გულისხმობდა საარქივო რესურსების შენახვისა და დაცვის უზრუნველყოფას, რაც შემდეგი სახით განხორციელდა:

- ა) შეიქმნა არქივის დუბლიკატი სარკისებური სერვერის სახით;
- ბ) უზრუნველყოფილ იქნა სერვერის ავტომატური სათადარიგო კოპირება (Backup).

XXI საუკუნეში საერთაშორისო სამეცნიერო საზოგადოება კვლევითი რესურსების ინტერდისციპლინარულობისა და ინტეგრაციული კვლევებისაკენ მიისწრაფვის. ამის დასტურია, მაგ., სამეცნიერო კონსორციუმის CLARIN-ის (Common Language Resources and Technology Infrastructure) შექმნა, რომელიც ევროპული სამეცნიერო პროექტის სახით განხორციელდა და დღეს მაღალი რანგის სამეცნიერო ფორუმია ენობრივი რესურსებისა და ტექნოლოგიური ინფრასტრუქტურის განვითარების, სტანდარტიზაციისა და გაცვლის პერსპექტივებით. პროექტის შემდგომი მიზანია ბათუმის ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივის რესურსების ინტეგრაცია საერთაშორისო არქივებში სამეცნიერო მიმოქცევის მიზნით. ბათუმის დიგიტალური ლინგვოკულტუროლოგიური არქივის შემდგომი განვითარების პერსპექტივა საერთაშორისო რესურსის სტატუსს მიანიჭებს პროექტის ფარგლებში მოპოვებულ მასალებს და წვდომადს გახდის მას ინტერდისციპლინური კვლევებისათვის საერთაშორისო დონეზე.

პროფესიული გადამზადების მიზნით, პროექტის ფარგლებში დაიგეგმა და განხორციელდა ახალგაზრდა მეცნიერთა მივლინებები ფრანკფურტის უნივერსიტეტსა (გერმანია) და ნეიმეხენის მაქს პლანკის ინსტიტუტში (ჰოლანდია), იქ არსებული რესურსების, არქივირების პროგრამული საშუალებებისა და ტექნოლოგიური მეთოდების გაცნობის მიზნით. ასევე დაიგეგმა ფრანკფურტის უნივერსიტეტის თანამშრომლის მივლინებები საქართველოში სემინარის, ტრენინგებისა და საჯარო ლექციების ჩასატარებლად.

2.3 პროექტის შედეგები

პროექტი რამდენიმე ეტაპად განხორციელდა და შესრულდა შემდეგი სახის სამუშაოები:

1. დოკუმენტირებისა და არქივირების მეთოდების თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლების გაცნობა;
2. არქივირების ტექნოლოგიური და პროგრამული ინსტრუმენტების ათვისება;
3. რესურსების სავსელე პირობებში მოპოვება;
4. ახლადმოპოვებული რესურსების ტექნიკური მომზადება არქივირებისათვის:
 - ა) ტრანსკრიბირებული ტექსტების გადატანა არსებული ფორმატიდან Flex-ის ფორმატში;
 - ბ) ტექსტების შემდგომი დამუშავება გლოსირებისა და ხაზთაშორისი ანალიზის თვალსაზრისით;
 - გ) რესურსების თარგმნა ინგლისურად;
5. რესურსების სისტემატიზაცია და არქივირება:
 - ა) საარქივო რესურსების მეტამონაცემებით აღჭურვა;
 - ბ) საარქივო რესურსების გადატანა EAF ფორმატში.

3. კვლევის შედეგების სამეცნიერო ღირებულება და პრაქტიკული გამოყენება.

პროექტის ფარგლებში დაარქივებული რესურსები დამუშავების ხარისხის მიხედვით ოთხ ტიპად დაჯგუფდა:

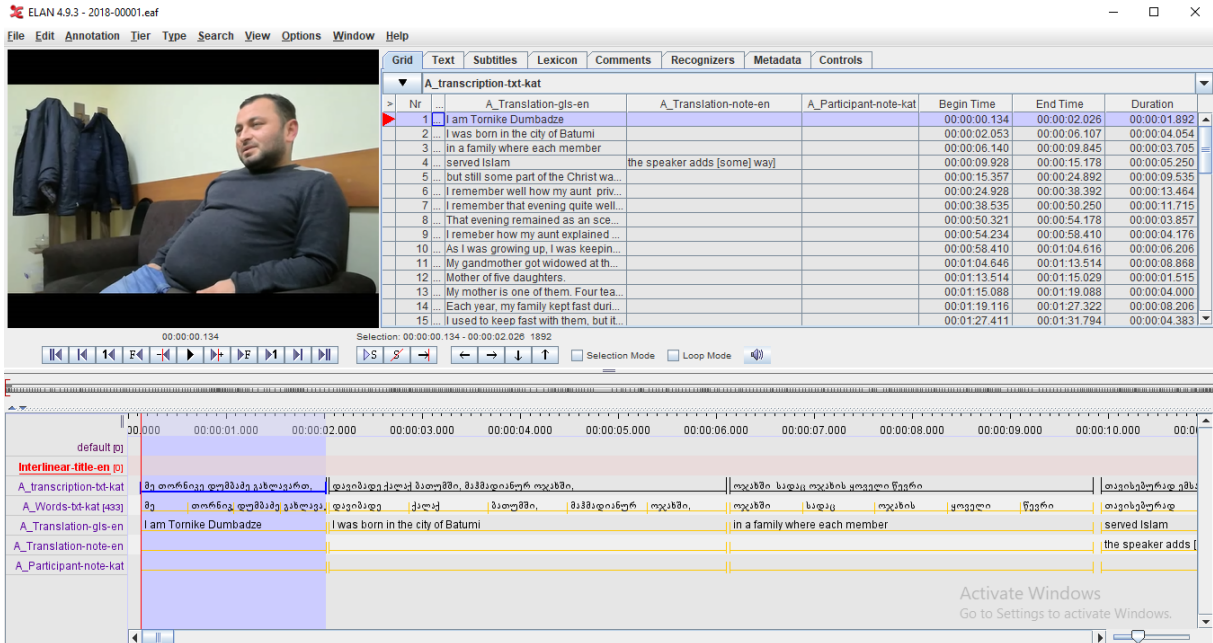
- A ტიპის რესურსი: არქივირებული აუდიო- და ვიდეომასალა – 611 ფაილი 100 საათამდე მოცულობის (MP3 და AVI ფორმატი);
- B ტიპის რესურსი: არქივირებული აუდიო- და ვიდეომასალები ტრანსკრიბირებული ტექსტის თანხლებით – 205 ფაილი 30 საათამდე მოცულობის (Flex-ში სინქრონიზებული რესურსები);
- C ტიპის რესურსი: არქივირებული ვიდეომასალები მულტიმედიური ანოტირებით – ტრანსკრიბირებული, გლოსირებული და ინტერლინიალიზებული – 69 ფაილი 10 საათამდე მოცულობის (EAF ტიპის რესურსი);
- D ტიპის რესურსი: დიგიტალურად დოკუმენტირებული და არქივირებული ვიდეომასალა მულტიმედიური ანოტირებით და ინგლისური თარგმანით – 35 ფაილი 5 საათამდე მოცულობის (EAF ტიპის რესურსი).

4. დიგიტალური ლინგვოკულტუროლოგიური არქივის მნიშვნელობა

ბათუმის ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიარქივის შექმნამ მდგრადობა მიანიჭა დიგიტალური დოკუმენტირებისა და არქივირების განვითარებას საქართველოში. მაგალითად, 2021 და 2023 წლების ბათუმის დიგიტალური ჰუმანიტარიის საზაფხულო სკოლა მთლიანად მიეძღვნა ლინგვოკულტურო-ლოგიური დიგიტალური არქივის (DigiArchive) ახალი მასალით შევსებას და მიზნად ისახავდა აჭარის ლინგვოკულტუროლოგიური პორტრეტის შექმნაში სტუდენტების (ბაკალავრების, მაგისტრანტებისა და დოქტორანტების) ჩართვას. საკვლევი არეალი განისაზღვრა სხალთა-ხისხანის ხეობით. სტუდენტების მიერ მოპოვებული და დამუშავებული მასალა (20 სთ.) განთავსდა DigiArchive-ის ვებგვერდზე.⁸

⁸ <https://digiarchive.bsu.edu.ge/>.

DigiArchive-ის ფარგლებში რესურსების მოპოვების, ლაბორატორიული დამუშავებისა და არქივირების თანამედროვე სტანდარტების გამოყენებამ, ერთი მხრივ, და კვლევის ინოვაციური მეთოდების თეორიული და პრაქტიკული სახელმძღვანელოების შექმნამ, მეორე მხრივ, მყარი საფუძველი შეუქმნა ჰუმანიტარულ კვლევებს საქართველოში.

სურ. 4: დიგიტალური არქივის რესურსი – ინტერვიუ სინქრონიზებული წინადადებების ინგლისურ თარგმანთან

პროექტის ფარგლებში მომზადდა და გამოქვეყნდა შემდეგი სამეცნიერო ნაშრომები:

1. მანანა თანდაშილის მონოგრაფია „ენისა და კულტურის დოკუმენტირების თანამედროვე მეთოდები და ინსტრუმენტები: ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივის მაგალითზე“ (გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბ., 2020; შემდგომში: თანდაშილი 2020). ნაშრომში განხილულია ენისა და კულტურის დოკუმენტირების თანამედროვე მეთოდები და ინსტრუმენტები, განხილულია რესურსების შექმნის ისტორია და მიმოხილულია თანამედროვე დიგიტალური არქივები და მათი შექმნის ისტორია. ნაშრომში ასევე განხილულია დოკუმენტაციის სფეროსათვის რელევანტური ზოგადთეორიული საკითხები, როგორცაა კულტურის გაგების საკითხი, მეხსიერების ფორმები, კულტურული ტრანსმისია და მისი მნიშვნელობა; ასევე წარმოდგენილია პროექტის ფარგლებში მოპოვებული ემპირიული მასალების ანალიზი.
2. მანანა თანდაშილის, რამაზ ხალვაშის, რუსუდან პაპიაშვილის, მზია ხახუტაიშვილის, გრიგოლ კახიანისა და ნანა ცეცხლაძის მომზადებული მეგზური „ენისა და კულტურის ელექტრონული დოკუმენტირების თანამედროვე ინსტრუმენტები“ (გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბ., 2020; შემდგომში: თანდაშილი და სხვ. 2020). მეგზური შეიქმნა პროექტის „ბათუმის ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივის“ (შიფრი №DI 2016-46) ფარგლებში. მეგზურში დეტალურადაა განხილულია ენისა და კულტურის

დოკუმენტირების თანამედროვე ინსტრუმენტების ELAN-ის და FLEx-ის გამოყენების კონკრეტული გზები.

გარდა ამისა, პროექტის ფარგლებში სამეცნიერო ჯგუფმა გამოაქვეყნა რამდენიმე სტატია.⁹

5. ლინგვოკულტუროლოგიური არქივის რესურსების პირველადი დოკუმენტირება
ლინგვოკულტუროლოგიური არქივი, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, მიზნად ისახავს ინტერდისციპლინური რესურსების თავმოყრას, დიგიტალიზებას და არქივირებას. დიგიტალური არქივები, შესაბამისად, განსხვავებული თემატიკის რესურსებს აერთიანებს. ფართო დიაპაზონის რესურსების აღწერისათვის გამოიყენება მეტამონაცემების უნიფიკაციის სტანდარტი Dublin Core Metadata Initiative (DCMI), რომელიც ორ დონედ იყოფა: მარტივი (Simple) დონე შეიცავს 15 ელემენტს, ხოლო კომპლექტური დონე – დამატებით 3 ელემენტს: 1. Title, 2. Creator, 3. Subject, 4. Description, 5. Publisher, 6. Contributor, 7. Date, 8. Type, 9. Format, 10. Identifier, 11. Source, 12. Language, 13. Relation, 14. Coverage, 15. Rights. დუბლინის ბირთვის კვალიფიკაციური (კომპლექტური) ელემენტების ნაკრებში დამატებით სამი მახასიათებელია შეტანილი: Audience, Provenance, RightsHolder.¹⁰

დოკუმენტირების პროცესის უმნიშვნელოვანესი ელემენტია მასალისთვის უნიკალური იდენტიფიკატორის (ID) მინიჭება. პროექტის ფარგლებში შევიქმნა ID-ის გენერირების ამგვარი პრინციპი „წელი+ხუთციფრიანი ნომერი“, მაგალითად: 2017-00001, 2017-00002 და ა. შ. საჭიროა აღინიშნოს, რომ ერთი და იგივე უნიკალური იდენტიფიკატორი ავტომატურად განმეორდება მასალის ELAN ფორმატში ტრანსპორტირების მიზნით, რის შედეგადაც მივიღებთ ერთი და იმავე სახელწოდების რამდენიმე ფაილს სხვადასხვა გაფართოებით, მაგალითად: 2017-00001.eaf; 2017-00001.pfsx; 2017-00001.etf და ა. შ.

არქივირებული მასალა მულტიდისციპლინური გამოყენებისთვისაა გამიზნული. იგი ერთნაირად საინტერესოა ენათმეცნიერთათვის, ეთნოლოგებისათვის, ისტორიკოსებისთვის, კონფლიქტოლოგებისთვის, ლიტერატურათმცოდნეებისთვის, ეთნოლინგვისტებისთვის, სოციოლინგვისტებისთვის და ა.შ.

დიგიტალური რესურსების ერთ-ერთ უპირატესობას წარმოადგენს ის გარემოება, რომ იგი საშუალებას გვაძლევს მოვახდინოთ მასალის კომპლექსური ვერიფიცირება (გადამოწმება და დაზუსტება), რისი საშუალებაც პროექტის განხორციელების პირველივე ეტაპზე მოგვეცა, როცა შევუდექით ჯგუფის ხელთ არსებული ვიდეომასალების აღრიცხვას, სელექციასა და რეგისტრაციას. ამ მიზნით პირველ რიგში დავიწყეთ პროფ. შუშანა ფუტკარაძის მიერ 1989–1992 წლებში ჩაწერილი ვიდეოფაილების (3 ვიდეოკასეტა) გაციფრება. ვიდეომასალა მაგნიტურ ფირზე იყო ჩაწერილი, რის გამოც მისი დიდი ნაწილი, სამწუხაროდ, უკვე დაზიანებულიყო. ჩვენ მიერ გაციფრებული (გადარჩენილი) ნაწილი კი უაღრესად საინტერესო აღმოჩნდა სწორედ მასალის ვერიფიცირების თვალსაზრისით. მაგალითად, ერთ-ერთ კასეტაზე ჩაწერილი იყო იმერხეველი (სოფ. იფხრეველი) ხალხური მთქმელის – მეველუდ ღაღანიძის სიმღერა, რომელიც ისამაილ ყარას (შავიშვილის) მიერაა გადაღებული 1988 წლის 28 მაისს. აღნიშნული მასალა პირველად 1993 წელს გამოაქვეყნა შორენა ფუტკარაძემ წიგნში „ჩვენებურების

⁹ Tandaschwili et al. 2017; Beridze et al. 2019; Tandaschwili et al. 2020.

¹⁰ ხალვაში, 2018: 88–89.

ქართული“. საგულისხმოა, რომ შ. ფუტკარაძის მიერ გამოქვეყნებული და ჩვენ მიერ გაცეფრებული მასალის შედარებამ ცხადყო, რომ შუშანა ფუტკარაძის პუბლიკაცია განსხვავდება ვიდეომასალაზე დაფიქსირებული ვარიანტისაგან.¹¹ ეს ფაქტი იმაზე უნდა მეტყველებდეს, რომ შ. ფუტკარაძემ იგივე სიმღერა იმავე ავტორისაგან სხვა დროსაც ჩაიწერა და ამ კონკრეტულ შემთხვევაში არ უსარგებლია ი. ყარას (შავიშვილის) ვიდეოჩანაწერით. ასეა თუ ისე, ვიდეომასალაზე შემონახულია იმავე მთქმელის – მევლუდ დადანიძის იგივე სიმღერა, რაც ტექსტის ვერიფიცირების შესაძლებლობას იძლევა. ყველაზე მთავარი კი ისაა, რომ ვიდეომასალა ინახავს არა მხოლოდ ტექსტს, არამედ გამოსახულებასა და ხმას, რის გამოც დაარქივებული ფაილი უკვე საინტერესოა მუსიკოლოგიური თვალსაზრისით და მასალას სძენს ინტერდისციპლინური კვლევითი ობიექტის მნიშვნელობას.

6. პროექტის ფარგლებში მოპოვებული რესურსების თემატური აღწერა

პროექტის მიზანი, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, იყო აჭარის რეგიონში ზეპირმეტყველების დოკუმენტირება და არქივირება, რათა საშუალება შეეუქმნათ მეცნიერებს ლინგვოკულტუროლოგიური კვლევა დიგიტალური რესურსებისა და მეთოდების გამოყენებით განახორციელონ. აღნიშნული რეგიონი გამორჩეულ რეგიონს წარმოადგენს არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ კავკასიის მასშტაბითაც. მის გამორჩეულობას განაპირობებს ის ფაქტი, რომ ეს რეგიონი ბოლო ხუთი საუკუნის განმავლობაში პოლიტიკური გარიგებების ობიექტად იყო ქცეული და ხელიდან ხელში გადადიოდა, რაც შესაბამისად აისახა კიდევ ამ რეგიონზე – გარდა ეთნიკური სიჭრელისა, აჭარა მულტილინგურობითა და მულტირელიგიურობითაც ხასიათდება.

პროექტის ფარგლებში მოძიებული (აღრე გადაღებული მასალები) და საკუთრივ პროექტის ფარგლებში ჩაწერილი მასალა მრავალფეროვანია როგორც თემატურად, ასევე დარგობრივად და ჟანრობრივადაც. მასალაში კარგად ჩანს აჭარელთა სამეურნეო-ყოფითი თავისებურებანი (აბრეშუმის ჭიის მოყვანა, ბოსტნეული კულტურები და ა.შ.), ტრადიციები (საქორწინო, დაკრძალვის, მენავეობის, სტუმარ-მასპინძლობისა და სამზარეულოს წესები: ნაცრის კვერი, კეცის მჭადი, ბეთმეზი, ლეჩერი, დაწნული ყველი და ა. შ.) და რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები, კულტურული და ისტორიული მემკვიდრეობა. ფიქსაციისა და არქივირების პროცესში საგულისხმო მასალა დაგროვდა ისეთი საკითხების შესახებ, როგორცაა: მუჰაჯირობა – რუსეთ-თურქეთის ომის (1877–1878 წწ.) დროს ორი იმპერიის შეთანხმების საფუძველზე ქართველთა გადასახლება თურქეთის სხვადასხვა პროვინციებში; საზღვრების დემარკაციის დროს (1929 წ.) თურქეთსა და საბჭოთა იმპერიას შორის მოქცეული ქართული სოფლების „გახლეჩა“; კომუნისტური რეპრესიები (1924, 1937). შესაბამისად, ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივში დაცული მასალა მნიშვნელოვან ბაზას ქმნის ინტერდისციპლინური კვლევის თვალსაზრისით.

7. დასკვნა

პროექტის „ბათუმის ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივი“ ძირითადი შედეგია ის, რომ საქართველოში პირველად შეიქმნა დოკუმენტირებისა

¹¹ შდრ.: ფუტკარაძე 1993: 280–281.

და არქივირების თანამედროვე ჩარჩო-სტანდარტი, რომელიც ხელს შეუწყობს ინტერდისციპლინური კვლევების განვითარებას არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ კავკასიის რეგიონშიც. ამასთანავე, პროექტის ფარგლებში მოპოვებული და არქივირებული რესურსები ღია რესურსებს წარმოადგენს, ინტერნაციონალური მოხმარების პროდუქტია, და, შესაბამისად, ხელმისაწვდომია არაქართულენოვანი მომხმარებლისათვისაც.

ლიტერატურა

- თანდაშილი (2020): მანანა თ., ენისა და კულტურის დოკუმენტირების თანამედროვე მეთოდები და ინსტრუმენტები: ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივის მაგალითზე. თბილისი: უნივერსალი. <https://rustaveli.org.ge/res/docs/e6a82ece21d145ec651a51990efaa881530df0a6.pdf>.
- თანდაშილი და სხვ. (2020): მანანა თანდაშილი, რამაზ ხალვაში, რუსუდან პაპიაშილი, მზია ხახუტაიშვილი, გრიგოლ კახიანი, ნანა ცეცხლაძე, ენისა და კულტურის ელექტრონული დოკუმენტირების თანამედროვე ინსტრუმენტები: მეგზური. თბილისი: უნივერსალი. <https://rustaveli.org.ge/res/docs/15221d2c35a4e0aafa12df872d8f0a326102e5d1.pdf>.
- ფუტკარაძე (1993): შუშანა ფ., ჩვენებურების ქართული. I. ბათუმი: აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა. <https://dSPACE.NPLG.GOV.GE/handle/1234/454756>.
- ხალვაში (2018): რამაზ ხ., დიგიტალური ჰუმანიტარიის შესავალი. ბათუმი: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. <https://www.academia.edu/35956471/>.
- Beridze et al. (2019): Khatuna B., Manana Tandaschwili, Marina Giorgadze, Ramaz Khalvashi, “Translation of the Batumi Linguocultural Digital Archive: The methodology of Glossing and Tagging Social, Political and Cultural Information in Translation of DRSP”, *International Journal of Multilingual Education* 13, 2019, 25–38. https://www.multilinguaeducation.org/storage/uploads/articles_contents/4.%20Khatuna-DigiArchive.pdf.
- Ethnologue* 1988: *Ethnologue. Languages of the World*. Ed. by Barbara Grimes. 11th edn. Dallas, Texas: Summer Institute of Linguistics. <https://books.google.de/books?id=UWdiAAAAMAAJ>.
- Hale et al. (1992): Ken H., Michael Krauss, Lucille J. Watahomigie, Akira Y. Yamamoto, Colette Craig, LaVerne Masayeva Jeanne, Nora C. England, “Endangered Languages”, *Language* 68/1, 1–42. <https://doi.org/10.2307/416368>; <https://www.jstor.org/stable/416368>.
- Himmelman (1998): Nikolaus P. H., “Documentary and descriptive linguistics”, *Linguistics* 36, 161–195. <https://doi.org/10.1515/ling.1998.36.1.161>.
- Krauss (1992): Michael K., “The world’s languages in crisis”, *Language* 68/1, 4–10 [part of Hale et al. 1992].
- Tandaschwili et al. (2017): Manana T., Ramaz Khalvashi, Khatuna Beridze, Mzia Khakhutaishvili, Nana Tsetschladze, “Batumi Linguocultural Digital Archive (Contemporary Technological Achievements for the Database Arrangement of the Folklore Resources)”, *International Journal of Multilingual Education* 10, 2017, 52–68. https://www.multilinguaeducation.org/storage/uploads/articles_contents/6-tandashvili.pdf.
- Tandaschwili et al. (2020): Manana T., Ramaz Khalvashi, Grigol Kakhiani, Mzia Khakhutaishvili, Nana Tsetschladze, Rusudan Papiashvili, “Modern Program Packages (FLEx and Elan) of the Language Data Management and the Prospects of Their Usage”, *International Journal of Multilingual Education* 16, 2020, 32–42. https://www.multilinguaeducation.org/storage/uploads/articles_contents/3.%20tandashvili.pdf.

Batumi Linguoculturological Digital Archive: New Perspectives of the Documentation of the Adjara Region

Ramaz Khalvashi (Batumi)

The paper introduces the “Batumi Linguocultural Digital Archive”, an initiative that was implemented through financial support by the Shota Rustaveli National Science Foundation during the period of 2016 to 2019. The project was specifically designed to document the linguistic and cultural heritage of the Adjara region, Georgia. The archival holdings encompass an array of digital resources, including audio and video materials, totalling 100 hours of content formatted in MP3 and AVI.

Among these holdings, a subset of 30 hours consists of audio and video materials that have undergone transcription. Additionally, 10 hours of video materials have received comprehensive multimedia annotation, featuring transcriptions, glosses, and interlinearisation in the form of EAF-type resources. Furthermore, the archive includes 5 hours of video content with multimedia annotations that comprise English translations, also structured as EAF-type resources.

The development of the Linguistic and Cultural Digital Archive marked a pivotal moment in advancing digital documentation and archiving practices in Georgia. The initiative not only introduced innovative research methodologies but also leveraged digital resources, thereby significantly enhancing the efficiency of endeavours focussing on the research in the Humanities in Georgia. The primary achievement of the “Batumi Linguocultural Digital Archive” project lies in the creation of a modern, standardised framework for the documentation and archiving of cultural and linguistic materials in Georgia, a milestone that is poised to foster the development of interdisciplinary studies within the country.

Furthermore, it is worth highlighting that the resources acquired and catalogued under the project’s auspices have transcended national boundaries, serving as valuable assets with international applicability. The materials have been translated into English, rendering them accessible to a broader, non-Georgian speaking audience. This effort toward internationalisation underscores the project’s commitment to facilitating cross-cultural exchange and knowledge dissemination.

An Exploration of the Urban Linguistic Landscape of Batumi: The Case of Luka Asatiani Street

Karina Vamling (Malmö)

The linguistic landscape is formed by the multitude of linguistic signs present in the public space. Researchers have adopted different approaches to the use of the concept “linguistic landscape”.¹ A widely used definition of the notion of linguistic landscape proposed by Rodrigue Landry and Richard Bourhis is:²

The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combine to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration.

The approach to the linguistic landscape in this study is wider than the definition above, as it includes all signs ranging from official and commercial signs to private notes, signs, and graffiti. Thus, it reflects both official and professional as well as private (written) language use and language choices in the public space of the community. Furthermore, Landry and Bourhis point at the important symbolic function of the linguistic landscape, involving a competition for visibility among languages: “The share of visibility allocated to rival languages on private and government signs can be seen as a product of competing forces exerted by dominant and subordinate language groups inhabiting a given territory”.³

The Georgian language has a long history of competition with Russian in Georgia. The 19th century was characterised by Russification, but in the latter part of the century there was a strong movement under the writer Ilia Chavchavadze to spread and strengthen the Georgian language.⁴ Extensive language reforms were carried out after the Russian revolution, during Georgia's brief period of independence, to develop the status of Georgian as a state language,⁵ which were met with setbacks following the Bolshevik invasion in 1921.

After increasing Russification during the Soviet era, the struggle for the status and use of the Georgian language again became an important part of the independence movement in the last years of the Soviet era.⁶ A noticeable feature in the early period was the change of street signs. The Soviet Georgian-Russian signs (cf. Fig. 1)⁷ were gradually replaced by Georgian-English or Georgian monolingual signs (cf. Figures 2 and 3), reflecting the changes in the country's language policy. The consolidation of Georgian as a state language continued in the post-Soviet period, along with the promotion of English as the first foreign language, at the expense of Russian.⁸

¹ For a discussion of definitions, see Brito 2016; Gorter & Cenoz 2023; Grzech & Dohle 2018.

² Landry & Bourhis 1997: 25.

³ Landry & Bourhis 1997: 29.

⁴ Tabidze 1999.

⁵ Manjgaladze & Chanishvili 2021.

⁶ Vamling 1990.

⁷ All images are by the author.

⁸ Gabunia & Gochitashvili (2020).

Fig. 1: Bank office in Soviet Georgia, end of the 1980s. Signs with parallel texts in Georgian and Russian

Fig. 2: Early post-Soviet period: old Georgian-Russian street signs being replaced

Fig. 3: Current bilingual Georgian-English street sign

In the last post-Soviet decades, the use of Russian in Georgia decreased, with a considerable outmigration of Russians from Georgia. However, with the tourist boom in recent years and the high increase in the number of speakers of Russian in Georgia following February 2022,⁹ it is to be expected that this development will have an impact on the language situation in Georgia,¹⁰ both from a short-term and long-term perspective.

The present study sets out to explore patterns of multilinguality in a case study based on fieldwork and aims at detecting tendencies in the domains of language use in the public space. The aim is to find out which languages are used and which languages dominate on mono-, bi-, and trilingual signs. Are there any observable tendencies with respect to the choice of language(s) in certain discourses? Do signs used in official top-down communication show any particular characteristics? In which contexts do signs involving Russian occur, and are there any observable patterns?

1. Case study

For practical reasons, the research site for data collection has to be limited; a neighbourhood, a region, a shopping mall, a market, an airport, a street, etc. could be chosen. The present study is a case study of one street, which means that the research site is limited by the boundaries of the street. Such a limitation of investigating signs in one street is not unique; it has been done by, for instance, Yehudit Rosenbaum and colleagues.¹¹

The research site has not been chosen randomly, but it goes without saying that it may not claim representativity of the linguistic landscape of the city as a whole. The street chosen starts in the most prestigious part of the city by the seaside boulevard, passes the 19th-century City Hall,

⁹ Alibegashvili & Tetradze 2023.

¹⁰ Tsaava 2023.

¹¹ Rosenbaum et al. 1977.

crosses several major streets, and ends in a predominantly residential area closer to the hills. Luka Asatiani Street, named after the city’s first mayor, is one of the older streets in central Batumi. In Soviet times, this was Japaridze Street, and during the 19th century, it was named Sheremetiev Street.¹² It is located in the mid-central part of the city, with the oldest part of the city at the harbour to the north and the newest commercial and residential neighbourhoods to the south. Proximity to the Black Sea coast and the beach can be seen as a measure of how prestigious the location is, among other things, in terms of property prices.

2. Fieldwork and data collection

The character of Luka Asatiani Street differs markedly from one end to the other. For that reason, prior to the data collection, the street was divided into four sections (marked in colour on the map, Fig. 4), where it was expected to see different tendencies in the distribution of languages: (1) section from the seaside boulevard to the City Hall, which is the oldest and most prestigious part; (2) section from the City Hall to the central Chavchavadze Avenue; (3) section from Chavchavadze Avenue to Giorgi Brtskinvale (ბრწყინვალე) Street, featuring several new and expensive buildings; (4) section closer to the hills with mainly residential buildings.

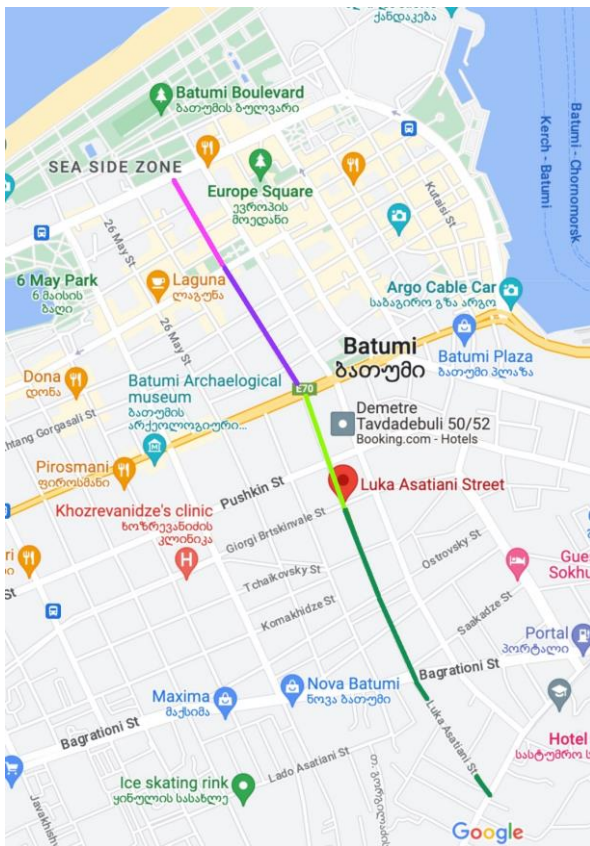

Fig. 4: Luka Asatiani Street, divided into four sections

Fig. 5: Photo shot and geotagging in Old Batumi

In this field study, conducted in the spring of 2023, I set out to compile a complete inventory of all signs along the entire Luka Asatiani Street, i.e., all signs ranging from official and commercial signs to private notes, signs, and graffiti. Different approaches are found in the

¹² Uzunadze et al. 2013.

linguistic landscape research literature to defining the unit of analysis, as discussed at length by Gorter and Cenoz.¹³ The definition by Backhaus is widely used: “any piece of text with a spatially definable frame”.¹⁴ All signs were photographed and geotagged with an iPhone (cf. Fig. 5) for exact position, capturing over 400 textual units along the street.

In this study, the same weight is given to big signs and small stickers, meaning that all signs are equal when discussing the languages used. Another question in the data collection is how to handle the issue of repetition. This applies, for instance, to signs with the name of the street and commercial stickers. These were counted only once. Furthermore, moving signs could also pose a problem, whether they should be included or not. Parked cars with text on them were included, as they are likely to have a connection to the neighbourhood.

3. Systematisation of data and categories of analysis

As I am interested in a broad range of textual signs, a comprehensive set of categories is needed in order to systematise the types and features of signs. A useful point of departure is the taxonomy proposed in the online *Lingscape* project. For the purposes of this field study, not all categories have been considered relevant. The categories used are listed below. I have made some modifications.

- (1) An overarching division is seen in messages that are directed, on the one hand, *top-down*, i.e., from institutions and official administration to the public, and on the other hand, *bottom-up*, which are communicated by commercial and private actors.
- (2) The *linguality* of the sign refers to the number of languages involved: mono-, bi- or trilingual. More languages could be involved, but that has not been the case here.
- (3) The domain, or *discourse*, is an important parameter. Based on *Lingscape*, the following categories were used: Artistic, Commemorative, Commercial, Expressive, Informatory, Infrastructural, Political, Regulatory, Subcultural, Technical, and Other.

Under one of the discourses, *Commercial*, I found it useful to add subdomains such as Eating, Real estate, Hiring of apartments, Money/Banking, Clothes, Private services, Building technology services, Education and courses, Culture, Technology, Security, Transportation, Medicine and cosmetics.

- (4) A further parameter refers to how the languages in a multilingual sign are distributed. Is the multilingual text given in one language with full information (*duplicated*) in the other, or with only fragments having been translated into the other language(s), *fragmentary*?
- (5) The sign may appear in many different *forms*: graffiti, mural, neon signs, plaque, poster, stand, display panel, sticker, street signs, wall signs, signs on windows, handwritten notes, etc.
- (6) In some cases, the signs occur in *layers* (new on top of old ones).
- (7) Texts on the signs are represented in different *scripts*, such as Georgian, Cyrillic, and Latin.

An Excel database was set up to systematise the textual units according to the parameters outlined above, which allowed for a study of the relative frequency of the values of these parameters. Despite the rather limited number of signs or textual units (423), the results will in

¹³ Gorter & Cenoz 2023.

¹⁴ Backhaus 2007: 66.

most cases be presented in percentage. The first part of this study is thus quantitative, but some further qualitative observations are also included.

4. Results

4.1 Linguality

The linguality parameter is one of the most interesting ones, as it concerns the number of languages used (cf. Fig. 6). In general, only a few signs are trilingual – not more than 5%. Most signs are actually monolingual (53%), and a large proportion are bilingual signs.

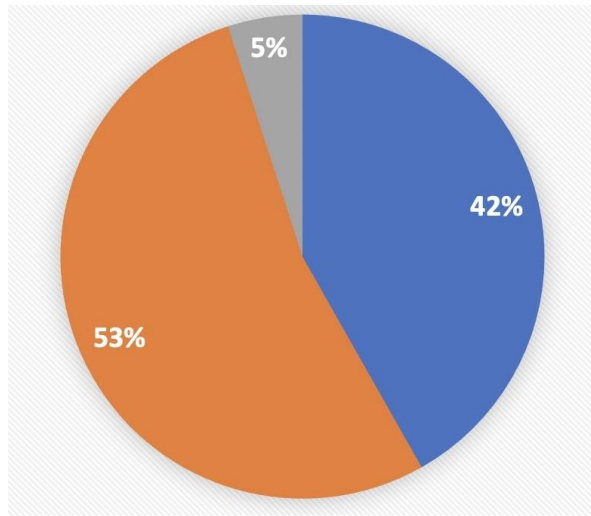

Fig. 6: Mono- (53%), bi- (42%) and trilingual signs (5%)

A closer look at the monolingual signs (cf. Fig. 7) reveals that two-thirds of the monolingual signs are in Georgian, followed by English (32%). There are very few monolingual texts in Russian (and marginally two signs in German).

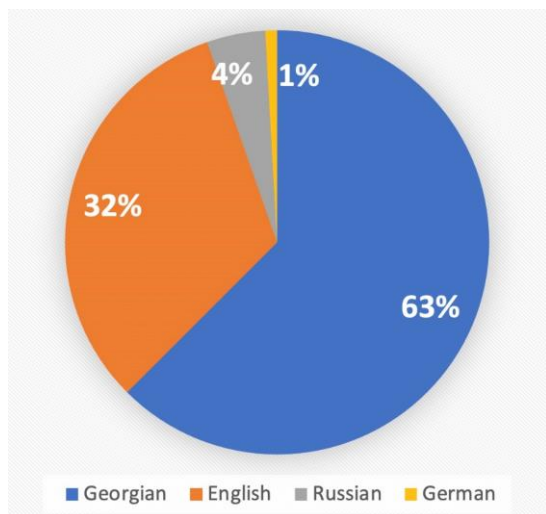

Fig. 7: Languages of monolingual signs

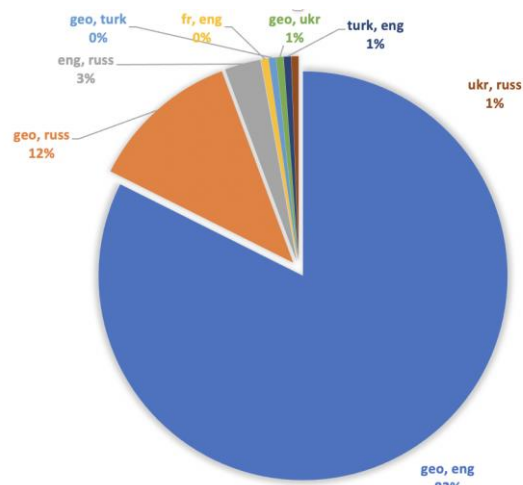

Fig. 8: Languages represented on bilingual signs

Turning to the bilingual signs (cf. Fig. 8), Georgian and English make up the main proportion (63%). Bilingual signs involving Russian amount to 15% (with 12% Georgian-Russian and 3% English-Russian signs). Other minor language combinations are French-English, Georgian-Ukrainian, Turkish-English, and Ukrainian-Russian.

Finally, we turn to the trilingual signs, which amount to only 5% of the total. All trilingual signs are commercial ones, except for one (cf. Fig. 9). All trilingual signs are in Georgian, English, and Russian, except for one that is in English, Georgian, and Turkish.

Fig. 9: Example of a trilingual sign

Fig. 10: Bilingual sign in Georgian and fragmentary translation into English

4.2 Distribution of languages on multilingual signs

It is more often the case that the information given in one language is duplicated in the other language(s) than that only fragments are translated into the other language(s). The bilingual sign in Fig. 10 shows a fragmentary distribution of the two languages. The main language is Georgian, with only certain parts of the text having been translated into English (with several mistakes).

4.3 Forms of signs, layers of signs

The largest proportion of signs are wall signs, followed by stickers, signs on windows, and graffiti. Signs in layers, where new signs have been pasted on top of old ones, occur quite rarely.

4.4 Directionality of communication

When we look at signs that represent top-down communication, i.e., from institutions and official administration to the public, and, on the other hand, bottom-up communication, we see that the top-down signs account for only 10%. A number of these signs are monolingual in Georgian, such as memorial plaques (cf. Fig. 11), or bilingual in Georgian-English, such as road signs (cf. Fig. 3 above). A couple of interesting cases occur with Georgian and Russian, but appear to be old signs from the Soviet period with official institutions (cf. Fig. 12).

Fig. 11: Monolingual memorial plaque

Fig. 12: Old Georgian-Russian signs

4.5 Domains and language choices

A large proportion of the signs are commercial (over 60%). Not surprisingly, the majority of the commercial signs are in the domain of eating and food (cf. Fig. 13). The second largest group of commercial services is in the domain of medicine and cosmetics (cf. Fig. 14), followed by the two domains of banking and financial services (cf. Fig. 15), and building technology services (cf. Fig. 16). It has not been possible to identify domains where the use of Russian is more common than in others; it occurs on signs in a broad spectrum of commercial services.

Fig. 13: Domain of food and eating

Fig. 14: Domain of medicine and cosmetics

Fig. 15: Domain of banking and financial services

Fig. 16: Domain of building technology services

4.6 Russian language on signs: spatial distribution

Russian is clearly a much smaller language compared to English. Only 14% of the signs involve Russian in some constellations. Here, it is interesting to see that signs where Russian occurs are found in sections 1–3 of the street and almost not at all in the fourth section. This is clearly seen when we look at a map where these geotagged photos have been plotted onto a street map.

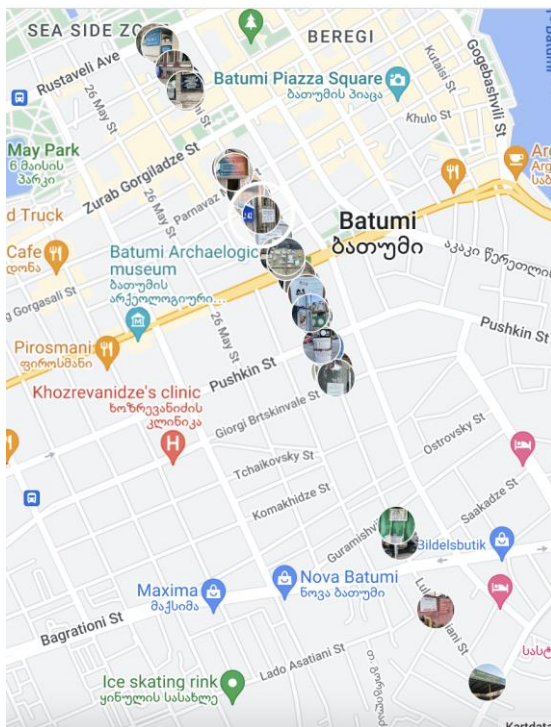

Fig. 17: Geotagged photos with plotted signs involving Russian text along Luka Asatiani Street

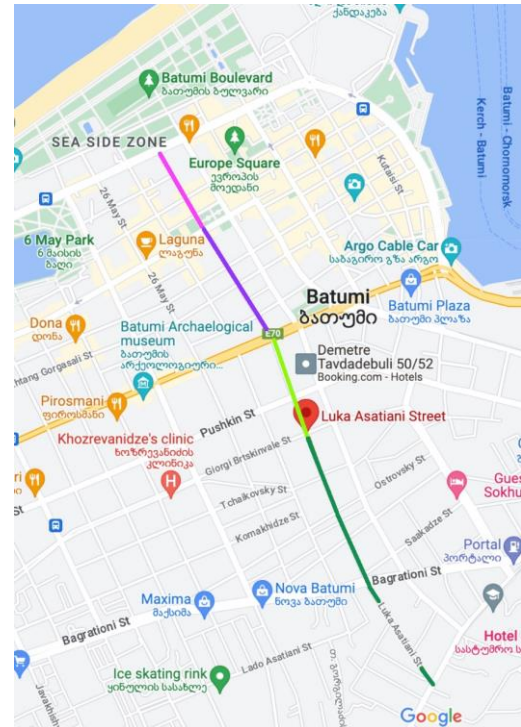

Fig. 18: Luka Asatiani Street with division into four sections

The map showing the four sections of the street is repeated here for reference (Fig. 18). In the fourth section (farther from the seaside; dark green on the map), only four signs occur involving Russian text, and two of them are on parked cars.

4.7 Language and scripts

Finally, I would like to discuss some instances where Russian occurs in nonstandard, Latinised forms. The first case is a café with the name *Slivki* (cf. Fig. 19), which means ‘cream’ in Russian. The form is incomprehensible to a person who does not know Russian, and it does not give any associations about the type of establishment. The name *Slivki* is flanked on each side by the two forms *Coffee* and ყავა ‘coffee’ (in Georgian script), informing bypassers that this is a café. The Latinised Russian name *Slivki* clearly signals that the café has some sort of Russian connection, but in a more discrete way than if it had been written in Cyrillic script.

Fig. 19: Café *Slivki*

Fig. 20: Russian text on glass window

Fig. 21: Beauty salon *Soul Dusha*

Another case of Latinised forms is the beauty studio called *Soul Dusha – ta samaya beauty Studiya* (cf. Fig. 21), showing an even more complex example of alternations between languages and scripts. The Latinised Russian form *Dusha* is preceded by its translation, *Soul*, which is also part of the name. The size of the English word *Soul* is much bigger than *Dusha*, indicating that this is the main part of the name. The text continues with the Latinised Russian phrase *ta samaya* ‘the very’, followed by English *beauty* and Latinised Russian *Studia* (alternating with *Studiya*), ‘studio’. The information about opening hours is given in Georgian

(in Georgian script) and below in Russian (in Cyrillic), indicating that the studio is addressing Georgian and Russian-speaking customers. On both sides of the entrance, big windows reaching down to the street level, the text in Russian reads *Это не дверь* ‘This is not a door’ and, on the other side, *А это тоже не дверь* ‘And this is not a door either’ (cf. Fig. 20).

In the Georgian-English bilingual signs below, English appears to be the main language: the name of the kindergarten *Minion kids* is written in Georgian script, მინიონ ქიღის (cf. Fig. 22). Another example is the shop *დელი* (*Daily*). In the same way, the Georgian form of the name *კლინიკა ჰელსი* / *Clinic Health* (cf. Fig. 23) is given in the Georgian script as the main form, based on the English word ‘health’ with the Georgian nominative case ending *-i* added.

Fig. 22: Kindergarten მინიონ ქიღის Minion kids

Fig. 23: კლინიკა ჰელსი Clinic Health

5. Concluding remarks

On the basis of this case study, several observations may be made regarding language use in the public space:

- The Georgian language dominates in monolingual textual units, followed by a substantial use of English.
- Bilingual texts are to a large extent written in Georgian and English, thus adhering to the official language policy prescribing the use of English in parallel to Georgian.
- Almost all trilingual signs are commercial and are written in the languages Georgian, English, and Russian.
- Signs involving Russian are rarely monolingual and are restricted to bottom-up messages, mostly of commercial character.
- The use of Russian is overall rather limited, and along Luka Asatiani Street, it appears to be concentrated in certain neighbourhoods.

As mentioned earlier, this case study has its limitations in that it reflects the language situation along only one street, which is a line of research that has been pursued in other comparable investigations. Further studies could be conducted of the linguistic landscape along other streets in the city in order to receive more comparable data. For instance, preliminary observations of streets in Old Batumi show that such languages as Turkish and Arabic are more frequent there than on Luka Asatiani Street. Many signs follow the official language policy for bilingual signs, but many also fall outside these rules and are composed on the basis of individual

communicative initiatives, for instance, using nonstandard scripts. In order to understand the language choices in such cases, it would be important to investigate the attitudes and strategies behind how these signs are shaped. Another issue to take into consideration is the temporal aspect. The linguistic landscape of a street could shift quite swiftly. If research is conducted on the same site at certain intervals, this would give the possibility of following how the dynamic linguistic landscape is changing and developing over time.

References

- Alibegashvili & Tetradze (2023): Giorgi A. and Maka T., “Street Georgian – as a Reflection of functioning of the State language in Georgia”, *Abstracts for the symposium Language in Conflict and War – Ukraine, Caucasus, Russia*, Nov 6–7, Malmö: Malmö University. Abstract: <https://rucarr.mau.se/conferences/language-in-conflict-and-war-rucarr-symposium/november-7/>.
- Backhaus (2007): Peter B., *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon-Buffalo-Toronto: Multilingual Matters.
- Brito (2016): Ashleigh B., *Multilingualism and Mobility: A Linguistic Landscape Analysis of Three Neighbourhoods in Malmö, Sweden* (MA Thesis). Lund: Lund University. <https://www.lu.se/lup/publication/8879681>.
- Gabunia & Gochitashvili (2020): Kakha Ga. and Ketevan Go., “Language policy in relation to the Russian language in Georgia before and after dissolution of the Soviet Union”, in Arto Mustajoki, Ekaterina Protassova and Maria Yelenevskaya (eds.), *The Soft Power of the Russian Language: Pluricentricity, Politics and Policies*, London: Routledge, 37–45.
- Gorter & Cenoz (2023): Durk G. and Jasone C., *A Panorama of Linguistic Landscape Studies*. Bristol / Jackson: Multilingual Matters. <https://zenodo.org/record/8214590>.
- Grzech & Dohle (2018): Karolina Grzech and Ebany Dohle, “Language Landscape: An innovative tool for documenting linguistic landscapes”, *Lingue e Linguaggi* 25, 65–80. <http://siba-ese.unisalento.it/index.php/lingueinguaggi/article/view/18943/16200>.
- Landry & Bourhis (1997): Rodrigue L. and Richard Y. B., “Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study”, *Journal of Language and Social Psychology* 16/1, 23–49. <https://www.researchgate.net/publication/247744019>.
- Lingscape*. Taxonomies for projects. <https://lingscape.uni.lu/taxonomies/>.
- Manjgaladze & Chanishvili (2021): მარიამ მანჯგალაძე, ხათუნა ჭანიშვილი, საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტის პუბლიცისტური გააზრება და ენობრივი პოლიტიკის საკითხები (1918–1921 წლების პერიოდულ გამოცემები „საქართველო“ და „ერთობა“). თბილისი: კავკასიის უნივერსიტეტი. <https://ebook.cu.edu.ge/turnjs4/publicationOfIndependenceActOfGeorgiaAndLanguagePolicy.pdf>.
- Rosenbaum et al. (1977): Yehudit R., Elizabeth Nadel, Robert L. Cooper and Joshua A. Fishman, “English on Keren Kayemet Street”, in Joshua A. Fishman, Robert L. Cooper and Andrew W. Conrad (eds.), *The Spread of English: The Sociology of English as an Additional Language*. Rowley, MA: Newbury House, 179–196.
- Tabidze (1999): Manana T., “Sociolinguistic aspects of the development of Georgian”, *Working Papers, Lund University, Dept. of Linguistics* 47, 201–210. <https://journals.lub.lu.se/LWPL/article/view/2332/1907>.
- Tsaava (2023): Maradia Ts., “One year after emigration: Russians in Georgia”, *JAM News*, 29.03.23. <https://jam-news.net/russians-in-georgia/>.
- Uzunadze et al. (2013): რევაზ უზუნაძე, რამაზ სურმანიძე, ნუგზარ ზოსიძე, ბათუმი (ისტორია და თანამედროვეობა). თბილისი: ივერიონი.
- Vamling (1990): Karina V., “Språken som maktfaktor i Kaukasien [= Languages and power in the Caucasus]”, in Birger Bergh & Ulf Teleman (eds.), *Språkets makt*, Lund: Lund University Press, 157–168. <https://www.academia.edu/999805>.

ურბანული ლანდშაფტის ლინგვისტური კვლევისათვის ბათუმში:

ლუკა ასათიანის ქუჩის მაგალითი

კარინა ვამლინგი

ენობრივ სურათს საჯარო სივრცეში წარმოდგენილი სხვადასხვა სახის ნიშნების ერთობლიობა ქმნის, იგულისხმება როგორც ოფიციალური და კომერციული, ისე ცალკეული ენობრივი ნიშნები და წარწერები. ამრიგად, ენობრივი სურათი აერთიანებს როგორც ოფიციალურსა და პროფესიულ ენებს, ასევე ენის გამოყენების კერძო შემთხვევებსა და სოციუმის ენობრივ არჩევანს.

ქართულ ენას რუსულ ენასთან ჭიდილის ხანგრძლივი ისტორია აქვს საზოგადოების სხვადასხვა სფეროში. პოსტსაბჭოთა პერიოდის ბოლო ათწლეულში საქართველოში რუსული ენის გამოყენება შემცირდა. თუმცა, ბოლო წლებში ტურისტების განსაკუთრებით დიდი რაოდენობა და ამასთანავე, 2022 წლის თებერვლის შემდეგ რუსულ ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვის მკვეთრი ზრდა გვაგარაუდებინებს, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი ფაქტორები მნიშვნელოვან გავლენას მოახდენს ქვეყანაში არსებულ ენობრივ სურათზე. წარმოდგენილი კვლევა მიზნად ისახავს ქვეყანაში არსებული მრავალენოვნების შესწავლას და საჯარო სივრცეში ენის გამოყენების სხვადასხვა სფეროში არსებული ტენდენციების გამოვლენას.

ამ მიზნისთვის შეირჩა ბათუმში მდებარე ლუკა ასათიანის ქუჩა, რომელიც ქალაქის პირველი მერის სახელს ატარებს. ეს არის ბათუმის ერთ-ერთი უძველესი ქუჩა, რომლის სიგრძე 2.2 კილომეტრია, იწყება ქალაქის ყველაზე პრესტიჟული ნაწილიდან, ზღვისპირა ბულვარიდან, მოიცავს მე-19 საუკუნის მერიის შენობას, აერთიანებს რამდენიმე მთავარ ქუჩას და მთავრდება საცხოვრებელ უბანში, ფერდობებთან ახლოს.

საველე კვლევის ფარგლებში, რომელიც 2023 წლის გაზაფხულზე განხორციელდა, ფოტოგრაფიულად აღიწერა ლუკა ასათიანის ქუჩაზე განთავსებული ყველა აბრა, რომელთა რაოდენობა 400-ზე მეტ ტექსტურ ერთეულს შეადგენს. ციფრული ფოტოებისა და ტექსტური ერთეულების მონაცემთა ბაზა შეიქმნა Excel-ში, რამაც შესაძლებელი გახადა ისეთი კატეგორიებისა და მათი კომბინაციების ფარდობითი სიხშირის კვლევა, როგორებიცაა: ენობრივი სურათი (ერთენოვანო, ორენოვანი, სამენოვანი), ენების არჩევანი (ქართული, ინგლისური, რუსული, თურქული ან სხვა ენები), დაწერილობა (ქართული, ლათინური, კირილიცას გრაფიკული გამოყენება), ენის გამოყენების სფეროები, ასო-ნიშნების მოხაზულობა და სხვა კატეგორიები, რომლებიც განხილულია ნაშრომში.

კვლევის შედეგად მიღებული ზოგადი სურათი აჩვენებს, რომ ქართული ენა დომინირებს ერთენოვან ტექსტებში, მას მოჰყვება ინგლისური ენის გამოყენების შემთხვევები. ერთენოვან ტექსტებში რუსული ენა შედარებით იშვიათად გვხვდება. ორენოვანი ტექსტები დიდწილად ქართულ და ინგლისურ ენებზე იწერება; შესაბამისად, დაცულია ოფიციალური ენობრივი პოლიტიკა, რომელიც მოითხოვს ინგლისური ენის გამოყენებას ქართული ენის პარალელურად.

Translating the Stylistic Devices of *The Knight in the Panther's Skin*

(The case of the 'sun')

Manana Tandashvili (Frankfurt), Mariam Kamarauli (Hamburg)

The Knight in the Panther's Skin by Shota Rustaveli (hereafter: *Vepx.*) is the most significant epic in the Georgian language. The poem, which was created in the 12th century, is preserved in more than 160 different manuscripts and is one of the most crucial components of defining the identity of the Georgian nation. *Vepx.* is a cornerstone of the cultural memory of the Georgian nation, and in 2013, it was acknowledged as such by UNESCO, which included a collection of the manuscripts of the epic in the Register of Intangible Cultural Heritage. The significance of *Vepx.* has gone far beyond Georgia's borders, and it occupies a prominent place in the history of world literature today: it has been translated into 58 languages.¹ The number of Georgian and foreign editions of *Vepx.* reaches beyond 500; thus, the abundance of translations in itself makes it interesting in terms of creating a multilingual parallel corpus. The research of this unique written document of the Intangible Cultural Heritage of Georgia with modern methods is not only a challenge but will also contribute to the internationalisation of Kartvelology in the 21st century.

The multilingual parallel corpus *Rustaveli goes digital* (cf. Fig. 1) currently contains 32 parallel translations of the full text of the epic in 20 languages (Georgian, German, English, Spanish, French, Italian, Turkish, Azerbaijani, Kyrgyz, Russian, Belarusian, Ukrainian, Greek, Arabic, Persian, Armenian, Ossetian, Lithuanian, Mingrelian, Svan). Structured texts in the target languages, parallelised with the source text according to chapters and verses, facilitate interdisciplinary research on translations into one or more languages simultaneously.

On the basis of a corpus linguistical analysis, the parallel corpus makes it possible, on the one hand, to determine the relationship between source and target text (i.e., similarities and differences between the translation and the original text as well as between the different translations in the same languages). On the other hand, it allows us to examine the translation adequacy of the epic from three points of view using modern digital methods:

- a) from a **philosophical** point of view: the adequacy of the translation of Rustaveli's worldview (the accuracy of the translation of philosophical and religious passages of the source text)
- b) from a **literary** point of view: the adequacy of the transfer of the artistic value of the epic in the translations, particularly of **figures of speech** (stylistic devices such as metaphors, hyperbolas, similes, parallelisms, rhetorical questions, idiomatic expressions, and aphorisms)
- c) from a **linguistic** point of view: the appropriateness of the translation of linguistic phenomena (lexical equivalences, transfer of grammatical categories such as modality, evidentiality, definiteness, transfer of information structure, etc.).

Shota Rustaveli's epic is an exceptional monument of **figures of speech**. In order to assess the quality of a given translation, it is important to evaluate the extent to which the translator has succeeded in conveying the author's artistic ability into the target language and, thus, in adequately preserving the literary value and artistic quality of the epic. **Metaphors** occupy a

¹ Cf. Chkheidze & Taktakishvili 2009; Gippert 2024: 85 with n. 1 and 94–103.

special place among the stylistic devices that are abundantly used by Shota Rustaveli. The lexical unit that is most frequently used as a metaphor in the epic is the word შუგ 'sun'. In our paper, we would like to present the techniques used by translators to transfer the term 'sun' into the target languages with its different functions as a lexical unit (i.e., its basic concept) and as a stylistic device. The purpose of this work is to compare translation strategies used by translators in different languages and to assess the accuracy of their use. Our research is based on empirical data: we use translations into ten languages belonging to different language families, namely, Indo-European (German, English, Spanish, French, Russian), Turkic (Turkish and Azerbaijani), and Caucasian languages (Mingrelian, Svan, Abkhaz).

Übersetzung Hugo Huppert (2016), Gaston Bouatchidzé (1989), Shalva Nutsubidze (1957) Kapitel 6 Vers 6.177

Original: Schota Rustaveli (1196-1207)
 ამ საკმესა მეძოწმების | დიონოსი ბრძენი, უზროს:
 საბრალოა, ოდეს ვარდი | დაურთვილოს, და-ცა-უზროს.
 ვის ბადახში არა ჰგვანდეს | და ლურჯამი ტანად უზროს,
 იგი სადმე გალარიბდეს, | სამყოფთაგან იაბუზროს.

Deutsch: Hugo Huppert (2016)
 Mir bezeugt der weise Dichter Esra selber im Diwan:
 „Unser Herz erbarmt die Rose, wenn ihr Reif und Fröste nah.“
 Auch der rohrschlank und rubinrot Schöne hat's mir angetan,
 da er einsam, fern der Heimat, irrt auf ungewisser Bahn.

Französisch: Gaston Bouatchidzé (1989)
 Le sage Denys et Ezros seront témoins de ma pensée:
 Plaignons la rose épanouie qu'à l'aube le givre a glacée,
 Pitié pour le roseau rompu, le rubis de teinte passée,
 Ils ressemblent au pèlerin qui délaisse sa vie passée.

Russisch: Shalva Nutsubidze (1957)
 Мудрый Эзрос в «Дионесе» сам свидетельствует мне:
 «Если розы мерзнут, жалость вызывают в нас вдвойне».
 Лик - не лад, и стан колеблет с тростниками наравне
 Тот, кто, ставши одиноким, стынет в чуждой стороне.

Fig. 1: The parallel corpus *Rustaveli goes digital*

1. Figures of speech containing the 'sun': stylistic devices in Rustaveli's epic

One of the distinctive characteristics of Rustaveli's literary language is the frequent and plentiful use of figures of speech (or stylistic devices) such as metaphors, similes, epithets, idioms, aphorisms, euphemisms, and so on. Figures of speech are a special form of expression used to convey a certain meaning or to heighten certain effects, often by comparing or identifying one thing with another that has a meaning or connotation familiar to the reader or listener.² In this section, we will deal with the question of equivalents of the concept 'sun' in different translations of the epic.

The word შუგ 'sun' appears 309 times in *Vepx.* with different meanings and functions, which can be divided into four types:

- the 'sun' as a word conveying a concrete reference to the celestial body
- the 'sun' as a stylistic device (metaphor, simile, epithet)
- the 'sun' as a component of a compound (such as ჰორ-შუგ 'sun-face' → 'fair, beautiful')
- the 'sun' as a component of oaths.³

² Cf. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/figure%20of%20speech>.

³ Cf. Avidzba, Kamarauli & Tandashvili 2023.

In the present paper, we will be focussing on the first two types: the ‘sun’ referring to the celestial body and thus used as an astronomical term, and the ‘sun’ used as a stylistic device.

1.1 The concept of ‘sun’ as an astronomical term

As a designation of the celestial body, მზე ‘sun’ only functions as a concrete noun: it explicitly refers to the star at the center of our solar system and is not used with an abstract meaning. In this function, the ‘sun’ is found 25 times in the epic and is usually translated by the denotative equivalent in the target languages as in Example (1).

- (1) 1.49.1 ვარდთა და ნიხვთა ვინათგან მზე სწორად მოეფინების.
‘As the sun shines equally on roses and weeds.’

German translations:

- H.H. Wie die **Sonne** gleiche Lichtflut auf Gestrüpp und Rosen gießt
M.P. So die Ros’ wie auch die Distel wärmt die **Sonn’** mit ihren Grüßen
H.B. Weil die **Sonne** sich gleich über Rosen, auf Unrat verbreitet.

English translations:

- M.W. Since the **sun** shines alike on roses and middens
V.U. Like the **sun** which casts its beams alike on rosebeds and middens
L.C. The **sun** shines alike on roses and dung, on everything we see.

Spanish translations:

- G.T. Así como el **sol** brilla, tanto sobre la rosa como sobre la yerba mal oliente
L.M. El **sol** luce igual sobre la rosa y la hierba de los campos
M.B. El **sol** calienta por igual a la rosa y a las yerbas del campo

French translations:

- G.B. Sur la rose et sur le fumier le **soleil** impartial roule
S.Ts. Le **soleil** luit également sur la rose et l’herbe des champs

Russian translation:

- A.Kh. **Солнце** на розы и навоз лучи равно же пускает

Turkish translation:

- B.D. Hem gübreye, hem de küle **güneş** öz nurundan saçar

Azerbaijani translation:

- B.V. **Günəş** ki, bir işıq verir qızılgülə və peyinə
A.H. **Күнəш** чилэр ејни нуру һәм пејинə, һәм дə күлə

Mingrelian translation:

- K.Zh. მუჭოთ ვარდის დო ნახვერსგ: ბჟა ართნერო გიორზუნხი.
‘Because on the rose and the trash the **sun** shines alike.’
G.Sh. რახან ვარდის დო ჭუჭყელეს, ბჟა გიორგე ართინერო.
‘Because for the rose and the nettle, the **sun** shines equally.’

Abkhazian translations:

D.G. Агуили нас абабирей еипышны убасгыы **амра** рыкупыхоит
'The **sun** shines on both the rose and the manure'

M.L. Ашәтгыы ауацгыы, инеилымхкәа, **амра**-шәахәа акны ирзыпхоит
'For both the flower and the manure, the **sun's** ray shines indiscriminately as one'

Some translators do not use a denotative equivalent when translating the term 'sun' as an astronomical body but a connotative equivalent. In the Russian translation of Shalva Nutsbidze, e.g., the 'sun' is represented by the equivalent *луч* 'ray' (plural *лучи*), which is an ellipsis of the nominal phrase *солнечные лучи* 'sun rays':

Sh.N. И сорняк, равно как роза, освещается **лучами**.
'And a weed, like a rose, is illuminated with **rays**.'

The translations of Example (2), in which the 'sun' appears twice, are of interest from the point of view of translation strategies. Although the 'sun' is the addressee in both sentences, they are still different from each other at the syntactic-pragmatic level: in the first one, the 'sun' is an indirect object (ეჭყვის **მზესა** 'he speaks **to the sun**'), while in the second sentence, it appears as the addressee in the address formula **მზეო** 'oh, sun':

(2) 39.957.1–2 მიმაჯალი რასა შესჭირს, ეუბნების, ეზყვის **მზესა**:
,,აჰა, **მზეო**, გეაჯები შენ, უმძლესთა მძლეითა მძლესა“
'Going his way, he laments to the sky, addresses and speaks **to the sun**:
"Oh, **Sun**, I beg you, the mighty one of the mightiest mighty ones.”'

In almost all cases, translators abide by one strategy and translate the term **მზე** in both sentences by the denotative equivalent 'sun'.

Spanish translation:

G.T. Caminando, se lamenta hacia el cielo, y hablando dice **al sol**:
'¡Oh **Sol**, a ti te lo ruego, poderoso conquistador de conquistadores...'

Russian translation:

K.B. И, до неба восклицая, к **солнцу** вопли обращая,
Кличет: „**Солнце!** Власть живая! Ты, кем светит каждый край.“

Svan translation:

A.O. მეზი დეცს ხეგენი ი ხეშგო **მეჟრი** ამჟი ხაგერგალი
ეჰე **მეჟრ**, ამჟი ხეგეჰრალ ხელი ერ ხინ ხოლკმაშა ღი
'Walking he looks at the sky, cries and speaks like this:
"Oh, sun, I beg you who are the strongest among all.”'

Abkhazian translation:

M.L. Уи дахьнеуаз ажәәан даҳәон, **амра** дацәажәон абас:
,,Суҳәоит, **Амра**, илашарбагоу, зегь ирымоу лахьынтас...“
'On his way, he asked the sky and spoke **to the sun** like this:
"Please, **sun**, luminary, who are the destiny of all...”'

However, some translators use different strategies when rendering 'sun' in different syntactic functions, e.g. as an indirect object and in the address formula: in the former case, they use the denotative equivalent of the 'sun' but in the latter case, they reinforce the address formula adding the attribute 'great' or 'high'. Thus, the denotative equivalent becomes a stylistic device, namely, by the addition of an epithet:

French Translation:

S.Ts. Il va, il implore le ciel, au soleil encore s’adressant :
« O **grand Soleil!** je te supplie, toi, puissant parmi les puissants... »

Spanish translation:

L.M. Se aleja implorando al cielo, y al **sol** sigue dirigiéndose:
«¡Oh **gran sol!** A ti te suplico, poderoso entre los poderosos...»

Abkhazian translation:

D.G. ႃႃႃႃ ႃႃႃႃႃႃ, ႃႃႃႃႃ ႃႃႃ ႃႃႃႃႃႃ, **ႃႃႃႃႃ** ႃႃႃ ႃႃႃႃႃ:
«ႃႃႃ, **ႃႃႃ ႃႃ**, ႃႃႃႃႃႃ ႃႃႃ, ႃႃႃႃႃႃႃ ႃႃႃႃ ႃႃႃႃႃႃႃ...»
‘He was riding a horse, looked at the sky and said this **to the sun**:
“You, **great sun**, I beseech you, more powerful than the strongest...”’

Marie Prittwitz’s German translation also shows two different strategies in this verse: in the first sentence, ‘sun’ is rendered by the denotative equivalent, while in the second one, the translator changes her strategy and uses the connotative equivalent *Stern* ‘star’ in combination with the attribute *hoher* ‘high’ to refer to the same denotate:

German translation:

M.P. Himmelwärts der Wanderer weinend, Klagewort der **Sonne** bracht’.
„**Hoher Stern**, zu dir ich flehe, du bist aller Mächte Macht.“

Sometimes, another strategy is manifest in the target language when an equivalent for ‘sun’ is used as in the Spanish translation of the epic by María Elvira Roca Barea:

M.B. Avtandil cabalga mirando el cielo, dirigiéndole sus plegarias:
“Oh, **astro** rey del firmamento, poderoso entre los poderosos, yo te suplico...”

In the first sentence, the term ‘sun’ is omitted, but the discourse reference to *cielo* ‘sky’ is implied in *dirigiéndole* ‘addressing it’. In the second sentence, the translator uses *astro* ‘star’ as an equivalent of ‘sun’. The choice of this connotative equivalent by the translator causes a change of reference type in the verse: the concrete reference – the sun as the star in the centre of our solar system – is replaced by the abstract reference to ‘star’ as a generic word. This change in the type of references requires a clarification: the concept of ‘star’ must be further specified. To maintain the reference, the translator uses the method of lexical specification: he additionally specifies the word *astro* ‘star’ with the nominal phrase *rey del firmamento* ‘king of the firmament’. Cf. the schematical analysis in Table I.

Georgian	>	Spanish
ႃႃႃ ‘sun’	>	<i>astro</i> ‘star’
concrete noun	≠	an abstract noun
concrete reference		abstract reference + lexical specification
concrete reference type		abstract reference type specific reference type
ႃႃႃ ‘sun’	>	<i>astro rey del firmamento</i> ‘star, king of the firmament’
concrete reference type	=	concrete reference type (via lexical specification)

Table I: ‘sun’ translated as ‘star, king of the firmament’ in Spanish

The use of this strategy creates a complex address formula that metaphorically conveys the reference to the ‘sun’ as an astronomical body.

1.1.1 In Shalva Nutsubidze’s Russian translation, the address of the ‘sun’ is replaced by *боже* ‘God’:

Sh.N. Путник к небу плач возносит, **солнцу** молвит, говоря:
 „Ты над властью власть, **о, боже**, вот к тебе взываю я.“
 ‘The traveller cries to the sky, he begs **to the sun**, saying:
 “You are the might over the might, **oh God**, here I am calling out to you.”’

At first glance, the use of ‘God’ as the equivalent of ‘sun’ seems unexpected and strange. However, we must take into account the fact that in the Georgian pagan pantheon, two deities had a special place: the sun as the mother god and the moon as the father god.⁴ The poem *bža dia čkim, tuta muma čkim* (‘the sun is my mother, the moon is my father’) preserved in Mingrelian folklore indicates that the word ‘sun’ refers to the ‘sun god’ in Georgian cultural consciousness. The use of the plural form of ‘sun’ in the compound მზეთუნახავი ‘beautiful’, lit. ‘whom the suns have not seen’, and its structural-semantic analysis further support the use of ‘sun’ as a synonym for a (sun) ‘god’.⁵

The example discussed here is also very interesting from a pragmatic point of view. The information structure of the verse containing the address is different in the source language and in the target language as the word order shows:

აჰა, მზეო,	გაჯგობი შენ,	უმძლესთა მძლეთა მძლესა.
vs.		
ТЫ НАД ВЛАСТЬЮ ВЛАСТ	О, БОЖЕ	ВОТ К ТЕБЕ ВЗЫВАЮ Я

In the source language, this sentence consists of three parts: it begins with the address formula (აჰა, მზეო ‘oh sun’), followed by the main clause (გაჯგობი შენ ‘I beg you’), and ends with an apposition (უმძლესთა მძლეთა მძლესა ‘the mighty one of the mightiest mighty ones’), which extends the indirect object შენ ‘you’ as the argument of the main sentence.

In the target language, the sentence also consists of three parts, but syntactically it is constructed differently: the apposition moves to the initial position and undergoes transformation, with the equivalent of უმძლესთა მძლეთა მძლესა ‘mighty one of the mightiest mighty ones’ taking the form of a copular clause; thus, the simple sentence turns into a more complex one with two predicates:

„აჰა, მზეო, **გაჯგობი** შენ, უმძლესთა მძლეთა მძლესა,“
 “‘Oh, Sun, I **beg** you, the mighty one of the mightiest mighty ones.’”

vs.

ТЫ НАД ВЛАСТЬЮ ВЛАСТЬ, О, БОЖЕ, ВОТ К ТЕБЕ ВЗЫВАЮ Я
 ‘You (**are**) the might over the might, oh God, here I **am calling** out to you.’

Accordingly, the sentence changes its word order:

- a) the address formula *ო, ბოჟე* ‘oh, God’ moves to the second place and thus divides the two clauses: [ТЫ НАД ВЛАСТЬЮ ВЛАСТЬ,] *ო, ბოჟე*, [ВОТ К ТЕБЕ ВЗЫВАЮ Я];

⁴ Cf. Javakhishvili 1908: 112 / 1951: 60, 77 / 1960: 60, 74 / 2012: 61, 76.

⁵ Jorbenadze 1997: 63.

- b) the main sentence *გაჯგობი თებ* ‘I beg you’, which was placed after the address formula in the source text, is moved to the end: *Ты над властью власть, о, боже, [вот к тебе взываю я]* “You are the might over the might, oh God, [here I am calling out to you]”.

In addition, the syntactic transformation of the verse changes its pragmatic function. Although the interrelation between the two sentences *Ты над властью власть* and *вот к тебе взываю я* is not explicitly expressed in the target language, it becomes recognisable when it is paraphrased:

(**ПОСКОЛЬКУ**) [*ТЫ НАД ВЛАСТЬЮ ВЛАСТЬ*] > [*ВОТ (ПОЭТОМУ) К ТЕБЕ ВЗЫВАЮ Я*]
 “**because** [You are the might over the might]” > “**therefore** [I am calling out to you]”

In the Russian translation, the communication channel is opened at the beginning of the sentence by the pronoun *ты* ‘you’, which as a cataphor refers to the addressee ‘God’ that is only specified later in the address formula *о, боже* ‘oh, God’. By transposing the address formula into the target language, the expressiveness and emotionality have been lost. Moreover, as an equivalent of the verb *გაჯგობი* ‘I beg you’, the verb *взывать* ‘to call out’ was chosen in the source language. Due to this exchange of the verb, the given sentence is devoid of plea semantics in the target language, rather conveying an appeal:

გაჯგობი vs. *к тебе взываю я*
 ‘I am addressing you with a plea’ vs. ‘I am addressing you’

As we have seen, the strategy chosen by the translator has brought about a number of changes:

- on the syntactic level, the apposition becomes an independent clause
- from a stylistic point of view, this change led to the disappearance of the stylistic figure
- as a result of the syntactic changes, the word order of the sentence has changed
- shifting the address formula from the initial position to the middle position weakened the expressiveness and emotionality of the sentence
- by choosing *боже* ‘God’ as the equivalent of ‘sun’, the translator brought forward the cultural aspect (the sun as a god in the Georgian tradition)
- by choosing *взываю* ‘I am calling out to you’ as the equivalent of *გაჯგობი* ‘I beg you’, the content of the sentence changes from a request to an appeal.

1.1.2 The Russian translation by Archil Khalvashi shows a completely different and unexpected strategy by using the word *солнышко* ‘little sun’, i.e., the diminutive form of *солнце* ‘sun’.

А.Кх. Едет, плача молвит с небом, а **солнышку** говорит он:
 „Эй, **солнце**, я молю тебя, ты всех сильней, всем даешь тон.“

The diminutive form *солнышко* is used in the first verse while the denotative equivalent *солнце* is preferred in the second one when addressing the ‘sun’. This is not the only case where the translator uses the diminutive. Generally, *солнышко* appears as a stylistic device to refer to beloved persons in the sense of ‘darling, sweetheart’, but Archil Khalvashi often uses it with a metaphorical function in address formulae, in relation to various protagonists of the epic. The relative frequency of *солнце* and *солнышко* as an equivalent of ‘sun’ in his translation is as follows: *солнце* is used 189 times, *солнышко*, 30 times. The distribution of these two words as an equivalent of ‘sun’ is unclear: both are used both lexically and as a stylistic device.

The translator’s decision to use *солнце* ‘sun’ alongside its diminutive *солнышко* ‘little sun’ in the mentioned stanza does not seem appropriate to us because:

- a) the word ‘sun’ appears twice in this stanza, and both times it refers to the sun as a celestial body. Nevertheless, the two verses are different: the first one is a part of the narrative while the second one is a plea by the protagonist, Avtandil;
- b) the diminutive *солнышко* belongs to the semantic class of affectionate words, which are mostly used in address formulae and reflect the speaker’s epistemic approach. The usage of the diminutive is not suitable in the first sentence, as the author describes an action, namely, Avtandil walking on the road, lamenting to the sky and speaking to the sun (the intended meaning should have been that of the sun as a celestial body); in the given context, *солнышко* as an equivalent of მზე is inappropriate;
- c) in the second sentence, the translator uses the non-diminutive form, which is appropriate since Avtandil here addresses the sun as a god. The use of a diminutive form would be impossible here.

1.1.3 Comparing the given examples across the different languages, we may summarise that there are six strategies used to represent the ‘sun’ as an astronomical term:

- a) ‘sun’ is represented by a denotative equivalent
- b) ‘sun’ is represented by a connotative equivalent
- c) ‘sun’ is represented by a diminutive
- d) ‘sun’ is omitted
- e) ‘sun’ is reinforced by attributes (‘great, high’)
- f) ‘sun’ is represented by a complex formula of address like ‘king of the firmament’ that metaphorically conveys the reference to the ‘sun’ as an astronomical body.

The strategies for using equivalents summarised here can be divided into two types as shown in Fig. 2:

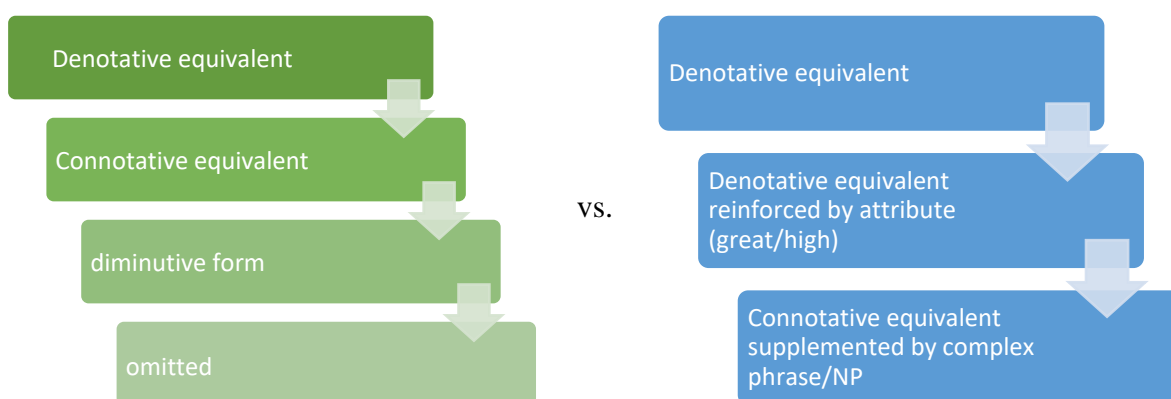

Fig. 2: Strategies of equivalents

1.2 The concept of ‘sun’ as a metaphor

To show the strategies that the translators use, it is equally significant to analyse cases in which ‘sun’ is translated as a stylistic figure. In this regard, it must be noted that in the source text, the word for ‘sun’ is used as a metaphor in relation to both male and female protagonists. The frequency of this word used in relation to the different protagonists in the Georgian epic is as follows: Nestan-Darejan: 65; Avtandil: 29; Tinatin: 23; Tariel: 11; Pridon: 5; Rostevan: 1; the king of Gulansharo: 1. All the protagonists named here, who are referred to metaphorically as the ‘sun’ in the poem, belong to the royal family.

Victor Nozadze in his book *Heliologia in The Knight in the Panther's Skin* discusses in detail the symbolics of the ‘sun’ as a figure of speech in the epic. He especially explains the reason of the equalisation of both the concepts of ‘sun’ and ‘king’ by Rustaveli.⁶

The superiority of being compared to the sun belongs only to kings and their descendants. This is understandable, because the sun and the king were regarded as one and the same in ancient times: the sun as a king in the sky, the king as the sun on the earth.

All in all, ‘sun’ is used 135 times as a stylistic figure in the epic. From these examples, we selected only those in which ‘sun’ is used as a metaphor (116) and compared the frequency of its usage with reference to the gender of the protagonists; cf. Table II for the result.

Protagonist	Frequency	
	male	female
Nestan-Darejan	—	58
Avtandil	24	—
Tinatin	—	16
Tariel	11	—
Pridon	5	—
Rostevan	1	—
King of Gulansharo	1	—
	42	74

Table II: Frequency of ‘sun’ with reference to gender

1.2.1 The English translations show mostly a similar picture; the differences depend on the translator as shown in Table III.

Protagonist	Rustaveli	Marjory Wardrop	Lyn Coffin
	მზე	<i>sun</i>	<i>sun</i>
Nestan-Darejan	58	58	53
Avtandil	24	24	23
Tinatin	16	16	14
Tariel	11	10	10
Pridon	5	4	4
Rostevan	1	1	1
King of Gulansharo	1	1	1
	116	114	106

Table III: The usage of ‘sun’ as a metaphor in Georgian and English

As Examples (3–5) show, both English translators render ‘sun’ as a metaphor referring to persons consistently.

- (3) 56.1423 მზე მოეგება პირითა ტურფითა, მოცინარითა
 M.W. The **sun** (Nestan) met them with lovely, laughing face,
 L.C. That **sun** met Tariel’s sworn brothers with a lovely, laughing face.

⁶ “მზესთან შედარების უპირატესობა მხოლოდ მეფეებსა და მეფის სწორთ ეკუთვნით. და ეს გასაგებია, რადგან მზე და მეფე ერთი და იგივე იყო ძველად. მზე – მეფე ცათა შინა. მეფე – მზე ხმელეთზე” (Nozadze 1957: 135).

- (4) 29.709 მაგრა, მზეო, თავი მზესა ჩემთვის სრულად დააკვანე
 M.W. but, O **sun**, become altogether a **sun** for me
 L.C. But you, oh **sun**, made yourself fully **sunlike** for me in this land.
- (5) 40.1016 სადა გინახავს იგი მზე, წამომყევ ზღვისა კიდესა.
 M.W. lead me to the seashore where thou sawest that **sun** (Nestan)
 L.C. I ask you to lead me to the seashore where you last saw that **sun**.

Both translators abide by Rustaveli’s artistic style: out of 116 cases, Marjory Wardrop decides only two and Lyn Coffin ten times against the usage of this metaphor in their English translations.

1.2.2 In German translations, we find a different picture in terms of equivalence. We compared two of the German translations: Hugo Huppert’s and Hermann Buddensieg’s. As the comparison in Table IV shows, both translators prefer different strategies when translating ‘sun’ as a metaphor; cases where the metaphors are omitted or demetaphorised, i.e., personified (replaced by a proper name or a pronoun) are subsumed under ‘other substitutes’.

Equivalents	Huppert	Buddensieg
Denotative equivalents	35	94
Connotative equivalents	38	2
Compounds containing ‘sun’ as a component	20	12
Other substitutes	23	8

Table IV: Different translation strategies for ‘sun’ in German

As we see, Buddensieg mainly uses the denotative equivalent for ‘sun’ as a metaphor (94/116), whereas in Huppert’s translation, ‘sun’ as a metaphor is represented almost equally by both denotative (35) and connotative (38) equivalents. The latter translator uses a full palette of connotative equivalents as listed in Table V:

German	English	German	English
Tages Glanz	blaze of the day	Wunderweib	wonder woman
Licht	light	Maid	maiden
Licht des Himmels	light of the sky	Wandelstern	wandering star
Schöne	beauty	Himmelslicht	heavenly light
Liebste	beloved	Sonnenstern	sun star
Strahlenzier	ray ornament	Lichtverklärte	transfigured light
Stern des Muts	star of courage	Stern der Schönheit	star of beauty
Strahlenglanz	blaze of rays	Himmelsleuchte	light of heaven
Strahlenmaid	maiden of rays	Prinzessin	princess
Schönste	most beautiful one	Sonnenglut	sun glow
schönste aller	most beautiful of all	Liebste	dearest
Sonnenschöne	sun beauty	Sonnenbraut	sun bride
wahre Sonne	true sun	Sonnenfrohe	joyful as the sun
Sonnenmaid	sun maiden	Teure	dear one
Sonnenantlitz	sun face		

Table V: Connotative equivalents of ‘sun’ in German, with English translations

In contrast to Huppert, a completely different strategy is applied by Buddensieg: he mainly uses the denotative equivalent for ‘sun’ as a metaphor. Only in one case does he choose hyperbolic expressions for ‘sun’; cf. Example (6):

- (6) 62.1583 მას ესვა ქალი მნათობი, მზისაცა უფრო მზიანი.
 ‘He had a girl, a heavenly body, **sunnier than the sun.**’

H.B. Wuchs die himmelschönste Tochter, wie **die Lilie im Gefilde**
 ‘... grew the heavenly beautiful daughter, **like the lily in the field.**’

Although Buddensieg completely abandons the concept of ‘sun’ in this case, the artistic device used here (the comparison of Nestan-Darejan to a lily) is undoubtedly his own and one of the best examples of the translator’s skill.

1.2.3 The equivalences chosen by the translators of the Russian versions show a similar picture, too. We compared the distribution of the equivalents in the three Russian translations by Konstantin Bal’mont, Shalva Nutsubidze and Archil Khalvashi, with the result displayed in Table VI.

Equivalents	Bal’mont	Nutsubidze	Khalvashi
Denotative equivalents	67	52	58
Connotative equivalents	21	57	41
Other substitutes	28	7	17

Table VI: Equivalents of ‘sun’ in three Russian translations

As we see, the frequencies of denotative and connotative equivalents and of other cases are all different depending on the translator, but all three translators have one thing in common: they use both denotative and connotative equivalents in the translation while personified or omitted cases are also confirmed. However, none of the strategies seems to be dominant for all three of them: while Bal’mont and Khalvashi prefer using denotative equivalents, Nutsubidze mostly uses connotative equivalents, which in turn is the least used equivalent type in Bal’mont’s translation. The connotative equivalents in the latter are semantically quite diverse. They are mostly represented by compounds with the component ‘sun’ or lexemes associated with it and are characterised by their expressiveness; cf. Table VII.

Russian	English	Russian	English
солнцеликий	sun-faced	свет необычайный	extraordinary light
улада	gladness	блеск солнца	blaze of the sun
свет	light	златая	golden one
светлый	luminous	заря златая	golden dawn
блеск	blaze	заря блестящая	glossy dawn
заря	dawn	солнечный огонь	solar fire
дева	maiden	лик осиянный	a shining face
луч	ray	солнцедева	sun-maiden
Роза	rose	солнцесвет	sunlight
красивейший	most beautiful	солнцесветлая	bright like the sun
звезда	star		

Table VII: Connotative equivalents of ‘sun’ in the Russian translation by Bal’mont

Shalva Nutsubidze’s translation shows a similar diversity of connotative equivalences (14), some of them also containing the lexical unit ‘sun’ or derivations of it; cf. Table VIII.

Russian	English	Russian	English
светило	light	солнечный венец	solar crown
солнцеликая	sun-faced	свет солнца	sunlight
дева	maiden	солнечный овал	solar oval
луч	ray	витель как светило	hero like light
свет	light	царица всех светил	queen of all lights
восход	sunrise	дева дивная	marvellous maiden
солнце-дева	sun-maiden	лучезарная царица	radiant queen

Table VIII: Connotative equivalents of ‘sun’ in the Russian translation by Nutsbidze

Archil Khalvashi also uses different connotative equivalents for ‘sun’ but remains far behind the lexical diversity and expressiveness of Bal’mont’s or Nutsbidze’s translations; cf. Table IX.

Russian	English	Russian	English
солнцевидная	sun-like	дева-солнце	virgin-sun
солнышко	little sun (dim.)	Солнце-дева	sun-virgin
солнцеликая	sun-faced	солнечных луч	sunbeam
дева / девица	virgin, maiden	моя жизнь	my life
луч	ray	моя милая	my dear one
свет	light	красе солнца и луны	more beautiful than sun and moon

Table IX: Connotative equivalents of ‘sun’ in the Russian translation by Khalvashi

1.3 ‘Sun’ in the plural

The sun as a metaphor can also be used in the plural as a collective noun. The plural form მზენი/მზეთა ‘suns’ occurs only ten times in the epic, and in all examples, it is metaphorically used as a stylistic figure that refers to different protagonists of the epic.

1.3.1 ‘Sun’ in the plural (მზენი) refers to the king and queen of India:

- (7) 18.487 მკაცრებს, ადგის ორნივე, თვით იგი მზენი მზეთანი,
 ‘They kissed me, both stood up, themselves the **suns of suns.**’

The translations show different translation strategies when rendering ‘sun’ in the plural: a) retaining the metaphor (using a denotative equivalent) or b) demetaphorising it by personification or by rendering the plural grammatically (in form of a pronoun).

German translations:

- H.H. mich umarmten **Fürst und Fürstin**, und ich huldigt ihm und ihr.
 M.P. Drauf umarmte mich der Thronkur mit der Herrscherin zusammen
 H.B. Beide erhoben sich, küßten mich, jene selbst **Sonnen der Sonnen**

English translation:

- L.K. After that, I was kissed by **both of them**. Then they arose, all three.

Russian translations:

- Sh.N. И меня обняли оба – **царь с царицей**, свет святилищ.
A.Kh. Встают, целуют, те оба, я **Солнце Солнцев** видел в них

Spanish translations:

- G.T. se alzaron ambos y me besaron. Ellos mismos, **Soles de Soles**
L.M. ellos me abrazaron y se levantaron **los dos soles de los soles**
M.B. De nuevo **el rey y la reina** me besaron y abrazaron tiernamente.

Abkhazian translations:

- M.L. Исхацгылт – **амракәа зегь рымра** – сгәыдыркылауеит саргыы
‘They stood up – **the suns of all (suns)** – they kiss me too’

Mingrelian translations:

- K.Zh. **ბუაცაღეუქჲ** უირხოლოქჲ: გედირთესჲ გობჯუდესჲ
‘The **sun-like ones** both stood up and kissed me’
G.Sh. ჩქიმდა მორთეს დო ბჯუნუნდეს **ხენწიფე დო დედოფალი**.
‘They came to me and kissed me, **the king and the queen.**’

In most cases, the translators prefer the demetaphorisation of მზენი ‘suns’. References to the protagonists (king and queen of India) are often rendered lexically as in the translations by H. Huppert (*Fürst und Fürstin*), M. Pritwitz (*der Thronkur mit der Herrscherin zusammen*), Sh. Nutsubidze (*царь с царицей*), M. Roca Barea (*el rey y la reina*), and the Mingrelian translation by G. Shanava (*ხენწიფე დო დედოფალი*) or by other means as in L. Coffin’s translation (*both of them*). Some of the translators provide literal translations such as, e.g., H. Buddensieg (*Sonnen der Sonnen*), Archil Khalvashi (*Солнце Солнцев*), G. de la Torre Botarro (*Soles de Soles*), or L. Martínez (*los dos soles de los soles*).

1.3.2 ‘Sun’ in the plural (მზენი) refers to Tariel and Avtandil:

- (8) 53.1379 იგი **მზენი** მოეგებნეს, ვის ზამთარი ვერ დაჰზრვიდა
‘Those **Suns**, to whom Winter could not freeze, came forward.’

German translations:

- H.H. Doch **zwei** frostgefeite **Sonnen** nahen, freundschaftlich gesellt
M.P. **Zwei der Sonnen** gehn entgegen, eis’gem Frost sie trotzen beid’
H.B. Da erschienen **die Sonnen**, die kein Winter erkaltet

English translations:

- M.W. **Those suns** whom winter could not freeze came forward
L.K. **Those suns** whom winter could never freeze came forward as if to slay

French translations:

- G.B. **Les deux soleils** vont de l’avant, deux farouches épouvantails
S.Ts. Vers eux s’avancent **les soleils** que l’hiver ne saurait glacer

Spanish translations:

- G.T. Aquellos **Soles**, a quienes el Invierno no hiela, vinieron hacia adelante.
L. M. hacia ellos avanzan **los soles** que el invierno no podría helar
M.B. Hacia ellos avanzan **los soles** luminosos que ningún invierno hubiera podido helar

Russian translations:

К.В. **Солнцеликих** и морозом не спугнешь. Спешат к угрозам.

Sh.N. Шли навстречу к ним **два солнца**, им морозы нипочем.

A.Kh. Вышла **пара солнцевидных** встретить, беды их не страшат

In the source text, 'sun' is here used in the plural as a metaphor and it remains in the plural in almost all translations. Sometimes, however, it is replaced by an epithet: by Bal'mont's *солнцеликие* 'sun-faced ones' and by Khalvashi's *пара солнцевидных* 'pair of sun-like looking ones'.

1.3.3 'Sun' in the plural (მზენი) refers to Tariel, Avtandil and Pridon:

- (9) 59.1493 ფრიდონისით გაემართნეს იგი ლომნი, იგი **მზენი**.
'They went away from Pridon's (house), those lions, those **suns**.'

German translations:

H.H. Also von Phridons Gemarken scheiden die **drei Sonnenleuen**

M.P. Aus dem Reich Pridons **drei Sonnen** reiten vorwärts, wie drei Leun.

H.B. Pridons Haus verließen darauf jene Löwen, **die Sonnen**.

English translations:

M.W. Those lions, **those suns**, set out from P'hridon's (country).

L.C. Those three lions, **those suns**, set out from Pridon's hospitable land.

French translations:

G.B. Ces lions, ces **soleils** s'en vont de chez Pridon avec leurs gardes

S.Ts. Ces deux lions, tels des **soleils**, de Pridon quittant le pays

Russian translations:

К.В. Эти львы, всегда живые, эти **солнца** золотые

Sh.N. От Придана уезжая, как три **солнца**, львы летят

A.Kh. Уехали от Фридона те львы – **солнца**, нет их, красней

1.4 Exchange of stylistic figures

It is noteworthy that the translations often show an exchange of artistic means. For example, a simile used in the source text is conveyed through a metaphor in the target text as in several cases in the German translation by H. Huppert. Cf. the following examples:

- a) მსგავსი მზისა ('similar to the sun') > *Wunderweib* ('amazing woman, wonder woman')

- (10) 46.1169.3 მას უკვილად დამიმადლებთ, ოდეს ჰნახოთ **მსგავსი მზისა**.
'You will surely thank me when you will see the **sun-like** one.'

H.H. Danken dürft Ihr mir, sobald Ihr jenes **Wunderweib** erschaut.

- b) ვინ მზესა დაედარების ('who resembles the sun') > *Sonnenmaid* ('sun maiden')

- (11) 22.510.4 მაგრა კმა ჩვენად იმედად, ვინ **მზესა** დაედარების
'but she, who is comparable to the **sun**, gives us enough hope'

H.H. Eure **Sonnenmaid** hat reichlich, was in uns die Hoffnung nähre.

1.5 ‘Sun’ in its metaphorical use is sometimes omitted as in the following examples from Russian translations:

- (12) 52.1361 მზე მოგვიახლა, უკუნი ჩვენი ალარა ბნელია,
ბოროტსა სძლია კეთილმან, არსება მისი გრძელია!
‘**The sun** was coming near to us, darkness is no longer dark for us.
The good overcame the evil; the essence of (good) is lasting.’

Cf. the Russian translation by Konstantin Bal’mont:

- К.В. Тени более не тени. Ночь окончилась мучений.
Зло слабей в игре борений. Благо шествует, творя.
‘The shadows are no longer shadows. The night of torment is over.
Evil is weaker in the strife, Goodness marches, creating.’

As we can see, ‘sun’ does not have an equivalent in the Russian translation here. Moreover, in the Russian translation the causality relationship that we see in the source language is also lost in this case. Although the causality is only implied in the source text, the cause-effect can be reconstructed here on a logical-semantic level:

- Cause:** The sun has come near to us
Effect: Darkness is no longer dark for us

We can paraphrase the implication given here as follows:

- (ვინაიდან) მზე მოგვიახლა, უკუნი ჩვენი ალარა ბნელი.
‘(Because) the sun was coming near to us, darkness is no longer dark for us.’

In Nutsbidze’s translation, the causality appears reversed. According to this translation, the sun appeared **after** the darkness had been dispelled. Cf. his translation:

- S.N. Мрак развеян, и величье света стало нераздельно,
Зло сразив, добро пребудет в этом мире беспредельно
‘The darkness has been dispelled and the greatness of light has become inseparable,
Having vanquished the evil, the good will abide in this world forever.’

The change of cause-and-effect relationship evokes additionally a change of the informational structure in this stanza:

- Cause:** Мрак развеян (‘The darkness was dispelled’)
Effect: величье света стало нераздельно (‘the greatness of light became inseparable’)

Such changes diminish the quality of the metaphoricality, and are especially to be regretted in the given verses because they represent an aphorism. We will discuss the content and structural aspects of the translation of aphorisms in a future paper.

2. ‘Sun’ in the address formula

The communication between protagonists in the epic (both written and oral) is usually conveyed through direct speech. In such cases, the sentence often contains an address formula. The ‘sun’, as previously discussed, is often used as a metaphor for a beloved person. ‘Sun’ can therefore often be found as an address formula in direct speech. The address formula is morphologically marked in Georgian, through a special grammatical case of the declension system, namely, the vocative. The vocative form მზეო ‘sun’ is found 30 times in the epic. In 9 of these instances, ‘sun’ refers to the celestial body as a lexical unit, and 21 times, it is used as a metaphor.

Tables X–XI provide a list of equivalents of ‘sun’ as used in address formulae in several target languages.

Stanza	German			Spanish		
	Huppert	Prittwitz	Buddensieg	de la Torre	Martinez	Roca Barea
4.134	Holde Schöne	Oh du Liebste	Du Sonne	¡Oh Sol!	¡Oh bello sol	Sol mio
4.135	Sonne	Stern	O Sonne	¡Oh Sol!	¡Oh sol mio!	Oh sol mio
4.139	—	Oh Stern	Sonne	¡Oh Sol!	¡Oh sol mio!	Oh sol mio
12.382	—	Sonn’	Du Sonne	¡oh Sol!	¡oh sol!	oh sol
21.503	Sonne	Sonn’	Sonne	Oh Sol	¡Oh Sol!	Oh Sol
23.530	Schöne Sonne	Sonn’!	Sonne	¡Oh Sol!	Sol	Oh Sol
32.532	—	o Sonne	Sonne	¡oh Sol!	¡Sol mio!	oh sol
26.612	—	Sonne	Sonne	¡Oh Sol	¡Oh Sol!	¡Oh Sol
29.709	—	Rose	o Sonne	¡oh Sol!	¡oh sol mio!	¡ay mi sol!
39.954	—	—	—	mi Sol!	sol	mi sol
41.1034	Sonne	Sonne	Du Sonne	Sol!	¡Soberbio sol!	sol
44.1085	Sonne	O! Mein Augenlicht	O du Sonne	¡Oh Sol!	¡Oh Sol!	Oh sol luminoso
46.1139	Sonnige	—	Sonne	oh Sol!	sol	sol
46.1157	Du Sonne	Sonnengleiche	Sonne	¡Oh Sol	¡Oh sol!	Oh Sol
46.1168	—	—	o Du Sonne	¡Oh Sol!	¡Oh sol	el sol
46.1174	—	o Sonne	—	¡Oh Sol	¡Oh sol!	Oh Sol
46.1179	—	—	O Sonne	¡Oh Sol!	Sol	Oh Sol
51.1326	Sonnenritter	Sonn’	Sonne	¡Oh Sol!	¡Oh sol!	Oh Sol
59.1537	—	—	Sonne	¡Oh Sol	bello sol	Oh Sol
60.1564	—	—	o Sonne	oh Sol	sol	oh sol
60.1572	Sonnenfrohe!	o Sonne	Sonne	¡Oh Sol!	Sol	Oh Sol

Table X: Equivalents of ‘sun’ used in address formulae in German and Spanish

The Tables clearly illustrate not only the strategies used by the translators in the transfer of the address formulae but also the whole variety of selected equivalents and the methods of translation applied. The given variations of both denotative and connotative equivalents can be arranged hierarchically. For a ranking, we can use the degree of expressiveness (i.e., the degree of emotional impact on the reader), which is represented in the address formulae through the appropriate indicator and can thus be used as a formal parameter for measuring the degree of expressiveness.

The simplest model of an address formula is a single lexical unit which occupies the initial position in the sentence and is demarcated from other sentence components by a comma. The use of the address formula in direct speech has a clear pragmatic function: it acts as a vector of the communication channel and refers to the addressee. It can be extended by an interjection or a second-person pronoun that precedes the lexical core of the address formula. As can be seen from the analysis of the empirical material, both supplementary elements can be realised either individually or simultaneously. When used one by one, interjections or second-person pronouns usually appear to the left of the lexical core of the salutation formula and can replace each other as German *Du Sonne!* vs. *O Sonne!* in the following example:

- H.H. Sprachen auf sie ein: **„Du Sonne,** wir verbrennen deinetwegen.“
 H.B. Und er fährt fort: **„O Sonne.** da Gott Dich als Sonne erschaffen...“

Stanza	French		English		Russian		
	Bouatchidzé	Tsouladzé	Wardrop	Coffin	Bal'mont	Nutsubidze	Khalvashi
4.134	Soleil	O beau soleil!	O sun	Oh sun	Лик денницы	О светило	Солнце мое
4.135	le Seigneur	O mon soleil!	O sun	Oh sun	Златая!	О светило	Солнце
4.139	Soleil	O mon soleil!	O sun	Sun	Златая!	Светило	О солнце
12.382	soleil	ô Soleil	O sun	O sun	—	солнце	—
21.503	soleil	O Soleil!	O sun	Oh sun	Заря златая.	Светило	Солнце мое
23.530	Soleil	Soleil	O sun	Sun	Солнце!	Солнце!	Свет ты мой
32.532	Soleil	O mon Soleil!	O sun	Oh sun	—	Светило	Солнце мое
26.612	Soleil	O Soleil!	O sun	Oh sun	Солнце	Солнце	—
29.709	ô soleil épanoui	o mon soleil	O sun	Oh sun	Солнце	солнце	солнышко
39.954	Sans soleil	Soleil	O sun	sun	—	—	—
41.1034	soleil	Soleil superbe!	sun	sun	солнце	солнце	солнце
44.1085	Ô Soleil	O Soleil	O sun	Sun	Солнце!	Свет	О солнце
46.1139	Soleil	Soleil	O sun	Oh sun	—	—	—
46.1157	soleil	O Soleil	O sun	Oh sun	Солнце	солнце	Солнце
46.1168	Ô toi	ô soleil	O sun	Oh mighty sun!	—	светило	солнце
46.1174	Mon soleil	O Soleil	O sun	Oh sun	—	светило	Свет
46.1179	Soleil	Soleil	O sun	Oh sun	—	—	—
51.1326	ô soleil	O Soleil	O sun	Oh sun	солнце	солнце	Солнце
59.1537	Ô Soleil	beau soleil	O sun	Oh sun	—	—	Свет наш
60.1564	—	Soleil	O sun	sun	солнце	—	ты
60.1572	Ô Soleil	Soleil	O sun	—	—	О солнце	Солнце

Table XI: Equivalents of ‘sun’ used in address formulae in French, English and Russian

2.1 In the case of a simultaneous use of supplementary elements, a strict hierarchy is preserved in terms of word order: the second-person pronoun stands adjacently on the left side of the lexical core and can be extended to the left by the interjection:

H.B. **O du Sonne**, weil Gott dich als eine Sonne erschaffen

The hierarchy will be preserved even if both the interjection and second-person pronoun appear at the end of the verse. A strict hierarchy in terms of sequence is observed here, too: INTERJECTION + SECOND-PERSON PRONOUN + LEXICAL CORE.

H.B. Der Du Strahlen aussendest, Wesen belebst, **o Du Sonne!**

This phenomenon is typical for the German translations considered here. The empirical data from the multilingual parallel corpus **Rustaveli goes digital** fully supports this assumption.

2.2 A possessive pronoun or an adjective can also appear in the position of the personal pronoun. Here, too, a hierarchy in terms of word order is visible:

M.P. Sprach der Ritter: „**Oh du Liebste**, deren Wimpfern sind Achaten!“

M.P. „Jener Ritter, **o mein König**, hat kein einz’ges Wort gesagt“

H.H. Ich trat ein: **o milde Mondin!** Flugs vergessen war mein Leid.

The address formula can be placed in the initial position of the sentence as well as at the end and even in the middle of the verse.

H.B. **Oh mein König**, was haderst Du denn mit Gott und dem Schicksal?

M.P. „Jener Ritter, **o mein König**, hat kein einz’ges Wort gesagt...“

H.B. „Große Freude erlebte ich, weil ich Euch sah, **o mein König**...“

What is the difference between a simple model of the address formula such as *Sun!* and the complementary models? I.e., what kind of difference exists between the supplementary formulae *O Sonne / Du Sonne / O Du Sonne* or *¡Sol / ¡oh sol / ¡oh sol mío!*? In our opinion, the difference between these elements lies in their pragmatic function in the process of conducting the communication act:

- c) If the addressee of the communication is lexically given in the address formula, it acts as a vector of the communication channel and ensures the accuracy of the reference. It must be mentioned here that the addressee of communication is often named directly before direct speech in the epic, in forms like *Sonne! Sun! Sol! Soleil! Солнце!*
- d) The use of an interjection in the address formula serves to open the communication channel and ensures its activation; cf. *O Sonne! Oh Sun! ¡Oh sol! O Soleil! O Солнце!*
- e) The use of the second-person pronoun or possessive pronoun expresses the speaker’s status in the communication act; cf. *Du Sonne! Sol mío! Mon soleil! Свет нам!*
- f) Using both indicators at the same time therefore increases the degree of expressiveness and gives more power to the information following in the direct speech. At this level, several acts are carried out at the same time: the opening of the communication channel, the reference of the vector to the addressee, and the attitude of the speaker in the given communication act; cf. *O Du Sonne! O mon Soleil! ¡Oh sol mío! Свет ты мой!*

According to the degree of expressiveness, we can distinguish a first, middle, high and highest level of expressiveness as illustrated in Table XII.

Level I	Level II	Level III	Level IV
<i>Sun!</i>	<i>Oh sun!</i>	<i>You sun! / My sun!</i>	<i>Oh my sun!</i>
Activation of the communication vector in relation to the addressee	Opening the communication channel	Speaker’s attitude towards the addressee: familiarity, confidentiality	Activation of the vector and opening of the channel with familiarity

Table XII: Degrees of expressiveness

2.3 If we summarise the strategies used by the translators in terms of rendering the address formula, we arrive at the statistical picture displayed in Table XIII. As the statistics in the Table show, some translations remain close to the source text both in transferring the address formula and in using the denotative equivalent of ‘sun’; this is true of Wardrop (21), de la Torre Botarro (21), Roca Barea (20), Buddensieg (19), Coffin (19), Martínez (18), Tsouladzé (18), and Bouatchidze (16). Other translators prefer free connotative equivalents such as Nutsbidze (8 denotative vs. 8 connotative equivalents) and Prittwitz (9 denotative vs. 5 connotative equivalents), or do not transfer the address formula into the target language at all as, e.g., Huppert (11), Bal’mont (9), Prittwitz (6), Nutsbidze, and Khalvashi (5).

Translators	Denotative equivalents	Connotative equivalents	NP / Compounds	Pronouns	—
Huppert	6	1	3	—	11
Prittwitz	9	5	1	—	6
Buddensieg	19	—	—	—	2
de la Torre Botarro	21	—	—	—	—
Martinez	18	—	3	—	—
Roca Barea	20	—	1	—	—
Bouatchidzé	16	1	2	1	1
Tsouladzé	18	—	3	—	—
Wardrop	21	—	—	—	—
Coffin	19	—	1	—	1
Bal'mont	8	4	—	—	9
Nutsubidze	8	8	—	—	5
Khalvashi	12	3	—	1	5

Table XIII: Strategies used by translators for translating the address formula

Regarding the degree of expressiveness of the address formula, we arrive at the statistical picture given in Table XIV. This statistics shows that in translating address formulae, the following five translators have the highest degree of expressiveness: Wardrop (20), de la Torre Botarro (20), Roca Barea (18), Martínez (16) and Coffin (15).

Translators	Level I	Level II	Level III	Level IV	NP	DoE
Huppert	4	—	1	—	4	1
Prittwitz	8	4	—	2	1	7
Buddensieg	10	4	3	2	—	9
de la Torre Botarro	1	19	1	—	—	20
Martínez	6	8	1	5	2	16
Roca Barea	3	12	2	4	—	18
Bouatchidze	11	6	1	0	3	7
Tsuladze	6	8	—	5	2	12
Wardrop	1	20	—	—	—	20
Coffin	6	13	1	1	—	15
Bal'mont	10	—	—	—	2	2
Nutsubidze	13	3	—	—	—	3
Khalvashi	7	2	5	—	—	7

Table XIV: Degrees of expressiveness of the address formula

In the two Tables, we have evaluated the translations according to two criteria: the strategies for selecting equivalents (Table XIII) and for the rendering of expressiveness (Table XIV). The comparison of the results according to these criteria has revealed that there is a certain correlation between the degree of quality of the equivalent chosen and the degree of quality of expressiveness. In Table XV below, this correlation is evidenced by the statistics in the column for ‘difference’:

- a) Those translators who have systematically chosen the denotative equivalent for ‘sun’ in the address formulae are rendering them with a higher degree of expressiveness. This correlation is confirmed by a lower number in the ‘difference’ column (especially in the case of Wardrop, de la Torre Botarro, Roca Barea and Martinez).
- b) The correlation, established as the result of a statistical analysis, is relevant from the point of view of a complex evaluation of the quality of a given translation because it clearly shows the translators’ efforts to preserve as much as possible of the original, not only the artistic language of the author but also his philosophical-religious and aesthetic worldview.
- c) The results obtained using the corpus linguistic method indicate that the quality of the translation can be “measured” empirically. This, in turn, allows us to determine the strategies selected by the translator and the expediency and appropriateness of their application in the target text.

	Denotative equivalents	Expressiveness	Difference
Wardrop	21	20	1
de la Torre Botarro	21	20	1
Roca Barea	20	18	2
Martinez	18	16	2
Prittwitz	9	7	2
Coffin	19	15	4
Khalvashi	12	7	5
Huppert	6	1	5
Tsouladzé	18	12	6
Bal’mont	8	2	6
Nutsubidze	8	1	7
Bouatchidzé	16	7	9

Table XV: Interrelation of the use of denotative equivalents and expressiveness

2.4 The use of the concept of the ‘sun’ as a metaphor in Rustaveli’s epic has a special reason: apart from functioning as a stylistic figure, it transfers the author’s worldview. The retention of the concept ‘sun’ in the address formula as a stylistic device and the rendering of expressivity on a high level corresponds to Rustaveli’s intention to place the protagonists at the centre who, like gods, take their fate into their own hands and shape their own lives. The variety of equivalents can benefit the target text giving it a high translation quality, but the usage of denotative equivalents in the address formula and additionally, increasing the degree of expressivity was an appropriate strategy in translating the epic with its artistic quality.

3. Conclusions

If we consider Shota Rustaveli’s epic in the context of the contemporary literature, it can be noted that the term ‘sun’ has a special meaning in it as a stylistic figure. It is one of the major artistic devices for Rustaveli: the ‘sun’ refers to the main characters of the epic, Avtandil, Tariel, Tinatin, Nestan-Darejan, and Pridon. For Rustaveli, these heroes are the literary embodiment of the harmonious perfection of the human being, and the use of ‘sun’ as a metaphor for them can be regarded as a symbol of a new understanding of man.

When creating a translation of the epic, special attention should therefore be paid not to the question of the equivalence of a lexical unit, in our case ‘sun’, but to its symbolic function in the text, i.e., the determination of its referents, in order to thus maintain the author’s worldview. This aspect must be taken into account in general when evaluating translations.

Abbreviations (names of translators)

A.C.	Ahmad Cavad / Əhməd Чавад	K.Zh.	Kaka Zhvania
A.Kh.	Archil Khalvashi	L.C.	Lyn Coffin
A.O.	Arsen Oniani	L.M.	Leonór Martínez
B.D.	Bilal Dımdar	M.B.	Maria Elvira Roca Barea
G.B.	Gaston Bouatchidzé	M.L.	Mushni Lasuria
G.Sh.	Gedevan Shanava	M.W.	Marjory Scott Wardrop
G.T.	Gustavo Alfredo de la Torre Botarro	M.P.	Marie Prittwitz
D.G.	Dmitriy Gulia	Sh.N.	Shalva Nutsbidse
H.B.	Hermann Buddensieg	S.Ts.	Serge Tsouladzé
H.H.	Hugo Huppert	S.V.	Səməd Vurğun
K.B.	Konstantin Dmitriyevich Bal'mont	V.U.	Venera Urushadze

Translations quoted (sorted by languages)

Abkhaz:

Gulia, Dmitry (1959): Шота Руставели. *Абжъас-цәа зиау*. Еитеигеит аҕсны жәлар рпоет Дмитри Гулиа. Акуа: Аҕхәынтшәкутыжырта / Шота Руставели, *Витязь в тигровой шкуре*. Перевод народного поэта Абхазии Дмитрия Гулиа. Сухуми: Абгосиздат. Later edition: 1984 (Дырмит Гулиа, *Иҕымтәакуа реузга*. ф томкны. Аҕшьбатәи атом: Шота Руставели, *Абжъасцәа зиау*. Акыртшәахьтә еитагоуп. Акуа: Алашара).

Lasuria, Mushni (1978): Руставели, Шота. *Абжъас-цәа зиау*. Акыртшәахьтә еитеигеит М. Лашәриа. Акуа: Алашара.

Azerbaijani:

Vurğun, Səməd, Məmməd Rahim & Süleyman Rüstəm (2006): Şota Rustaveli, *Pələng dərisi geymiş pəhlivan*. Bakı: Avrasiya Press. Later editions: 2012, 2013, 2014.

Cavad, Əhməd (1978): *Пәләнк дәриси кәјмиш пәһләван*. Тәрчүмә едәни Ә. Чәвад / Шота Руставели, *Витязь в тигровой шкуре* (на азербайджанском языке). Bakı: Елм. Later edition: 1990.

German:

Buddensieg, Hermann (1976): *Der Mann im Pantherfell. Altgeorgisches Epos*. Nachdichtung. Tbilisi: Sabtschota Sakartwelo. Later editions: 1989, 2003, 2005, 2011, 2012; also in Rustaveli (2012).

Prittwitz, Marie (2011): *Der Ritter im Pantherfell. Ein altgeorgisches Epos*. Deutsche Nachdichtung. Herausgegeben von Steffi Chotiwari-Jünger und Elgudsha Chintibidse. Aachen: Shaker.

Huppert, Hugo (2014): *Der Recke im Tigerfell. Ein Altgeorgisches Poem*. Deutsche Nachdichtung. Herausgegeben von Jost Gippert und Manana Tandaschwili. Wiesbaden: Reichert.

English:

Wardrop, Marjorie Scott (1912): Shot'ha Rust'haveli, *The Man in the Panther's Skin. A romantic epic*. London: Royal Asiatic Society. Later editions under the same title: 1966; 2001; 2004; 2005, 2007. Supplemented and revised edition by Elisabeth Orbelyani and Solomon Jordanishvili, with changed title: *The Knight in the Tiger's Skin*. Moscow: Society of Foreign Workers / New York: International Publishers, 1938; later editions: *The Knight in the Tiger Skin*: Moscow: Progress, 1977; Amsterdam: Fredonia, 2001; Tbilisi: Sharvadze, 2003; 2012; ΚΟΛΑΣΙ, 2012; 2013; *The Man in the Tiger Skin*: Tbilisi: Sharvadze 2010; also contained in Rustaveli 2012.

Urushadze, Venera (1968): Shota Rustaveli, *The Knight in the Panther's Skin*. Tbilisi: Sabchota Sakartvelo. Later editions: 1971; 1979; 1986; 2000; 2002; 2003; 2004; 2005; Huntingdon: Nova Science, 1999.

Coffin, Lyn (2015): Shota Rustaveli, *The Knight in the Panther Skin*. Tbilisi: Poezia Press.

French:

Tsouladzé, Serge (1964): Chota Roustaveli, *Le chevalier à la peau de tigre*. Traduit du géorgien avec une introduction et des notes. Paris: Gallimard. Later editions: თბილისი: ლიტერატურა და ხელოვნება, 1966, 1989, 2013.

Bouatchidzé, Gaston (1989): *Le chevalier à la peau de panthère*. Traduction revue par Philippe Dumaine et Bernard Outtier. Moscou: Radouga. Later edition: 2006.

Mingrelian:

Zhvania, Kaka (1966): შოთა რუსთაველი, *ყოლოშტყეობაში*. [ვეფხისტყაოსანი მეგრულ ენაზე. მთარგმნელი კაკა ჯვანია]. ზუგდიდი. ქართი [თბილისი] 1986.

Shanava, Gedevan (1991): შოთა რუსთაველი, *ყოლოში ტყეობაში* / ვეფხისტყაოსანი [მეგრულ ენაზე]. თარგმნა გედევან შანავამ. სოხუმი.

Russian:

Nutsbidze, Shalva (1940): Шота Руставели, *Витязь в тигровой шкуре*. Поэма в стихах. Перевод с грузинского Шалва Нутубидзе. Москва: Гослитиздат. Later editions: 1941, 1949, 1950, 1957, 1961, 1966, 1977, 1979, 1988, 2002.

Bal'mont, Konstantin Dmitriyevich (1936): Шота Руставели, *Витязь в тигровой шкуре*. Перевод с грузинского К. Д. Бальмонта. Москва: Наука. Later editions: 1937, 1989, 2010; also in Rustaveli 1987.

Khalvashi, Archil (2015): Руставели, Шота. *Витязь в тигровой шкуре*: Полная редакция; Крит. текст оригинала и русский перевод Арчила Халваши. ред. Р. Халваши. Тбилиси: Kartuli cigni, 2015. ISBN 978-9941-9409-5-8

Spanish:

de la Torre Botarro, Gustavo. Alfredo (1962): Shota Rustaveli, *El Caballero de la Piel de Tigre. Epos heroico georgiano del siglo XII*. Traducción española. Santiago de Chile: [Edición Privada].

Martínez, Leonór (2000): Rustaveli, *El Caballero de la Piel de Tigre*. Barcelona: Círculo de Lectores.

Roca Barea, Maria Elvira (2003): Shota Rustaveli, *El Caballero de la Piel de Tigre*. Edición crítica y estudio preliminar. Málaga: Universidad de Málaga.

Svan:

Oniani, Arsen (2016): შოთა რუსთაველი, *ვეფხისტყაოსანი*. ქართულიდან თარგმნა არსენ ონიანმა. გამომცემელი და მთავარი რედაქტორი გრიგოლ ონიანი. თბილისი: გრიგოლ ონიანი.

Turkish:

Dindar, Bilal & Zeynelabidin Makas (1991): Şota Rustaveli, *Kaplan postlu şövalye*. Samsun: Eser Matbaası.

Other references

Avidzba, Kamarauli & Tandashvili (2023): Leila A., Mariam K. and Manana T., "Parallel Corpora and Implementation Possibilities in Multilingual Education (Georgian-Abkhazian Parallel Corpus of "The Knight in the Panther's skin")", *International Journal of Multilingual Education* 23, 88–111. https://multilinguaeducation.org/storage/uploads/articles_contents/6.%20Kamarauli.pdf.

Chkheidze & Taktakishvili (2016): მამუკა ჩხეიძე, ლევან თაქთაქიშვილი, „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემათა ბიბლიოგრაფია: 1712–2015. თბილისი: სეზანი.

Gippert (2024): Jost G., "A zoological riddle from Medieval Georgia", in Florian Mühlfried (ed.), *Languages and Cultures of the Caucasus. A Festschrift for Kevin Tuite (Folia Caucasica, 6)*, Wiesbaden: Reichert, 85–103.

Javakhishvili (1908): ივანე ჯავახიშვილი, ქართველ ერის ისტორია. წიგნი 1. თ. პ. ი. თუმანიშვილის გამოცემა. ტფილისი: შროამ. <http://dspace.gela.org.ge/handle/123456789/10386>. – მეოთხე გამოცემა.

რედაქტორი და წინასიტყვაობის ავტორი სიმ. ყაუხჩიშვილი. თბილისი: სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1951. <https://digitallibrary.tsu.ge/book/2021/apr/books/javaxishvili-qartveli-eris-istoria-tomi1.pdf>. – მეთუთე გამოცემა. თბილისი: სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1960. – [მეექვსე გამოცემა.] თბილისი: გამომცემლობა პალიტრა L, 2012. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/79819>.

Jorbenadze (1997): ბესარიონ ჯორბენაძე, ენა და კულტურა. თბილისი: ქართული ენა. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/406931>.

Nozadze (1957): ვიქტორ ნოზაძე, ვეფხისტყაოსნის მზისმეტყველება / Victor Nosadse, *La significacion del sol en el epos heroico georgiano del siglo XII por Schotha Rustaveli 'El caballero de la piel de tigre'*. Santiago de Chile: Avtandil Merabashvili. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/2817>. New ed: თხზულებათა სრული კრებული 10 ტომად, ტ. 3. თბილისი: [მეცნიერება] 2006.

„ვეფხისტყაოსანში“ გამოყენებული მხატვრული ხერხების თარგმნისათვის

(მეტაფორის შემცველი მიმართვის ფორმულის თარგმნის მაგალითზე)

მანანა თანდაშვილი (მაინის ფრანკფურტი), მარიამ ყაძარაული (ჰამბურგი)

შოთა რუსთაველის უკვდავ პოემას „ვეფხისტყაოსანს“ ყოველთვის განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. მისი მნიშვნელობა დიდად სცილდება ეროვნული ლიტერატურის ჩარჩოებს და ღირსეული ადგილი აქვს მიჩენილი მსოფლიო ლიტერატურის შედევრთა შორის - პოემა მსოფლიოს 58 ენაზეა თარგმნილი (ზოგიერთ ენაზე რამდენჯერმეც კი), ქართულ და უცხოურ ენაზე გამოცემული „ვეფხისტყაოსნის“ საერთო რაოდენობა კი 500-ს აღემატება. პოემის თარგმანების ასეთი სიმრავლე თავისთავად უნიკალურ რესურსს წარმოადგენს მრავალენოვანი პარალელური კორპუსის შექმნისა და რუსთაველოლოგიურ კვლევებში თანამედროვე მეთოდების გამოყენების თვალსაზრისით.

„ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანების მრავალენოვანი პარალელური კორპუსის შექმნა ფრანკფურტის უნივერსიტეტში 2018 წლიდან დაიწყო, რასაც შედეგად მოჰყვა პროტოტიპული კორპუსის *Rustaveli goes digital* შექმნა, რომელიც დღეისათვის პოემის 32 თარგმანს მოიცავს 20 ენაზე.

მიუხედავად იმისა, რომ დღეს თარგმანმცოდნეობა უკვე დამოუკიდებელ სამეცნიერო დისციპლინად არის ჩამოყალიბებული და თეორიებისა და კვლევის მეთოდების სიმდიერეს არ უჩივის, არ არსებობს თარგმანების ხარისხის კომპლექსური შეფასების ერთიანი მოდელი, რომელიც გარკვეულ კრიტერიუმებზე დაყრდნობით (და ემპირიულად დამოწმებული სტატისტიკური მონაცემების საფუძველზე) თარგმანის ხარისხის კომპლექსური შეფასების საშუალებას მოგვცემდა. სტატიაში წარმოდგენილია ჩვენ მიერ განხორციელებული კვლევა, რომელიც მიზნად ისახავდა თარგმანის კვანტიტატიური მეთოდებით შეფასების უპირატესობის გამოვლენას ერთი კონკრეტული კრიტერიუმის - „მზის“ შემცველი მიმართვის ფორმულის თარგმანებში გადატანის ხარისხის - მაგალითზე. თეორიული მოსაზრებების ვალიდურობა ემპირიულად გადამოწმდა მრავალენოვანი პარალელური კორპუსის *Rustaveli goes digital* მასალაზე – კვლევაში გამოყენებულია „ვეფხისტყაოსნის“ ათ ენაზე შესრულებული 22 თარგმანი.

კვლევა განხორციელდა ორი რელევანტური პარამეტრის მიხედვით: თარგმანებში „მზის“ ეკვივალენტების სახისა და მიმართვის ფორმულის ექსპრესიულობის ხარისხის მიხედვით. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ არსებობს გარკვეული კანონზომიერება ეკვივალენტობის სახესა და მიმართვის ფორმულის ექსპრესიულობის ხარისხს შორის. კერძოდ:

- a) ის მთარგმნელები, რომლებიც მიმართვის ფორმულაში მეტაფორულად გამოყენებული „მზის“ ეკვივალენტად სისტემატურად ირჩევენ დენოტაციურ ეკვივალენტს, მიმართვის ფორმულის თარგმნისას მეტ ექსპრესიულობას ავლენენ. შესაბამისად, აღნიშნული პარამეტრების სტატისტიკური მონაცემები მინიმალურად განსხვავდება ერთმანეთისაგან (1 ან 2);
- b) სტატისტიკური ანალიზის შედეგად დადგინდა ეს კანონზომიერება რელევანტურია თარგმანის ხარისხის კომპლექსური შეფასების თვალსაზრისით, ვინაიდან თვალსაჩინოდ წარმოაჩენს მთარგმნელთა ძალისხმევას, მაქსიმალურად შეინარჩუნონ ავტორის არა მხოლოდ მხატვრული ენა, არამედ ფილოსოფიურ-რელიგიური და ესთეტიკური მსოფლმხედველობა;
- c) კორპუსლინგვისტური მეთოდების გამოყენებით მიღებული შედეგები იმაზე მიუთითებს, რომ თარგმანის ხარისხი ემპირიულად „გაზომვადია“, რაც, თავის მხრივ, საშუალებას გვაძლევს სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით დავადგინოთ მთარგმნელის მიერ არჩეული თარგმანის სტრატეგიები და მისი გამოყენების მიზანშეწონილობა მიზან-ტექსტში.

როგორც „მზის“ კონცეპტის კვანტიტატიურმა და კვალიტატიურმა ანალიზმა გვიჩვენა, პოემის მიზან-ტექსტის შექმნის დროს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს არა მხოლოდ ლექსიკური ეკვივალენტობის საკითხს, ეკვივალენტის რომელიმე სახის არჩევას, არამედ მის ფუნქციურ დატვირთვას დედნის ტექსტში, რათა თავიდან ავიცილოთ ავტორის მსოფლმხედველობის გამარტივების, გნებავთ გაუბრალოების საშიშროება. ეს საკითხი აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული თარგმანების შეფასების კრიტერიუმებში.

Colligite fragmenta:
Fragments of Dispersed Caucasian Manuscripts Virtually Reunited

Bernard Outtier (Saint-Martin de la Mer)

1. Armenian fly-leaves containing the *Commentary of Psalms* by Theodoret of Cyrrihus

While working on the identification of the content of Armenian fly-leaves in the National Library in Paris, I copied two leaves bound with the Armenian manuscript 182. The manuscript dates from the middle of the fifteenth century, its binder is not known; the original binding is partly preserved in the occidental binding of the nineteenth century, and the fly-leaves are not in a very good state of conservation (cf. Fig. 1). It is clear that multispectral images are needed to decipher the text entirely. It was clearly identifiable as a *Commentary on the Psalms*, of which I could detect the Greek original: the *Commentary on the Psalms* by Theodoret of Cyrrihus. I must confess that it took me some time to find under which name this work could have been kept and copied in Armenian, since the official theology in Armenia was, at least since the seventh century, the one of Cyrill of Alexandria, not a great friend of Theodoret; so, to keep and distribute the text, it had been put under the name of Epiphanius of Salamis.

I could find some series of manuscripts of this *Commentary* reused as fly-leaves. One of them is found in the Armenian Patriarchate St James in Jerusalem; it comprises all in all ten fragments of leaves bound mainly in manuscripts that were copied in the years 1609 by Mxit'ar Mokac'i in Jerusalem. The original manuscript was written in *erkat'agir*, in two columns with 34 lines per page.

1.1 The fly-leaves of the first series are:

– Manuscript J 2047 (Fig. 2). We read on f. 510v: գրեցաւ ... ձեռամբ ... գրչի Մխիթար Մոկացոյ ... արդ գրեցաւ ի թվականութեանս Հայոց ու եւ ծր: 'it has been copied ... by the hand ... of the scribe Mxit'ar Mokac'i ... now, it has been copied in the year 1000 and 58 of the Armenians' (= 1609 CE). It contains the Commentary of Ps. 26.8 – 27.2. There is no indication about the binder (JC VII, 93).

– Yerevan, Matenadaran, Armenian fragment 382 (no printed description exists). Fragments like this are mainly fly-leaves taken out of a manuscript during its restoration; unfortunately, the manuscript from which they have been taken out is usually not indicated, so the copyist and the binder remain unknown. Here we have one full leaf, where we read the Commentary of Ps. 28.1–5.

– Jerusalem, Manuscript J 1936 (Fig. 4), f. 521r: ես ... Մխիթար Մոկացիս ... սկսայ եւ կատարեցի: կազմողի ... Ռըստակես ... կազմեցաւ ի թվականիս ու ծր 'I ... Mxit'ar Mokac'i ... began [to copy] and finished [it]; it was bound in the year 1059 (1610 CE) by Rēstakēs'. It contains the Commentary of Ps. 28.5 – 30.11 (JC VI, 474–475). The two manuscripts kept in Jerusalem were copied for Grigor Paronter, Patriarch of Jerusalem.

– Manuscript J 1331 (Fig. 3) was restored by the same Rēstakēs in the same year 1610 as indicated on f. 409v: Նորոգեցաւ սուրբ գիրքս ի թվականիս ու ծր ձեռամբ տրուպ Ռըստակէս ... 'This holy book [Works by Philo] was restored in the year 1059 (1610) by the hand of humble Rēstakēs. Commentary of Ps. 30.23 – 31.9. This is the lower part of the leaf (JC IV, 307).

In the same year of 1610, Rōstakēs restored the manuscript J 302 and added four fly-leaves, but that time from an Armenian manuscript of the Gospels, which was also used in the manuscript J 1988.

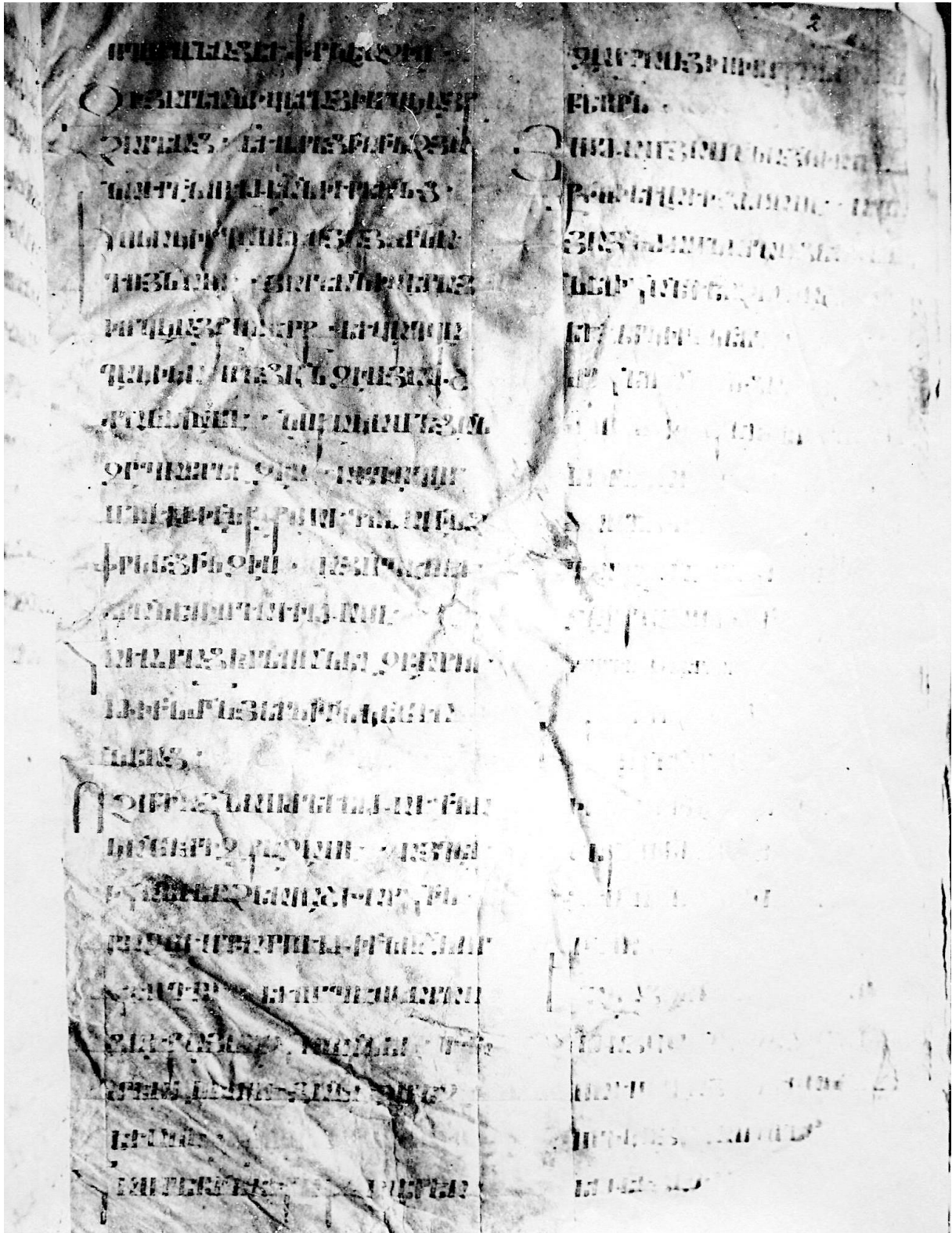

Fig. 1: Paris, BnF, arm. 182

Fig. 2: Jerusalem, St James, J 2047

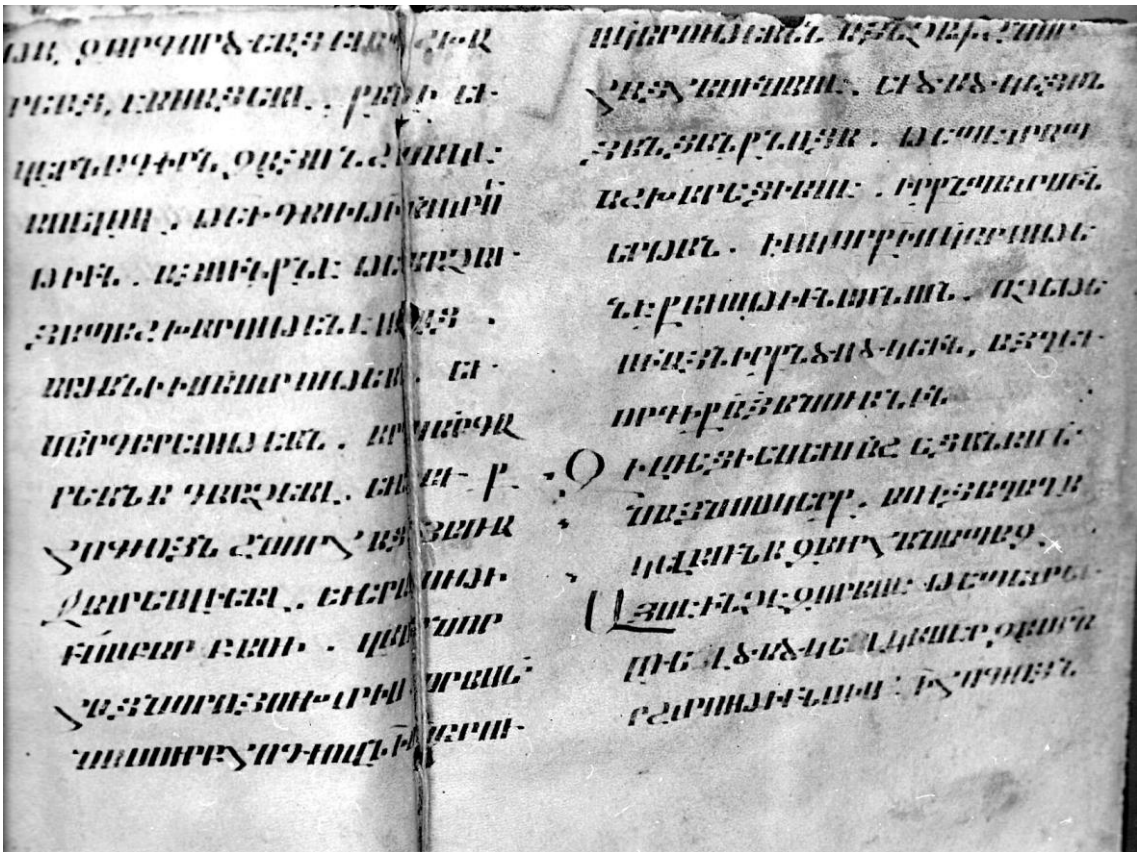

Fig. 3: Jerusalem, St James, J 1331

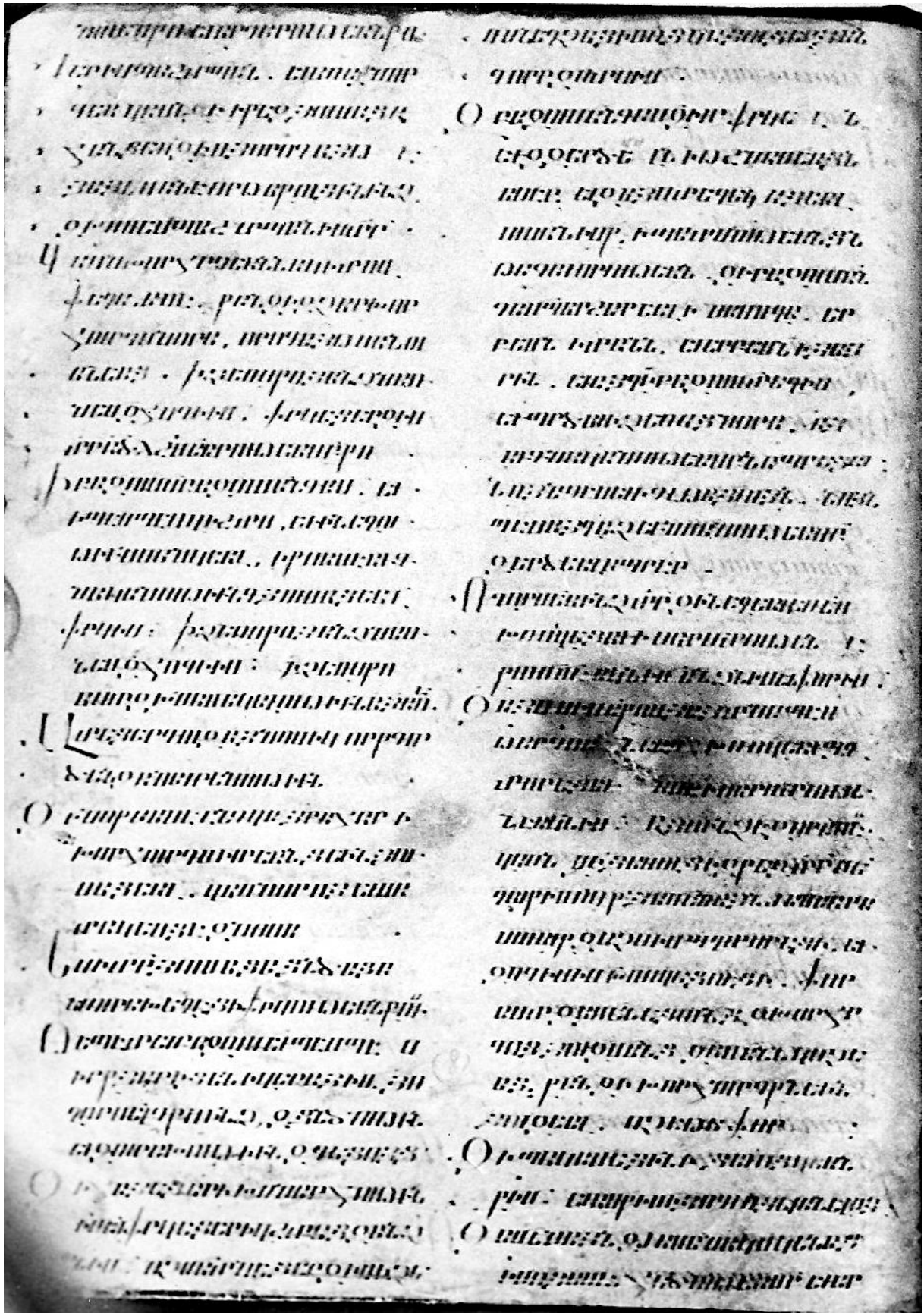

Fig. 4: Jerusalem, St James, J 1936

The Yerevan manuscript M 790, copied in 1611, again by Mxit'ar Mokac'i, has two fly-leaves with the *Commentary of Psalms* by Theodoret, on Ps. 18. 8 – 19.7, but it seems to stem from a different manuscript, with only 31 lines.

Manuscript J 973 (Fig. 5) was copied and bound in Jerusalem in the year 1614 by a certain Kirakos (f. 291r): *Ես Կիրակոս ... ըզճառարաննս կազմեցի, մատամբ իմովն գրեցի, զոր յիշատակ սայ եղիցի Տէր Գրիգոր Պատրիարզի* 'I Kirakos ... bound these discourses, I wrote with my finger(s), it will be a memorial for Lord Grigor the Patriarch'. This leaf shows the Commentary of Ps. 30.24 – 31.2; it is the upper part of the leaf used also in J 1331 (*JC III*, 558).

So, we have three copyists, and two contemporary binders. Āstakēs used two different old manuscripts to prepare fly-leaves; the two binders used leaves from the same manuscript for their bindings. Kirakos used the higher part of a leaf for J 973, while Āstakēs had already taken the lower part for J 1331 four years before! He was also able to bind without fly-leaves: see manuscript J 1931. Mxit'ar used fly-leaves coming from two different manuscripts of the same Commentary.

It still remains enigmatic how the leaves were stored for being re-used. People coming from far could work in the same scriptorium: Mxit'ar came from the region of Van, while Āstakēs came from Iran (the monastery of Sourb Step'anos of [Dara]šamb). Three of these manuscripts were explicitly copied within a few years for Grigor, the Armenian Patriarch of Jerusalem, a great lover of manuscripts.

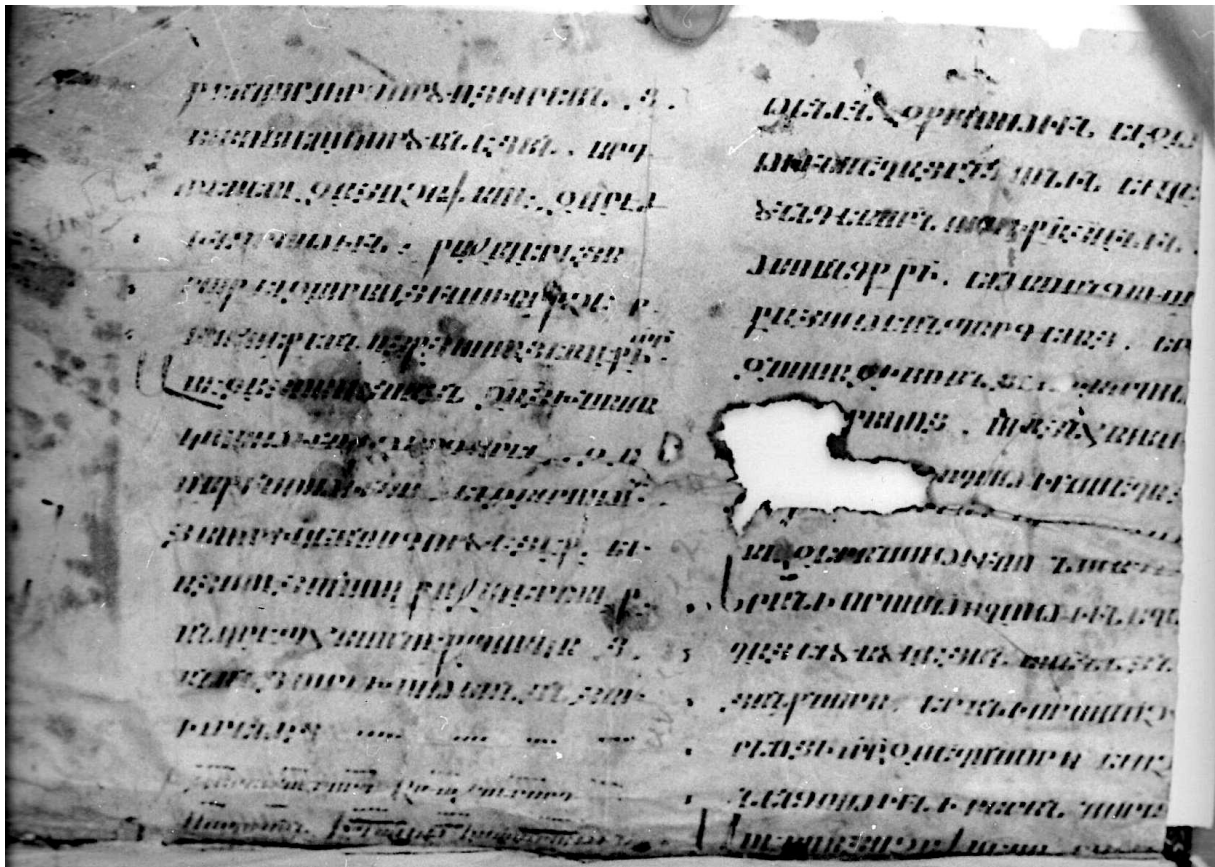

Fig. 5: Jerusalem, St James, J 973

1.2 The second series is even much richer: fourteen manuscripts, if not fifteen. It comes from a manuscript in *erkat'agir*, written in two columns with 29 lines. It contains fragments of the *Commentary of the Psalms* by Theodoret from Ps. 18 to 143:

– Yerevan, Matenadaran, M 1773, copied by At'anas dpir; cf. f. 437r: *ի թվաբերութեանս մերում ռ՛ճ եւ ժ՛բ ... ի գիւղաքաղաքն Կարբի* ‘in [the year] 1112 of our era [= 1663] ... in the borough of Karbi’. It provides the Commentary of Ps. 18.5–15 (*MGC V*, 1166).

– M 785, copied in the year 1615 in Elingean, probably restored later. No indication about the restoration. Commentary of Ps. 26.10 – 29.11 (*MGC III*, 715–718).

– M 1526, copied in 1293–1294 in Yovhannow Vank' and rebound in the same monastery in 1667; cf. f. 907r: *եղեւ վերստին նորոգումն ... ձեռամբ ... Զաքարիա ... որ եւ կազմեալ նորոգեցի* ‘the last restoration was done ... by ... Zak'aria ... who also bound and restored [it]’. Commentary of Ps. 30.7 – Ps 31.8 and 106.1 – 107.4 (*MGC V*, 328–330).

– M 1404, copied in 1664 in Yovhannow Vank' by the same Zak'aria; cf. f. 459v: *Գրեցաւ ձեռամբ ... Զաքարիա ... ի դուռն Յօհաննու վանից ... ռ՛ճ ժ՛բ թվին* ‘was copied by the hand ... of Zak'aria ... in the monastery of Yōhannow Vank' ... in the year 1113 [= 1664]’. Commentary of Ps. 33.11 – 34.6 (*MGC IV*, 1182).

– M 678, copied in 1673 in Hāričoy Vank' by a certain Somias, but at the end of the scribe's colophon, on f. 166v, we read in a secret alphabet ‘the diacon Zak'aria’, which should indicate the binder. Commentary of Ps. 65.9–17 (*MGC III*, 295).

– M 1864, two units bound together. The first one was copied by Grigor Erevanc'i in 1676 (cf. f. 63r). The manuscript was offered to Yōhannow Vank' in 1680 (cf. f. 425v). The same Grigor Erevanc'i copied M 1425 for Yovasap' of Karbi, so these two were no strangers to each other. Commentary of Ps. 67.31–36 and 68.22–29 (*MGC VI*, 234 and 238–239).

– M 32, copied in Šorot' in 1670. I cannot explain this place of copy far from Yovhannow Vank'. Commentary of Ps. 76.5–16 and 77.35–49 (*MGC I*, 96).

– M 6832, copied before 1439, but with further notes; cf. f. 142v, note of the 17th century (*non vidi*). Commentary of Ps. 88.41–52 and 105.1–10 (*MC II*, 403).

– M 6936, manuscript of the 17th century; two notes by the scribe, on ff. 79v and 151v (*non vidi*). Commentary of Ps. 98.1–6 and 101.19–26 (*MC II*, 424).

– M 380, copied in 1310 in Yohanavank' (cf. f. 311r); first rebound in 1443 (cf. f. 313r). Probably rebound again in the same monastery in the 17th century. Commentary of Ps. 108.13 – 109.1 (*MGC II*, 318–320).

– M 2167, copied in 1424 in Jerusalem. Commentary of Ps. 118.159–168 (*MGC VII*, 275–278).

– M 1741, copied in Yohanow Vank' in the year 1651 for Yohannēs, abbot of the monastery, also named in M 1526 (see above). Commentary of Ps. 123.2 – 125.1 (*MGC V*, 1054).

– M 152, four units; copied in Yowhanowvank' for Yovhannēs by At'anas in 1672 (f. 244r). At'anas is also the copyist of M 1773, the first manuscript listed above, and named with Zak'aria in the manuscript M 1526, f. 907r. Commentary of Ps. 140.9 – 141.6 (*MGC I*, 624).

– M 238, copied by Sargis in Sałmosavank' in 1651 (Fig. 6). Commentary of Ps. 142.3 – 143.1 (*MGC I*, 1049–1050).

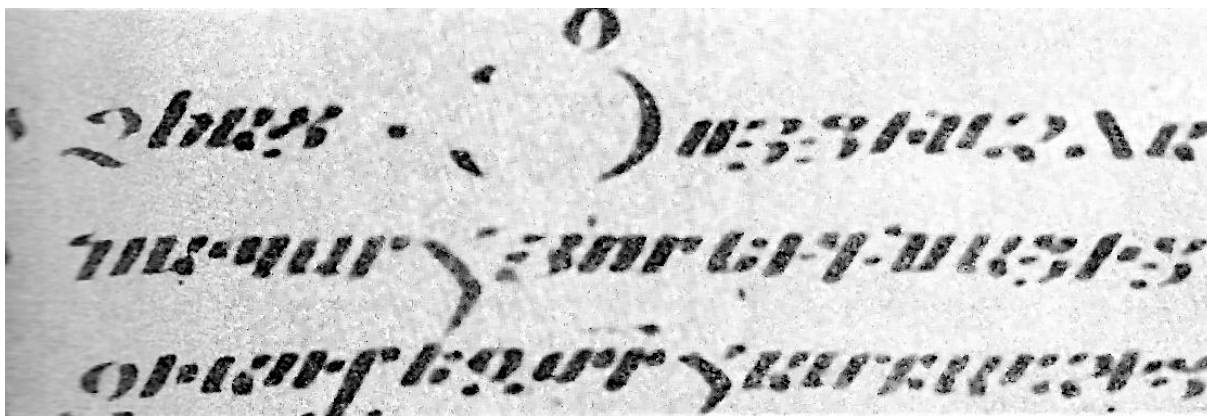

Fig. 6: Yerevan, Matenadaran, M 238

Maybe we could here add manuscript J 1108, copied in 1657 in Sałmosavank[՝], four leaves in *erkat'agir* containing a 'Commentary'; the copyist and the binder are not named (*JC IV*, 162–163). Unfortunately, I have not seen it yet.

What can we learn from this second series? Maybe three things: first, there were scriptoria where it was possible to copy manuscripts but not to bind them. Karbi and Sałmosavank[՝] are very close to Yovhannow Vank[՝], I do not know manuscripts bound there in the 17th century.

The second thing to note is that the binder of this series always began to use the upper part of the leaves, then he worked with what remained: in every manuscript, we have fly-leaves with the upper part of the reused leaves.

The third one is that, when a manuscript had to be copied quickly, it was unbound, quires were given to more than one copyist, and it had to be rebound once more; so M 380 was bound three times.

For the manuscript copied in Šorot[՝], maybe we have to remember that manuscripts travelled. So, for example, our first manuscript, M 1773, copied in 1663, was brought in 1669 to Agowlis to be copied there. But was this also the case for the manuscripts or leaves to be re-used? For this, I have no answer.

A last remark about the two sets: they were re-used because these two manuscripts were written in *erkat'agir*, in *scriptio continua*: so they were no more used for common readings.

2. Georgian fly-leaves

Now let us consider Georgian fly-leaves that we can virtually reunite. They, too, are to be found in Armenian manuscripts.

2.1 A first set consists of a series of fifteen, if not sixteen manuscripts comprising fly-leaves of a nice Georgian manuscript of the thirteenth century, with the four books of Kings, two books of Chronicles, Esther, Tobit, Judith, Nehemiah, complementing the Octateuch, written in two columns of 31 lines in *nusxuri* script. This is the oldest known manuscript of the so-called Janashvili redaction. Mose Janashvili thought this was an old redaction, and Ucha Tsindeliani even found a *khanmeti* form in one of the fragments, thus confirming the hypothesis of a very old translation. I detected a very strange *haemeti* form, namely, წარ-ჰ-კალ[თ] in II Chr. 24.20.

The fly-leaves are:

- Yerevan, Matenadaran, Fragment 32 (no printed description). Contains II Reg. 3.14–33 and 10.11 – 11.11 (Fig. 7).
- M 6653, copied in the year 1454 in Bazēnic' Vank' (and rebound later?). III Reg. 2.35–44 and IV Reg. 10.2–25 (MC II, 365–366) (Fig. 8).

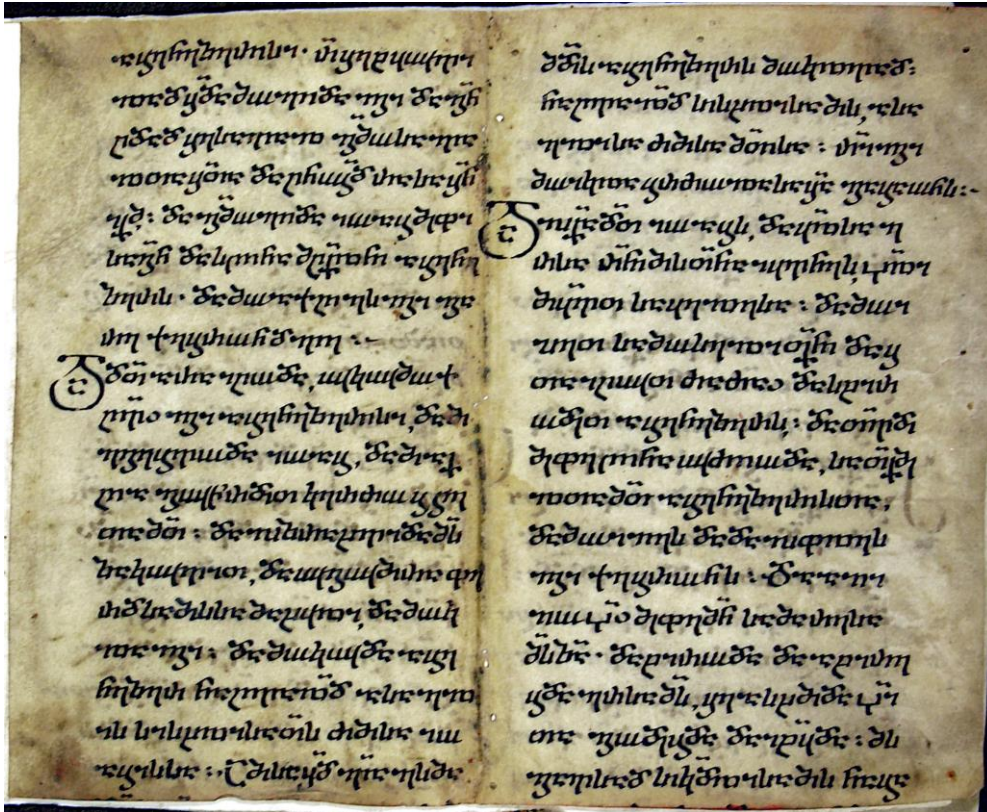

Fig. 7: Yerevan, Matenadaran, M Fragment 32

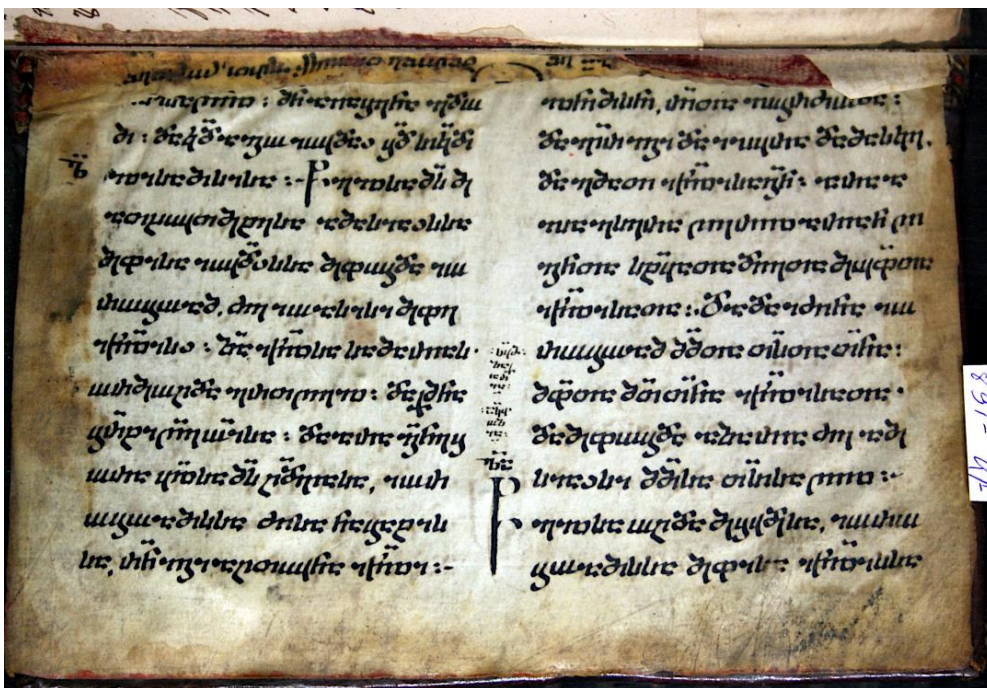

Fig. 8: Yerevan, Matenadaran, M 6653

- M 1319, no date nor place of copy. 16th-17th centuries. IV Reg. 9.17-27 (MGC IV, 909).
- M 891, no date nor place of copy, 17th century. IV Reg. 14.17-15.16 (MGC III, 1112) (Fig. 9).
- M 223, copied in 1647 in Sowltanec'i giwl in Arcax. I Chr. 9.6-37 (MGC I, 995-996) (Fig. 10).

Fig. 9: Yerevan, Matenadaran, M 891

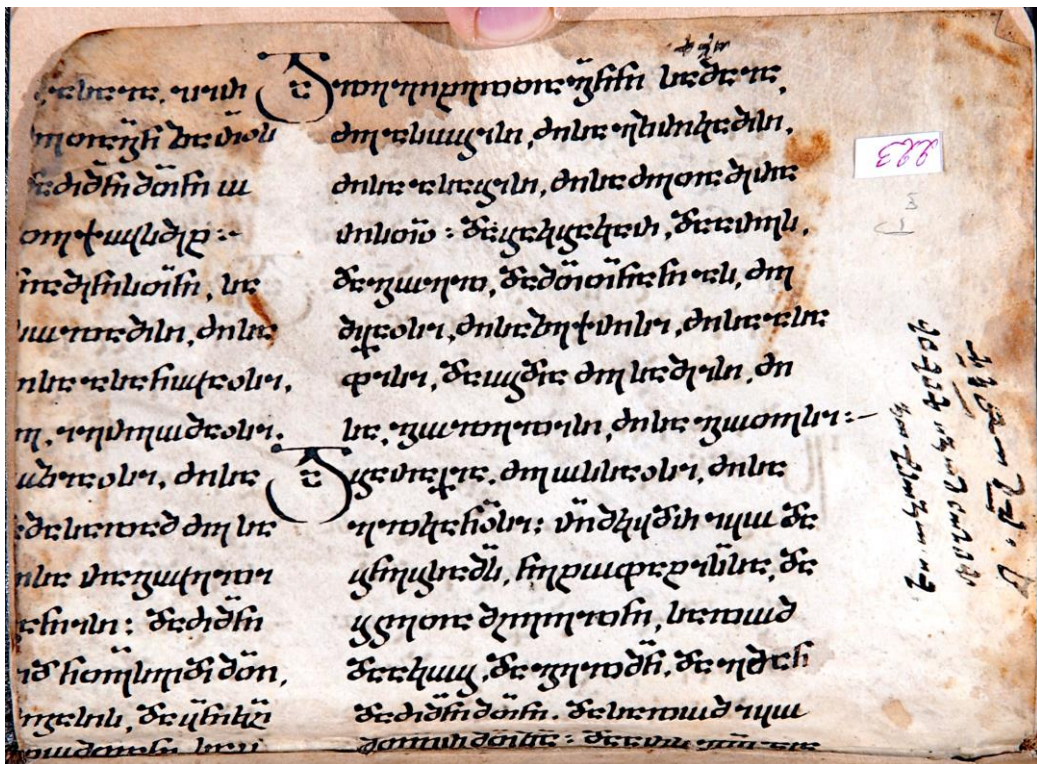

Fig. 10: Yerevan, Matenadaran, M 223

– Fragment 8 (no printed description). I Chr. 25.15–21 and 29–31; 26.1–5 (Fig. 11).

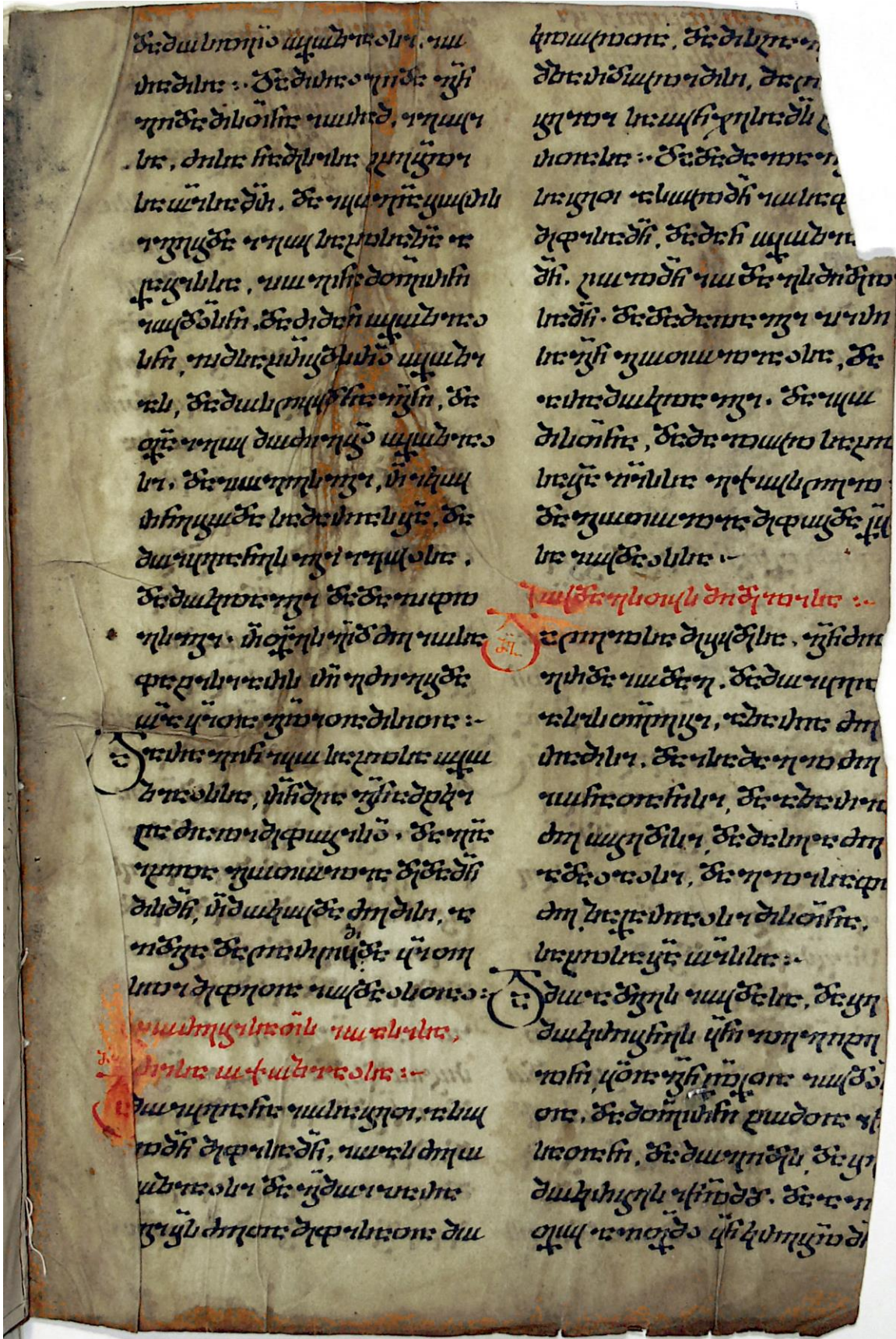

Fig. 11: Yerevan, Matenadaran, Frg. 8

- M 10350, no colophon left. 17th century. I Chr. 26.31–32; 27, 5–9 and 13–16 (*MC II*, 1099).
- M 719, two units bound together, both of the 17th century. II Chr. 11.13–22; 18, 17–20 (*MGC III*, 459–462) (Fig. 12).

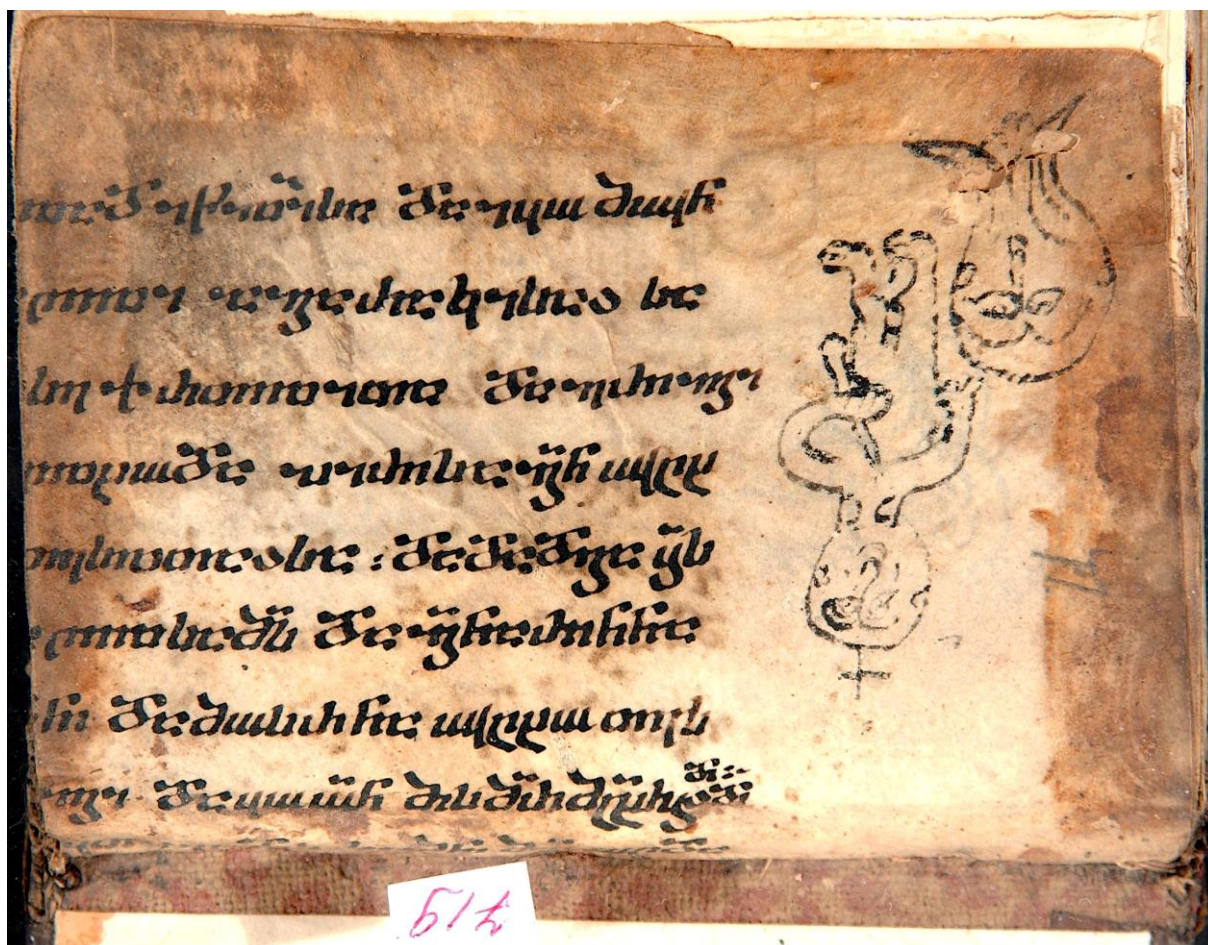

Fig. 12: Yerevan, Matenadaran, M 719

- Andover-Harvard Theological Library, Armenian 24. Copied and bound in Sanahin in 1504. II Chr. 24.19–22 and 24–27; this manuscript was brought to my attention by Giorgi Matcharashvili, whom I thank. A full reproduction is available on the net (see [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:423203552\\$1i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:423203552$1i)).
- M 3001, newly bound in 1643, place not indicated. II Chr. 28.12 – 29.31 (*MGC X*, 10) (Fig. 13).
- M 1024, copied in 1564 near lake Van. II Chr. 34.18 – 35.4 (*MGC IV*, 91–96) (Fig. 14).
- M 1694, no colophon. 16th–17th centuries. II Chr. 36.13–23 (the end of the book) and Esth. 1.1 and 4–7 (*MGC V*, 911) (Fig. 15).
- Fragment 14 (no printed description). I am not absolutely sure that this is the same hand. Esth. 3.7–12 (Fig. 16).
- M 7125, copied in 1330, no place indicated. Esth. 11.1–2; Tob. 1.1–18 (*MC II*, 467).
- M 1320, bound in 1212 by a certain Petros, no place indicated. Neh. 8.4 – 11.4 (*MGC IV*, 911–914).

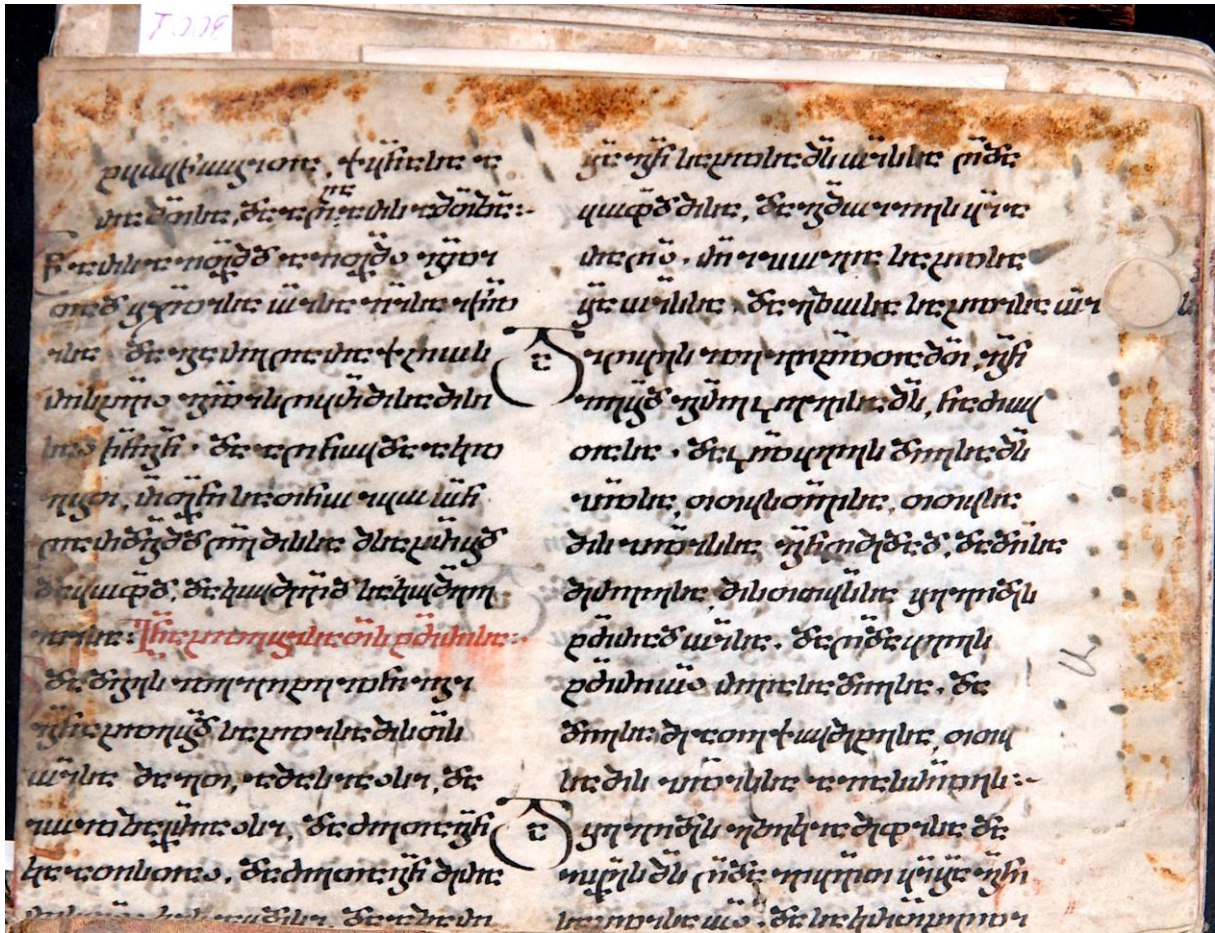

Fig. 13: Yerevan, Matenadaran, M 3001

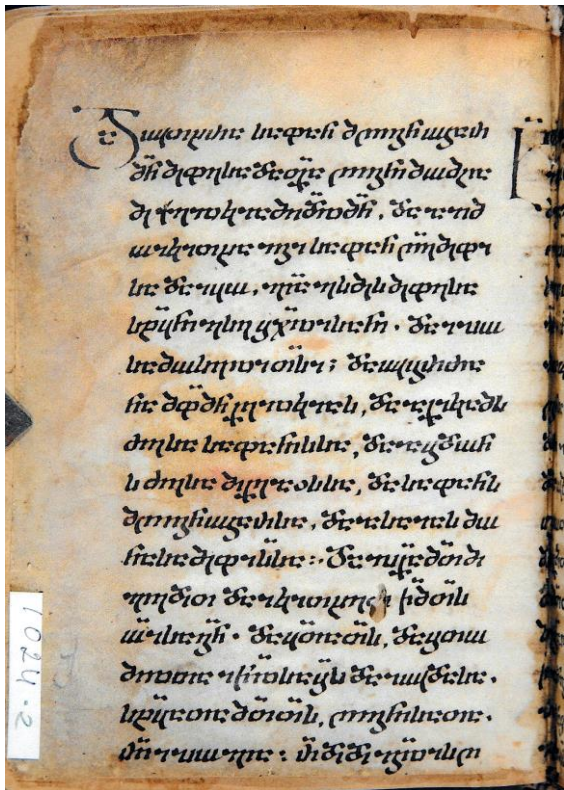

Fig. 14: Yerevan, Matenadaran, M 1024

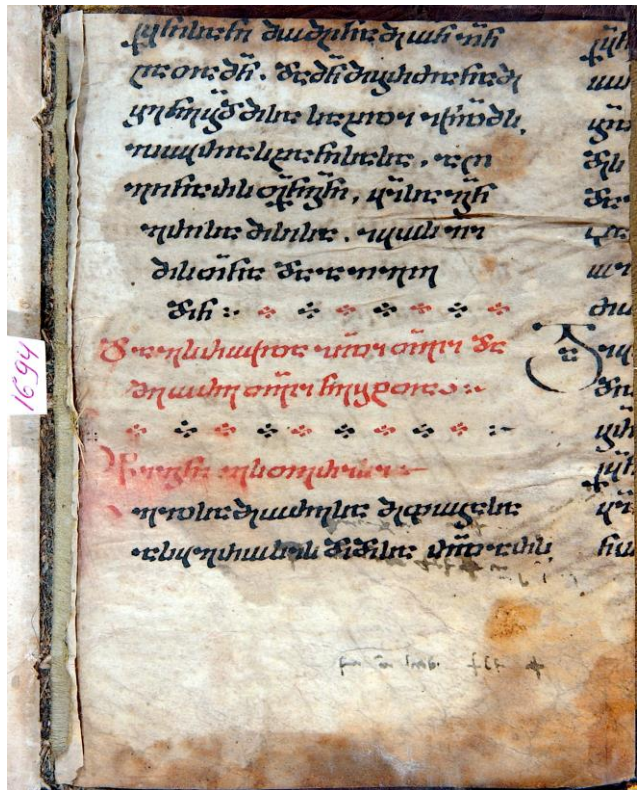

Fig. 15: Yerevan, Matenadaran, M 1694

Fig. 16: Yerevan, Matenadaran, Fragment 14

– M 1554, no place of copying or binding, no date. 16th century. Jud. 7.6–8 and 15 (MGC V, 454–455) (Fig. 17).

We have many fragments, but here, it is not clear where this manuscript was created. Maybe in Sanahin, a place where Armenian and Georgian were in contact? Or rather in Nor-Julfa as suggested by Ałamal Jułaec'i being the copyist of M 891? This case shows how it may sometimes be difficult to reconstruct the past of a manuscript. We see that usually, when the manuscript is complete, we know something about the scribe and the place of copy, but it is

quite rare to know something about the binder. And we also see that many manuscripts have been rebound more than one time!

2.2 A smaller series is kept in Nor Julfa, in Iran. It comprises:

– NJ 202, copied in 1301 in Cilicia. Georgian fly-leaves of the 14th–15th centuries, in *nusxuri*: Menaion, George’s the Athonite version, hymns for 18–19 September and 3–4 October (Fig. 18).

– NJ 96, copied in 1625–1627 in Nor-Julfa. The woven material on the inside of the binding is the same as the one in NJ 202. Of course, it is impossible to think that three centuries later and at a distance of one thousand kilometers, Armenian binders had the same Georgian manuscript and the same woven material at hand; NJ 202 was rebound in Nor-Julfa. Hymns for 5–8 October (Fig. 19).

– NJ 511. Copied in 1634 in Qazvin: hymns for september the 26th and 27th of october. We know very few Armenian manuscripts copied in Qazvin: four or five only. It seems to be one more case where it was possible to copy manuscripts, but not to bind them; this manuscript was bound in Nor Julfa, nearly 500 kilometers from Qazvin (Fig. 20)!

We know that Shah Abbas, at the beginning of the 17th century, deported important Armenian and Georgian populations to Iran. Thus, Georgian manuscripts soon became available for Armenian binders to use, even though we do not know how the Armenians acquired manuscripts in other languages, which was also the case in Jerusalem.

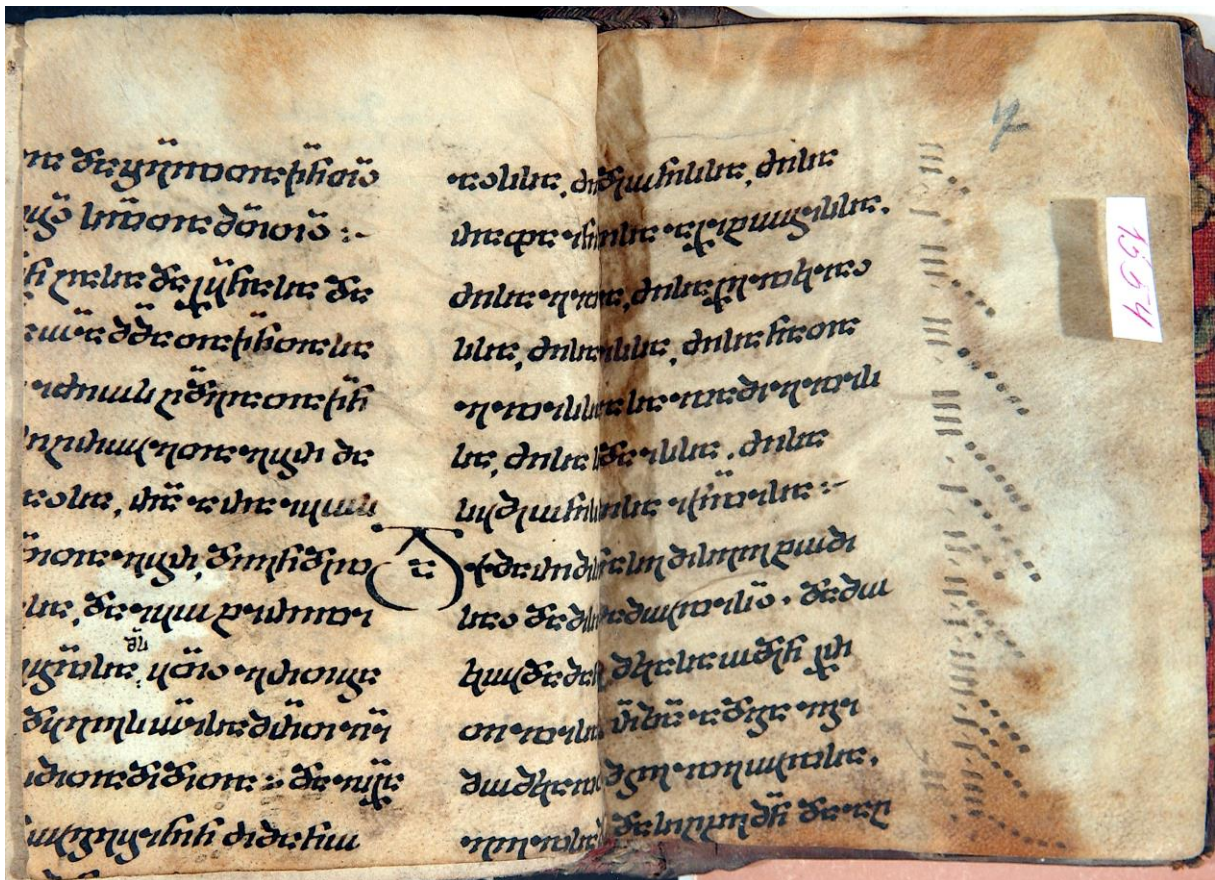

Fig. 17: Yerevan, Matenadaran, M 1554

Fig. 18: Nor Julfa, NJ 202

Fig. 19: Nor Julfa, NJ 96

Fig. 20: Nor Julfa, NJ 511

Of course, I have many further examples. Here I could only give a glimpse into the subject, but I hope it was enough to understand the importance of fly-leaves for a better knowledge of the old literary traditions and of the way they were worked on in scriptoria. The present geopolitical state of Armenia seems to urge the full digitisation of the manuscripts kept in the Matenadaran in Yerevan; it would also be very good to do the same for the manuscripts in the Armenian Patriarchate in Jerusalem.

References

- JC = Նորայր եպ. Պողարեան, *Մայր Յուզակ Չեռագրաց սրբոց Յակոբեանց*. I–XI / Bishop Norair Bogharian, *Grand Catalogue of the Manuscripts of St. James* (Հայկական մատենադար Գալուստ Կիլիկյանկան հիմնարկության / Calouste Gulbenkian Foundation Armenian library). Jerusalem: Armenian Convent 1966–1991. <https://arar.sci.am/dlibra/publication/287937/edition/264401>.
- MC = *Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի / Каталог рукописей Матенадарана имени Мааштоца*. I–II. Երևան: Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի հրատարակչություն / Ереван: Издательство Академии Наук Армянской ССР 1965–1970. <https://matenadaran.am/en/matenadaran/digital-resources/grand-catalogue-of-manuscripts/>.
- MGC = *Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Մաշտոցի անուն Մատենադարանի / General Catalogue of Armenian Manuscripts of the Mashtots Matenadaran*. I–X. Երևան / Yerevan 1984–2019. <https://matenadaran.am/en/matenadaran/digital-resources/grand-catalogue-of-manuscripts/>.

Picture Credits

- Figure 1: Bibliothèque nationale de France, Paris
Figures 2–5: G. Boudoyan
Figures 6–17: Matenadaran, Yerevan
Figures 18–20: B. Outtier

Colligite fragmenta: დანაწევრებულ და ვირტუალურად გამთლიანებულ კავკასიურ ხელნაწერთა ფრაგმენტები

ბერნარ უტიე (სენ მარტენ დე ლა მერი)

ნაშრომში განხილულია დანაწევრებული და გაფანტული კავკასიური ხელნაწერების ფრაგმენტთა გამთლიანების შემთხვევები. აღწერილია ამგვარ ხელნაწერთა არა მარტო დღევანდელი მდგომარეობა ან სამომავლო პერსპექტივები, არამედ ის გზაც, რომელიც გავიარეთ დღემდე, კომპიუტერებისა და მულტისპექტრული აპარატების მეშვეობით გადაღებული დიგიტალური გამოსახულებების გარეშე. უკვე ათწლეულებია ვმუშაობ აღმოსავლურ ქრისტიანულ ხელნაწერებზე, და მიმჩნია, რომ ხელნაწერთა შესწავლის საუკეთესო გზა იყო, და მე ვიტყვოდი, დღემდე რჩება, ხელნაწერების უშუალო ნახვა და მათზე მუშაობა; და თუ ეს შეუძლებელია, მაშინ – შავ-თეთრი ფოტოების შესწავლა.

ამჯერად ნაშრომში საუბარია კავკასიური ხელნაწერების მხოლოდ ერთ კომპონენტზე – საწყის და ბოლო დამცავ ფურცლებზე, ე. წ. ფორზაცებზე (გამთლიანებული პალიმფსესტების შესახებ იხილეთ ჩემი ნაშრომი კრებულში „დიგიტალური ქართველოლოგია 1“ (*Digital Kartvelology* 1, 2023).

ფორზაცის არსებობის შესახებ ინფორმაცია ხელნაწერის აღწერილობაში, ჩვეულებრივ, მოცემულია, მაგრამ არ შეიცავს ინფორმაციას კონტენტის, ანუ ტექსტის შესახებ. არადა, ზოგჯერ სწორედ ამ ტექსტებს მიყვართ უცნობი სომხური ან ქართული ტექსტის აღმოჩენამდე და მკვლევარს საშუალებას აძლევენ თავის დროზე დანაწევრებული ხელნაწერის ნაწილები, რომლებიც ხელახლა გამოიყენეს და აკინძეს იმავე ან სხვა ენის ხელნაწერის მასალად, გაამთლიანოს.

ნაშრომში წარმოდგენილია მსგავსი შემთხვევები, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა სომხური და ქართული ხელნაწერების კვლევისას. თუმცა, დასაწყისშივე უნდა აღვნიშნო, რომ აღმოსავლეთის ქრისტიანობაში ფორზაცს უმეტესად სომხები იყენებდნენ, რათა ხელნაწერის პირველი და ბოლო გვერდები ყდაზე ხახუნისაგან დაეცვათ და, შესაბამისად, დაზიანებისგან გადაერჩინათ. როგორც 2000 სომხური ხელნაწერის შერჩევითმა გამოკვლევამ დაადასტურა (ერევანი, მატენადარანი, M 1,000 – 3,000), ხელნაწერთა უდიდეს ნაწილს (ათიდან – სამ ხელნაწერს), აქვს ფორზაცი, რაც სტატისტიკურად მაღალი მაჩვენებელია ფორზაცის გამოყენების თვალსაზრისით.

A Codicological Description of the Georgian Lectionary at Graz University Library

Theresa Zammit Lupi (Graz)

The University of Graz houses five Georgian manuscripts that come from the Monastery of St Catherine on Mount Sinai (Ms 2058/1-5). The manuscript that is the subject of this paper is Ms 2058/1 that forms part of this collection. There is clear bibliographic evidence that 2058/1 was still at the Monastery of St Catherine in 1888.¹ The story goes that a few years later it was sold on an antique market in Cairo where it was acquired by the Austrian artist, Alfons Leopold Mielich (1863–1929). Through Mielich’s paintings one could see that the artist must have been familiar with art dealers in the Egyptian metropolis. Paintings such as the “Carpet and pottery dealer” show how the artist vividly captured life on the market in Cairo. With his interest in painting antique dealers, it is somehow not surprising that he may have also had an interest in old manuscripts.

In 1897 the Austrian linguist Hugo Schuchardt (1842–1929), who was then working at the University of Graz, had bought the manuscript from the artist. This is documented through correspondence between them.² It appears that Mielich was therefore the middleman between the Cairo antique dealer and the professor in Graz. Upon his death in 1929, Schuchardt left the Georgian manuscript in his will to the University of Graz together with his entire library. He had also acquired and bequeathed to the University of Graz the other four Georgian manuscripts.

Ms 2058/1 is a lectionary composed of 27 leaves with uninterrupted text but with missing parts at the beginning and the end. According to the literature the first folio is found in Paris at the Bibliothèque nationale de France (as manuscript géorg. 30)³ and the last one, which includes a colophon by Ioane Zosime and a date – 983 – with information saying that it was bound by him the third time, in the Mingana Collection at the Selly Oak College in Birmingham (as Mingana Georg. 7).⁴

The text is written in *asomtavruli* majuscules (cf. Fig. 1) and bears similarities with the oldest known Georgian inscriptions in the Cathedral of Bolnisi (ca. 494 CE) and of Jvari near Mtskheta (ca. 595–605 CE).⁵ The Graz lectionary is a unique *khanmeti* manuscript which means that it contains the archaic verb prefix *x-* (*khan*) that has been erased in several places throughout the text, presumably at a later stage when the prefix was no longer in use (cf. Fig. 2). Jost Gippert in collaboration with a group of Georgian scholars published the new readings of the text that clearly indicate these erasures. I detected at least seven erasures in addition to the 105 already

¹ The manuscript was described as no. 9 in Aleksandre Tsagareli’s *Catalogue* of 1883 (Tsagareli 1888: 199).

² See Renhart 2015: 13–14 and the collection of eleven letters written from Mielich to Schuchardt on <https://gams.uni-graz.at/search/gsearch?queryAsAnd=&dc.creatorAsPhrase=Mielich%2C+Alphons+Leopold&dc.contributorAsPhrase=&dc.coverageAsPhrase=&dc.date=&textlang=&dc.subjectAsAnd=&hitPageSize=10&hitPageStart=1&pid=hsaletter&locale=en&search=advanced&x2=https%3A%2F%2Fgams.uni-graz.at%2Fhsa%2Fhsa-search.xsl>. For a Georgian translation of these and other relevant letters cf. Imnaishvili 2004: 14–46 (here: 19–43).

³ See Outtier 1972; for images cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b525149727/f9.item>.

⁴ See Garitte 1960: 254–257; Chkhikvadze et al. 2018: 57–58 and 221–222; and Imnaishvili 1996: 120.

⁵ See Shanidze 1944: 029.

found, now totalling to 112 erasures of the prefix. Owing to its palaeographic features and to this archaic linguistic presence, the manuscript has been dated to the 7th century.

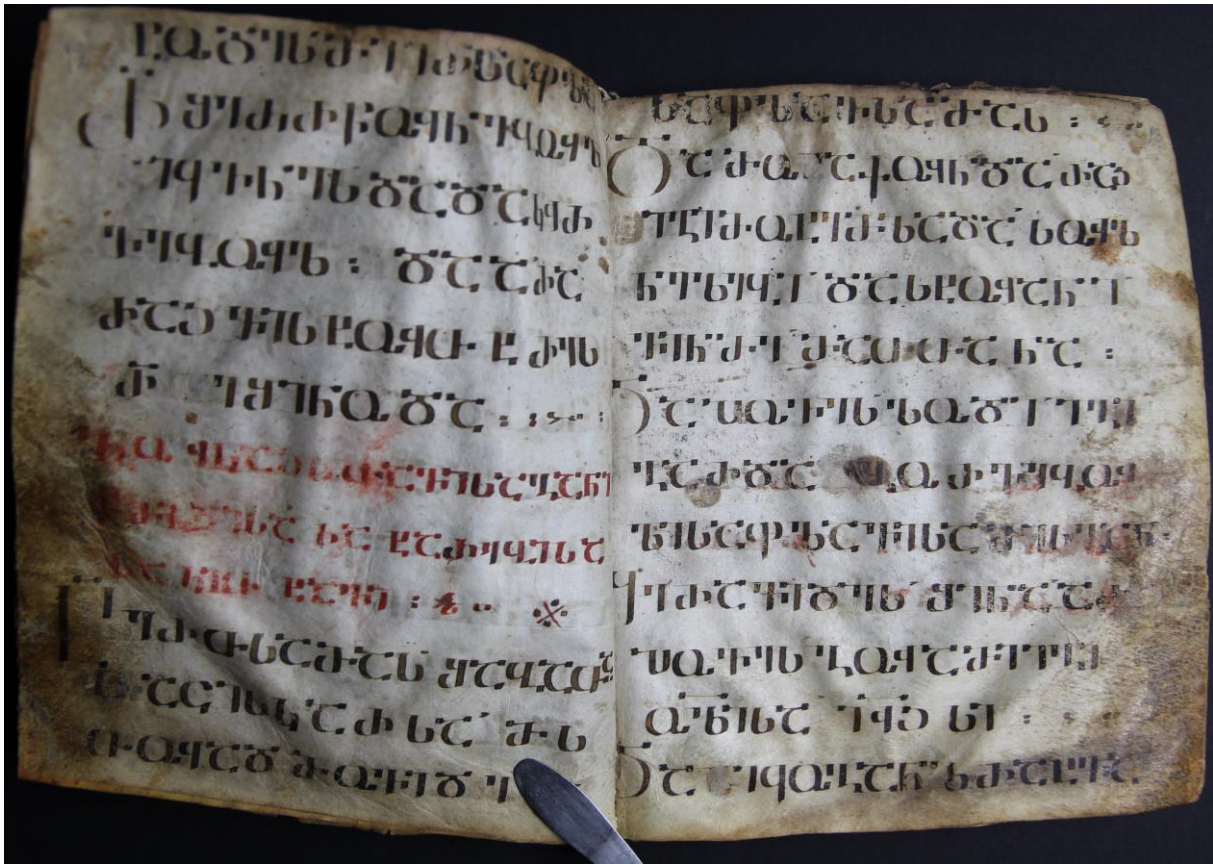

Fig. 1: 2058/1, fols. 12v–13r

2058/1 contains the office readings for Holy Saturday and Easter, vespers for Easter and the Easter Triodion. All readings are from the New Testament, which indicates that a basic and simplified type of lectionary is being used without the complexities of including Old Testament readings. According to Shanidze, who wrote about 2058/1 in most detail, it reflects the more ancient practice of the Jerusalem Church, therefore placing this manuscript within an archaic time period.⁶

Fig. 2: 2058/1, fol. 11r, line 9 with erased *khan*

1. The codicology of Ms 2058/1

There is no doubt that this manuscript presents a codicological challenge. It is complex, heavily glued and damaged, and has multiple sewing routes making it difficult to understand.

⁶ See Shanidze 1944: 030.

2058/1 is made of parchment, probably a mixture of sheep and goat skin. Sheep skin tends to be yellow on the hairside and in a pale cream-grey on the fleshside. Goat skin, on the other hand, tends to be greyer on the hairside. In the last folios we can see a distinct change of surface characteristics and skin colour from sheep to goat.⁷ Much of the texture of the manuscript has otherwise been lost from centuries of handling, and that makes it difficult to identify the hair pattern. But judging from its Sinaitic provenance, one is drawn towards considering sheep and goat skin as probable substrates for writing. The Sinai Peninsula till today is largely sheep and goat, (and camel) territory. It has probably very little changed since the first millennium.⁸

It is clear that the manuscript was sewn several times. The edges were cropped and reshaped so that, when the leaves were regrouped for sewing, they were not realigned in exactly the same way. The ruling hardly ever aligns, making it tricky to make sense of how the folios were prepared, grouped and sewn. This also makes it difficult to pair bifolios as one would do with manuscripts from more recent centuries. Additionally, the spine has been heavily glued over the centuries making it problematic to see the spine folds from the head. Fortunately, the tail end of the textblock provides some indication of the quire structure.

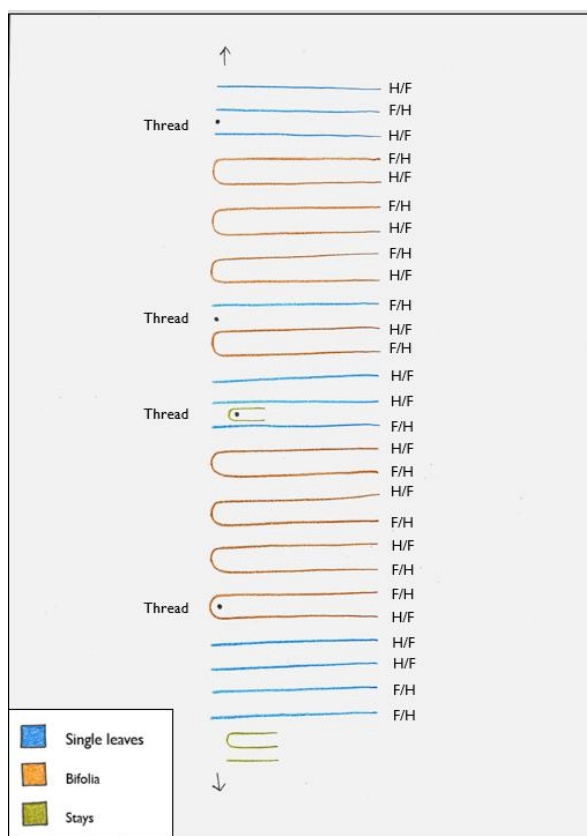

Fig. 3: Textblock structure showing hair and flesh sides

The system that was used to understand the layout was by firstly figuring out the hair and flesh sides of each folio. The hair sides are always yellower while the flesh sides are always whiter and less able to absorb ink, so the ink presents itself differently on both sides. The second thing was to look closely at the lower edge of the textblock and try to identify the way in which the leaves were placed or folded. From the observations made on the codex, it appears to be composed of single leaves or bifolios that are stab sewn together. Fig. 3 shows the arrangement of the leaves according to my observations and the way in which the hair and flesh sides are positioned. There are clear changes in the positioning of the hair-to-hair and the flesh-to-flesh sides. But this was not uncommon, especially with early codices. Much of the first and last leaves could not be given a structure because of the fragmentary nature of the material. It is quite clear, however, that there was more than just one folio each at the beginning and at the end of the existing textblock, which means that there were more leaves than just the two surviving ones in Paris and Birmingham.

⁷ For more information on early skins see Vnouček 2019.

⁸ Cf. Moorhead 2009.

2. Prick marks

From the evidence of prick marks on 2058/1, we are able to deduce that there was a very organised preparation of the substrate before it was written upon. The leaves were pricked both vertically and horizontally to create the bounding lines for the margins and the text. There is evidence of prick marks in the upper and lower margins of both the left and right sides of the folios. The marks are not present on each folio as some have been trimmed away when the textblock was reshaped. The ruling for the bounding lines and text lines is all in blind. The codex is composed of leaves with text on 10 to 12 lines that are also written on blind ruling lines. The lines are clearly ruled from the fleshside of the skin. The distance between one line and another varies by 2–3mm.

Apart from the prick marks for the text there are other prick marks whose function remains a bit of a mystery. The first type is seen as a set of triple pricks on the lower outer margin of the folio. Most of these are seen in the form of star-shaped pricks such as those on fol. 6v (Fig. 4). There are others that are seen as tiny knife cuts that also come in threes. These were almost impossible to detect because from one side they are almost invisible which at times really made me doubt what I was seeing. It is not known what the function of these prick marks could have been because they do not align with the ruling patterns or from one folio to the next. Could they have been used to steady the page during writing or perhaps during ruling itself? But then why do they come in threes? What is certain is that they are individual pricks that were punctured in three separate moments, and unlike rake ruling, are not made by one tool that pierces at the same time. This is seen from the inconsistent way in which they are positioned: sometimes they are equidistant, sometimes in a random arrangement, and sometimes linear (cf. Fig. 5).

Fig. 4: Triple prick marks in the outer margin (fol. 6v)

Fig. 5: Triple prick marks equidistant, random, linear

From the existing pricks we are able to deduce that there were two types of tools being used and the marks are always consistently positioned in the same place. This could mean that a scribe may have had more than one tool at hand or that a second scribe was assisting in the material preparation. The function of these marks, however remains unknown. My first

interpretation of this is as a marker for the binder. This ensured that the order and position of the leaves remained in sequence, perhaps if the binder was illiterate. My second interpretation is that they could have been points to create the parameters of a folio before it was cut down from a larger skin. It would be intriguing for researchers to come forward with any similar observations.

The second type of mysterious prick mark is found in the centre of each of the leaves. The prick is always performed from the verso and again is either star-shaped or knife cut. It is clear that groups of leaves were being punctured together because the holes get increasingly smaller on each succeeding folio. What is interesting is that these holes only start from fol. 7 and are punctured through the writing which means that this was carried out after the text was written. After several hours of brain-wracking to identify the use of these marks, our efforts remain inconclusive.

3. The ink

The ink used to write the text of 2058/1 is iron gall ink. This is clear from visual observations especially from the *khan* letters that were scraped away on the hairside where the ink was readily absorbed into the skin. The iron ions in the ink assumed a red-brown colour that is typical of oxidised iron gall ink. Overall, the ink is very stable and uniform but on one particular folio, the ink that is visible from verso to recto appears to have a greenish tinge. This is typical of an iron gall ink that contains copper particles. So far, no scientific analysis has been carried out but from the visual observations made, we can already tell what materials were available to a 7th-century scribe in the Sinai desert (that is, assuming that the provenance is Sinaitic).

The rubricated headings in 2058/1 are written in red ink which is probably vermilion (pulverized cinnabar). Vermilion is composed of mercuric sulphide which is toxic and appears as a red-orange pigment. It is a dry process vermilion or mineral cinnabar because the wet process cinnabar did not appear until after the 18th century.⁹ Vermillion does not show as one specific hue because mercuric sulphides produce a range of warm red hues from orange-red to reddish-purple. The difference in the hues is created by the size of the ground pigment particles. When the particles are large, they produce duller hues. But what is fascinating is that vermilion darkens when in touch with elements of chloride, sulphur or oxygen (cf. Fig. 6).¹⁰

Fig. 6: Red ink, probably vermilion showing darkened areas as a reaction to mercuric sulphide (fol. 12)

Now the process of making parchment from an animal skin involves the application of a lime solution, the most popularly used for centuries being those using calcium hydroxide or sodium sulphide. If the leaves of 2058/1 were produced with such a lime solution, it would not be surprising that the mercuric sulphide particles became even darker upon their reaction to the sulphur ions. Additionally, changes in relative humidity would mean that oxygen would react with the mercuric sulphide resulting in further darkened vermilion. This is a phenomenon

⁹ See Spring & Grout 2002: 50.

¹⁰ Cf. Moskowitz 2013.

that has been studied for later paintings but I cannot see why the same principle is not applicable to early manuscripts such as this. There are also some carbon ink insertions in the text, probably done at a much later stage because the style of writing is entirely different.

4. Decorations and binding

This lectionary also has some minor decorations. These include the diagonal cross with four points and end pieces that come in the form of squiggles in red and black.

The textblock also includes a leather tab made of goat skin. From its clear-cut edge, we can see that this was snipped off when the manuscript was trimmed down. There is also a fragment of a thread that runs through a hole on the edge of one of the folios. This could have once been a form of a tab but it does not correspond to the beginning or end of a significant part of the text. It could also be related to the ruling process of the folios but it is only seen once throughout the textblock. It is not known what exact function this fragment of a thread could have had.

The sewing and binding structure of 2058/1 is as complicated as it can be. Because of the multiple and tight sewing structure and the heavy gluing of the spine, it was extremely challenging to detect the way in which the sewing was carried out (cf. Fig. 7). What is being presented here is an attempt to understand how the leaves are positioned and how the sewing process was carried out in different stages.

Fig. 7: Head of the textblock showing a heavily glued spine

Fig. 8 shows the reconstruction of the manuscript. It is not an exact rendering of the textblock but is simply meant to give an impression of the sequence of the single leaves and bifolios. The drawing does not even include the same number of leaves because it only acts as a model to understand the randomness of how the textblock was put together. The single leaves are indicated in blue, the bifolia in orange and the stays (or stiffeners) are in green. The stays are used to support the sewing in the spine fold. In our case they are made of recycled parchment folios which are discussed further down.

According to observations made, this manuscript was stab sewn, perhaps by grouping individual leaves or bifolios together. It was then given an overcast sewing, and finally sewn on hemp supports (Fig. 9) What we see today is a mixture of all sewing styles at once making it increasingly difficult to understand (Fig. 10).

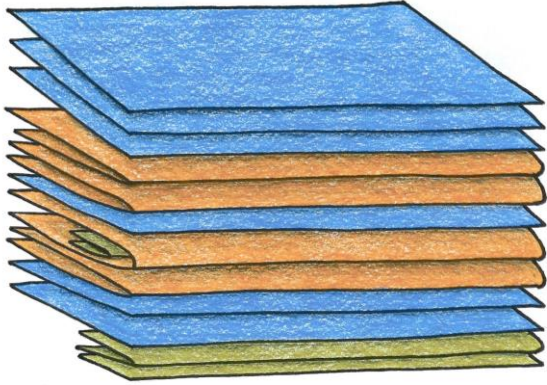

Fig. 8: Model showing how randomly the leaves were put together

A fascinating feature is the way in which the stab and overcast sewing was carried out using parchment and sinew. The parchment appears to be rolled or folded while the sinew, which is a tough tissue made from a tendon or ligament, is plied in a Z twist (Fig. 11). A successive sewing to the first two has a supported structure on five hemp cords. We can see that the cords are external to the textblock and a system of packed sewing was used. This can be observed from the several pieces of remaining threads that are still glued to the spine. There are also thread fragments at the head and tail which were probably tie-downs.

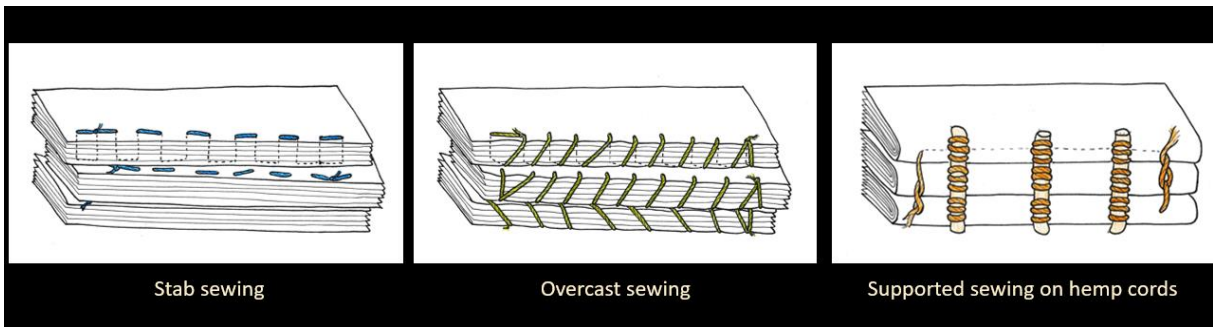

Fig. 9: Model diagram showing individual sewing structures; these are not exact renditions of the original

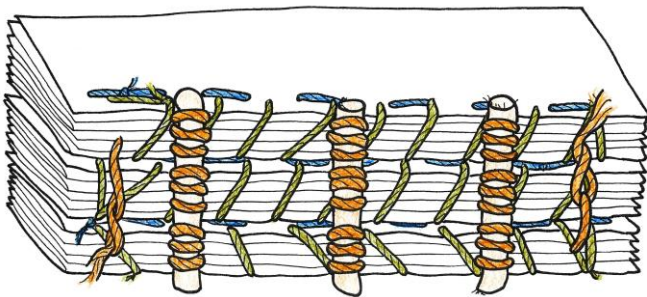

Fig. 10: The above three sewing structures together; this is not an exact rendition of the original.

Fig. 11: Sinew used for stab sewing

Fig. 12 shows a cross section of a part of the manuscript: from top to bottom one can see the linen cloth that is used as a cover or spine lining that comes in three layers. Then there is the sewing support which is the hemp cord. The hemp threads are clearly looped around the cord.

Then comes the textblock with some fragments of parchment leaves that are now lost. And finally, the translucent sinew that was used for sewing.

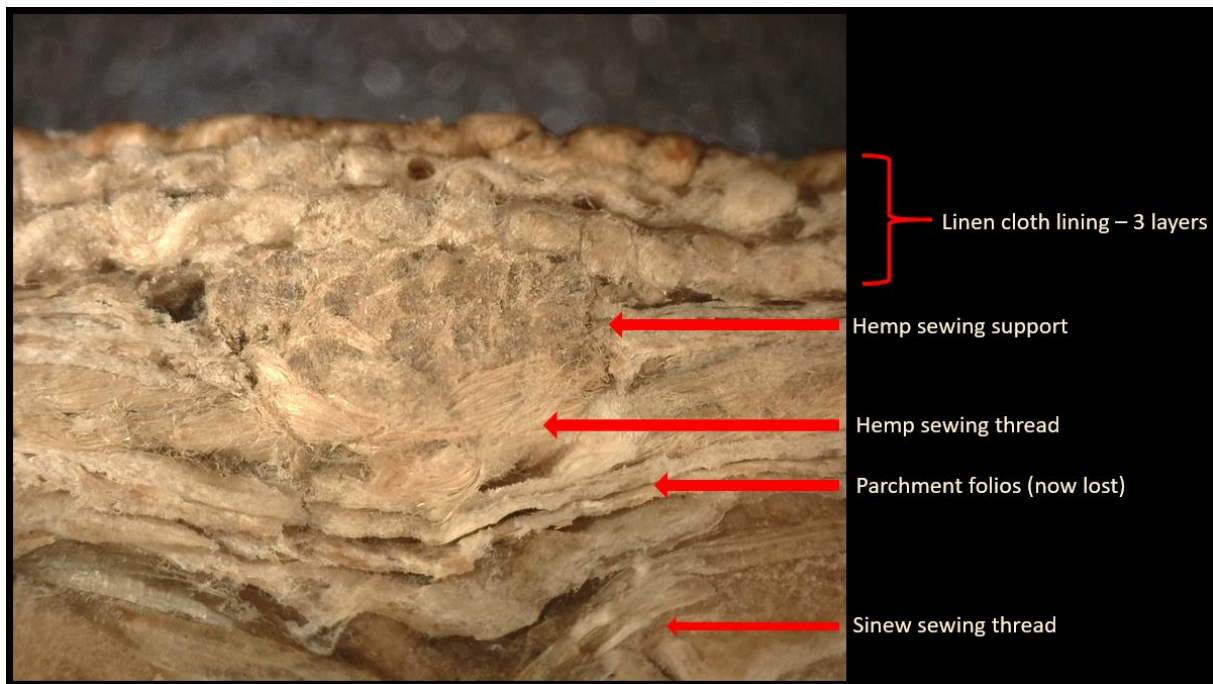

Fig. 12: Cross section of a part of 2058/1

There is also a fragment of papyrus tucked between the stab sewing of the first leaves. This piece of papyrus may have slipped in the gutter and may not be part of the binding process but I find it hardly accidental that it should fit so tightly and exactly beneath the stab sewing. It is not known what its purpose could have been. Perhaps it was used as a stiffener?

2058/1 has stays made of parchment that are made of recycled fragments with Sinaitic text (Fig. 13). One stay has been detached and the other three are still *in situ*. It has been awkward to be able to read the letters also because the stays are quite tightly sewn to the spine. A prism was therefore used to help reach the innermost parts of the text closer to the spine region. Thanks to Erich Renhart we are now able to identify the text on one of the sets of stays.¹¹

5. Conclusive remarks

In as much as new elements about 2058/1 have been brought to light, it remains a challenge to interpret them. The questions that arise from this research are: How many times was it sewn? Were the stays with Sinaitic text inserted in the 7th century with its first sewing? Or were they inserted at a later date? What is the function of the triple prick marks and the central prick? How were scribes working and how were their parchment skins prepared? And ultimately, the question we want to ask is how meaningful is this manuscript in understanding Georgian texts and the history of the book in the first millennium?

It is hoped that with the details brought together in this paper, other scholars who are familiar with Georgian manuscripts are able to piece together the story of the making of this book. I thank Prof Erich Renhart for encouraging me to write about this manuscript, for discussing it

¹¹ The results of Erich Renhart's research will be published independently from this paper.

with me and providing me with the essential literature about it. It is thanks to him that I ended up studying the codicology of this manuscript. It has been a taxing yet enjoyable experience in sharpening my skills in looking at complicated structures, and no doubt one that places infinite yet unanswered questions to scientific research.

Fig. 13: Parchment stays with Sinaitic text used to strengthen the sewing between fols. 26v and 27r

References

- Gippert (2015): Jost G., “Georgian codicology”, in: Alessandro Bausi et al. (eds.), *Comparative Oriental Manuscript Studies*. Hamburg: Tredition, 175–186.
- Chkhikvadze et al. (2018): *The Georgian Manuscript Book Abroad*. Compiled by Maia Karanadze, Vladimer Kekelia, Lela Shatirishvili and Nestan Ch.. Ed. by Nestan Ch., Tbilisi: Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts. <https://www.academia.edu/44646831>.
- Garitte (1960): Gérard G., “Les feuillets géorgiens de la collection Mingana à Selly Oak (Birmingham)”, *Le Muséon* 73, 239–259.
- Imnaishvili (1977): Wachtang Imnaishvili, “Die altgeorgischen Handschriften in der Universitätsbibliothek Graz”, in Josef Richard Möse (ed.), *Die Universität Graz: ein Fünfjahrbuch. 2: Jubiläumsband 1827–1977*, Graz: ADV, 186–189.
- (1996): Vaxtang Imnaishvili, “Nochmals zum Xanmeti-Lektionar”, *Georgica* 19, 120–128.
- (2004): ვახტანგ იმნაიშვილი, უძველესი ქართული ხელნაწერები ავსტრიაში. ხანმეტი ლექციონარი, ფსალმუნი, სვიმონ სალოსის ცხოვრება, ოვანე ოქროპირისა და იაკობ მოციქულის ჟამისწირვები... თბილისი: საქართველოს საპატრიარქო.
- Moorhead (2009): Gavin M., “Parchment Assessment of the Codex Sinaiticus”, https://codexsinaiticus.org/en/project/conservation_parchment.aspx.

- Moskowitz (2013): Clara M., “Physics Solves Centuries-Old Mystery of Red Paint Darkening”, *Scientific American*, Dec. 3, 2013. <https://www.scientificamerican.com/article/vermillion-red-paint-darkening-physics/>.
- Outtier (1972): Bernard Ou., “Un feuillet du lectionnaire géorgien ḥanmeti à Paris”, *Le Muséon* 85, 399–402.
- Renhart (2015): Erich R., *Ein spätantikes Los-Buch. Die Handschrift 2058/2 der Universitätsbibliothek Graz – ein armenisches Palimpsest*. Graz: Unipress Graz.
- Shanidze (1944): ხანმეტი ლექციონარი. ფოტოტიპური რეპროდუქცია, გაოსცა და სიმფონია დაურთო ა[კაკი] შანიძემ / *The Georgian Khanmet Lectionary. Phototypic Reproduction*. Ed. and supplied with a concordance by A[kaki] Sh. (ძველი ქართული ენის ძეგლები / Monuments of the Old Georgian Language, 1). Tbilisi: Academy of Sciences of the Georgian SSR. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/363402>.
- Spring & Grout (2002): Marika S. and Rachel G., “The Blackening of Vermilion: an Analytical Study of the Process in Paintings”, *National Gallery Technical Bulletin* 23, 50–61. https://www.nationalgallery.org.uk/media/15497/spring_grout2002.pdf.
- Tsagareli (1888): Александре Цагарели, “Каталогъ грузинскихъ рукописей Синайскаго монастыря”, *Православный палестинскій сборник* IV/1 = 10, Приложение II: 193–240. <https://books.google.de/books?id=5NkoAAAAYAAJ>.
- Vnouček (2019): Jiří V., “The Parchment of the Codex Amiatinus in the Context of Manuscript Production in Northumbria Around the End of the Seventh Century: Identification of the Animal Species and Methods of Manufacture of the Parchment as Clues to the Old Narrative?”, *Journal of Paper Conservation* 20, 179–204. DOI: [10.1080/18680860.2019.1747832](https://doi.org/10.1080/18680860.2019.1747832).

Picture credits

All illustrations were carried out by Lena Krämer (Book Conservator, Graz University Library).

გრაცის ქართული ლექციონარის კოდიკოლოგიური აღწერილობა

ტერეზა ზამიტ ლუპი (გრაცი)

ნაშრომში აღწერილია VII საუკუნის ერთი უნიკალური ქართული ხელნაწერის – გრაცის ხანმეტი ლექციონარის კოდიკოლოგიური მახასიათებლები. ხელნაწერი 2058/1 ლექციონარია და განეკუთვნება ხელნაწერთა იმ ჯგუფს, რომლებსაც სინური წარმომავლობა აქვთ. 5 ხელნაწერისგან შემდგარი აღნიშნული ჯგუფი გრაცის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის სპეციალური კოლექციების განყოფილებაში ინახება და თარიღდება VII–XI საუკუნეებით.

როგორც არსებული სამეცნიერო ლიტერატურიდან ჩანს, ლექციონარი კარგად არის შესწავლილი როგორც შედგენილობის, ისე ფილოლოგიური თვალსაზრისით. თუმცა შეუსწავლელი დარჩა ხელნაწერის დამზადების ისეთი მახასიათებლები, როგორებიცაა: ნაწერის განლაგება ხელნაწერის გვერდზე (mise-en-page), ხელნაწერის აკინძვის სტრუქტურა და მეთოდოლოგია, რვეულების, ყუისა და ყდის დამზადება. აქ ჩამოთვლილი მახასიათებლები ხელნაწერის სრულფასოვანი შესწავლისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია და, შესაბამისად, იმსახურებს შემდგომ კვლევას. გრაცის ხანმეტმა ლექციონარმა შექმნიდან მოყოლებული თავისი არსებობის განმავლობაში რამდენჯერმე განიცადა ცვლილება და ეს ცვლილებებიც საგანგებო ანალიზს მოითხოვს. გარდა ამისა, ხელნაწერთან ერთად დაცულია ეტრატის დაუწერელი ფრაგმენტები, რომლებიც, როგორც ჩანს, ხელნაწერის საცავ

ფურცლებად იყო გამოყენებული. პერგამენტის ეს მეორეული ნაწილებიც შესწავლას ელიან.

კოდიკოლოგია სწავლობს ხელნაწერის არა მხოლოდ სტრუქტურასა და ფუნქციას, არამედ მასალის შესწავლასა და მის იდენტიფიკაციასაც გულისხმობს. წარმოდგენილ ნაშრომში განხილულია გრაცის ხანმეტი ლექციონარის დასამზადებლად გამოყენებული სხვადასხვა სახის მასალა, როგორებიცაა: ეტრატი, მელანი და ძაფები. ვიმედოვნებთ, რომ ეს კვლევა ახალ შუქს მოჰფენს 2058/1 ხელნაწერის მნიშვნელობას, რაც, თავის მხრივ, ხელს შეუწყობს პირველ ათასწლეულში ქართული წიგნის წარმოების საიდუმლოს გაგებას.

პალეოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიული ანალიზის მსგავსად, კოდიკოლოგია ერთნაირად მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ნებისმიერი ისტორიული წიგნის შესწავლაში. ხელნაწერების კვლევისას ბოლო დრომდე ყურადღება ყოველთვის გადატანილი იყო ტექსტზე და/ან ტექსტის დეკორაციაზე, მაგრამ ცხადია, რომ წიგნის ფიზიკური მდგომარეობის კვლევა ასევე სანდო მტკიცებულებებს იძლევა.

The Georgian Life of Paul of Thebes

Maia Matchavariani (Tbilisi)

The veneration of saints is one of the central elements of Christian culture. The study of the cults of saints in Late Antiquity gives us a better understanding of the cultural processes of contemporary Byzantium and the Christian East. Paul of Thebes, who lived presumably in the 3rd–4th centuries,¹ is one of those early saints, and the study of the origins of Paul’s cult in the Georgian realm yields particularly interesting material for the history of literary exchange in Eastern Christianity.

1. The *Life of Paul of Thebes* in the ancient Georgian literature

The ancient Georgian manuscripts preserve three different versions of the *Life of Paul of Thebes*, which date between the 9th and 16th centuries. The earliest Georgian version of the *Vita* is found in two Georgian homiliaries, the *mravaltavis* of Udabno² and of *Parkhali*.³ The Georgian text in the present edition is based on these two manuscripts (see below).

The second Georgian version of the *Vita* is a translation of the Greek metaphrastic redaction, which is preserved in eight Georgian manuscripts dating between the 12th and 16th centuries.⁴ The Georgian narrative follows the Greek original meticulously. It contains Greek transliterated words and multiple syntactical constructions which are unusual in the Georgian language. Considering these peculiarities of the translation method, it can be assumed that this translation was done after the 11th century when a strong Hellenophile tendency took hold in the Georgian translation tradition.⁵

The third Georgian *Vita* is a short version that is included in George the Hagiorite’s *Great Synaxarion*. This text is a translation of the entry on Paul in the Constantinopolitan Synaxary.⁶

1.1 The *mravaltavi* is one of most important types of Georgian collective manuscripts, reflecting the earliest stage of the Georgian liturgy; it represents a hagiographic-homiletic

¹ Παῦλος ὁ Θηβαῖος, *Paulus Eremita*, also called “Paul the First Hermit”, c. 227–341 (cf. <http://cs.la.history.ox.ac.uk/record.php?recid=S00089>, Saint’s ID 00089). In Georgian the saint is called პავლე (*Pavle*).

² Monastery complex named after St. John the Baptist in Guria, Chokhatauri municipality, on the slope of Mount Ascension. The main building, the small hall church of St. John the Baptist, is half-cut into the rock. *Udabno* (უდაბნო) means ‘monastic hermitage’ (lit. ‘desert’).

³ The cathedral of Parkhali is located in historical Tao, in the Parkhlistskali valley of the left tributary of the Chorokhi River, on the eastern slope of the Lazistan or Pontos mountains (near the present town of Yusufeli, Artvin Province, Turkey). The monastery was built by King Davit III Kouropalates in the 10th c. (before 973).

⁴ KKNCM A-79 (12th–13th cc.), ff. 95r–105v; KKNCM A-90 (13th c.), ff. 261v–270v; KKNCM A-129 (12th–13th cc.); KHM 13 (16th c.), 127r–137r; Sin. georg. 91 (14th c.), 176v–186r; Jer. georg. 17 (13th–14th cc.), Jer. georg. 18 (13th–14th cc.), ff. 215r–227r; cf. Gabidzashvili 2004: 304). The text is not published.

⁵ The aim of the Georgian “Hellenophilism” was to achieve literal, word-for-word translations. The beginning of this translation tradition is associated with Ephrem Mtsire, Georgian translator and Hellenophile scholar, who developed the concept and the methodology in the 2nd half of the 11th c. on the Black Mountain near Antioch (cf. Otkhmezuri 2022: 293–295; Aleksidze 2021: 629–630).

⁶ Cf. Delehaye 1902: 163–166.

supplement to the *lectionary* used in the services from the 5th–6th until the 10th–11th centuries.⁷ The name *mravaltavi*, lit. ‘multi-chapter’, is of Georgian origin and was formed by the same principle as the word *otkhtavi* (lit. ‘four chapters’) denoting the four Gospels. The formation of the *mravaltavi* probably began in either the 5th or the 6th century and ended in the 7th century. Together with similar Syriac and Arabic collections, the Georgian *mravaltavi* might have derived from a Greek archetype which underwent certain changes due to local liturgical requirements; however, detailed research has shown that it is not related to the existing Greek panegyricons and typologions, as well as Arabic and Syriac panegyricons, except for some general similarities.⁸

1.1.1 The *mravaltavi* of Udabno⁹ (KKNCM A-1109; cf. Fig. 1) is written on parchment and severely damaged. It is incomplete, unbound, and currently contains 179 leaves (dimensions 33 × 30 cm). However, the quire numbering that is preserved in the manuscript suggests that the codex initially consisted of 400 folios. The entire manuscript, except for the inserted sheets, was copied by a single scribe in one column. The text is written in a beautiful *asomtavruli* script, dating to the 9th–10th centuries. The codex contains mainly sermons of Church fathers (John Chrysostom, Ephrem the Syrian, Cyril of Jerusalem, Meletios of Antioch, and others) concerning the great feasts (Baptism, Great Lent, Pentecost, Transfiguration, and others) and only a few texts on saints (St. Antony the Great, St. Paul of Thebes, the holy hermits, St. Peter and other apostles), in total 66 texts.

The five folios (ff. 14r–18v) containing the *Vita* of Paul of Thebes do not belong to the original manuscript. They were removed from another manuscript and were inserted later into the *mravaltavi*. Paul’s *Vita* begins on line 11 of f. 14r. The top of this folio contains the end of the text from the page preceding the inserted leaf. The fact that the last few lines from f. 13v are duplicated here suggests that the inserted leaves were removed from a collection similar to the Udabno *mravaltavi*, perhaps from a same type of collection. In contrast to the main text of the Udabno *mravaltavi*, the inserted folios are written in *nuskhuri* script. Based on the outline of the letters, they could be dated earlier than the rest of the manuscript, by the first half of the 9th century. These leaves thus represent one of the oldest examples of the Georgian *nuskhuri* script.¹⁰ On the basis of this palaeographical feature, it can at the same time be said that the Georgian translation of Paul’s *Vita* was accomplished not later than the second half of the 8th century.

1.1.2 The *mravaltavi* of Parkhali (KKNCM A-95; cf. Fig. 2) is also written on parchment and is dated to the beginning of the 11th century.¹¹ The manuscript is damaged and incomplete, but in a better condition than the Udabno *mravaltavi*. It consists of 655 folios (dimensions 45.5 cm × 35.5 cm) and is written in *nuskhuri* script in two columns. This collection contains both homilies of the Church fathers (John Chrysostom, Athanasios of Alexandria, Cyril of Jerusalem, Basil the Great, Ignatius of Antioch, original homilies of Ioane of Bolnisi, a Georgian author allegedly of the 7th century,¹² and others) for the great feasts (Annunciation,

⁷ Regarding this type of homiletical-hagiographical compendium cf. Van Esbroeck 1975; Abuladze 1944; Mgaloblishvili 1991; Shanidze et al. 1994; Maisuradze et al. 1999; Mgaloblishvili 2001; Tseradze 2005; Gippert 2016 and 2019; Otkhmezuri 2022.

⁸ Maisuradze et al. 1999.

⁹ For a full description cf. Sharashidze 1954: 93–101; Van Esbroeck 1975: 29–49. The contents of this codex are published, see Shanidze et al. 1994.

¹⁰ Shanidze et al. 1994: 19.

¹¹ Full description in Bregadze et al. 1973: 361–393; Van Esbroeck 1975: 54–60.

¹² Maisuradze 1999: 71–109; Tarkhnishvili 1960: 280–282; id. 1955: 90, 382.

Nativity, Baptism, and others), but also a large collection of texts on saints (St. James, brother of the Lord, St. Catherine, St. Marina, St. Procopius, St. Sergius and St. Bacchus, and others), in total 149 texts.

The text of the *Vita* is of the same redaction in both manuscripts, which suggests that they derived from the same source. However, the text of the Parkhali *mravaltavi* was not copied directly from that of Udabno. Multiple variant readings clearly demonstrate that both depended on the same archetype but were created via different intermediate manuscripts.

1.2 The Georgian *Life* is a translation of the so-called version *b*¹³ of the Greek *Vita* of Paul of Thebes. All in all, it follows the Greek original quite accurately, keeping even the same word order from time to time. However, despite such closeness to the Greek version, it is not a word-by-word translation. The translation respects the contemporary norms of the Georgian language and does not contain transliterated Greek words or syntactic constructions that are unusual in the Georgian language.

At the same time, the Georgian text contains passages which differ from version *b* by the addition or omission of words, short sentences, and paraphrased wordings. These differences between the Georgian and the Greek versions cannot be traced to any known Greek manuscript containing version *b*. Some of them could be the result of flaws in the Greek manuscript that was used for the translation. For example, in the eighth chapter of the *Vita*, the phrase “whom the pagans call ‘satyros’” should have been translated into Georgian with the word სატყროს (*satyros*), but it seems that the Greek text was not clear at this point and the translator could not read the first syllable. This is how the unknown word ტყროს (*tyros*) appeared in this passage.

Presumably, the same kind of condition – a flaw of the Greek manuscript – was the reason for another striking discrepancy, in the name of the emperor *Decius* appearing as ეურის- (*Euris*-) in the Georgian translation.

2. Paul of Thebes in the Georgian liturgy

Paul of Thebes is one of those saints whose commemoration begins in the early period of formation of the Georgian liturgy (5th–6th centuries), and continues to the present day.

The history of the Georgian ecclesiastical tradition can be conventionally divided into several stages, according to the liturgical sources that are preserved to the present day. Initially, from the 5th to the 10th century, the Georgian liturgical service followed the Jerusalem rite.¹⁴ The original Greek texts, which described the Jerusalem liturgical rite of that period, have been lost but can be reconstructed based on the ancient Georgian and Armenian translations. The Georgian liturgical texts representing the Hagiopolitan rite are preserved in different hymnographical, homiletical, and other compendia.¹⁵

The Georgian version of the *Jerusalem Lectionary*, which preserves the 7th-century translation of the lost Greek model,¹⁶ commemorates Paul of Thebes only once, on 3 February together

¹³ For the Latin and Greek versions of the *Vita* (edited by John Frank Cherf and Katharine Tubbs Corey) cf. Oldfather et al. 1943: 65–250.

¹⁴ Galadza 2018: 29–38; Frøyshov 2012: 227–229.

¹⁵ Otkhmezuri 2022: 58–75; Frøyshov 2012: 233–253; Galadza 2018: 49–56. For *mravaltavis* see note 7.

¹⁶ Tarkhnishvili 1959–1960.

with other desert fathers.¹⁷ Antony the Great is commemorated separately, on 17 January.¹⁸ The oldest *Iadgari*, a hymnographic addition to the *Jerusalem Lectionary*, does not mention Paul at all. It commemorates Antony the Great on 17 January,¹⁹ and the desert fathers, without listing their names, on 28 January.²⁰

The Georgian manuscript Sinai, St. Catherine's Monastery, georg. (hereafter: Sin. georg.) 34 is one of most important codices presenting the transition process of the Georgian liturgy from the Jerusalem rite to the Constantinople liturgy. It was compiled by Iovane Zosime (John Zosimus), a monk of the Laura of St. Sabbas, in the 40s–60s of the 10th century. The calendar of the given manuscript is of particular interest since here, as Iovane Zosime states, “all the new and the old feasts are recorded fully”.²¹ Here, the calendar of the *Jerusalem Lectionary* is supplemented with commemorations taken from the St. Sabbas and the Constantinople calendars, and it lists certain saints who are not mentioned in any other known calendars.²² As a result of this compilation, Iovane Zosime's calendar frequently commemorates the same saints several times on different dates, which suggests divergent origins of his sources. Paul of Thebes is commemorated in it even five times, on the following dates: 18 January,²³ 3 February,²⁴ 21 September,²⁵ 31 October,²⁶ and 6 November.²⁷ In these commemorations there is no indication to which event (the saint's death, transfer of relics, etc.) each of them relates.

The *Great Synaxarion* compiled by George the Hagiorite²⁸ in the second half of the 11th century is the pinnacle of the transition process from the Georgian liturgical practice to the

¹⁷ “თოუესა ფებერვალსა გ. კსენებაჲ წმიდათაჲ აბბა პავლეისი, მარკოზისი, პანფილსისი, ამონასი, ევლოგისი, აბბა ოქისი და სხუათა მრავალთა” – “Month of February, 3. Commemoration of Abba Paul, Mark, Pamphilus, Amona, Eulogius, Abba Ok and many others” (Tarkhishvili 1959–1960: I, p. 37).

¹⁸ “თოუესა იანვარსა იზ, კსენებაჲ მამისა ჩუენისა ანტონისა” – “Month of January, 17. Commemoration of our Father Antony” (Tarkhishvili 1959–1960: I, 27).

¹⁹ Metreveli et al. 1980.

²⁰ Metreveli et al. 1980: 79–85.

²¹ Sin. georg. 34, fol. 143v, ll. 6–7: “რომელსა შინა წერილ არიან დღესასწაულნი ყოველნი ახალნი და ტუელნი” (Garitte 1958: 16; see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279386875-ms/?sp=149>).

²² Garitte 1958: 20–37. In his edition, Garitte identifies the saints commemorated in Iovane Zosime's calendar, but some of them are of unknown origin, e.g. Theodosius and Barabbas on 12 February (f. 25vb, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279386875-ms/?sp=29>; Garitte 1958: 50 and 157), Gerontius on 14 March (f. 16ra, see ib.; Garitte 1958: 55 and 177), and others.

²³ “...აბბა პავლე განშორებულისაჲ, რომელი უწინარსს ანტონისა გავიდა უდაბნოდ” – “of Abba Paul the Recluse, who went to the desert before Antony” (f. 25ra, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279386875-ms/?sp=28>; Garitte 1958: 45 and 134).

²⁴ “...და აბბა პავლეისი და მარკოზისი და პანფილესი და ამონასისი და ევლოგისი და აბუქისი და სხუათაჲ მრავალთა მამათა” – “of Abba Paul and Mark and Pamphilus and Amon and Eulogius and Abuk and many others, too” (f. 25va, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279386875-ms/?sp=29>; Garitte 1958: 48 and 149).

²⁵ “...და პავლეისი თებაიდელისაჲ, ანტონისი მამისაჲ დიდისა” – “and of Paul of Thebes, of Antony the Great” (f. 31ra, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279386875-ms/?sp=34>; Garitte 1958: 91 and 335).

²⁶ “აბბა პავლე მონაზონისაჲ” – “of Abba Paul the Monk” (f. 32rb, see <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279386875-ms/?sp=35>; Garitte 1958: 101 and 372).

²⁷ “...და პავლე თებელისაჲ” – “and of Paul of Thebes” (f. 32rb, see ib.; Garitte 1958: 102 and 378). According to Garritte (ib.), this mention does not appear in the Greek Synaxarion. Actually, 6 November is not the day of commemoration of Paul of Thebes but of Paul the Confessor, Patriarch of Constantinople (Sergius 1876: 349–350). Apparently, in some calendar used as a source by Iovane Zosime, this Paul was confused with Paul of Thebes.

²⁸ George (Giorgi/Georgi) the Hagiorite (1009–1065) was one the most important figures in the cultural life of medieval Georgia. It can be said that he concluded the transition process of the Georgian ecclesiastical practice to the Byzantine liturgical rite by creating revised versions of the Georgian Gospels, Menaion, Parakletike, and Synaxarion (cf. Otkhmezuri 2022: 242–247; Gippert 2013: 75–84).

Constantinopolitan rite. The calendar of the Georgian Synaxary, translated by him,²⁹ mainly follows the calendar of the Great Church of Constantinople, though it also includes considerable material from other sources. According to the compiler, “even among them [Greeks] you will not find such a *synaxarion* except for [the monastery of] St. Sophia and [the monastery of the] Studites”.³⁰

The Synaxary of George the Hagiorite features the most complete list of saints venerated in contemporary Constantinople and presumably, in the Christian East in general. Here, we have three commemoration dates designated to Paul of Thebes: 29 October,³¹ 5 January,³² and 15 January – this record includes a short version of Paul’s *Vita*.³³

The survey of the sources mentioned above reveals a noteworthy picture of the formation of Paul of Thebes’ commemoration in the Georgian ecclesiastical tradition. Apparently, the liturgical calendars of the 5th–6th-centuries did not specify a designated feast day for the saint. The ancient Georgian translation of the Paul’s *Vita* confirms this fact. This text is preserved in two early homiliaries, the *mravaltavis* of Udabno and Parkhali,³⁴ and the title in both manuscript reads: “On January 17. Commemoration of the Holy Father Antony. Lections of the Fathers, Life and Conduct of the Holy and Blessed Abba Paul, the Great Elder”.³⁵ In both manuscripts, the *Vita* is followed by the *Teachings of the Holy Father Antony*.³⁶ In the Udabno *mravaltavi*, the Life of Paul is preceded by the *Vita* of Antony the Great³⁷ which, however, is missing in the Parkhali codex. The title of Paul’s *Vita* declares that 17 January is the date for commemorating Antony the Great and that Paul’s *Vita* is included on the same day because his *Vita* is considered just as an extension of the narrative about Antony the Great.

Thus, the Georgian canonical calendars, used in the early Christian era during the 5th–7th centuries, do not designate a specific date for commemorating Paul of Thebes. In the *mravaltavis*, Paul’s *Vita* was included in the readings for 17 January, as an additional text to the commemoration of Antony the Great. Paul himself was celebrated together with other desert fathers on 3 February.

If, as can be presumed, the narrative about Paul of Thebes and other Egyptian desert fathers entered the Georgian ecclesiastical circles through the Georgian monks from Palestine and Egypt, then it is permissible to think that Paul’s commemoration date was not specified during the early-Christian era in canonical calendars in those localities either. Otherwise, the specified date of Paul of Thebes’ commemoration would be reflected in the title of the Georgian translation of his *Vita*, as we have it in the case of the *Vitae* of Antony and other fathers.

²⁹ Dolakidze & Chitunashvili 2017.

³⁰ “არცა მათ (ბერძენთა) თანა დიად იპოვების ესევითარი სჯნაქსარი თჳნიერ სოფიაწმიდისა და ასტუდისა” (KKNCM A-97, f. 290r; cf. Dolakidze & Chitunashvili 2017: 041).

³¹ “წმიდისა პავლე თებელისა და პირველი მონაზონისა” – “of St. Paul of Thebes and the first monk” (cf. Dolakidze & Chitunashvili 2017: 55).

³² “წმიდა პავლე თებელისაჲ” – “of St. Paul of Thebes” (cf. Dolakidze & Chitunashvili 2017: 129).

³³ “წმიდისა მამისა ჩუენისა ამა პავლესი თებაიდელისაჲ” – “of our holy Father Abba Paul of Thebes” (cf. Dolakidze & Chitunashvili 2017: 147).

³⁴ For the term *mravaltavi* cf. n. 7 below. The Georgian translation of Paul’s *Vita* and the relevant manuscripts are further discussed below in Section 3.

³⁵ “თთუესა იანვარსა იწ, საკსენებელი წმიდისა მამისა ანტონისი, საკითხავნი მამათანი, ცხორებაჲ და მოქალაქობაჲ წმიდისა და ნეტარისა ამა პავლეჲსი, დიდისა ბერისაჲ”; KKNCM A-1109, f. 14r; KKNCM A-95, f. 159v).

³⁶ KKNCM A-1109, ff. 18v–19r; KKNCM A-95, ff. 163v–169r.

³⁷ KKNCM A-1109, ff. 19r–36r.

The five different dates that are designated for the commemoration of Paul of Thebes in Iovane Zosime's calendar suggest that he was also not yet fully canonised during the 10th century. The same must be true not only for the Georgian church, but also for the Sinaitic and Palestinian sources used by Iovane Zosime. As a separate, specially designated date for commemorating Paul of Thebes, 15 January appears only in the 11th century in the *Great Synaxarion* of George the Hagiorite. In relation to the saint, the Georgian Synaxary follows its Constantinopolitan model precisely.³⁸

There is no correlation between 15 January and Paul of Thebes anywhere else. The earliest versions of his *Vita* do not mention any significant dates related to his death, burial, transfer of relics, or any other events. It is plausible that the commemoration of Paul of Thebes on 15 January was determined due to his connection with Antony the Great.

3. The question of the authorship of Paul's *Vita*

Some of these differences are extremely important for the text history of not only version **b** but of Paul's *Vita* in general.

There are several early versions of the *Vita* of Paul. The Latin version is the earliest text, preserved in a manuscript dated to 517. Of the Greek translation of the Latin *Vita*, version **a** is preserved in nine manuscripts of the 10th–16th centuries. The second Greek version, **b**, is much shorter and simpler than the Latin text and the Greek version **a**; it is preserved in two manuscripts of the 10th–12th centuries but is quoted already by the 6th-century author Eustratius,³⁹ which proves its early origin. Already in the 6th century, this text was translated first into Syriac, later into Coptic and Arabic. The third Greek version (**F**) was created presumably by Symeon Metaphrastes at the end of the 10th century on the basis of version **a**.⁴⁰

In 1900, Joseph Bidez published the Greek versions **a** and **b** of the *Vita*. Based on a study of the texts and the manuscript tradition, he concluded that the *Vita* was initially composed by Jerome of Stridon (presumably in 374–375)⁴¹ for a Latin speaking audience and that the Greek versions of *Vita* derived from this text.⁴² Since Bidez' publication, this conclusion has been fully accepted in the scientific circles.⁴³ The strongest arguments in favour of this conclusion was the fact that St. Jerome presented himself as the author of the *Vita* in the colophon attached to the texts of both versions⁴⁴ and in his letters.⁴⁵

Only François Nau at the beginning of the 20th century doubted this theory and offered a different opinion on the origin of Paul's *Vita*. A comparison of the Greek version **b** with the other sources had led him to the conclusion that the *Life of Paul of Thebes* was not Jerome's

³⁸ George the Hagiorite's Synaxary significantly differs from the Constantinopolitan *Synaxarion* in certain cases. E.g., the record on 26 October, which is the commemoration day for St. Demetrius of Thessaloniki, is an abbreviated version of the Georgian translation of Demetrius' "Martyrdom" by Euthymius the Hagiorite, which differs significantly from the original Greek narrative and does not represent a translation of the corresponding entry in the Constantinopolitan Synaxarion (cf. Matchavariani 2023).

³⁹ First edited in Allatius 1655: 336–580, here 427; cf. Bidez 1900: XV.

⁴⁰ All these versions are briefly presented and discussed in Nau 1901: 122–124 and Oldfather et al. 1943: 143–145.

⁴¹ As to Jerome cf. Baldwin 1991.

⁴² Bidez 1900: III–XLVIII.

⁴³ Cf., e.g., Oldfather et al. 1943: 143–145; Goering 2018; Guillaumont & Kuhn 1991: 1925–1927.

⁴⁴ See Bidez 1900: 32–33.

⁴⁵ See Oldfather et al. 1943: 145.

original writing but rather a translation and elaboration of a set of existing written sources: the Greek version **b**, the *Life of Antony the Great*⁴⁶ and the *Apophthegmata Patrum*.⁴⁷ According to Nau, the initial text of the *Life of Paul of Thebes* was the Greek version **b**, written by an anonymous author in Egypt in 365–370, shortly after the creation of the *Life of Antony* by Athanasius of Alexandria, in order to correct and complete the latter *Vita*.⁴⁸ Nau's theory was not accepted though, and Jerome's authorship of Paul's *Vita* remained undisputed.

However, the data of the Georgian version of the *Vita* prompt us to return to this issue. This is first all true of the colophon, which has been regarded as the main proof of Jerome's authorship. The Greek versions **a** and **b** of Paul's *Vita* end with a reference to Antony the Great who used to dress and pray in Abba Paul's cloak on Easter and Pentecost. In his colophon, which follows immediately after this information, Jerome asks his readers for forgiveness and writes: "I... prefer the garment of blessed Paul and his faith over the purple raiment of emperors and their glory".⁴⁹ The Georgian translation of this passage differs from the Greek text in two instances. Firstly, Jerome's name and his authorship is removed. Secondly, the reference to Paul's cloak is shortened and is attributed to Antony the Great. It reads: "Since then, he [Antony] wore the cloak only on feast days... saying: 'This [garment] is better and more honourable to me than purple of kings.' And he prayed and always commemorated [Paul] for the glory of God. And they bless him forever and remember him as the glory of God".⁵⁰

Another important point is that differences between the Georgian and the Greek translations cannot be traced to any known manuscript containing version **b**.

4. Conclusions

4.1 Georgian and Egyptian monasticism

Monasticism in Georgia started in the early-Christian era, in the 4th–5th centuries. The remains of churches, archeological material and early hagiography prove that Georgia of that time, alongside with an organised priesthood with its own hierarchy, was the home of hermits and anchorite monks.⁵¹

In this early era, the Georgian monks and hermits endeavoured not only in Georgia, but also beyond the Georgian domain. The presence of Georgian monks and pilgrims in the Holy Land is attested by numerous archeological findings. The ancient Georgian mosaic inscriptions in

⁴⁶ Nau 1901: 129–142.

⁴⁷ Nau 1905: 387–417. E. Amélineau (1894: V-XVIII) believed that he had found traces of the written sources used by Jerome in the Coptic *Vita*, but this theory was not accepted either.

⁴⁸ Nau 1901: 124.

⁴⁹ Bidez 1900: 32, 33.

⁵⁰ "და მიერთებან [ანტონ] დღესასწაულთა ხოლო შეიმოსის კუართი იგი... და თქუს: 'უმჯობეს არს და უპატიოსნეს ესე ჩემდა უფროს ძოწეულისა მის სამეუფოსა. და ილოცავნ მარადის და აკსენებნ მას სადიდებელად ღმრთისა' (see §18 of St. Paul's Georgian *Vita* below).

⁵¹ Origins and development of Georgian monasticism are discussed in detail in Matitashvili 2017. On church remnants dated to the 3rd c. CE and other archeological material see Mepisaschwili & Zinzadse 1987. The 'Martyrdom of St. Shushanik', an ancient Georgian hagiographical work written in 475–488 (Kekelidze 1980: 117–118) mentions the Holy Church, representatives of the organised priesthood (bishops Apots, Ioane, Samoel, and an unnamed deacon) and also "a certain holy man", a secluded monk, to whom laymen as well as high-ranking clergymen used to turn for spiritual advice (Abuladze 1938: 8, 14, 22, 27, 42). According to a Greek inscription (datable to the 4th–5th cc.) that was found in an underground burial vault near the village of Tsilkani (Inner Kartli, Georgia), the crypt was built by one Tikas and his 'Abba', the hermit Pharanuse (Matitashvili 2017: 190).

asomtavruli script,⁵² discovered by Virgilio Corbo during the excavation of church ruins in Bir el Qutt in the mid-20th century, evidenced the existence of a Georgian monastery in Jerusalem in the first half of the fifth century.⁵³ In Nazareth, Georgian pilgrim graffiti found underneath a mosaic floor of the ancient Church of the Annunciation cannot be dated later than the first quarter of the fifth century.⁵⁴ In 1996, a monastery with a chapel, cells and a mosaic floor was uncovered near Khirbat Umm Leisun, including a five-line *asomtavruli* inscription on the wall of a tomb which dates back to the 5th–6th centuries.⁵⁵ There are many other inscriptions attesting the presence of Georgians in the Holy Land in this period.⁵⁶

Georgian monks were present not only in the Holy Land, but also in Egypt, namely, in Thebes, the homeland of Paul of Thebes.⁵⁷ A prominent Georgian religious figure, Peter the Iberian, Bishop of Mayuma (411–491), spent over 20 years in Egypt. He moved there together with his followers in 455 after the Chalcedonian movement grew stronger in Palestine. Peter worked tirelessly in Egypt for promoting the influence and authority of a local, fairly large anti-Chalcedonian community. In his biography, John Rufus, a disciple of his, describes Peter's travel to Egypt eloquently.⁵⁸ During this period, Peter also spent some time in Oxyrhynchus, Thebes. According to the Georgian *Vita* of Peter the Iberian, he built several monasteries in Egypt.⁵⁹ Rufus' records omit these references. In addition, Rufus' work does not mention that Peter the Iberian's followers included Georgian nationals. However, the fact that Peter built a monastery in Jerusalem, which was called the 'Monastery of Georgians',⁶⁰ undoubtedly proves the presence of a significant group of Georgian monks in Peter's circles, alongside with Iovane (John) the Laz, his closest friend and supporter.

Presumably, the names of the pioneers of Egyptian monasticism – Antony the Great, Paul of Thebes, Euthymius, Simeon the Younger, etc. – were added to the Georgian liturgical calendar for the commemoration of saints by Georgian monks who lived in Egypt and Palestine in the early-Christian time, i.e., in the 5th century. It is likely that Peter the Iberian and his followers played an important role in this process and that the texts describing the merits of Paul of Thebes and other desert fathers were translated during the 6th–8th centuries in the Georgian monasteries founded by them in the Holy Land and in Egypt.

⁵² The older type of the Georgian script, also named *mrglovani*. Regarding the Georgian scripts cf. Boeder 1975: 17–34; Gippert et al. 2018: 3–25.

⁵³ Corbo 1955: 110–139; Gagoshidze et al. 2022: 83–91; Tchekhanovets 2018: 137–150.

⁵⁴ Aleksidze 2011: 13–25; Gagoshidze et al. 2022: 22–24; Tchekhanovets 2018: 193–195.

⁵⁵ Mgaloblishvili 2015: 185–194; Gagoshidze et al. 2022: 91–94; Seligman 2015: 145–180; Taylor 1987: 142–148.

⁵⁶ Gagoshidze et al. 2022: 15–99; Tchekhanovets 2018: 137–200.

⁵⁷ Cf. n. 1 above as to the saint and his legend.

⁵⁸ Horn & Phenix 2008: 122–157.

⁵⁹ “და მათ ჟამთა შინა წმიდა და სანატრელი პეტრე და მოწაფენი მისნი და იოვანეცა ნეტარი წარვიდა ეგუპტელ სანახებთა სკიტისათა. მოჰკლდეც და მოილოცვიდეც წმიდათა მამათა უდაბნოსათა და სურვიელ იქმნეს უდაბნოსა მას და გამოარჩიეს ადვილი და აღაშენეს ეკლესია და გარემოს მონასტერი” – “And at that time, the holy and blissful Petre and his disciples and blessed Iovane went to Egypt, into the vicinity of Scetis. They went around and visited the holy places where the holy fathers of the desert lived, and they fell in love with the desert and choose the place and built the church and monastery around” (Abuladze et al. 1967: 135).

⁶⁰ Horn & Phenix 2008: 93.

4.2 Paul's Vita and its Georgian transmission

According to the *mravaltavis*, Paul's *Vita* was acknowledged as a part and continuation of the story about Antony the Great. This is proven by the title of text, its location in the *mravaltavis* and the tradition of the commemoration of Paul and Antony.

Certain features of the Georgian translation as discussed above prove that the Georgian version of Paul's *Vita* was translated from a Greek text, in particular, from the Greek version **b**. The exact Greek *Vorlage* of the Georgian translation is lost today – there is no Greek text in any manuscript supporting the peculiar readings of the Georgian translation and missing Jerome's colophon. According to the paleographical features of the Udabno *mravaltavi*, the *terminus ante quem* for the translation of Paul's *Vita* is the second half of the 8th century, but there is a possibility that this translation was accomplished even earlier. In the Udabno *mravaltavi*, the *Vita* of Paul is followed by the short text of Antony's *Teachings* and by Athanasius' *Life of Antony*. Based on a comparison of certain Greek terms and their Georgian equivalents, E. Chelidze convincingly concluded that Antony's *Vita* was translated in the 6th–7th centuries.⁶¹ At the same time, he revealed in the Georgian text of Antony's *Vita* the same type of discrepancies as we find them in the Georgian translation of the *Life of Paul* (the name of the emperor, the ghost-word *tyros*). Considering the fact that at the time of the translation of Paul's *Vita*, the Georgians must have regarded this text just as a part of Antony's story, it is possible to assume that it was translated at the same time as Antony's *Teachings* and *Vita*, in the 6th–7th centuries, and maybe even from one and the same Greek *Vorlage*.

In any case, the Georgian translation of Paul's *Vita* must have been made quite early, most probably in Egypt, possibly in parallel with the Syriac and Coptic versions which date back to the 6th century; it misses Jerome's colophon, which is the main argument of Jerome's authorship. The attribution of the expression about Paul's garment to Antony is a logical continuation of the theory presented above, according to which Paul's *Vita* was understood just as a part and continuation of Antony's story. The ending of the Georgian version of Paul's *Vita* and other differences that are attested in the Georgian text possibly suggest that Nau's theory was right: (a) Jerome was not the initial author of Paul's *Life*, and (b) the Greek version **b** is the original version of the *Vita*. In the Georgian version we can then see the lost *Vorlage*, the original of the Greek version **b** created by an anonymous author soon after the creation of the *Life of Antony*, translated, reworked and used by Jerome for his Latin version.

Here, then, follows one more question: if the Greek version **b** is the original version of Paul's *Vita*, how then was Jerome's colophon attached to it? Presumably, this was conditioned by the time frame of the events. Athanasius completed his *Life of Antony* by 365, our anonymous author then created Paul's *Vita*, and shortly after again, in 370–375, Jerome composed his extended Latin version. It could be that in this very short period of time the name and existence of the original author of Paul's *Vita* was lost in the shadow of Jerome of Stridon's authority and soon, from the same 6th century on, all versions of Paul's *Vita* were attributed to Jerome.

⁶¹ Chelidze 1989.

5. The critical edition of the Georgian Life of Paul of Thebes

The critical edition provided below is based on two Georgian manuscripts:

- a) the Udabno *mravaltavi* (KKNCM A-1109, 9th–10th centuries), marked **U**;
- b) the Parkhali *mravaltavi* (KKNCM A-95, 11th century), marked **P**.

The *apparatus criticus* of the Georgian text consists of two parts. The first part displays the variant readings of the Georgian manuscripts, the second part presents the results of the comparison of the Georgian translation with the Greek text. The Greek text is quoted from Bidez (1900: 3–33). References to biblical quotations are included in the second part.

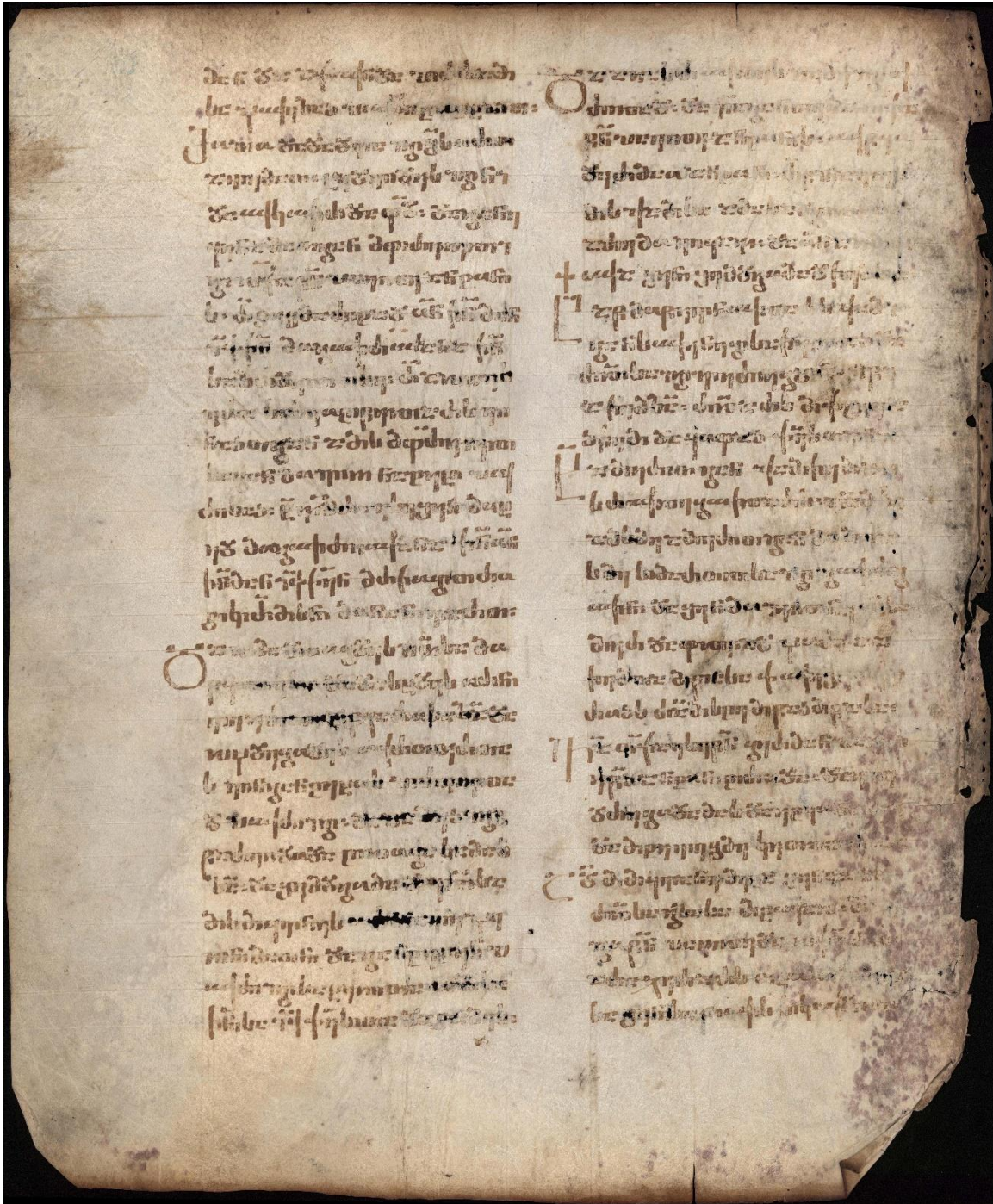

Fig. 1: KKNCM A-1109, f. 16v

To avoid overuse of the *apparatus criticus* of the Georgian text, we have not highlighted the following orthographic features in variant readings:

- a) instead of **Ⴇ**, the Udabno *mravaltavi* shows **Ⴇ** plus **Ⴀ** in almost all cases (e.g. ფროთე, პავლეო). We write **Ⴇ** in all these instances. Instead of **Ⴇ**, the codex uses **Ⴇ** plus **Ⴀ** in almost all cases (e.g. ჰაჭკო, გუბრეუბი). We write **Ⴇ** in all these instances;
- b) the Parkhali *mravaltavi* exhibits incorrect uses of **Ⴇ** (e.g., in მჯღობარს). The grapheme **Ⴇ** is used in these instances.

The English translation follows the Georgian text as precisely as possible.

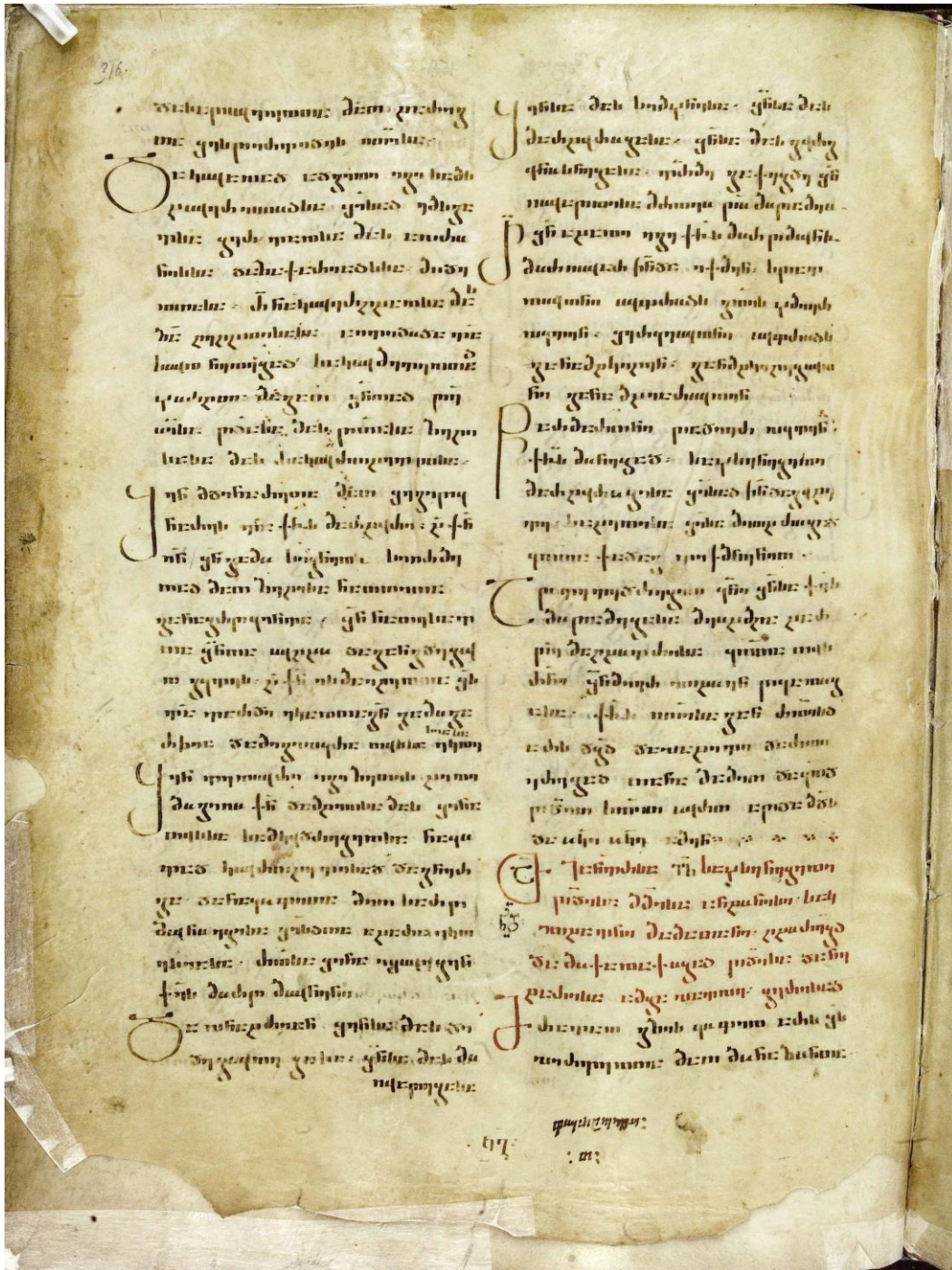

Fig. 2: KKNCM A-95, f. 159v

Tit. [14r U] [159v P]

თთუესა იანვარსა ი^ზ

საკსენებელი წმიდისა მამისა ანტონისი, საკითხავნი მამათანი,
ცხორებაჲ და მოქალაქობაჲ წმიდისა და ნეტარისა აბბა პავლეჲსი, დიდისა
ბერისაჲ⁶²

1 (§ 1) მრავალგზის ყოფილ არს⁶³ შორის პირველთა მათ მონაზონთა, | [160r
P] რომელნი იყვნეს სოფელსა ამას შინა მეგვპტელთასა, ვითარმედ ვინ-მე დაემენა
პირველად უდაბნოსა შინა? ხოლო რომელთა მოიკსენეს პირველთაჲ მათ
წმიდათაჲ და თქუეს, ვითარმედ დასაბამი ყოფისაჲ უდაბნოსა შინა იყო ნეტარისა
ელაიაჲსგან და იოვანესგან. არამედ განჩინებულ არს, რამეთუ ელია წარმატებულ
5 იყო ზომსა მონაზონთასა უფროჲს, ხოლო იოვანე შობისა წინავე
წინაწარმეტყუელებდა.

ხოლო რომელნიმე თვსით ნებსით არწმუნებედ ნეტარისა ანტონისთვს,
ვითარმედ დასაბამი იყოს ამის სამართალისათვს. უკუეთუ გულსმოდგინედ
ეძიებდეთ, გულისკმა-ყოთ, რამეთუ არა პირველად ანტონი მისრულ არს უდაბნოდ
10 განჩინებულად,⁶⁴ არამედ ნეტარი პავლე ბერი.⁶⁵ რამეთუ შევემთხუენით მოწაფეთა
ნეტარისა ანტონისთა, რომელთაცა დაჰვლეს იგი, და გუაუწყეს ჩუენ პავლე ვინმე
თებელი, რომელმან პირველ იწყო ყოფად უდაბნოსა შინა. ჩუენ უფროჲს ამით
გურწმენა, რამეთუ რომელთამე პირველად ანტონი თქვან, ხოლო გულსმოდგინედ
მცირედ მითხრობდა წმიდისა მისთვს განყენებულისა პავლესა, ვითარ-იგი იწყო,
15 ანუ ვითარ-იგი აღასრულა.

Title: ი^ზ] *add.* სა U. მამისა *om.* U. წმიდისა და ნეტარისა *om.* U. პავლეჲსი] პავლე P. დიდისა
om. P.

2 ამას] *om.* U. მეგვპტელთასა] ეგუიპტეს U. დაემენა] დაამენა U. 3 რომელთა] რომელთამემ] P. 3-4 მოიკსენეს პირველთაჲ მათ წმიდათაჲ და თქუეს *om.* U. 7 ნებსით] ნევსით P. 7-8 თვსით
ნევსით არწმუნებედ ნეტარისა ანტონისთვს ვითარმედ დასაბამი იყოს ამის *om.* U. 8 უკუეთუ *om.*
U. გულსმოდგინედ *add.* ამას P. 9 ეძიებდეთ, გულისკმა-ყოთ] ეძიებდეს, გულისკმა-ყოს U. 10
ნეტარი] ნეტრეული P. 12 პირველ] პირველად U. ყოფად] *add.* მას U. შინა *om.* U. 12-13 ჩუენ
უფროჲს ამით გურწმენა *om.* P. 13 გურწმენა] *add.* ო^ნ U. 14 პავლესა] პავლესსა U. იწყო *add.*
პავლეს P. 15 აღასრულა] აღესრულა U.

⁶² Title: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Παύλου τοῦ Θεβαίου ('Life and Conduct of Saint Paul of Thebes') Gr. (3, 1-3): თთუესა იანვარსა ი^ზ. საკსენებელი წმიდისა მამისა ანტონისი, საკითხავნი მამათანი. ცხორებაჲ და მოქალაქობაჲ წმიდისა და ნეტარისა აბბა პავლეჲსი, დიდისა ბერისაჲ ('In the month of January, 17. Commemoration of holy father Antony. Lections of the fathers. Life and Conduct of Holy and Blessed Abba Paul, the Great Elder') Iber.

⁶³ Ζήτησις Gr. (3, 4) *om.* Iber.

⁶⁴ τῆν ἔρημον Gr. (3, 14): *add.* განჩინებულად ('for sure') Iber.

⁶⁵ Παῦλος Gr. (3, 15): *add.* ბერი ('elder') Iber.

In the month of January, 17

**Commemoration of the Holy Father Antony. Lections of the Fathers.
Life and Conduct of Holy and Blessed Abba Paul,
the Great Elder**

(§ 1) Many times there was [an inquiry] among the hermits who lived in the country of Egypt [on] who was the first who started dwelling in the desert. Some of them have remembered the first saints and said that dwelling in the desert was started by the blessed Elijah and John. However, it is obvious that Elijah exceeded by far the stature of all hermits, and John began prophesying before his birth.

And others, confident about their own opinion, claim that the blessed Antony was the founder of this order. If you investigate diligently, you will understand that for sure it was not Antony who came first to the desert, but the blessed Paul the Elder. Because we have met the disciples of the blessed Antony, those who buried him, and they have told us that a certain Paul of Thebes was the first one who started living in the desert. We believe this more, but since some consider that Antony was the first, I diligently convey a little about [the life of] Paul the holy anchorite, how he began and how he completed it.

- 1 (§ 2) იყო უკუე ჟამთა მათ⁶⁶ ვალენტიანოსისთა და ევრისათა,⁶⁷ კორნელიოს აღასრულა ღუაწლი იგი ბრძოლისაჲ ჰრომს შინა სახელისათჳს უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტჳსა.
- (§ 4) [14v U] ხოლო ნეტარი პავლე დისა თჳსისა თანა იყო და დაჲ იგი მისი იყო ქმრის ცოლი. რამეთუ მამა-დედანი მათნი აღსრულებულ იყვნეს და დაეტევა სიმდიდრჳ მათა დიდძალი. და პავლე იყო ათექუსმეტის წლის და ისწავებდა წიგნთა ბერძლ და მეგჳბტელებრ. და მშჳდ იყო იგი სულითა და სახნიერ⁶⁸ და ფრიად უყუარდა მას ღმერთი. ხოლო დევნაჲ იგი ვითარ განძლიერდა, მარტოდ იქცეოდა იგი ადგილსა ერთსა და ეკრძალებოდა იგი თავსა თჳსსა გულსმოდგინედ.
- 10 ხოლო ანგაჰრებაჲ აიძულებდა გულსა კაცთასა ძჳრისსაქმედ. რამეთუ ქმარი იგი დისა მისისაჲ დაფარვისა წილ ეძიებდა, ვითარმცა მისცა იგი, და ცრემლთა ცოლისა თჳსისათა არად შეჰრაცხდა და შიშსა ღმრთისა ყოვლისა მჰყრობელისა შეურაცხ-ჰყოფდა და არა განეყენა უშჳჯულოებასა მას, არამედ დაადგრა შრომად, რაჲთამცა მოკლა იგი ღმრთისმსახურებისათჳს.
- 15 (§ 5) [160v P] ხოლო რაჟამს იხილა გონიერმან ჭაბუკმან ზაკუვაჲ იგი მისი, აღივლტოდა მთასა მას მაღალსა, ვითარ-იგი განსაცდელსა მას ხედვიდა, გარდაცვალა თჳსითა გონებითა დევნისა მის ღუაწლი. და რაჟამს მცირედ წარვიდა, პოვა მან კლდჳ მთასა მას შინა. და იყო მუნ ჯურელი, დაყოფილი ქვითა, და გარდააგორვა იგი და შთახედნა მას გულისთქუმითა დიდითა. მიხედა და იხილა
- 20 წმიდად იატაკი მისი.
- (§ 6) და შეიყუარა ადგილი იგი ფრიად⁶⁹ და ადიდებდა ღმერთსა, რომელმან მოჰმადლა მას საყოფელი იგი. და დაყო უდაბნოსა მას შინა ყოველი ცხორებაჲ თჳსი.

1 იყო უკუე ჟამთა მათ] იწყო ჟამსა ოდენ U. ვალენტიანოსისთა lac. U (the manuscript is damaged). 2 ღუაწლი იგი ბრძ om. U. უფლისა om. U. 3 იესუ ქრისტჳსა om. U. 5 მამა-დედანი] ამა-დედა U. 6 ათექუსმეტის] ათ|თექუსმეტის U. წიგნთა] წიგნსა P. 7 იგი] om. U. 12 თჳსისათა] მისისათა U. 12–13 ~ ყოვლისა მჰყრობელისასა ღმრთისა P. 13 შეურაცხ-ჰყოფდა] არად შეჰრაცხდა U. და] om. P. უშჳჯულოებასა] ურწულოებასა P. 13–14 არამედ დაადგრა] om. U. 15 ზაკუვაჲ] ზაკვაჲ U. 16 აღივლტოდა] add. იგი U. 17 ~ ღუაწლი დევნისაჲ მის U. და] om. U. 18 პოვა] პოა U. 19 და¹ om. U. შთახედნა] შთაჰხედა P. მიხედა] მიჰხედა P. 20 იატაკი] add. იგი U. 21 იგი] om. U. 22 და] ხოლო U. თჳსი] მისი U.

⁶⁶ τοῦ διώκτου Gr. (5, 6) om. Iber.

⁶⁷ ἐν τῷ καιρῷ Δεκίου τοῦ διώκτου καὶ Οὐαλεριανοῦ ('in the time of Decius the pursuer and Valerianus') Gr. (5, 6–7): ჟამთა მათ ვალენტიანოსისთა და ევრისათა ('in the time of Valentian and Euris') Iber.

⁶⁸ τῆ ψυχῆ Gr. (9, 2): add. და სახნიერ ('and serene') Iber.

⁶⁹ τὸν τόπον Gr. (11, 2): add. ფრიად ('very much') Iber.

(§ 2) It was in the time of Valentian and Evris⁷⁰ when Cornelius completed the effort of the fight in Rome in the name of our Lord Jesus Christ.

(§ 4) And the blessed Paul lived with his sister, and the sister had a husband. Their parents passed away and left them in great wealth. And Paul was sixteen years old and educated in Greek and Egyptian writings. He was humble in spirit and serene, and he loved God greatly. Since the persecution increased, he stayed alone at a certain place and attended to himself diligently.

But greed makes people's heart to do evil deeds. The husband of his sister, instead of hiding him [Paul], sought to betray him, and disregarded the tears of his wife and despised the fear of the almighty God; he did not depart from [the idea of] doing wrong but exerted an effort to kill him because of his service of God.

(§ 5) When the wise young man perceived the evil thoughts of his [brother-in-law], he ascended to a high mountain; since he foresaw his tribulation, with his mind he turned the effort of the persecution [to his own good]. As he moved on a little, he found a rock in the mountain. And there was a hole blocked with a stone. He rolled it away and looked inside with great desire. He looked around and saw that its floor was clean.

(§ 6) And he loved this place greatly and praised God who had graciously given him this dwelling. And he spent his whole life in this desert.

⁷⁰ Name distorted (for *Decius*).

1 და იყო საზრდელი და სასუმელი მისი დანაკის-კუდისაჲ, რომელნი იყვნეს მთასა მას შინა. ნუუკუე თქუას ვინმე ვითარმედ: ვერ შემძლებელ არს ყოფად! მოწამე არს უფალი იესუ ქრისტს და წმიდანი ანგელოზნი მისნი, რამეთუ ვიხილენ მე⁷¹ მუნ მყოფნი მრავალთა ადგილთა აღსრულებულნი [15r U] და არა ეშინოდა მათ 5 ეშმაკისაგან.

(§ 7) რამეთუ ვიწყო⁷² ნეტარისა პავლსი და გითხრა. და დაყო წმიდამან პავლს ას და ცამეტი წელი ქუეყანასა ზედა ქრისტეს მოყუარემან და ცხონდებოდა იგი ცხორებასა ზეცისასა. და მამაჲ ანტონი იყოფოდა სხუასა ადგილსა⁷³ და იყო იგი ოთხმეოცდაათ წლის. და გვთხრობდა ჩუენგანსა: „და ვზრახევდ გულსა შინა 10 ჩემსა: არა ვინმე მარტოდ მყოფი დაეშენა-ა უშინარსსსა მას უდაბნოსა?“ და ლამესა მას, რომელსა განიზრახვიდა, გამოეცხადა მას ღმრთისაგან, ვითარმედ: „არს ვინმე უშინარსს უძკობსი შენსა, რამეთუ ღირს შენდა შემთხუევად მისა⁷⁴ სიხარულით.“

და რაჟამს განთენა, ნეტარმან ბერმან ანტონი მოიღო კუერთხი დანაკის- 15 კუდისაჲ და დაეყრდნა მას ზედა და იწყო სლვად გონებითა თვისითა, რამეთუ არა იცოდა გზაჲ. და ვითარ შუვასამხარ ოდენ იყო, დაცხა მზს და შესწუვიდა ყოველსა ქუეყანასა. და არა გარდააქცია⁷⁵ ნეტარმან ბერმან, არამედ თქუა: „მრწამს მე, რამეთუ არასადა დამაგდოს მე უფალმან, არამედ მიჩუენოს მე მონაჲ იგი თვისი, რომელი-იგი აღმითქუა მე.“

20 და ვიდრე ამას განიზრახვიდა, იხილა კაცი ორჰასაკი, ცხენ-კაცი.⁷⁶ მოუწოდა მას წმიდამან ანტონი და ჰრქუა: „შენ გეტყუ, კაცი იგი ღმრთისაჲ რომელსა ადგილსა არს აქა?“ მიუგო მან ბარბაროსთა ენითა გამოუჩინებელად და [161r P] ჰრქუა მას: „არა ვიცი“⁷⁷ და პირსა მისსა ზარი აჰვიდოდა.

2 ვითარმედ] *om. U.* 3 იესუ ქრისტს *om. U.* 5 ეშმაკისაგან] *om. U.* 7 ~ ქუეყანასა ზედა ას და ცამეტი წელი *U.* 8 და] *ხოლო U.* იყოფოდა] *იყოფოდა U.* 9 ოთხმეოცდაათ] *ოთხმეოც და ათის P.* და¹] *ხოლო P.* და²] *add. მე P.* ვზრახევდ] *ვიზრახევდ P.* 10 არა ვინმე] *არა-მე ვინ U.* 14 ანტონი *om. P.* 16 შუვასამხარ] *შუა სამხრი U.* დაცხა] *დასცხა U.* მზს] *მზეჲ U.* შესწუვიდა] *შესწვიდა U.* ყოველსა *om. U.* 18 მე¹ *om. U.* 19 რომელი-იგი] *რომელი U.* 22 ბარბაროსთა] *ბარბაროზებრითა P.* 23 ჰრქუა] *add. მას U. მისსა] მისა U. აჰვიდოდა] განჰვიდოდა U.*

⁷¹ μοναχός *Gr.* (11, 7) *om. Iber.*

⁷² ἐπαναλαβών ('resuming') *Gr.* (11, 9): ვიწყო ('I start') *Iber.*

⁷³ ἐν ἑτέρῳ ἐρήμῳ ('in another desert') *Gr.* (11, 12): სხუასა ადგილსა ('at another place') *Iber.*

⁷⁴ πάσης ('complete') *Gr.* (13, 2) *om. Iber.*

⁷⁵ τῆς ὁδοῦ ('of the way') *Gr.* (13, 7) *om. Iber.*

⁷⁶ ὃν οἱ ποιηταὶ τῶν Ἑλλήνων καλοῦσιν ἵπποκένταυρον ('whom the poets of the Greeks call a hippocentaur') *Gr.* (13, 11-12) *om. Iber.*

⁷⁷ ἄσῆμοις *Gr.* (13, 16): *add.* და ჰრქუა მას: „არა ვიცი“ ('and told him: "I don't know"') *Iber.*

And his food and drink came from the palm trees that grew on that mountain. Let no one say: “This is impossible!” Lord Jesus Christ and His angels are [my] witness that I have seen [hermits] perfected this way in many places, and they had no fear of the devil.

(§ 7) So, I will now start speaking about the blessed Paul and tell you [his story]. And the holy Paul, a lover of Christ, lived upon the earth a hundred and thirteen years and lived⁷⁸ a heavenly life. And Father Antony lived at another location, and he was ninety years old. And he told us: “I thought in my heart: is there anyone else who lives in the deepness of this desert?” And that night when he contemplated on this, he received a revelation from God: “There is someone who is superior to you in the depths [of the desert] and you should meet him with complete joy.”

And as soon as the sun rose, the blessed elder Antony took a palm staff and leaned on it and began walking according to his mind, as he did not know the way. At midday the sun became scorching, and it was burning everything. But the blessed elder did not change [his course] and said: “I believe that the Lord will not abandon me but will show me His servant whom He promised me.”

While he was still thinking about it, he saw a human [consisting] of two bodies, a horse-man. The holy Antony called him and said: “I am speaking to you, where is a man of God here?” That one answered him in a barbaric language unintelligibly and said: “I don’t know,” and from his mouth proceeded something which was frightening.

⁷⁸ Literally: ‘saved himself’.

- 1 (§ 8) ხოლო წმიდა იგი ბერი ვიდოდა და გამოიკულებდა და ეძიებდა გზასა. ხოლო დაკურვებასა მას ანტონისა ივლტოდა მკეცი იგი პირისაგან მისისა, ვითარცა ველსა ფართოსა. ხოლო გარდა-ეგრე-იქცია თავი თვისი ეშმაკმან ორგულებით.
- 5 და დაუკურდა ანტონის ხატი იგი და ჰასაკი, ვითარ-იგი გამოუჩნდა მკეცად. და რაჟამს წარვიდა მცირედ, იხილა ვინმე მსგავსად [15v U] ჰასაკისა თვისისა მოგუ კაც,⁷⁹ მდგომარს ქუეყანასა ზედა;⁸⁰ და ესხნეს რქანი თავსა მისსა და შუბლსა.⁸¹ და იხილა რა იგი წმიდამან ანტონი, შთაიცუა მან ჯაჭვ იგი სარწმუნოებისა.⁸² და ისრის ჭური სიმართლისა.⁸³ ჰკითხვიდა მას და ჰრქუა: „ვინ ხარ შენ, რომელსა-
10 ეგე გხედავ?“
მიუგო მან და ჰრქუა მას: „მკუდარი⁸⁴ ვარ ერთი მათგანი, რომელნი მყოფ არიან უდაბნოსა შინა, რომელთა-იგი წარმართთა ჰრქვან ტუროს,⁸⁵ რამეთუ ცთუნებულ არიან ივინი მათგან კერპთმსახურებად.“
და იგი-ლა იტყოდა ამას, ნეტარი იგი ბერი ვიდოდა გზასა ზედა,⁸⁶ და
15 ცრემლნი მისნი დაეცემოდეს ქუეყანასა ზედა, და იხარებდა დიდებასა მას ზედა ქრისტესსა და წყმედასა მას ზედა ეშმაკისასა. და დაუკურდა ფრიად, რამეთუ შეუძლო ცნობად სიტყუათა მათ მკეცისათა და სცა კუერთხითა თვისითა ქუეყანასა ზედა და თქუა: „ვაჲ, ალექსანდრიასა, ვაჲ, ქალაქსა მას უღმრთოთასა, რომელსა შინა შეკრებულ არიან ყოველნი ეშმაკნი ყოვლისა სოფლისანი!“
20 (§ 9) ხოლო ნეტარი ანტონი წარვიდა და აღსრულების უნდა გზისა მის თვისისაჲ, რომელსა-იგი ვიდოდა.⁸⁷ და ეძიებდა მონასა მას ღმრთისასა და განიზრახვიდა, ვითარმედ რაჲ ყოს და ვიდრე ვიდეს. და იხილა კუალი მრავალი მკეცთაჲ სივრცესა ზედა უდაბნოჲსასა. და დღს დამწუნებულ იყო და განიზრახვიდა გულსა შინა თვისსა,⁸⁸ ვითარმედ ვერ შესაძლებელ არს დატევებაჲ
25 მისი ქრისტეს მიერ. და ვიდოდა იგი მას ღამესა და გულსმოდგინე იყო იგი ლოცვასა შინა. და რაჟამს განთენა, იხილა მან აფთარი დიდი, რომელი რბიოდა და ექუდა ფრიად, და აღვიდა თავსა მის მთისასა.

2 ანტონისსა] ანტონისა U. 5 გამოუჩნდა] გამოჩნდა U add. მას P. 6 რაჟამს] ვითარცა U. მოგუ] მოგუ U. 7 მისსა] მისა U. 8 იგი¹ om. P. 9 შენ om. P. 11 მკუდარი] მკუდრი P. 12 ჰრქვან] რქენ U. 14 ამას om. U. ზედა] om. U. 16 ქრისტესსა] ქრისტესსა P, ქრისტემსა U. მას] om. U. 16 ეშმაკისასა] ეშმაკთასა U. და² om. U. 18 ზედა] om. P. უღმრთოთასა] უღმრთოსა U. 23 ზედა] add. მის U. და] ხოლო U. 25 ქრისტესს] ქრისტეს U. ღამესა] შინა U. 26 რაჟამს] ვითარცა U.

⁷⁹ μικροφανή ἄνθρωπον ('man small in appearance') Gr. (15, 3): მოგუ კაც ('sorcerer man') Iber.

⁸⁰ ἐπὶ τινοσ λῖθου Gr. (15, 4): ქუეყანასა ზედა ('on the ground') Iber.

⁸¹ τοῦ μετώπου ('between his eyes') Gr. (15, 5): შუბლსა ('on his forehead') Iber.

⁸² Eph. 6.14.

⁸³ Eph. 6.16.

⁸⁴ მკუდარი ('dead') in U, მკუდრი ('inhabitant') in P.

⁸⁵ σατύρους ('satyr') Gr. (15, 10): ტუროს (tyros; "σα" was missing in the model) Iber.

⁸⁶ αὐτοῦ ('his') Gr. (15, 13) om. Iber.

⁸⁷ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ Gr. (17, 5): add. რომელსა-იგი ვიდოდა ('which he [Anton] was going') Iber.

⁸⁸ πρὸ ὀφθαλμῶν ('had it within his sight') Gr. (17, 8): გულსა შინა თვისსა ('in his heart') Iber.

(§ 8) And the holy elder kept walking and searching and seeking the way. At Antony's amazement, the beast fled from his face into a wide field. The devil, in this way, disguised himself unfaithfully.

And Antony marvelled at his look and shape as he [the devil] appeared to him as a beast. As he went a little farther on, he saw someone of his stature, a sorcerer man standing on the ground; and he had horns on his head and forehead. And when the holy Antony saw him, he girded himself with *the shield of faith*⁸⁹ and *the breastplate of righteousness*.⁹⁰ He asked and said: "Who are you whom I see?"

That one replied saying: "I am dead, and I am one of those who live in the desert and whom the pagans call 'tyros'⁹¹ as they [the pagans] have been tempted by them into idol worship."

While he was speaking, the blessed elder continued his way, and his tears were dropping on the ground, and he was rejoicing at the glory of Christ and the perishing of devils. He was amazed at his understanding of the words of the beasts, and he struck the ground with his staff and said: "Woe to Alexandria, woe to the city of ungodly people where all the demons of the whole world have gathered!"

(§ 9) So, the blessed Antony went on and wished to complete his journey which he had undertaken. And he was looking for a servant of God, thinking about what he could do and where to go. And he saw the footprints of many beasts in the whole area of the desert. And the day was coming to an end, and he contemplated in his heart that it was impossible that Christ had abandoned him. And he went on all night remaining diligent in his prayers. At dawn, he saw a large hyena⁹² which ran up to the top of the mountain, intensely gasping for breath.

⁸⁹ Eph. 6.14.

⁹⁰ Eph. 6.16.

⁹¹ Distorted from Greek σάτυρος.

⁹² According to the Greek text, it was a female hyena, but the Georgian language has no grammatical gender.

1 და შეუდგა მას და ვითარცა მიეახლა იგი ქუბსა მას, იხილა მკეცი იგი შემავალი
 მუნ. [161v P] და შთახედა მუნ და იხილა სრული იგი სიყუარული, რომელ არს
 ნეტარი იგი ბერი პავლე. და განიყენა შიში მისგან, მიხედა და იხილა ნათელი დიდი
 ქუბსა მას შინა. და მიდგა კარსა მას სიხარულით, მოილო ქვა⁹³ კელითა თუსითა
 5 და ჰრეკა კარსა მას. ხოლო რაჟამს ნეტარსა ბერსა კმა იგი ესმა, მიაგორვა ქვა
 იგი კარსა მას და დაყო შესავალი იგი.

მაშინ ანტონი დავარდა⁹⁴ გარეშე კარსა მას და ევედრებოდა მას, რადთამცა
 შეიყვანა იგი შინა. და ეტყოდა მას ბერი და ჰრეკა,⁹⁵ ვითარმედ: „მარტო ვინა
 მოხუედ აქა, რომლისა საკმრისათუს?“⁹⁶⁻⁹⁷ ხოლო მან ჰრეკა: „უწყი მეცა, რამეთუ
 10 არა ღირს ვარ შემთხუევად შენდა. რომელი-ეგე შეიწყნარებ მკეცთა, რად განაგდებ
 კაცსა? ვეძიებდ და ვპოვე ვრეკდ და ვესვედ, ვითარმედ განმიღოს მე კარი.“⁹⁸⁻⁹⁹
 ხოლო აწ არა წარვიდე ამიერ, არამედ წინაშე თუალთა შენთა¹⁰⁰ მოვკუდე, რადთა
 კორცნი ესე-ლა-თუ ჩემნი იხილნე და დაჰფლნე.“¹⁰¹ და დაადგრა წმიდა ანტონი
 მუნ და არა წარვიდა.¹⁰²

15 მიუგო წმიდამან პავლე და ჰრეკა მას: „არავინ მოვიდის აქა გულისწყრომით
 და არცა ტირნ ვინ მღურვით.“ და ზრახვიდა მას უმხიარულესითა პირითა¹⁰³ და
 განულო მას კარი და შეიტყებნეს ურთიერთას და ამბორს-უყვეს ამბორის-ყოფითა
 სიწმიდისადათა და მიუთხრეს¹⁰⁴ ურთიერთას სახელები მათი.

(§ 10) და შემდგომად ამისა დაჯდა ნეტარი ბერი პავლე ანტონის თანა და
 20 ჰრეკა მას: „რადსათუს ესოდენი შრომადა შეამთხუე თავსა თუსსა გზისადა ამის

2 მუნ] *om. U.* 3 იგი ბერი] *om. U.* შიში] *add. იგი U.* მიხედა] მიჰხედა *P.* 4 კელითა] კელთა *U.*
 თუსითა] თუისთა *U.* 5 ჰრეკა] ჰრეკდა *U.* რაჟამს] ვითარცა *U.* რაჟამს] *add. ესმა U.* ესმა *om. U.*
 7 გარეშე] გარეშმ *P.* მას *om. U.* 8 იგი] *om. U.* ბერი *om. U.* 10 არა] არაა *U.* მკეცთა] მკეცსა *U.*
 11 ვრეკდ] ვირეკდ *P.* 12 აწ] *add. მე U.* 13 დაადგრა] დადგრა *U.* 15 გულისწყრომით] გულის-
 წყრომითა *U.* 16 და¹ *om. U.* ზრახვიდა] ჰზრახვიდა *P.* უმხიარულესითა] უმხიარულესითა *U.*
 17 შეიტყებნეს] შეიტყუნეს *U.* ამბორს-უყვეს] ამბორს-ყვეს *U.* 19 ამისა] ამისსა *P.* დაჯდა *om P.*
 ბერი *om. U.* პავლე] *add. დაჯდა P.* 20 გზისადა] გზისა *P.*

⁹³ μικρόν ('small') *Gr.* (19, 6): *om. Iber.*

⁹⁴ ἐπὶ πρόσωπον ('on his face') *Gr.* (19, 9) *om. Iber.*

⁹⁵ λέγων ὅτι *Gr.* (19, 10): *add. ბერი და ჰრეკა ('the elder and said') Iber.*

⁹⁶ μόνος εἰμί, καὶ πόθεν ἦλθον καὶ διὰ ποίαν χρείαν οἶδας ('I am alone, and where I came from and what I am in need of, you know') *Gr.* (18, 10–11): მარტო ვინა მოხუედ აქა, რომლისა საკმრისათუს? ('Who came here alone? For what purpose?') *Iber.*

⁹⁷ οἶδας *Gr.* (19, 11): *add. ხოლო მან ჰრეკა ('and he said') Iber.*

⁹⁸ ἀνοίξεις μοι *Gr.* (19, 14): *add. კარი ('door') Iber.*

⁹⁹ Mt. 7.7–8; Lk. 11.10–11.

¹⁰⁰ πρὸ θυρῶν σου ('in front of your doors') *Gr.* (19, 14): *add. წინაშე თუალთა შენთა ('in front of your eyes') Iber.*

¹⁰¹ Ἐμμεῖναντος δὲ αὐτοῦ ἐν τοῖς λόγοις ('[Antony] persevering with these words') *Gr.* (19, 16) *om. Iber.*

¹⁰² θάπηξ αὐτό *Gr.* (19, 15): *add. და დაადგრა წმიდა ანტონი მუნ და არა წარვიდა ('and Antony stayed there and did not leave') Iber.*

¹⁰³ χαριεστέρους λόγους ('the most eloquent words') *Gr.* (21, 1): უმხიარულესითა პირითა ('a most joyous face') *Iber.*

¹⁰⁴ τοῦ πλησίον ('a neighbour') *Gr.* (21, 3): *om. Iber.*

And [Antony] followed [the beast] and when he approached the cave, he saw that the beast went in. And he looked inside and saw perfect love, which was the blessed Paul the Elder. And he cast out fear from himself, looked and saw a great light in the cave. And he approached the door joyously, took up a stone in his hand and knocked on the door. When the blessed elder heard the noise, he rolled a stone against the door and shut the entrance.

Then Antony fell on the ground outside the door, pleading to him to let him in. And the elder said to him: “Who has come here alone? For what purpose?” And he [Antony] replied: “I myself know that I am not worthy to see you. You who are tolerating a beast, why do you cast out a man? I have sought and I have found you, I have knocked, and I hope that the door will be opened to me.¹⁰⁵ And from now on I will not depart from here, but I will die in front of your eyes, so that only you will see my body and bury it.” And the holy Antony stood there and did not depart.

And the holy Paul replied and said: “No one comes here angrily, and no one weeps with complaints.” And he talked [to Antony] with a most joyous face and opened the door for him and they embraced each other and kissed each other with a holy kiss, telling each other their names.

(§ 10) After that, Paul the blessed Elder sat with Antony and asked him: “Why have you labored so hard by undertaking this long journey

¹⁰⁵ Mt. 7.7–8; Lk. 11.10–11.

- 1 შორისაჲ და ეძიებდ ბერსა აწვე დაკსნილსა, და შემდგომად იხილო მტუერ-
ქმნული? არამედ *სიყუარულმან ყოველივე დაითმინის*.¹⁰⁶ გლოცავ შენ, ვითარ არს
ნათესავი კაცთაჲ, მითხარ მე, და თუ აშენებენ ქალაქთა შინა, ვითარ-ღა იგი
პირველ,¹⁰⁷ და თუ არს მეფეს სოფელსა შინა, და თუ იტყუენვიან მთავარნი
5 საცთურისაგან ეშმაკთაჲსა?”
და ვითარ იგი ამას ეტყოდა ანტონის, მიხედეს და იხილეს ყორანი,
მჯდომარს რტოთა ზედა ხისასა. და¹⁰⁸ აღიფრინა ყორანმან მან¹⁰⁹ და აქუნდა პირსა
მისსა კუეზაჲ პური ცოცხალი. მოილო და დადვა იგი შორის ორთავე მათ. [162r P]
ხედვიდეს იგინი და დაუკურდა ფრიად, და განეყენა მათგან მფრინველი იგი. ჰრქუა
10 წმიდამან პავლე ანტონის, რამეთუ: „ჭეშმარიტად უფალმან ჩუენმან მოწყალემან¹¹⁰
მოგუძღუნა ჩუენ საზრდელი ესე, რამეთუ, აჰა ესერა, სამეოცი წელი არს,
ვინაჲთგან ამის მფრინველისაგან ნატეხი¹¹¹ პურისაჲ მოვილი. ხოლო ვითარ-ესე
შენ მოხუედ ჩემდა, მოგუძღუნა ჩუენ უფალმან ჩუენმან იესუ ქრისტემან მრჩობლი
როჭიკი, რამეთუ მისნი მონანი¹¹² ვართ.“
15 (§ 11) და ჰმადლობდეს ღმერთსა მოწყალესა და დასხდეს ორნივე ერთად
წყაროსა ზედა¹¹³ და ჰკლებოდეს ურთიერთას, ვინ განტეხოს პირველად პური იგი.
და ღამს იგი წარვიდოდა ცილობასა მას ზედა. და შემდგომად ყოვლისა მის მიყენეს
ორთავე კელნი მათნი და განტეხეს პური იგი სახელითა უფლისა ჩუენისა იესუ
ქრისტესითა,¹¹⁴ ჭამეს და აღასრულეს ღამს იგი უძილად.
20 და რაჟამს განთენა, ჰრქუა წმიდამან¹¹⁵ პავლე ანტონის: „უწყოდე, ძმაო
ანტონი, რამეთუ წინავე ამის ჟამისა ამას ადგილსა გარემო ვიყავ¹¹⁶ და უფალმან
აღმითქუა მე შენი შედგომად¹¹⁷ ჩემსა. ხოლო აწ მოწევნულ არს ჟამი ჩემისა
განსუენებისაჲ,

1 იხილო] იხილე U. 3 მითხარ] მითხარ-[ღა] U. აშენებენ] ააშენებენ U. 4 ~ არს თუ U. მეფეს]
მეფეჲ U. 6 ეტყოდა] იტყოდა U. ანტონის] *add.* მიმართ U. მიხედეს] მიჰხედეს P. 7 ხისასა] ხისათა
U. 8 მისსა] მისა U. 9 დაუკურდა] უკუირდა U. 10 მოწყალემან *om.* U. ჩუენმან] *add.* იესუ
ქრისტემან U. 12 ~ მოვილი ნატეხი პურისაჲ U. მოხუედ] მოხედ U. 13 ჩემდა] *om.* U. 14 ჩუენ]
om. U. 19 ქრისტესითა] ქრისტესითა U. ქრისტესითა] *add.* და U. ჭამეს] ჭამეს P. ღამს] ღამე U.
20 რაჟამს] ვითარცა U. 22 შედგომად] შედგომად P. 22–23 ~ ჟამი განსუენებისა ჩემისაჲ U. 23
განსუენებისაჲ] *add.* და *om.* U.

¹⁰⁶ I Cor. 13.7.

¹⁰⁷ εἰ οἰκοδομοῦσιν πάλιν οἰκοδομὰς ἐν ταῖς ἀρχαῖαις πόλεσιν (‘whether people are once again erecting new buildings in the ancient cities’) *Gr.* (21, 9-10): თუ აშენებენ ქალაქთა შინა, ვითარ-ღა-იგი პირველ (‘if they still build inside the cities as before’) *Iber.*

¹⁰⁸ ἀντὶ τῆς ᾠρας (‘at that very moment’) *Gr.* (21, 14) *om.* *Iber.*

¹⁰⁹ μεθ’ ἡσυχίας (‘quietly’) *Gr.* (21, 15) *om.* *Iber.*

¹¹⁰ καὶ φιλόανθρωπος (‘loves humankind’) *Gr.* (21, 20) *om.* *Iber.*

¹¹¹ ἡμίση (‘half [a loaf]’) *Gr.* (21, 22): ნატეხი (‘a piece’) *Iber.*

¹¹² στρατιῶται (‘warriors’) *Gr.* (23, 2): მონანი (‘servants’) *Iber.*

¹¹³ ἐπὶ τῆς γῆς (‘on the ground’) *Gr.* (23, 4): წყაროსა ზედა (‘over the waterspring’) *Iber.*

¹¹⁴ τοῦ κυρίου *Gr.* (23, 7): *add.* ჩუენისა იესუ ქრისტესითა (‘of ours, Jesus Christ’) *Iber.*

¹¹⁵ ὁ μακάριος *Gr.* (23, 9): წმიდამან (‘holy’) *Iber.*

¹¹⁶ ὅτι πρὸ τούτου τοῦ καιροῦ ἐν τῇ περιχώρῳ ταύτῃ ᾤκεις (‘that you live somewhere around here’) *Gr.* (23, 10-11): რამეთუ წინავე ამის ჟამისა ამას ადგილსა გარემო ვიყავ (‘prior to this time I was somewhere around here’) *Iber.*

¹¹⁷ σύνδουλον (‘fellow-servant’) *Gr.* (23, 12): შედგომად ჩემსა (‘my follower’) *Iber.*

in order to seek out an elder who is already worn out and [whom] you will soon see turned into dust? But *love endures all things*.¹¹⁸ I beseech you: How is humankind? Tell me whether they still build inside the cities as before, and whether there is a king in the world and whether rulers are still captured by the devil's deception?"

And while he [Paul] was saying this to Antony, they looked and saw a raven sitting on the branch of a tree. And the raven flew down holding in his mouth a whole loaf of bread. And he brought it and placed it between them. They saw it and marvelled greatly, and the bird flew away. St. Paul said to Antony: "Truly our gracious Lord sent this nourishment to us because, behold, it has been sixty years since I have been receiving a piece of bread from this bird. But since you have arrived here, our Lord Jesus Christ has granted us a double portion because we are His servants."

(§ 11) And they thanked the gracious God, and both sat down beside the water-spring and contended with each other as to which one should break the bread first. The night went by in this contest. And afterwards, both took it in their hands and broke the bread in the name of our Lord Jesus Christ and ate it, and they spent the night without sleep.

When dawn arrived, St. Paul said to Antony: "Brother Antony, you should know that prior to this time I was somewhere around this place and the Lord has promised me that you would be my follower. But now the time for me to rest is near,

¹¹⁸ I Cor. 13.7.

1 რომელსა-იგი ვეძიებდ, მოიწია ჩემ ზედა, რომელ არს მიქცევაჲ და ყოფაჲ ჩემი ქრისტესს თანა. ხოლო ჟამი ჩემი აღსრულებულ არს, ამიერითგან,¹¹⁹ ვითარცა მრწამს მე, მელის მე *სიმართლისა იგი გვრევნი*,¹²⁰ და შენ მოივლინე უფლისა მიერ დაფლვად კორცთა ჩემთა მიწასა ქუეშე უფროდს, რადთა *მისცე მიწაჲ მიწასა*.¹²¹

5 (§ 12) ვითარცა თქუა ესე ნეტარმან ბერმან პავლე, წმიდაჲ ანტონი ტიროდა და ევედრებოდა მას და ეტყოდა: „ნუ დამიბეჭებ მე, კეთილო მამაო,¹²² არამედ მიმიყვანე მეცა შენ თანა, რომელსა მიხუალ გზასა.“

მიუგო წმიდამან პავლე და პრქუა მას: „არა ჯერ არს თხოვად თავისა შენისათჳს სიკუდილი, არამედ ჩემთჳს.¹²³ ამისთჳს გლოცავ შენ, საყუარელო ჩემო, არა თუ მძიმე არს იგი შენდა, არამედ წარგუალე აღრე ვანად შენდა და მომართუ მე ფრთჳ იგი, რომელ მოგცა შენ ათანასი ეპისკოპოსმან, რადთა მით შეჰმოსო გუამი ჩემი.“ ხოლო ესე მით პრქუა მას, რადთამცა თჳნიერ მისა განიძარცუნა კორცნი მისნი.¹²⁴ და ესეცა ამცნო მას რადთა: „მოილო შენ თანა სათხროლიცა, რადთა დაჰფლა გუამი ჩემი.“¹²⁵ ხოლო ვითარ ესმა ანტონის ათანასისთჳს და

10

15 საბლარდნელისათჳს, [162v P] დაუკურდა ფრიად, რამეთუ ხედვიდა მის თანა იესუ ქრისტესსა, და თაყუანის-სცა მას და ვერღარა იკადრა ყოვლადვე სიტყჳს-გებად მისა, არამედ ტიროდა მწარედ და ამბორს-უყოფდა თავსა და ფერკთა მისთა,¹²⁶ და ისწრაფა მისლვად ვანად თჳსა.

(§ 13) და ვითარცა მიიწია ვანად თჳსა,¹²⁷ ორნი იგი მოწაფენი, რომელნი

20 მრავლით ჟამითგან ჰმსახურებდეს მას, მიეგებოდეს და პრქუეს: „ჰ მამაო ჩუენო, სადა იყავ ესოდენთა მათ დღეთა?“

ხოლო მან¹²⁸ პრქუა მათ: „ვაჲ მე, ცოდვილსა ამას, რამეთუ მსგავსი ვარ

1 ~ ჩემი და ყოფაჲ *U*. 2 ქრისტესს] ქრისტემს *U*. ~ ამიერითგან ჟამი ჩემი აღსრულებულ არს *U*. 3 მე] *add.* ამიერითგან *U*. მელის] მიმელის *U*. 4 ქუეშე] ქუშმ *P*. 5 ნეტარმან] წმიდამან *U*. 7 ~ გზასა მიხუალ *U*. 9 ჩემო *om. U*. 10 არს] არ *P*. 11 ეპისკოპოსმან] ებისკოპოსმან *U*. ~ შეჰმოსო მით *U*. 13 ამცნო მას] ამცნოვე *P*. სათხროლიცა] სათხრობელიცა *U*. 14 ვითარ] ვითარცა *U*. 16 ქრისტესსა] ქრისტესა *U*. თაყუანის-სცა] თაყუანი-სცა *U*. სიტყჳს-გებად] სიტყუისა გებად *U*, სიტყჳს მიგებად *P*. 18 ისწრაფა] იწრაფა *U*. მისლვად] *om. P*. 20 პრქუეს] ჰქრქუეს *P*. 21 იყავ *add.* შენ *U*. 22 ამას] მას *U*.

¹¹⁹ *πεπλήρωται Gr.* (23, 14): *add.* ამიერითგან (‘from now on’) *Iber.*

¹²⁰ *II Tim.* 4.8.

¹²¹ *Gen.* 3.19.

¹²² ὁ ἀγαπητέ (‘beloved one’) *Gr.* (23, 20): კეთილო მამაო (‘good father’) *Iber.*

¹²³ Οὐ χρεά ἐστὶν τὸ ἑαυτοῦ ζητεῖν, ἀλλὰ τὸ τοῦ πλησίου (‘you shouldn’t be seeking only for your interests but for those of your neighbour’) *Gr.* (25, 2): არა ჯერ-არს თხოვად თავისა შენისათჳს სიკუდილი, არამედ ჩემთჳს (‘it is not right to be asking for death for yourself, but for me’) *Iber.*

¹²⁴ οὐκ εἶπεν δὲ τοῦτο ἐσθῆτα ἐπιζητῶν ἀλλ’ ἵνα ἀπόντος αὐτοῦ ἀποθῆται τὸ σῶμα (‘he did not say this because he was seeking clothing but in order that with Antony gone, he might lay aside his body’) *Gr.* (25, 7–8): ხოლო ესე მით პრქუა მას, რადთამცა თჳნიერ მისა განიძარცუნა კორცნი მისნი (‘he said this in order to take off his flesh while he [Antony] would be away’) *Iber.*

¹²⁵ τὸ σῶμα *Gr.* (25, 8): *add.* და ესეცა ამცნო მას რადთა: „მოილო შენ თანა სათხროლიცა, რადთა დაჰფლა გუამი ჩემი“ (‘And he [Paul] told him [Antony] also this: “Bring with you a spade to burry my corpse”’) *Iber.*

¹²⁶ τοὺς ὀφθαλμοὺς (‘the eyes’) *Gr.* (25, 12): ფერკთა მისთა (‘his feet’) *Iber.*

¹²⁷ αὐτοῦ *Gr.* (25, 13): *add.* და ვითარცა მიიწია ვანად თჳსა (‘and when he reached his abode’) *Iber.*

¹²⁸ ἀπεκρίθη αὐτοῖς (‘replied to them’) *Gr.* (27, 1) *om. Iber.*

and what I have been seeking has come upon me, which is my departure and being with Christ. From now on my time is complete and, as I believe, the *crown of righteousness*¹²⁹ is waiting for me, and you have been sent by the Lord to bury my body beneath the earth or rather *to give earth to earth*.¹³⁰

(§ 12) When the blessed elder Paul said this, St. Antony wept and, pleading, told him: “Do not leave me, good father, but take me with you where you are going.”

St. Paul responded and said: “It is not right to ask for death for yourself, but for me. Therefore, beloved one, I am asking you: if it is not a burden for you, quickly go to your abode and bring a cloth which was given to you by Bishop Athanasius in order to clothe my body.” He said this so that he could die¹³¹ while he [Antony] was away. And he [Paul] told him [Antony] this, too: “Bring with you a spade¹³² so that you can bury my corpse.” When Antony heard about Athanasius and the cloak, he was very amazed because he saw Jesus Christ with him [Paul], and he venerated him and could not dare respond [to him] but kept crying bitterly and kissing his head and feet, [and then] he quickly ran to his abode.

(§ 13) When he reached his abode, his two disciples, those who had been serving him for a long time, met him and said: “Our father, where have you been for so many days?”

And he replied to them: “Woe to me, a sinner, because I am only a resemblance

¹²⁹ II Tim. 4.8.

¹³⁰ See Gen. 3.19.

¹³¹ Lit.: ‘in order to take off his flesh’.

¹³² Lit.: ‘a tool for digging’.

1 მონაზონისა და¹³³ ტყუვილით თავსა დამიდგამს სახს ესე მონაზონებისაჲ, რამეთუ ვიხილე მე ელია და იოვანე დღეს უდაბნოსა შინა და ვიხილენ ჭემმარიტად¹³⁴ სამოთხესა შინა.“ და იტყოდა მათ თანა და იცემდა მკერდსა კელთა თუსთა. მოილო საბლარდნელი იგი და გამოვიდა მოწაფეთაგან თუსთა. და ევედრებოდეს მას, 5 რადთამცა აუწყა მათ ყოველი. ხოლო მან ჰრქუა მათ: *ჟამი არს სიტყვსაჲ და ჟამი არს დუმილისაჲ.*¹³⁵

(§ 14) და წარვიდა გზასა თუსსა. და არა წარილო სათხროლი¹³⁶ მის თანა,¹³⁷ რამეთუ დაავიწყდა,¹³⁸ არამედ ისწრაფა ნეტარისა პავლსს, რამეთუ სუროდა ხილვად მისა და მერმეცა ეშინოდა, ნუუკუე თვნიერ მისა შეჰვედროს სული თუსი 10 უფალსა. და ვიდოდა მას დღესა და ხვალისა დღესა¹³⁹ იხილნა დასნი ანგელოზთანი და კრებული წინაწარმეტყუელთანი და მოციქულთანი გზასა ზედა და მამაჲ პავლე ბრწყინვალს ვითარცა მზს¹⁴⁰ შორის მათსა, აღვიდოდა იგი მათ თანა ზეცად.

მასვე ჟამსა დავარდა ნეტარი ანტონი პირსა ზედა თუსსა და იტყოდა ტირილით და სულთქუმით: „რადსათუს, ღმრთის მოსაო მამაო, დამავდე მე და არა 15 შეიწირე ვედრებაჲ ჩემი შემდგომად ესოდენისა ამის სრბისა ჩემისა, რომელი ვყავ ვითარ მფრინველმან?“

(§ 15) და შევიდა ქუაბსა მას და იხილა მამაჲ პავლე მუკლთა ზედა მისთა და თავი მისი ზე ეპყრა ცად და კელნი მისნი განმარტებულ იყვნეს. პირველად ეგონა, ვითარმედ ცოცხალ არს და ილოცავს, და დადგა იგიცა მის თანა და ილოცვიდა. და 20 ვითარ წარჰდა მრავალი ჟამი¹⁴¹ და არა ესმა კმაჲ, არცა კუნესაჲ, მსგავსად ჩუეულებისაებრ მლოცველთაჲსა, [163r P] მაშინ-ლა გულის კმა-ყო, რამეთუ გუამი ხოლო არს, რომელი ილოცავს, და თაყუანი-სცა ღმერთსა, რომლისა თანა ცხოველ არს ყოველი.

1 მონაზონისაჲ] მონოზონისაჲ U. ტყუვილით] ტყუილით U. სახს ესე მონაზონებისაჲ] სახეჲ მონისაჲ U. 2 ~ დღეს ელია და იოვანე U. 3 კელთა თუსთა] კელითა თუსითა P. 7 გზასა] *add.* მას U. თუსსა] თუისა U. 8 ისწრაფა] ისწრაფდა U. პავლსს] *add.* თანა U. 9 ~ მერმეცა და U. და *om.* U. 10 დღესა] დღე P. 11 კრებული] კრებულნი P. წინაწარმეტყუელთანი და მოციქულთანი] წინაწარმეტყუელთაჲ და მოციქულნი U. 12 აღვიდოდა იგი მათ თანა] აღვიდოდეს იგინი მის თანა P. 15 ამის] *om.* U. 17 ქუაბსა მას] ქუაბად U. ზედა მისთა] თუისთა ზედა U. 19 იგიცა] *om.* P. 20 მსგავსად *om.* U. 21 მაშინ-ლა] მაშინ U. გულის კმა-ყო] გულისხმა-ყო U. 22 ცხოველ] ცხოველ U.

¹³³ τῆ ἀμαρτανλῆ Gr. (27, 1): *add.* რამეთუ მსგავსი ვარ მონაზონისაჲ და (‘as I am only a resemblance of a hermit and’) *Iber.*

¹³⁴ Παῦλον Gr. (27, 4) *om. Iber.*

¹³⁵ Eccl. 3.7.

¹³⁶ τροφήν (‘food’) Gr. (27, 10): სათხროლი (‘mattock’) *Iber.*

¹³⁷ μεθ ἑαυτοῦ Gr. (27, 11): *add.* რამეთუ დაავიწყდა (‘as he forgot’) *Iber.*

¹³⁸ παντελῶς Gr. (27, 11) *om. Iber.*

¹³⁹ ὡς ἐγένετο ἐπὶ τῆ ἐξῆς, τρίτῃ ὥρᾳ τῆς ἡμέρας (‘until the second day at the time of the third hour’) Gr. (27, 14–15): ხვალისა დღესა (‘on the day of tomorrow’) *Iber.*

¹⁴⁰ ὡσπερ χιόνα (‘like snow’) Gr. (27, 18): ვითარცა მზს (‘like the sun’) *Iber.*

¹⁴¹ τῆς ὥρας (‘an hour’) Gr. (29, 5): მრავალი ჟამი (‘many hours’) *Iber.*

of a ‘monk’ and I have taken the appearance of ‘monk’ by false pretence, but today I saw Elijah and John in the desert and truly in paradise.” While saying this he kept striking his chest with his hands. Taking the cloak, he left his disciples. And they pleaded to him to tell them everything. But he said to them: “There is a time to speak and a time to keep quiet”,¹⁴² and went on his way.

(§ 14) And [Antony] went on his way and he did not take a spade with him because he forgot it since he was hurrying to the blessed Paul as he wanted to behold him, and he was also afraid that he [Paul] might give up his spirit to the Lord in his [Antony’s] absence.¹⁴³ He walked all day and on the next day he saw choirs of angels and a company of prophets and apostles on the road and Father Paul shining like a sun among them, ascending to heaven with them.

Immediately the blessed Antony fell on his face and kept saying with weeping and groaning: “Why, pious father,¹⁴⁴ have you left me and why did you not accept my supplication after I ran so far, as fast as a bird?”

(§ 15) And he entered the cave and saw Father Paul on his knees and his head upheld towards heaven and his hands stretched out. He first thought that he [Paul] was alive and was praying, and he stood next to him and started praying. And as a long time had passed, and he did not hear a voice or groaning as it is customary for those who pray, then he realised that it was a corpse who was praying, and he worshipped God who gives life to everything.

¹⁴² Eccl. 3.7.

¹⁴³ Lit.: ‘without him [Antony]’.

¹⁴⁴ Lit.: ‘God-trusting father’.

1 (§ 16) და შეჰხვა მას საბლარდნელი იგი და წარმოიღო იგი შუვა, მოაქუნდა და ფსალმუნებდა, ვითარცა არს წესი ქრისტიანეთაჲ. ხოლო გულს ეტყოდა წმიდაჲ ანტონი და თქუა: „ვერ მოვიკსენე და მოვიღე სათხროლი,¹⁴⁵ რაათამცა აღმოვთხარე და დავფალ გუამი ესე.“ განიზრახვიდა გონებასა თჳსსა და იტყოდა:

5 „ვითარ-მე ვყო? უკუეთუ ესე დაუტეო და მივიღე ვანად ჩემდა მოღებად სათხროლისა,¹⁴⁶ ოთხსა დღესა ჭირით მო-ოდენ-ვიწიო.“ და თქუა გონებასა თჳსსა: „აწ მეცა აქა მოვკუდე, ამის თანა, უფალო ჩემო იესუ ქრისტე, საყუარელისა შენისა თანა და მსახურისა.“

და ამას ვითარ იტყოდა, აჰა, ორნი ლომნი მოვიდოდეს ერთად სრბით. და

10 ვითარცა იხილნა იგინი ანტონი, შეძრწუნდა ფრიად და შემდგომად მისა გონებაჲ თჳსი აღიმაღლა უფლისა მიმართ და მიერითგან ყუდროდ ხედვიდა მათ, ვითარცა ტრედთა მომავალთა. და რაჟამს მოვიდეს, დაადგრეს გუამსა მას ზედა ნეტარისა პავლშსსა და უყუადეს ქენებით¹⁴⁷ ნეტარსა ანტონის და შეუვრდეს ფერ კთა მისთა ყუდროებით და იღრჭენდეს კბილთა მათთა ბრდღუენითა დიდითა, რაათამცა ცნა

15 ანტონი, რამეთუ კურთხევის უნდა მათ, და ტიროდეს წარსლვასა მას ნეტარისა მის პავლშსსა. ხოლო შემდგომად მისა ისწრაფეს თხრად ლომთა მათ და აღმოსხმად ფერ კთა მათითა და დაადრმეს ადგილი იგი, ვითარ კაც ოდენ.

და ყრიდეს¹⁴⁸ თავთა მათთა და მოდრკეს და ჰლოშნიდეს ფერ კთა მისთა და ფერ კთა ნეტარისა ანტონისთა¹⁴⁹ ენითა მათითა. და ვითარ ცნა გონებითა თჳსითა,

20 რამეთუ კურთხევისა ითხოვენ, შეეშინა და შეძრწუნდა დიდებასა მას ზედა ღმრთისასა, რამეთუ პირუტყუთაცა ბუნებაჲ იცნის კეთილნი¹⁵⁰ ღმრთისანი, და თქუა: „უფალო, არცა ფურცელი ერთი დავარდების თჳნიერად შენსა, არცა მფრინველი დაეცეს ქუეყანასა ზედა თჳნიერ

1 შეჰხვა] შეხუია U. იგი¹] om. U. შუვა] შუა U. შუვა] add. და U. 2 ქრისტიანეთაჲ] ქრისტიანეთაჲ U. 4 გონებასა] გონესა U. 6 სათხროლისა] სათხრელისა U. ~ სათხრელისა მოღებად U. 7 ჩემო] om. U. 9 ვითარ] რაჲ U. მოვიდოდეს] მოვიდეს U. ერთად] om. P. და²] om. U. 10 ვითარცა] om. U. ანტონი] add. და U. 11 მიერითგან] ამიერითგან U. ყუდროდ] მყუდროდ P. ხედვიდა] ჰხედვიდა P. 12 მომავალთა] om. P. რაჟამს] ვითარცა U. დაადგრეს] დაადგეს U. 13 პავლშსსა] პავლესა U. შეუვრდეს] შეურდეს U. 14–15 რაათამცა ცნა ანტონი] om. U. 15 კურთხევის] კურთხევისა U. მათ] add. რაათამცა ცნა ანტონი U. წარსლვასა] წარლვასა U. მის] om. P. 16 პავლშსსა] პავლესსა U. ისწრაფეს თხრად] იწყეს სწრაფით თხრად U. 17 კაც ოდენ] კაც ერთ U. 19 ვითარ] ვითარცა U. 20 ითხოვენ] ითხოენ U. 22 უფალო] add. შენსა გარემშ P. თჳნიერად] თჳნიერ U. 23 დაეცეს] დაეცემის U.

¹⁴⁵ ἢ πέλεκυν (‘or an axe’) Gr. (29, 13) om. Iber.

¹⁴⁶ ἐνεγνεῖν Gr. (29, 15): add. სათხრელისა მოღებად Iber.

¹⁴⁷ ἔσειον ταῖς οὐραῖς αὐτῶν κολακκευτικῶς (‘wagging their tales’) Gr. (31, 5): უყუადეს ქენებით (‘they howled begging’) Iber.

¹⁴⁸ τὰ ὦτα (‘ears’) Gr. (31, 14) om. Iber.

¹⁴⁹ ἔλειχον τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ τὰς χεῖρας αὐτοῦ (‘were licking his [Antony’s] feet and hands’) Gr. (31, 15-16)] ჰლოშნიდეს ფერ კთა მისთა და ფერ კთა ნეტარისა ანტონისთა (‘were licking his [Paul’s] and the feet of the blessed Antony’) Iber.

¹⁵⁰ καὶ ἐγκλητοῦς (‘and chosen’) Gr. (31, 19) om. Iber.

(§ 16) He wrapped him in the cloak and carried [him] to the middle [of the cave], chanting Psalms as it is the custom of Christians. St. Antony said in his heart: “I did not remember to bring a spade in order to dig and bury the body.” He was contemplating in his mind, saying: “What shall I do? If I leave and go the abode to bring a spade, four days will hardly be enough for me to return.” And he said in his mind: “Lord Jesus Christ, I too will die here together with Your beloved servant.”

As he was saying this, behold, two lions came running together. When Antony saw them, he was extremely terrified, and he lifted his mind toward the Lord and calmly watched them as if they were flying doves. They came, stood over the body of the blessed Paul and howled, imploring the blessed Antony, and calmly fell at his feet with a great gnashing of teeth, which Antony recognised as their seeking a blessing, and they were weeping the departure of the blessed Paul. After that, the lions started digging fast and throwing out [earth] with their paws and made the place deep enough for a person.

They bowed their heads and knelt down and were licking with their tongues his [Paul’s] feet and the feet of the blessed Antony. And when he [Antony] understood in his mind that they were asking a blessing from him, he was scared and terrified by the glory of God, because even the nature of animal[s]¹⁵¹ recognises those who are good and are from God, and he said: “Lord, without Your will, neither a leaf falls on the ground, nor does a bird fall without

¹⁵¹ Lit.: ‘The nature of those who have no speech’.

- 1 ბრძანებისა შენისა, შენ გუაკურთხენ ჩუენ ყოველნი.¹⁵² და დასდვა კელი მისი მათ ზედა და აკურთხნა იგინი¹⁵³ და უბრძანა წარსლვად, და წარვიდეს იგინი მშულობით.¹⁵⁴ [163v P] ხოლო რაჟამს განეყენეს ლომნი იგი, აღილო ანტონი გუამი იგი ნეტარისა პავლსის და დაფლა იგი ქუეყანასა მსგავსად ჩუეულებისა.
- 5 ხოლო შემდგომად ერთისა დღისა, ვითარცა მკუდრმან ჭეშმარიტმან მსგავსად შჯულისა,¹⁵⁵ მოილო კუართი იგი ნეტარისა ბერისა პავლსის, რომელი ექმნა ფურცელთაგან დანაკის-კუდთაჲსა, და მიიქცა ვანად თჳსა. და რაჟამს მოვიდა ვანად თჳსა,¹⁵⁶ გამოუცხადა ყოველი ძმათა თჳსთა და აუწყა ყოველი წესი მის საქმისაჲ.
- 10 (§18) და მიერთგან დღესასწაულთა ხოლო შეიმოსის კუართი იგი მკუდრეთით აღდგომასა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესსა¹⁵⁷ და მარტულისა და ჯუართა აღპყრობასა და განცხადებასა¹⁵⁸ სამოსელი იგი ამბა პავლესი შეიმოსოს ბერისაჲ.¹⁵⁹⁻¹⁶⁰ და თქუს: „უმჯობსს არს და უპატიოსნეს ესე ჩემდა უფროჲს ძოწეულისა მის სამეუფოჲსა.“ და ილოცავნ მარადის და აკსენებნ მას
- 15 სადიდებელად ღმრთისა, აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე, ამენ.¹⁶¹

1 დასდვა] დასვა U. 2 უბრძანა] *add.* მათ U. წარსლვად] წარსლვაჲ U. იგინი] *om.* P. 3 რაჟამს] ვითარცა U. განეყენეს] განეყენეს U. 4 პავლსის] პავლეჲსი U. დაფლა] დაჰფლა P. 6 ~ მოილო მსგავსად შჯულისა U. 7 ფურცელთაგან დანაკის-კუდთაჲსა] დანაკის-კუდისაჲ ფურცლისაჲ U. რაჟამს] ვითარცა U. 8 ~ ძმათა თუისთა ყოველი U. აუწყა] *add.* მათ U. 10 დღესასწაულთა] დღესასწაულთა P. 11 მარტულისა] მარტუერიასა U. 12 აღპყრობასა] აპყრობასა U. და] ხოლო U. 13 თქუს] თქუის U. არს და უპატიოსნეს] და უპატიოსნეჲს არს U. 14 ძოწეულისა] ძოწეულისაჲ U. ილოცავნ] ილოცვიდა U. ~ მარადის და P. აკსენებნ] აკსენებდა U. მას *om.* U. აკსენებდა] *add.* მარადის U. 15 აწ და მარადის და] *om.* U.

¹⁵² See Mt. 10.29.

¹⁵³ τῆ χειρὶ Gr. (33, 1): *add.* და აკურთხნა იგინი ('and he [Antony] blessed them [the lions]') *Iber.*

¹⁵⁴ ἀπελθεῖν Gr. (33, 1): *add.* და წარვიდეს იგინი მშულობით ('and they left peacefully') *Iber.*

¹⁵⁵ ἀληθῶς Gr. (33, 4): *add.* მსგავსად შჯულისა ('according to the faith') *Iber.*

¹⁵⁶ τὸ κέλιον αὐτοῦ Gr. (33, 6): *add.* და ვითარცა მოვიდა ვანად თჳსა ('and when he came to his abode') *Iber.*

¹⁵⁷ τοῦ Πάσχα Gr. (33, 8): მკუდრეთით აღდგომასა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესსა ('the Resurrection of our Lord Jesus Christ') *Iber.*

¹⁵⁸ Πεντηκοστήν Gr. (33, 9): *add.* და ჯუართა აღპყრობასა და განცხადებასა ('and on the Exaltation of the Holy Cross and on Epiphany') *Iber.*

¹⁵⁹ καὶ προσήχητο αἰεὶ φορῶν αὐτό ('would always wear it while praying') Gr. (33, 10–11) *om.* *Iber.*

¹⁶⁰ ἐγὼ Ἰερώνυμος ἁμαρτωλὸς δέομαι πάντων τῶν ἀναγιγνωσκόντων ἵνα μου μνημονεύετε. Θέλω σὺν τὸ ἱμάτιον τοῦ μακαρίου Παύλου καὶ τὴν πίστιν αὐτοῦ ὑπὲρ τὴν πορφύριδα τῶν βασιλέων καὶ ὑπὲρ πᾶσαν τὴν δόξαν αὐτῶν Gr. ('I, Jerome, a sinner, entreat all of you who are reading [this] to remember me. I, then, wish to have the garment of blessed Paul and his faith more than the purple raiment of emperors and more than their glory') *om.* *Iber.*

¹⁶¹ φορῶν αὐτό Gr. (33, 11): *add.* ხოლო თქუს: „უმჯობსს და უპატიოსნესს არს ესე ჩემდა უფროჲს ძოწეულისა მის სამეუფოჲსა. და ილოცვიდა და მარადის აკსენებდა მარადის სადიდებელად ღმრთისა აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე, ამენ.“ ('And said: "This [garment] is better and more honourable for me than the purple of kings". And he prayed and always commemorated [Paul], to glorify God now and forever from ages to ages, amen') *Iber.*

Your permission.¹⁶² You bless us all!” And he laid his hands on them, blessed them and commanded them to leave, and they left peacefully. After the lions had left, Antony took the body of the blessed Paul and buried him in the ground according to custom.

And after one day, as a true heir according to the faith, he took the cloak of Paul the blessed elder which was made of palm leaves and returned to his abode. When he came to his abode, he revealed everything to his brothers and told them the whole sequence of events.

(§ 18) Since then, he wore the cloak only on feast days: on the Resurrection of our Lord Jesus Christ, and on Pentecost, and on the Exaltation of the Holy Cross, and on Epiphany he wore the cloth of the elder Abba Paul, saying: “This [garment] is better and more honourable to me than the purple of kings.” And he prayed and always commemorated [Paul] for the glory of God now and forever and from ages to ages. Amen.

Fig. 3: Paul of Thebes in manuscript KKNCM A-442, f. 40v

¹⁶² See Mt. 10.29.

Abbreviations

KKNCM: Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts (Tbilisi, Georgia)

KHM: Niko Berdzenishvili Kutaisi State Historical Museum (Kutaisi, Georgia)

Jer. georg.: Georgian manuscript collection of the Greek Patriarchate, Jerusalem

Sin. georg.: Georgian manuscript collection of St. Catherine's Monastery of Mount Sinai

References

- Abuladze (1938): იაკობ ცურტაველი, მარტვლობა შუშანიკისი. ქართული და სომხური ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა, ვარიანტები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ილია აბულაძემ. ტბილისი: სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- (1944): ილია აბულაძე, “მრავალთავი”, აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე 14, 241–316 [repr. in შრომები 3, თბილისი: მეცნიერება 1975, 45–106]. <https://dSPACE.nplg.gov.ge/handle/1234/317993>.
- Abuladze et al. (1967): ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II (XI–XV სს.). დასაბუჟდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, მ. დოლაჯიძემ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევა და ც. ჟღამიაძემ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბილისი: მეცნიერება. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/331443>.
- Aleksidze (2011): ზაზა ალექსიძე, ქრისტიანული კავკასია. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი / Zaza A., *Caucasus Christianus. Historical and Philological Studies*. 2, თბილისი: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
- Aleksidze (2021): Nikoloz A., “Georgian”, in: Stratis Papaioannou, *The Oxford Handbook of Byzantine Literature*, ed. by S. Papaioannou. Oxford: Oxford University Press, 620–641. <https://ebin.pub/qdownload/the-oxford-handbook-of-byzantine-literature-oxford-handbooks-series-0199351767-9780199351763.html>.
- Allatius (1655): Leo A., *De utriusque Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua in dogmate de Purgatorio consensione*. Rome: Iosephus Luna Maronita. <https://books.google.de/books?id=roJceqOcqWc>
- Amélineau (1894): Émile A., *Histoire des monastères de la Basse-Egypte. Vies des saints Paul, Antoine, Macaire, Maxime et Domèce, Jean le Nain*. Texte copte et traduction française (Annales de Musée Guimet, 25). Paris: Ernest Leroux. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k107943d/f4.item#>.
- Baldwin (1991): B. B., “Jerome”, in: Alexander P. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 1033. <https://archive.org/compress/the-oxford-dictionary-of-byzantium-vol.-1-oup-1991>.
- Bidez (1900): Joseph B., *Deux versions grecques inédites de la vie de Paul de Thèbes*, publiées avec une introduction (Receuil de travaux publiés par la Faculté de philosophie et lettres, 25). Gand / Bruxelles: Université de Gand. <https://archive.org/details/deuxversionsgre00bidegoog>.
- Boeder (1975): Winfried B., “Zur Analyse des altgeorgischen Alphabets”, in: Dietrich Gerhardt, Peter M. Hill, Günter Kratzel (eds.): *Forschung und Lehre. Abschiedsschrift zu Joh. Schröpfers Emeritierung und Festgruß zu seinem 65. Geburtstag*. Hamburg: Slavisches Seminar, 17–34. http://www.staff.uni-oldenburg.de/winfried.boeder/download/19_Boeder_1975_Zur_Analyse_des_altgeorgischen_Alphabets.pdf.
- Bregadze et al. (1973): ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის () კოლექციისა. ტომი I, შეადგინეს და დასაბუჟდად მოამზადეს თამარ ბრეგაძემ, მიხეილ ქავთარიამ და დიდი ქუთათელაძემ, ელენე მეტრეველის რედაქციით. თბილისი: მეცნიერება. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/268119>.
- Chelidze (1989): ედიშერ ჭელიძე, “ანტონ დიდის ცხოვრების’ წინათონური რედაქციების ურთიერთმიმართების შესახებ”, მრავალთავი 15, 9–17. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/259024>.
- Corbo (1955): Vigilio Canio C., *Gli scavi di Khirbet Siyar El-Ghanam (Campo del pastori) e i monastri dei dintorni* (Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum, 11). Gerusalemme: PP. Francescani.

- Dolakidze & Chitunashvili (2017): დიდი სუნაქსარი. გიორგი მთაწმინდელი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და სამეცნიერო აპარატი დაურთეს მანანა დოლაქიძემ და დალი ჩიტუნაშვილმა / *Great Synaxarion*. George the Hagiorite. Text and apparatus prepared by Manana D. and Dali Ch. თბილისი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
- Delehaye (1902): *Synaxarium ecclesiae constantinopolitanae e codice Sirmondiano, nunc Berolinensi, adiectis Synaxariis selectis*. Opera et studio Hippolyti D. (Propylaeum ad Acta sanctorum novembris). Bruxelles: Socii Bollandiani. <https://archive.org/details/DelehayeSynaxariumConstantinopolitanum>.
- Frøyshov (2012): Stig Simeon R. F., “The Georgian Witness to the Jerusalem Liturgy: New Sources and Studies”, in: Bert Groen, Steven Hawkes-Teeple, Stefanos Alexopoulos (eds.), *Inquiries into Eastern Christian Worship*. Selected Papers of the Second International Congress of the Society of Oriental Liturgy, Rome, 17–21 September 2008 (Eastern Christian Studies, 12). Leuven/Paris/Walpole: Peeters, 227–267. <https://www.academia.edu/2449049>.
- Gabidzashvili (2004): ენრიკო გაბიძაშვილი, ქართული ნათარგმნი ჰაგიოგრაფია / Enriko G., Hagiographical works Translated into Georgian. თბილისი: კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი / Академи Наук Грузии.
- Gagoshidze (2022): Giorgi G., “Georgian Inscriptions in the Holy Land”, in ქართული ქრისტიანული თემი წმინდა მიწაზე / *Georgian Christian Community in the Holy Land*, Tbilisi: Tamila Mgaloblishvili Centre for the Exploration of Georgian Antiquities, დანართები / Appendices, II, 1–124. <https://www.academia.edu/75334885>.
- Galadza (2018): Daniel G., *Liturgy and Byzantinization in Jerusalem*. Oxford: Oxford University Press.
- Garitte (1958): Gérard G., *Le calendrier palestino-géorgien du Sinaiticus 34 (Xe siècle)* (Subsidia Hagiographica, 30). Bruxelles: Société des Bollandistes.
- Gippert (2013): Jost G., “The Georgian Hagiorites and their Impact on the Centres of Georgian Eruditeness”, in David Muskhelishvili (ed.), *Georgian Athonites and Christian Civilization (Religion and Spirituality)*, New York: Nova Science Publishers, 75–84. <https://www.academia.edu/20189502>.
- (2016): Jost G., “Mravaltavi – A Special Type of Georgian Multiple-Text Manuscripts”, in Michael Friedrich, Cosima Schwarke (eds.), *One-Volume Libraries: Composite and Multiple-Text Manuscripts* (Studies in Manuscript Cultures, 9). Berlin / Boston: de Gruyter, 47–91. <https://doi.org/10.1515/9783110496956-003>.
- (2019): Jost G., “Cod. Vind. georg. 4 – An Unusual Type of Mravaltavi”, *Manuscript Cultures* 13, 81–116. <https://fiona.uni-hamburg.de/21507602/mc13-gippert.pdf>.
- Gippert et al. (2018): Jost G., *Georgische Handschriften*. In Zusammenarbeit mit dem Nationalen Korneli-Kekelidze-Handschriftenzentrum Georgiens und unter Mitwirkung von Zurab Tchumburidze und Elene Machavariani. Wiesbaden: Reichert.
- Goering (2018): J. E. Goering, “Paul of Thebes and the Monastery of Paul”, in Oliver Nicholson (ed.), *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 1151–1152.
- Guillaumont & Kuhn (1991): Antoine G. and K. H. K., “Paul of Thebes, Saint”, in Aziz Suryal Atiya (ed.), *The Coptic Encyclopedia*, vol. VI. MacMillan Publishing Company, 1925–1927. https://archive.org/details/TheCopticEncyclopedia6_20181123/The%20Coptic%20Encyclopedia_6/.
- Horn & Phenix (2008): John Rufus: *The Lives of Peter the Iberian, Theodosius of Jerusalem and the Monk Romanus*. Ed. and Transl. with an Introduction and Notes by Cornelia B. H. and Robert R. Ph. Jr. (Writings from the Greco-Roman World, 24). Leiden / Boston: Brill.
- Kekelidze (1980): კორნელი კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტომი I. თბილისი: მეცნიერება. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/352642>
- Maisuradze et al. (1999): მ[ანანა] მაისურაძე, მ. მამულაშვილი, ა. ლამბაშიძე, მ. ჩხენკელი, ათონის მრავალთავი. იოანე ბოლნელის ქადაგებანი / M[anana] M., M. Mamulashvili, A. Gambashidze, M. Chkhenkeli, *The Athos Polycephalon*. თბილისი. [პტკპს//ივერიელი.ნპლგ.გოვგე/ჰანდლე/1234/434742](https://www.iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/434742).
- Matchavariani (2023): Maia M., “St. Demetrios of Thessaloniki – Georgian Sources on the History of the Formation of the Saint’s Cult. Paper read at the International Conference “The Georgian Manuscript Heritage II” (Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts, Tbilisi, Georgia), 28.7.2023.

- Matitashvili (2017): შოთა მათითაშვილი, ქართული ბერმონაზვნობის ისტორია. IV–V საუკუნეები. ტ. I. თბილისი: მერიდიანი.
- Mepisaschwili & Zinzadse (1987): Russudan M., Wachtang Z., *Georgien: Wehrbauten und Kirchen*. Aufnahmen von Rolf Schrade. Leipzig: Seemann.
- Metreveli et al. (1980): უძველესი იადგარი. გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საბიბლიოთეკო დაურთეს ელ. მეტრეველმა, ც. ჭანკიევმა და ლ. ხევსურთანმა (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, II). თბილისი: მეცნიერება. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/435562>.
- Mgaloblishvili (1991): კლარჯული მრავალთავი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო თამილა მგალობლიშვილი (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, 12/1). თბილისი: მეცნიერება. <http://gelati.edu.ge/wp-content/uploads/2013/06/კლარჯული-მრავალთავი-XII-საუკუნე.pdf>.
- (2001): Tamila M., “The Georgian Sabaite (Sabatsminduri) Literary School and the Sabatsmindian Version of the Georgian Mravaltavi (Polykephalon)”, in: Joseph Patrich (ed.), *The Sabaite Heritage in the Orthodox Church from the Fifth Century to the Present* (Orientalia Lovaniensia Analecta, 98). Leuven: Peeters, 229–233.
- (2015): Tamila M., “The Inscription from Khirbat Umm Leisun, and Georgian Presence in the Holy Land”, *Atiqot* 83, 2015, 185–193. <https://www.jstor.org/stable/24585519>.
- Nau (1901): François N., “Le texte grec original de la Vie de S. Paul de Thèbes”, *Analecta Bollandiana* 20, 121–157. <https://archive.org/details/Nau1901VieDeS.PaulDeThebes>.
- (1905): François N., “Le chapitre ΠΕΠΙ ΑΝΑΧΩΡΗΤΩΝ ΑΓΙΩΝ et les sources de la Vie de Saint Paul de Thèbes”, *Revue de l’orient chrétien* 10, 387–417. <https://archive.org/details/revuedelorientch101905pari>.
- Oldfather et al. (1943): *Studies in the Text Tradition of St. Jerome’s Vitae Patrum*. By John Frank Cherrif, Katharine Tubbs Corey, Mary Donald McNeil, Ruth French Strout, John Leslie Catterall, Grundy Steiner and Harriet Clara Jameson. Ed. by William Abbott O., Urbana: The University of Illinois Press. <https://archive.org/details/studiesintexttra0000oldf>.
- Otkhmezuri (2022): Medieval Georgian Literary Culture and Book Production in the Christian Middle East and Byzantium. “Illuminating Georgia from the Holy Places through the Divine Books”. Ed. by Tamar Otkhmezuri, English transl. by Manana Odisheli and Michael Vickers. Münster: Aschendorff.
- Seligman (2015): Jon S., “A Georgian Monastery from the Byzantine Period at Khirbat Umm Leisun, Jerusalem”, *Atiqot* 83, 145–180. <https://www.academia.edu/19357189>.
- Sergius (1876): Архиепископ Сергий (Спаский), *Полный месяцеслов Востока*. Т. II: *Святой Восток*. Владимир: Парков. <https://disk.yandex.ru/d/yaXOQDnGI6PJJA>.
- Sharashidze (1954): საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერები (A კოლექცია). კორნელი კეკელიძის საერთო რედაქციით. ტომი IV, შეადგინა ქრისტინა შარაშიძემ. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/268210>.
- Shanidze et al. (1994): უდაბნოს მრავალთავი. აკაკი შანიძისა და ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს ლ. ბარამიძემ, კ. დანელიამ, რ. ენუქაშვილმა, ი. იმნაიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, მ. შანიძემ და ზ. ჭუმბურიძემ (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 28). თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. <https://digitallibrary.tsu.ge/book/2021/dec/shromebi/shanidze-udabnos-mravaltavi.pdf>.
- Tarkhnishvili (1955): *Geschichte der kirchlichen Georgischen Literatur*. Auf Grund des ersten Bandes der georgischen Literaturgeschichte von K. Kekelidze bearb. von Michael Tarchnišvili in Verbindung mit Julius Assfalg (Studi e testi, 185). Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana. <https://archive.org/details/geschichtederkir0000tarx/page/n5/mode/2up>.
- (1959–1960): Michel Tarchnišvili, *Le grand lectionnaire de l’église de Jérusalem (V^e–VIIIe siècle)*. I–II. Édité. / I–II. Traduit. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 188, 189, 204, 205 / Scriptorum iberici 9, 10, 13, 14). Louvain: Secrétariat du CorpusSCO.
- (1960): Michel Tarchnišvili, “Zwei georgische Lektionarfragmente aus dem 5. und 8. Jahrhundert”, *Le Muséon* 73, 261–296.

- Taylor (1987): Joan E. T., “Graffito Depicting John the Baptist in Nazareth”, *Palestine Exploration Quarterly* 119, 142–148.
- Tchekhanovets (2018): Yana Tch., *The Caucasian Archaeology of the Holy Land: Armenian, Georgian and Albanian communities between the 4th and 11th centuries CE* (Handbook of Oriental Studies. 1: The Near and Middle East, 123). Leiden: Brill.
- Tseradze (2005): თინა ცერაძე, “აგიოგრაფიულ-პომილეტიკური კრებულების უძველესი ქართული ხელნაწერი ტრადიცია”, *მრავალთავი* 21, 27–45. <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/259100>.
- Van Esbroeck (1975): Michel V. E., *Les plus anciens homéliaires géorgiens. Étude descriptive et historique* (Publications de l’Institut Orientaliste de Louvain, 10). Louvain-la-Neuve: Université Catholique de Louvain, Institut Orientaliste.

პავლე თებელის „ცხოვრების“ უძველესი ქართული ვერსია

მაია მაჭავარიანი (თბილისი)

გურიის უდაბნოსა და პარხლის მრავალთავებში დაცული პავლე თებელის „ცხოვრების“ უძველესი ქართული ვერსია დღემდე შესწავლილი არ ყოფილა. სტატიაში წარმოდგენილია თხზულების შემცველი ხელნაწერი კრებულების, ტექსტისა და პავლე თებელთან დაკავშირებული ლიტურგიკული წყაროების კვლევის შედეგები, რომელიც მნიშვნელოვანია პავლე თებელის „ცხოვრების“ არა მხოლოდ ქართული, არამედ ბერძნული ტექსტის ისტორიისათვის. ქართული მასალის საფუძველზე შესაძლებელი გახდა „ცხოვრების“ ბერძნულ თავდაპირველ რედაქციასა და მის ავტორობასთან დაკავშირებული საკითხების განსხვავებული ინტერპრეტაცია.

გამოკვლევას ასევე ერთვის პავლე თებელის „ცხოვრების“ უძველესი ქართული ვერსიის კრიტიკულად დადგენილი ტექსტი სამეცნიერო აპარატით, სადაც ხელნაწერების ვარიანტულ წაკითხვებთან ერთად შეტანილია ქართული თარგმანის ბერძნულ ტექსტთან შედარების შედეგები.

Addendum to John Chrysostom's Homily *de poenitentia*
(CPG 4631; PG 60, 765–768) in Christian Palestinian Aramaic
(Sinai, Georg. NF 19; Princeton, Garrett MS 24)

Christa Müller-Kessler (Jena)

During the Sinai Palimpsests Project,¹ I was entrusted with a challenging selection of palimpsest texts from the New and Old Finds with Christian Palestinian Aramaic (CPA) as their lower script. Most of these palimpsest manuscript folios or often only fragments could be identified and described in due course, but some of them naturally required more time to assign them to their rightful content since they are double palimpsests. The individual manuscripts reached the participants on a memory stick by special delivery. Sinai, St Catherine's Monastery, Georg. NF 19, a Georgian manuscript with a hymnary (*iadgari*), happened to be the second collective manuscript codex that was sent to me for identification; it contained various texts underneath, eight in CPA and eight in Greek, with six folios being double palimpsests (Greek as *scriptio superior* and CPA as *scriptio inferior*). Obviously one fragment must have been omitted, since it did not arrive with this lot. Browsing the website of the Sinai Palimpsests Project a few years later,² I discovered that also the fragment Georg. NF 19, fol. 62 (Fig. 1)³ should have been among the second dispatch. It is listed under "Undertexts" as not being identified by me. Looking at it closely for my presentation at Goethe University of Frankfurt in October 2023,⁴ I realised that the scribal hand accords with the preceding fol. 61. It turned out to be from the same homily by John Chrysostom, *de poenitentia* as Sinai, Georg. NF 19, fol. 61, closing up from the text sequence and preceding Princeton, Garrett MS 24, fol. 99 with now one half folio missing in between the two.

The Princeton manuscript Garrett MS 24 and its folios have been described in the *Journal Princeton University Library Chronicle* by Don Skemer following an article by Gérard Garitte. The latter had traced the adventurous paths of this dispersed Georgian manuscript, which once formed part of Tsagareli 93+92 in the Monastery of St Catherine,⁵ but the CPA manuscript had been already dismembered in the tenth century by Ioanne Zosime, as witnessed to by the New Finds made in the Monastery in 1975.⁶ Despite Garitte's discovery the CPA folios went unnoticed in the CPA catalogue descriptions since Julius Assfalg who does not signal them in his catalogues of the Syriac and Georgian manuscripts in German collections, as they meanwhile belonged to the Princeton collection.⁷ Hugo Duensing had never direct access to

¹ See <http://sinaipalimpsests.org/>.

² See <https://sinai.library.ucla.edu/>.

³ The images of Figures 1 and 2 are published here with the kind permission by the librarian of St Catherine's Monastery, Father Justin. The copyright of the photos remains with St Catherine's Monastery (see also <https://sinai.library.ucla.edu>). I also owe my thanks to Princeton, Special Collection who granted permission to the digital image being used in this article (Fig. 3).

⁴ This short note goes back to my presentation "Georgian Manuscripts as a Gateway to the Early Christian Palestinian Aramaic Tradition" at the International Symposium "Digital Caucasiology – a Change of Paradigm?", 4–8 October 2023, where I showed a selection of palimpsest manuscripts produced by Ioane Zosime with a variety of Christian Palestinian Aramaic texts hidden underneath. The majority of these texts have been published recently in several journals (Müller-Kessler 2021; Müller-Kessler 2022; Müller-Kessler 2023).

⁵ See Tsagareli 1888: 239–240.

⁶ See Garitte 1967; Brock 2012.

⁷ Assfalg 1963a; 1963b; Bar-Asher 1977: 136, n. 127: "דף זה אין ידוע היכן הוא מצוי ביום"; Desreumaux 1979.

this half folio, now Garrett MS 24, fol. 87, when he published the CPA undertext.⁸ Only when a digital photo in colour and some xeroopies of the black-and white bromide prints from presumably ultraviolet photographs made in 1995⁹ were given to Sebastian P. Brock in 2013, some movement came into the reading and attribution of these folios. I could only extract certain passages from these photos. A few years later, however, Princeton University Library initiated the production of multispectral images for these palimpsest folios, which were put online in June 2022, with the exception of fol. 88v, of which the multispectral image has been omitted on the website. Despite Brock's identification with Ephrem's *In Adventum Domini* in August 2022, the final reading cannot be presented in here as a full decipherment on the basis of the black-and white photo of this very folio is not possible.

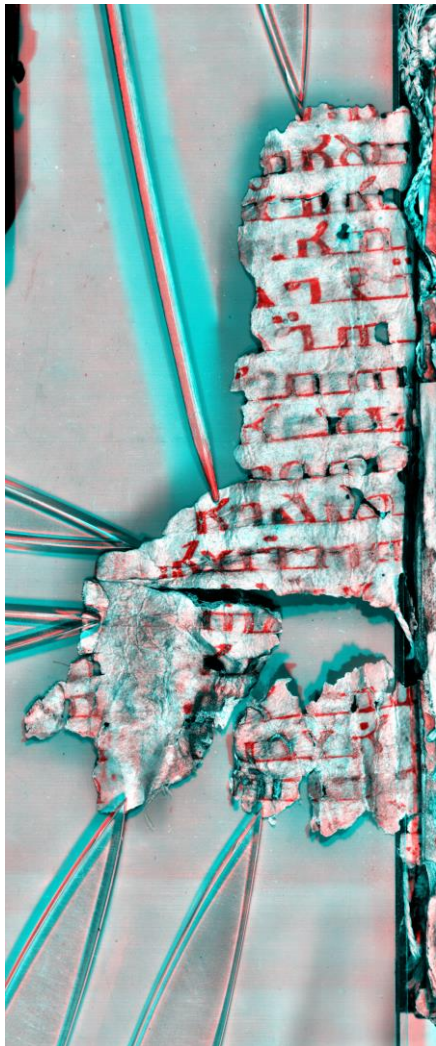

Fig. 1: Sinai, Georg. NF 19, fol. 62r [v]

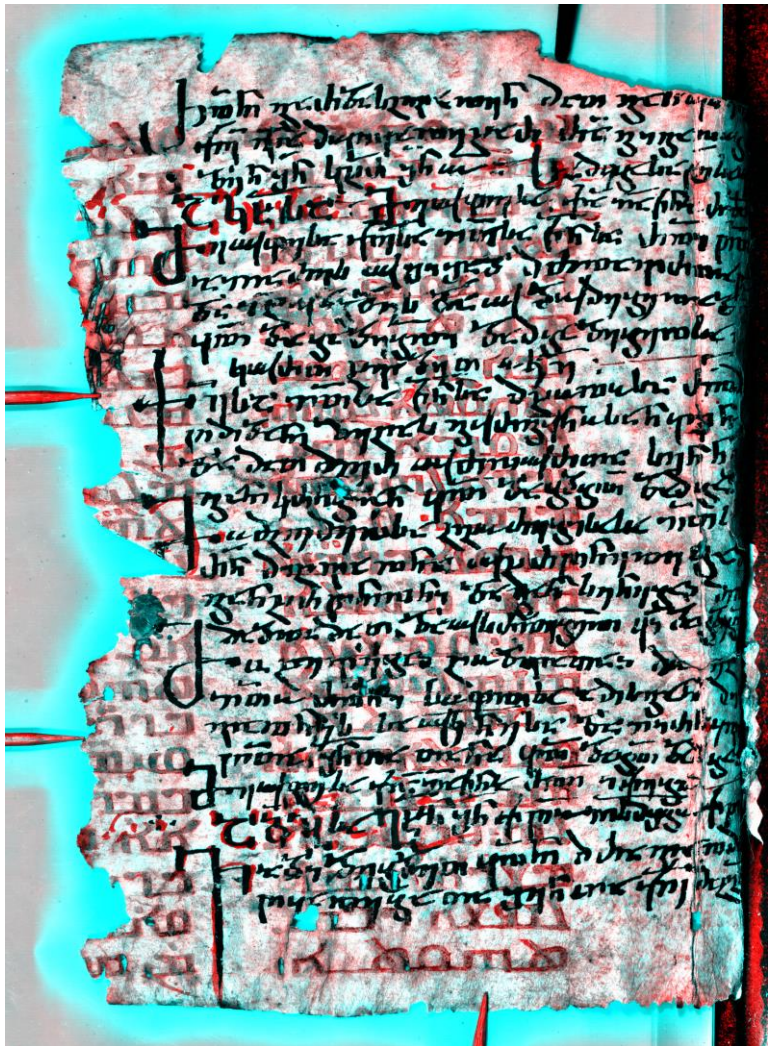

Fig. 2: Sinai, Georg. NF 19, fol. 61v [r]

⁸ Duensing 1944: 224.

⁹ Skemer 1996: 341.

1. The Fragment

Sinai, Georg. NF 19, fol. 62 is very much damaged, but due to its readability much easier to handle, since it is a non-palimpsest like the fragment fol. 1 with Matthew 23.19 and 28, which fits right into the *Codex Sinaiticus Rescriptus*.¹⁰ Details of the codicology and other information can be looked up on the website of the Sinai Palimpsests Project.² One should note that the determination of the folio numbers and of recto and verso sides is based on the Georgian overtext, even though this fragment is not overwritten with Georgian script. Often the *scriptio inferior* reveals a different order, which is indicated here by “r [v]”. The scribal hand is definitely the same as in fol. 61 (Fig. 2) or in the Princeton fragment Garrett MS 24, fol. 99 (Fig. 3). For completion of the transmission of John Chrysostom’s *de poenitentia* in CPA, the Greek text is added in footnotes below. It appears that the CPA translation seems to deviate here slightly from the Greek. The recto side contained enough words to align the extant CPA text to the Greek version in the *Patrologia Graeca* (as indicated in Table I).

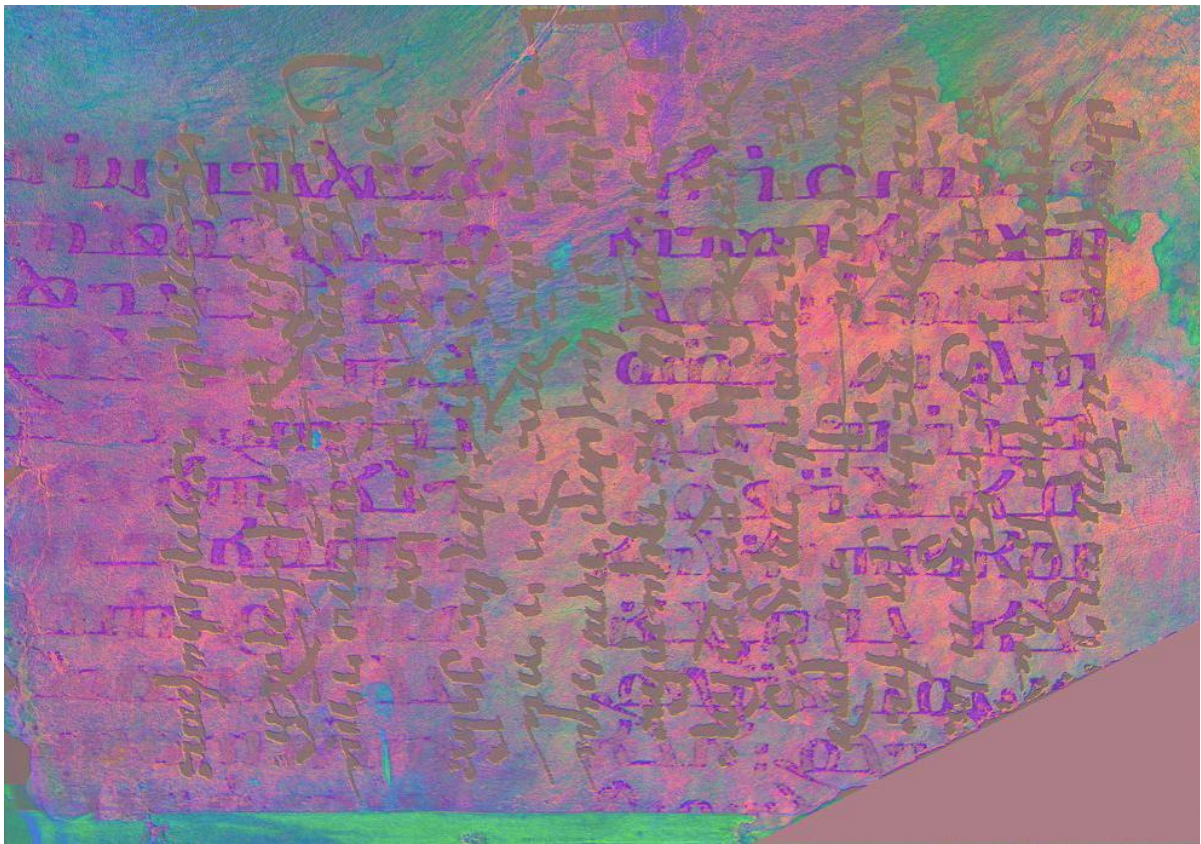

Fig. 3: Princeton, Garrett MS 24, fol. 99v

Table I: Content of the three witnesses

Garrett MS 24, fol. 99r	Sinai, Georg. NF 19, fol. 62r (v)	Sinai, Georg. NF 19, fol. 61r (v)
Garrett MS 24, fol. 99v	Sinai, Georg. NF 19, fol. 62v (r)	Sinai, Georg. NF 19, fol. 61v (r) ¹¹
PG 60, 765	PG 60, 765–766	PG 60, 766–767

¹⁰ CSR^e; see Müller-Kessler 2014: 277–279.

¹¹ It seems that Göttingen, SUB, Syr. 19, fol. 1c does not agree with the scribal hand of the Sinai and Princeton folios as suggested in Müller-Kessler 2022: 36.

2. Sinai, Georg. NF 19, fol. 62r (v) – John Chrysostom, *de poenitentia*

1'. [.....]	[.....]	
[.....]	[.....]	
[.....]	[.....]	
[.....]	[.....]	
5'. [.....]	[.....]	
[.....]	[𐤀𐤓]𐤁 : 𐤀[...]	[...] . : the f[ire] ¹²
[.....]	[𐤁]𐤁 𐤀𐤁[𐤁]	[of w]rath kil[l]ed
[.....]	[...] 𐤀[𐤁]
[.....]	[...] 𐤀[𐤁]	[w]rath ...
10'. [.....]	[𐤀]𐤁[𐤁]	[l]amp[s]
[.....]	[𐤀]𐤓[𐤁]	[which are without] light[s]
[.....]	𐤀[𐤁]	it lights up
[.....]	𐤀[𐤁]	the [pe]ople.
[.....]	[𐤀]𐤁[𐤁]	[And the r]epentance
15'. [.....]	𐤀[𐤁]	[is] born
[.....]	: 𐤀[𐤁]	[in] the [heart] of the human being.
[.....]	𐤀[𐤁]	[At] once
[.....]	𐤀[...]	[...] ..
[.....]	: 𐤀[𐤁]	[in h]eaven]
20'. [.....]	𐤀[𐤁]	[...] found
[.....]	𐤀[𐤁]	the honoured [Davi[d]
[.....]	[.....]	

¹² PG 60, 965: καὶ τὸ πῦρ κατασβεννύουσα τοῦ θυμοῦ, καὶ τὰς ὀργὰς κοιμίζουσα, καὶ φιλίας λαμπάδας ἀσβέστους πρυτανεύουσα. Ὡς μετάνοια ἐν καρδίᾳ ἀνθρώπου τικτομένη, καὶ παραχρῆμα εἰς οὐρανὸς ἀυλιζομένη· σὲ εὐρηκῶς ὁ μακάριος Δαυὶδ...

3. Sinai, Georg. NF 19, fol. 62v (r) – John Chrysostom, *de poenitentia*

1'.	[.....]	[.....]
	[.....]	[.....]
	[.....]	[.....]
	[.....]	[.....]
5'.	[...] حد [...]	[.....]
	[.....] Galilaeen, the Mess[iah] ¹³	[.....]
	[.....] [for the] dead,	[.....]
	[.....] the [r]epentence for the so[ul]	[.....]
	[.....] broken ¹⁴	[.....]
10'.	[.....] . [.....] . going in	[.....]
	[.....] with the w[hole] root	[.....]
	[.....] [fr]om her heart. And	[.....]
	[.....] [af]ter [.....]	[.....]
	[.....] changing to [.....]	[.....]
15'.	[.....] becoming <i>metal</i> ¹⁵	[.....]
	[.....] with ..., the young	[.....]
	[.....] .. [.....]	[.....]
	[.....] for [.....] on account	[.....]
	[.....]	[.....]
20'.	[.....]	[.....]
	[.....]	[.....]
	[.....]	[.....]

¹³ PG 60, 766: χριστοφόρος Γαλιλαῖος γίνεται. Μετάνοια τὴν κατεῖραγμένην ψυχὴν μεταλλεύουσα, τὴν ἀκανθοφόρον καρδίαν εὐθὺς μεταβάλλει. Φασὶ τινες τὸν αἰτὸν γηράσαντα, εἰς ὕψος μετάρσιον ἐπαρθέντα...

¹⁴ This reduplicated root of **ح ح ح** is attested in CPA for the second time.

¹⁵ There exists no word for ‘metal’ in Aramaic, only for ‘metal sheet’.

References

- Assfalg (1963a): Julius A., *Georgische Handschriften* (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, 3). Wiesbaden: Steiner. https://rep.adw-goe.de/bitstream/handle/11858/2267/2315_VOHD_III.pdf.
- (1963b): *Syrische Handschriften. Syrische, karšunische, christlich-palästinische, neusyrische und mandäische Handschriften* (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, 5). Wiesbaden: Steiner. <https://rep.adw-goe.de/bitstream/handle/11858/00-001S-0000-0023-9B30-D/V.pdf>.
- Bar-Asher (1977): Moshe B.-A., *Palestinian Syriac Studies. Source-Texts, Traditions and Grammatical Problems*. Jerusalem: Hebrew University [Diss., Hebrew; handwritten].
- Brock (2012): Sebastian P. Br., “Sinai: A Meeting Point of Georgian with Syriac and Christian Palestinian Aramaic”, in Dali Chitunashvili (ed.), *The Caucasus between East & West*. Tbilisi: National Centre of Manuscripts, 482–494.
- Desreumaux (1979): Alain D., *Les matériaux du syro-palestinien pour une étude théorique des documents d'un dialecte*. Nanterre [Thèse de doctorat de IIIe cycle, Université Paris X, unpublished; abstract in https://www.persee.fr/doc/ephe_0000-0002_1979_num_92_88_18350].
- Duensing (1944): Hugo D., *Neue christlich-palästinische-aramäische Fragmente* (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, phil.-hist. Kl., 1944/9). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Garitte (1967): Gérard G., “Aventures et mésaventures d'un manuscrit géorgien (Le Codex Garrett 24 Princeton)”, *Bedi Kartlisa* 23–24, 37–52.
- Müller-Kessler (2014): Christa M.-K., “Codex Sinaiticus Rescriptus (CSRG/O/P/S): A Collection of Christian Palestinian Aramaic Manuscripts”, *Le Muséon* 127, 263–309. <https://poj.peeters-leuven.be/content.php?url=article&id=3062095>.
- (2021): “Neue Fragmente zu den Katechesen des Cyrill von Jerusalem im Codex Sinaiticus Rescriptusⁱ (Georg. NF 19, 71) mit einem zweiten Textzeugen (Syr. NF 11) aus dem Fundus des St. Katherinenklosters”, *Oriens Christianus* 104, 25–66.
- (2022): “Piecing together Christian Palestinian Aramaic Texts under Georgian Manuscripts (St Petersburg, NLR, Syr. 16; Sinai, Georg. NF 19, 71; Oslo, Martin Schøyen MS 35, 37; Princeton, Garrett MS 24; Göttingen, Syr. 17, 19, 23, 25)”, *Digital Kartvelology* 1, 24–49. https://adh.ge/wp-content/uploads/2022/08/M_ller-Kessler-DiKa-V1.pdf.
- (2023): “The Early Jerusalem Lectionary Tradition in Christian Palestinian Aramaic (5th–7th century): Lections Containing Unattested Old and New Testament Pericopes in Unpublished Palimpsests (Sinai, Gr. NF MG 32; Georg. NF 19, 71)”, *Le Muséon* 136, 201–263.
- Skemer (1996): Don C. Sk., “The Anatomy of a Palimpsest (Garrett MS. 24)”, *The Princeton University Library Chronicle* 57, 335–343. <https://www.jstor.org/stable/26509275>.
- Tsagareli (1888): Александре Цагарели, “Каталогъ грузинскихъ рукописей Синайскаго монастыря”, *Православный палестинский сборник* IV/1 = 10, Приложение II: 193–240. <https://books.google.de/books?id=5NkoAAAAYAAJ>.

იოანე ოქროპირის ჰომილიის *de poenitentia* (CPG 4631; PG 60, 765–768)
ქრისტიანულ-პალესტინური არამეული ტექსტის ერთი დამატებითი
ფურცელი

(Sinai, Georg. NF 19; Princeton, Garrett MS 24)

კრისტა მიულერ-კესლერი (იენა)

სინას პალიმფსესტების პროექტზე მუშაობისას მე დამევალა 1975 წელს ახლად აღმოჩენილი კოლექციიდან ერთი ხელნაწერის Sinai, Georg. NF 19 იდენტიფიკაცია, რომელიც 61 ფურცელს შეიცავდა. ხელნაწერი პალიმფსესტურია, მისი ზედა ფენა ქართულია, კერძოდ, წარმოადგენს იოანე ზოსიმეს მიერ გადაწერილ „იადგარს“, ქვედა ფენა კი – ქრისტიანულ-პალესტინურ არამეულზე დაწერილი ტექსტია. მას შემდეგ, რაც სინური პალიმფსესტური მანუსკრიპტები ინტერნეტში განთავსდა, ნათელი გახდა, რომ პროექტის ფარგლებში ჩემთვის შესაწავლად გადმოცემულ ხელნაწერს აკლდა ერთი ფურცელი, კერძოდ, fol. 62, რომელიც არ არის პალიმფსესტური და შემორჩენილია ფრაგმენტულად. აღმოჩნდა, რომ Sinai, Georg. NF 19, fol. 62 არის გამაერთიანებელი ფურცელი, რომელიც სხვადასხვა ადგილას დაცულ ორ ხელნაწერს მიემართება – სინას მთაზე დაცულ Sinai, Georg. NF 19 ხელნაწერს და პრისტონში დაცულ Garrett MS 24 ხელნაწერს. კერძოდ, Sinai, Georg. NF 19, fol. 61-ის ტექსტს აგრძელებს fol. 62-ის ტექსტი, რომელი, თავის მხრივ, გრძელდება Garrett MS 24, fol. 99-ის ტექსტით. გაერთიანებული ტექსტი შეიცავს იოანე ოქროპირის ჰომილიის *de poenitentia*-ს ტექსტს, რომელიც წარმოდგენილია აქ სტატიაში დამატების სახით.

Towards a Treebank of Abkhaz

The AbNC, Analysing Abkhaz, and the Importance of Good Tools

Paul Meurer, Bergen

1. Introduction

In this article, I present my efforts to build an Abkhaz treebank within the Universal Dependencies (UD) framework, based on texts from the Abkhaz National Corpus (AbNC) and a morphological analyzer developed in the AbNC project.

A treebank is a digital corpus of syntactically annotated sentences, where the syntactic annotations are built according to a syntactic theory or framework, or practical annotation guidelines. Depending on the formalism, the syntactic annotations can be formally characterised as tree structures, or as more general directed graphs. Among the more widely used syntactical grammar frameworks for building treebanks we find:

- Phrase structure and other constituency grammars. Phrase structure trees are ordered trees (possibly with crossing edges and discontinuous nodes), in which the inner nodes are labelled with syntactic categories and span over syntactic constituents, and the leaf nodes consist of the words of the sentence. In some theories, empty surface nodes are allowed.
- Dependency grammars. The associated structures are unordered trees (possibly with secondary edges); the tree nodes consist of the words of the sentence, and edges encode syntactic functional dependencies between words.
- Other grammar formalisms, among them Lexical Functional Grammar and HPSG, whose structures can be characterised as a combination of phrase structure trees and dependency structures.

Whereas phrase structure grammars (including LFG) often are inspired by Chomsky's Xbar theory or are otherwise quite theory-laden, dependency grammars, building on Tesnière's pioneering work,¹ are more intuitive and therefore more suitable for a general linguistic audience. Dependency analyses are well-suited for free-order languages, and Abkhaz in particular, where the subject-predicate dichotomy central to phrase structure frameworks is problematic,² and subject and direct, indirect, local, and relational objects are linked to the verb in similar ways.

Universal dependencies³ (UD) has in recent years become the most well-known dependency grammar framework. It has gained wide acceptance in the computational linguistics community and is being used to build treebanks for a large number of languages. Currently, there are UD treebanks of widely varying sizes available for 141 languages. Strikingly, Abkhaz is not among them. This project is intended to fill that gap.

According to the UD web site, "Universal Dependencies (UD) is a framework for consistent annotation of grammar (parts of speech, morphological features, and syntactic dependencies) across different human languages." An important aim of the UD project was thus to devise a

¹ Tesnière 1959.

² One could even argue that the notion of subject is not fully well-defined in Abkhaz.

³ <https://universaldependencies.org>.

formalism that would be applicable to any language, and that would make it easy to compare analyses for different languages.

The UD annotation guidelines lay out in detail the adopted principles concerning tokenisation and word segmentation, morphological annotation, and coding of specific syntactic constructions. They also document the tags to be used for parts of speech, morphological features, and syntactic relations, and explain how language-specific features that are not explicitly addressed in the guidelines should be coded.

The requirement of cross-linguistic comparability results in the principle of lexicocentrism: lexical/functional heads should always be lexical words, never function words; copula verbs are dependents of the predicate noun or adjective, and auxiliary verbs are dependents of the main verb. To avoid having a conjunction as the head word of a conjoined phrase and to handle asyndetic coordination, coordination is coded asymmetrically: the first conjunct is formally the head of all the remaining conjuncts.

I find some of these principles somewhat unfortunate. For Abkhaz, it would feel more natural to treat asyndetic coordination as right-headed, in particular in the case of chains of verbs in the past indefinite linked to an aorist to the right. Here, the final aorist can naturally be viewed as the head of the conjoined phrases, but the UD guidelines do not allow this, and it is even not possible to submit analyses to the UD project repository that violate these principles. In cleft constructions, I would prefer to treat the copula verb as the head of the phrase, which is also not allowed by the guidelines. The solution here is not to formally register the verb as a copula verb but treat it as a regular verb.

To illustrate a UD dependency analysis, let us consider the following sentence:

Бнарak	akны	амoaxэacтa	ианыланы	инеиуан	Абгахэычы.
bnará-k	a-qná	a-my°a.x°ásta	i-a-nó.la-nə	i-néi-ua.n	a-bga.x°əćə
forest-a	it-to	the-way.bend	it-it-enter-Gnd	it-go-Impf	the-wolf.small

‘Walking along a bend in the path, the Fox was going to a forest.’

We can identify the following relations in this sentence:

- The main verb *i-néi-ua.n* ‘was going’ is the head of the sentence (it will be attached to an auxiliary ROOT node via the *root* relation);
- *a-bga.x°əćə* ‘the fox’ is the subject of the main verb (*nsubj* relation);
- *a-qná* ‘to it’ is a case marker dependent of *bnará-k* ‘a forest’ (*case* relation);
- *bnará-k* ‘a forest’ is an adverbial modifier of the main verb (together with its case marker), which is treated in UD as an oblique argument of the verb (*obl* relation);
- *a-my°a.x°ásta* ‘the way-bend’ is a local object dependent of *i-a-nó.la-nə* ‘entering’ (*obj:lo* relation);
- the converb (absolutive) *i-a-nó.la-nə* ‘entering’ attaches to the main verb as an adverbial clause (*advcl:conv* relation);
- the full stop is attached to the sentence head via the *punct* relation.

Together, these relations give rise to a complete (universal) dependency analysis. The dependency tree can be displayed in two different ways. If we wish to represent the linear order in the display, we can arrange the words in the order in which they occur in the sentence at the bottom and draw labelled edges from heads to dependents. This display is called ‘linear display’ (cf. Fig. 1).

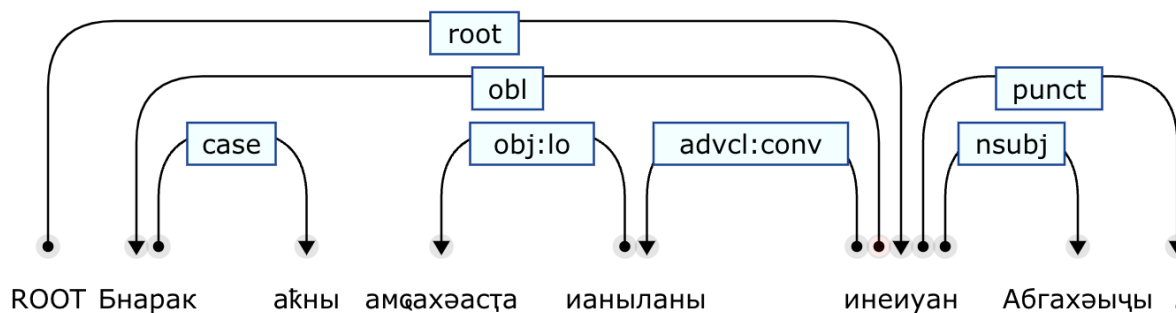

Fig. 1: Linear Display

Alternatively, we can draw a more traditional (top-down) tree which visualises the hierarchical structure of the analysis more directly, at the expense of the linear order, which cannot be deduced from the tree alone (cf. Fig. 2).

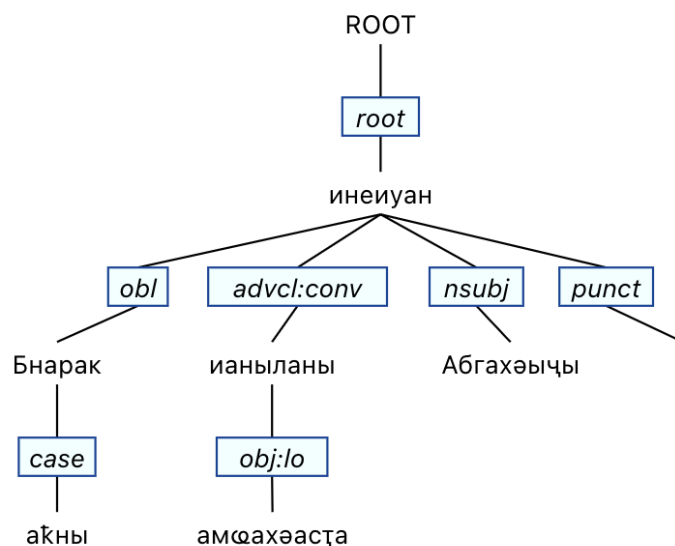

Fig. 2: Tree structure

2. The Abkhaz National Corpus

The treebank I am developing is based on the Abkhaz National Corpus (AbNC). The sentences to be analyzed are taken from the texts in the corpus, and the treebanking tools are tightly integrated into the AbNC software.

The AbNC was developed in the years 2016–2018 in a project financed by USAID, with participants from Sukhumi, Tbilisi, Frankfurt, and Bergen.⁴ It comprises more than 10 million tokens of texts from a variety of genres and is morphologically annotated. The corpus is hosted in the Corpuscle corpus management tool, which has advanced possibilities for searching and viewing the corpus texts.⁵

⁴ Meurer 2018.

⁵ <https://clarino.uib.no/abnc>

In addition to being a corpus-linguistic resource and tool, the corpus also serves as a digital library and as a pedagogical tool for language learning. The texts can be read in a neatly typeset, paginated presentation, and pages can be bookmarked for later reference. Most importantly, when the user clicks on a word in the text, grammatical information about that word is displayed, and in addition, the corresponding articles in the integrated Abkhaz-Russian Dictionary⁶ are shown (see the screenshot in Fig. 3 below). For dictionary lookup to work, it is crucial that the texts are lemmatized and annotated by part of speech.

Fig. 3: Dictionary lookup of a word in the text

The corpus is a resource in the Norwegian CLARINO infrastructure, the texts and the annotations are freely available under a Creative Common license.

3. Morphosyntactic analysis of Abkhaz

Before a syntactic analysis of a sentence can be built, it has to be tokenised, i.e., split up into words and punctuation, and morphologically analysed. Tokenisation is a comparatively straight-forward procedure, which I will not go into here. Morphosyntactic analysis is the task of assigning to each word in a sentence its lemma or base form and its morphosyntactic features. It consists of looking up all readings of a word form in the lexicon underlying the analyser (lexicon lookup), and then choosing the correct reading according to the context (disambiguation).

What counts as the base form of a morphological paradigm in the context of morphological analysis is largely based on conventions and lexicographic traditions. For Abkhaz, I choose the citation form used in dictionaries (including the word accent), which is the masdar or verbal noun for inflected verb forms and the definite singular form for nouns and adjectives. Here, the classification of predicates derived from adjectives or nouns can be problematic. As a rule, the adjective or noun itself is taken as the base form of such a derived predicate, with *Noun* or *V* as part of speech, together with an additional morphological marker *Pred*. Other such predicates are lexicalised and found in dictionaries; those are treated as (static) verbs or are even analysed ambiguously. A uniform solution has still to be found.

The morphosyntactic features assigned to a reading of a word consist of a part of speech (POS) tag and an unordered set or bag of morphological and morphosyntactic features, including definiteness for nouns, and transitivity, finiteness, negation, person, gender, and relational

⁶ Kaslandzia, 2005.

markers and much more for verbs. Enclitics are not treated as independent words; they are coded as additional morphological features. Altogether, there are more than 300 different features.

The lexicon lookup module of the analyser is implemented as a finite state transducer.⁷

Let us consider a typical Abkhaz word form:

исзеилмыргатцѡкъакѡ
 i-s-z-ei.l-mə-r-ga-ç°q'a-k°a
 it-I-for-PV-Neg-Caus-ROOT-Really-Conv
 'me not at all being able to understand it'

The analyzer output for this form will be:

ái·лы·р:га-ра (*ái-lə:r:ga-ra*)
 V Dyn Intr Caus NonFin Conv Aor Neg S:3 PO:1Sg LO:Rec Reln:Pot Encl:Really

However, the given analysis is only one of 34 readings that are produced by the analyser. This points to one of the main challenges in the development of the analyser, namely dealing with the extraordinarily high degree of homonymy of many word forms, which is due to the polysynthetic nature of the Abkhaz verb and the absence of stress in written text. Little attention is paid to the problem of ambiguity in linguistic work on Abkhaz. Word forms are usually presented with one reading, the one that fits the context. But in parsing, it is obviously a major problem.

In the Abkhaz analyser, disambiguation is implemented in the Constraint Grammar (CG) formalism.⁸ Constraint Grammar rules, which take syntactic context into account, can be used to a certain degree to disambiguate a given form, but often, semantic information is needed to fully disambiguate a word. Semantic information can be (and is being) partially integrated into the CG parser, but a principled approach would have to be based on a semantic word net, or on statistical information (e.g., word vectors) derived from a gold standard corpus. Such an approach will be pursued in future work.

When running the CG parser on a sentence, the rules are in essence considered one by one, and each rule is tried on each token in a sentence. This process is repeated until no rule has an effect anymore. Disambiguation rules are for the most part either SELECT or REMOVE rules: A SELECT rule selects a reading of a word if the rule's matching and context conditions are met, and a REMOVE rule discards a matching reading in the same way. The last surviving reading of a word will never be discarded, this ensures that there is always at least one reading for every word in the output; in this sense, CG is a robust formalism.

The following examples illustrate how typical disambiguation rules are implemented.

Example: Select the verb a-y-pá a-u-rá ('fall', of rain, snow etc.), thereby discarding readings like ay-pa áu-ra 'receive' and a-y-pá a-u-rá 'work', if preceded by a-кѡá a-k°á 'rain' etc.

First, we define a list of words designing precipitation.

LIST Precipitation = "a-кѡá" "a-сы" "a-кырцх" "a-кѡаршаѡы" ;

⁷ Meurer 2011.

⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Constraint_grammar

In the following SELECT rule, the reading *a·y-pá* *a-u-rá* is chosen if it is preceded by a word of precipitation.

SELECT ("a·y-pá" Dyn) IF (-1 Precipitation) ;

Example: The verb *а-дыр-ра* *a-dár-ra* ‘know’ should contain the potential marker when negated (e.g., *и-з-дыр-уа-м* *i-z-dár-ua-m* ‘I don’t know’).

The corresponding rule removes readings of ‘*а-дыр-ра*’ *a-dár-ra* containing the Neg feature, but missing the Reln:Pot feature.

REMOVE ("а-дыр-ра") + Neg - Reln:Pot ;

These examples are rather basic, the last rule does not even need sentence context. Context conditions can however be quite complex and consider readings of words arbitrarily far to the left or right; context conditions can be linked, and they can require that all readings meet a given condition, or only one of them, and so on.

3. Building a treebank

Dependency treebanks (and treebanks in general) can be built in a variety of ways: they can be manually constructed, they can be built using either a statistical or a rule-based parser, or by a combination of those methods.

Manual construction is a rather error-prone and time-consuming process and is rarely carried out nowadays. It is primarily useful for lesser-resourced languages, where no automatic tools are available, and for small treebanks.

When constructing a treebank semi-automatically or automatically, rule-based or statistical parsing techniques can be used, or a combination of those. In statistical parsing, a parser has to be trained on a large gold standard, whereas in rule-based parsing, syntax rules have to be written manually by a linguist. Both approaches have their advantages and disadvantages: a gold standard for training might not be available or be too small, such that it first has to be constructed using other methods; writing grammar rules, on the other hand, can be tedious and time-consuming and requires a good knowledge of the syntax of the language as well as the intricacies of the formalism used, which is essentially a programming language.

4. Syntactic analysis

Since there is no training corpus available for Abkhaz, I am using the rule-based approach in the Abkhaz treebank project, combined with manual correction. The rules that build dependency relations are also written in the CG formalism and constitute an add-on to the disambiguation module.

Again, when running the parser, the syntax rules are consulted one by one, in grammar order; they look at one word at a time and try to find a suitable head to attach the word to.

As an example, consider the rule below. It matches a singular non-human noun (which is not a predicate) (line 1) and tries to find a verb with a 3rd singular non-human local object marker, *LO:3SgNH*, anywhere to the right (1*), but not going beyond a comma (line 2). If such a verb is found, a dependency relation is established between the noun and the verb (as head) (line 3), and the label *obj:lo* is attached.

```

1 WITH NOPARENT Noun + Sg + NH - Pred
2   IF (1* V + LO:3SgNH BARRIER Comma) {
3     SETPARENT (*) TO (jC1 (*)) ;
4     MAP >obj:lo (*) ;
5   };

```

It is apparent that this rule, when applied to the morphosyntactically annotated and disambiguated introductory example sentence, will match the noun and establish an *obj:lo* dependency to the adjacent verb, as in the fragment shown here:

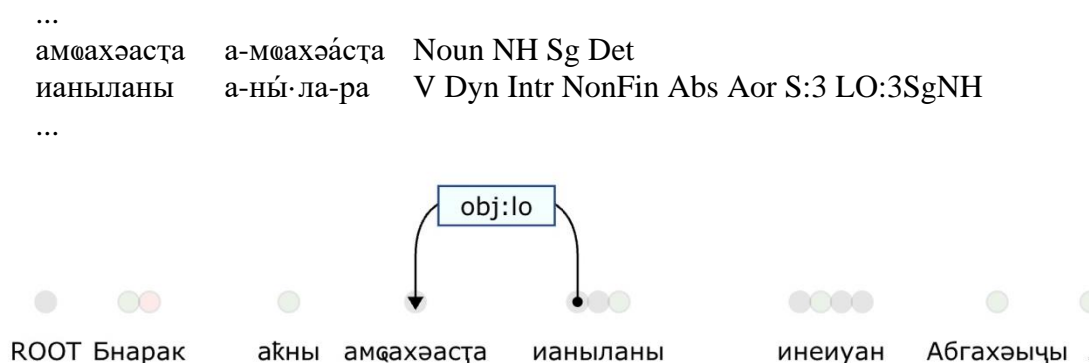

Fig. 4: *Obj.lo* dependency

The rules rely heavily on the morphosyntactic features from the lexicon lookup. To obtain best results, it is therefore crucial that the input to the syntax rules be fully (and correctly) disambiguated. This requires manual control and correction of the disambiguation results. After parsing, the resulting dependency analyses must often again be manually corrected, or rules must be refined or added to handle constructions not yet covered by the grammar.

This workflow of disambiguating and correcting the morphosyntactic analyses, inspecting and correcting dependency trees, and correcting and amending the grammar requires a set of powerful, intuitive, and user-friendly tools that help streamlining these tasks. I have integrated several such tools into the AbNC corpus tool, including the following:

- On-the-fly parsing of short text passages
- Automatic morphosyntactic annotation and (partial) disambiguation using the CG rules after the grammar has been changed
- Dictionary lookup of lemma readings
- Manual disambiguation and correction of an analyzed corpus text page
- Automatic tree construction using the CG rules
- Manual correction of dependencies and labels.

The screenshot in Fig. 5 below illustrates some of these features. The sentence tokens are arranged vertically, with the readings to their right. The second line shows all readings, although only one reading, the second, which is not grayed out, has been chosen by the grammar. (The user may choose the display of all readings of the token in focus that are found during lexicon lookup, but normally the discarded readings are hidden.) The CG rules used in disambiguating the sentence are shown in red after the corresponding readings, as rule type and line number. For the last reading of the second token (which is in focus, as the gray box outline indicates), the corresponding lexicon entry is shown, and for the next sentence the analysis is displayed. Here, the user can edit the dependency structure by dragging the dot of an edge and dropping it

onto a different word, or by clicking on a label and choosing a different label from a drop-down list. When a dependency is edited manually, the differences to the parsed structure are shown in red, either as a changed label (>ROOT in the screenshot), or as a changed attachment (7/6 → 3 below, which means that the head of token 3 has been changed from token 6 to token 7).⁹

All navigation and editing can be done using keyboard shortcuts alone. Using the arrow keys, the user can move from token to token, or to a specific reading, or to the next page. Pressing ENTER selects the reading in focus, and other keys operate on the token or reading in focus. Key shortcuts can be used to show and hide the lexicon entry or the dependency analysis. Only when editing dependency attachments, the mouse must be used.

The screenshot displays the AbNC tool interface for analyzing an Abkhaz sentence. At the top, there is a navigation bar with page numbers (1-14) and buttons for 'Reparsing', 'Redisambiguating', and 'Downloading Conll'. Below this is a table of tokens with their grammatical information and dependency labels. A dependency graph below the table shows the relationships between tokens and their grammatical functions: root, obl, case, obj:lo, advcl:conv, punct, and nsubj.

Token	Grammatical Info	Dependency Label
Абгәхәычы	1/4 >ROOT 2→1 а-бгәхәычы Noun NH Sg Det Coord <Relax> >CONJ	with:2331 map:2334 setparent:231
Аҭысбҭра	1/4 ✓ 2 а-ҭысбҭра Noun NH Sg Poss:3SgNH Coord <Relax> ; remove:1071	map:5140
а-бнара	1/4 7/6→3 а-бнара Noun NH Sg Indet >OBL	with:2749 map:2753 setparent:2754
а-кны	1 3→4 а-кны PP Poss:3SgNH <NoLex> >CASE	with:2352 map:2363 setparent:2364
а-мәахәаҭа	1/5 6→5 а-мәахәаҭа Noun NH Sg Det <NoLex> >OBJ:LO	with:3116 map:3119 setparent:3120
ианыланы	1/6 7→6 а-ны-ла-ра V Dyn Intr NonFin Cnv Abs Aor S:3 LO:3SgNH >ADVCL:CONV	with:4697
инеиуан	1/8 ✓ 7 а-неи-ра V Dyn Intr Fin Impf S:3 >ROOT	map:5140

The dependency graph below the table shows the following relationships:

- root (инеиуан) is the main root of the sentence.
- obl (а-бнара) is attached to the root.
- case (а-кны) is attached to the root.
- obj:lo (а-мәахәаҭа) is attached to the root.
- advcl:conv (ианыланы) is attached to the root.
- punct (Абгәхәычы) is attached to the root.
- nsubj (Абгәхәычы) is attached to the root.

Fig. 5: Screenshot illustrating analyses

5. The treebank

For the first version of the Abkhaz UD treebank, I have analysed 231 sentences taken from a collection of fairy tales for children.¹⁰ Those are relatively short and straightforward sentences, but they nevertheless display a lively language that is quite representative of syntactic constructions in Abkhaz.

The analyses are stored in the AbNC tool database, but they can be imported into the INESS platform.¹¹ INESS (Norwegian Infrastructure for the Exploration of Syntax and Semantics) is

⁹ The displayed analysis is the unedited one, the edited one is also shown in the interface, but not in the screenshot.

¹⁰ Аҭысуа лакәкәа – Ахәычкәа рзы, editor: А. Мыкәба, 2013

¹¹ <https://clarino.uib.no/iness>

a treebanking infrastructure that was developed at the CLARINO Bergen Centre;¹² it hosts treebanks for many languages in several formalisms and provides tools for viewing and searching treebanks. The INESS query language, which is based on first order predicate logic, allows quite sophisticated linguistic searches in treebanks.¹³

To illustrate the search capabilities, we can have a look at cleft constructions, which feature prominently in Abkhaz. A (pseudo-)cleft sentence is a copula construction whose subject (as given topic) is a relative clause, and its predicative is in focus (as new information). If the relative phrase is to the right of the copula verb, the construction is called cleft construction, otherwise pseudo-cleft construction. This definition can be translated into the following INESS query expression:

```
#c:[features=("Cop")] >csubj:rel #rel
```

This query can be paraphrased as: Find a word *#c* that has the feature *Cop*, and which has a dependent word *#rel* with the dependency label *csubj:rel*, i.e., that is the subject of the copula and is at the same time a relative clause. This query returns several matching sentences, among them the following:

Шәызыфу	закәызей	шәара,	абзамыкәа?
š°ə-z-č-ú	z-á-ķ°ə-zei	š°ará,	á-bzaməq°-k°a?
you-what.Rel-be.in-Pres	what-it-is-Q	you.Pl	the-fool-Pl
‘What is it you are doing, you fools?’			

In the display of the corresponding dependency structure (Fig. 6), the matching nodes *#c* and *#rel* are highlighted in red.

– Шәызыфу закәызей шәара, абзамыкәа?

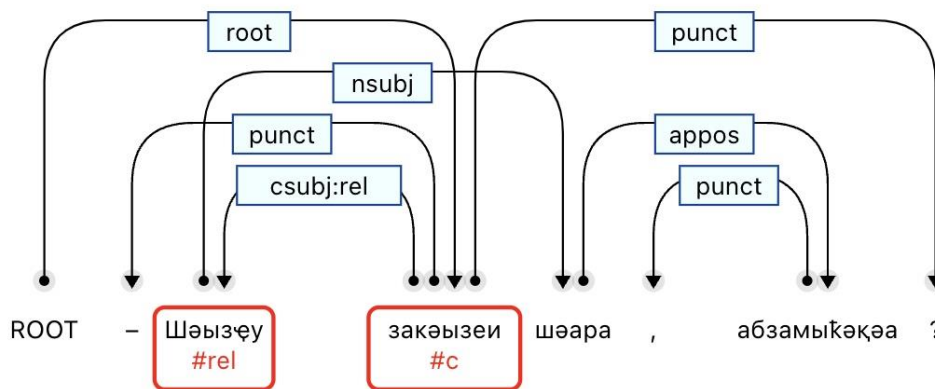

Fig. 6: Dependency structure

6. Conclusion and future work

The small treebank I have built so far is just a start, and I will expand it in the future with more complex sentences drawn from other texts and text categories. In this process, I will need to improve the dependency grammar to cover syntactic constructions that I have not encountered so far. The tools I have developed are providing me with the best possible support to annotate new material rapidly and consistently.

¹² <https://clarino.uib.no>

¹³ Meurer 2012.

I am working on contributing the treebank I am building to the Universal Dependencies collection of treebanks. The analyses in the treebank will still have to be modified to qualify and be accepted as genuine UD analyses: the POS and morphological features that the parser uses internally (and that are used in the AbNC) must be translated into UD tags, which take the form of attribute-value-pairs. Where possible, features and values already documented in the guidelines should be reused, and new features and values necessary for Abkhaz must be registered and documented. The Abkhaz treebank will be part of the next UD release, v2.14, which is scheduled for release in May 2024.

References

- Kaslandzia (2005): Владимир Арушанович Касландзия, Аҟсуа-аурыс жәар / Абхазско-русский словарь. В 2 томах. Аҟәа / Сухум. http://apsnyteka.org/271-kaslandzia_v_abkhazsko_russky_slovar.html.
- Meurer (2011): Paul M., “A finite state approach to Abkhaz morphology and stress”. *Lecture Notes in Computer Science* 6618, 271–282. <https://clarino.uib.no/abnc/doc/Tbilisi2009-LNAI.pdf>.
- (2012): Paul M., “INESS-Search: A search system for LFG (and other) treebanks”, in Miriam Butt and Tracy Holloway King (eds.), *Proceedings of the LFG '12 Conference*, Stanford, CA: CSLI Publications, 404–421. <http://csli-publications.stanford.edu/LFG/17/lfg12.html>; <http://csli-publications.stanford.edu/LFG/17/papers/lfg12meurer.pdf>.
- (2018): “The Abkhaz National Corpus”, in Nicoletta Calzolari, Khalid Choukri, Christopher Cieri, Thierry Declerck, Sara Goggi, Koiti Hasida, Hitoshi Isahara, Bente Maegaard, Joseph Mariani, Hélène Mazo, Asuncion Moreno, Jan Odijk, Stelios Piperidis, and Takenobu Tokunaga (eds.), *Proceedings of the Eleventh International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2018 Miyazaki)*, no. 548, 2456–2460. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2018/index.html>; <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2018/pdf/548.pdf>.
- Tesnière (1959): Lucien T., *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck. <https://archive.org/details/LucienTesniereElementsDeSyntaxeStructurale>.

აფხაზური ენის ხეთა ბანკი
აფხაზური ენის ეროვნული კორპუსი, აფხაზური ენის ანალიზი
და შესაფერისი ინსტრუმენტები
პაულ მოირერი (ბერგენი)

სტატიაში წარმოდგენილია აფხაზური სინტაქსური ბანკის შექმნის მცდელობა უნივერსალური დამოკიდებულებების (UD) ჩარჩოს ფარგლებში.

UD არის თეორიული ჩარჩო, რომელიც გამოიყენება გრამატიკის – მეტყველების ნაწილების, მორფოლოგიური მახასიათებლებისა და სინტაქსური დამოკიდებულებების თანმიმდევრული ანოტირებისთვის. დღეისათვის შექმნილი და ხელმისაწვდომია სხვადასხვა მოცულობის UD ხეთა ბანკები 141 ენისთვის, რომელთა შორის აფხაზური არ არის. წარმოდგენილი პროექტი მიზნად ისახავს ამ ხარვეზის შევსებას.

აფხაზური ენისათვის ხეთა ბანკის შემუშავება ეფუძნება აფხაზური ენის ეროვნულ კორპუსს (AbNC), რომელიც წარმოადგენს აფხაზური წერილობითი ტექსტების

გრამატიკულად ანოტირებულ კრებულს. ის შეიცავს ათ მილიონზე მეტ სიტყვას. გარდა იმისა, რომ კორპუსი ლინგვისტური კვლევის რესურსი და ინსტრუმენტი, კორპუსი ასევე წარმოადგენს ციფრულ ბიბლიოთეკას და პედაგოგიურ ინსტრუმენტს ენის შესწავლისთვის. აფხაზური ენის კორპუსში შესაძლებელია ტექსტების წაკითხვა, რომელიც ბუნებრივი, გადანომრილი ფორმით არის მოცემული და გვერდების მითითების საშუალებას იძლევა შემდგომი რეფერენცისათვის. კორპუსის ერთ-ერთ მთავარ ღირსებას წარმოადგენს მორფოლოგიური ანალიზატორი – მომხმარებელს შეუძლია დააწკაპოს ტექსტში მოცემულ ნებისმიერ სიტყვას, რის შედეგადაც ეკრანზე გამოჩნდება გრამატიკული ინფორმაცია შერჩეული სიტყვის შესახებ. გარდა ამისა, მომხმარებელს დამატებით შეუძლია გამოიძახოს შერჩეული ერთეულის შესაბამისი სიტყვა-სტატია კორპუსში ინტეგრირებული აფხაზურ-რუსული ლექსიკონიდან (კასლანძია, 2005 წ.).

აფხაზურის მორფოსინტაქსური ანალიზი: ანალიზატორის ლექსიკური მოდული აგებულია როგორც სასრული ავტომატი (Meurer 2011), ხოლო დისამბიგვირება (ორაზროვნების მოხსნის მექანიზმი) ჩაშენებულია შემზღვევლების გრამატიკის (CG) ფორმალურ მოდელში. ანალიზატორის აგების დროს მთავარი გამოწვევა იყო სიტყვაფორმების უზვეულოდ მაღალი დონის ომონიმიასთან გამკლავება, რომელიც განპირობებულია აფხაზური ზმნის პოლისინთეზური ბუნებით და წერილობით ტექსტში მახვილის არარსებობით. CG-ის წესები, რომლებიც ითვალისწინებენ სინტაქსურ კონტექსტს, გარკვეულწილად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ომონიმის მოსახსნელად, მაგრამ ომონიმის სრული მოხსნისთვის ხშირად სემანტიკური ინფორმაციაც არის საჭირო. სემანტიკური ინფორმაცია შეიძლება ნაწილობრივ ინტეგრირებული იყოს (და არის კიდევ) CG-ის პარსერში, მაგრამ პრინციპული მიდგომა დაფუძნებული უნდა იყოს სიტყვათა ქსელზე, ან ოქროს სტანდარტის კორპუსიდან მიღებულ სტატისტიკურ ინფორმაციაზე (მაგ. სიტყვების ვექტორებზე).

ხეთა ბანკების აგება: დამოკიდებულებების ხეთა ბანკები შეიძლება აიგოს სხვადასხვა გზით: მანუალურად (ხელით აშენების მეთოდის გამოყენებით), სტატისტიკური ან წესებზე დაფუძნებული პარსერის გამოყენებით, ან ამ მეთოდების კომბინაციით. ჩემს პროექტში ვიყენებ წესებზე დაფუძნებულ პარსერს, რასაც მოჰყვება მიღებული შედეგის ხელით კორექტირება. დამოკიდებულების წესები დაწერილია შემზღვევლების გრამატიკის ფორმალურ მოდელზე დაყრდნობით და წარმოადგენს მორფოლოგიური ანალიზის მოდულის დამატებას. წესები დიდწილად ეყრდნობა მორფოსინტაქსურ მახასიათებლებს. საუკეთესო შედეგების მისაღებად, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება სიტყვების ომონიმის სრულ (და სწორ) მოხსნას. მანქანური ანალიზის შემდეგ, მიღებული სინტაქსური ხე ხშირად ხელით უნდა შესწორდეს, ან წესები უნდა დაიხვეწოს ან დამატებითი წესები უნდა დაიწეროს რთული შემთხვევების გასაანალიზებლად. ამ მიზნით მე შევქმენი რამდენიმე ინსტრუმენტი, რომელიც ხელს უწყობს ამ პროცესის გამარტივებას: თითოეული (არასწორად გაანალიზებული, ან ორაზროვანი) სიტყვის ანალიზი ადვილად შეიძლება შეიცვალოს და შედეგად მიღებული ხეები შეიძლება რეორგანიზებულ იქნეს გრაფიკულ ვებინსტრუმენტში.

მიღებული აფხაზური ხეთა ბანკი განთავსდა INESS-ში. INESS (ინფრასტრუქტურა სინტაქსისა და სემანტიკის შესასწავლად) არის ნორვეგიული ინფრასტრუქტურა და ვებგვერდი, რომელიც სხვადასხვა ტიპის ხეთა ბანკების დათვალიერებისა და ძიების ეფექტურ შესაძლებლობებს იძლევა. გარდა ამისა, ჩემ მიერ აფხაზური ენისათვის შემქნილი ხეთა ბანკი უნივერსალურ დამოკიდებულებათა ბანკების შემდგომი ოფიციალური გამოშვების ნაწილი იქნება.

Nakh-Daghestanian Languages: Digital Resources and some Examples of their Use

Nina Dobrushina (Lyon)

The Nakh-Daghestanian language family is the biggest in the Caucasus in terms of different languages and language branches. In the last decade, there have been several collaborative projects aimed at documenting and systematically studying these languages. As a result, a number of new resources on Daghestanian population, multilingualism, vocabulary, and grammar emerged. In this paper, I present the resources that are in various stages of development.

I start with a brief introduction into the area and its languages (Section 1), outline the demographic database of Daghestanian villages (Section 2), the database of Daghestanian multilingualism (Section 3), the Daghestanian loans database (Section 4), the database of Daghestanian lexemes that originate from Arabic, Persian and Turkic languages (Section 5), the database of Swadesh-100 wordlists from the languages of Daghestan (Section 6), the Typological Atlas of the Languages of Daghestan (Section 7), and the database of Rutul dialects (Section 8). I also provide a list of electronically accessible corpora and dictionaries of Nakh-Daghestanian languages.

1. Daghestan and its languages

The Republic of Daghestan is a federal subject of Russia located in the North Caucasus. It has borders with Georgia, Azerbaijan and Chechnya. The relatively small area of mountainous Daghestan (about 50 000 km²) is inhabited by speakers of more than forty languages. They belong to the East Caucasian (alias Nakh-Daghestanian) language family, but there are also speakers of three Turkic and one Iranian language (Kumyk, Nogai, Azerbaijani and Tat, respectively).¹ Today, most Daghestanians also speak Russian.

What makes Daghestan especially attractive for all kinds of linguistic research is that, at least in the villages, there are no signs of language shift. In addition to their relative isolation by mountain ranges, rivers and other geographical obstacles, an important factor which preserves the linguistic diversity of Daghestan is the traditional ethnic endogamy within the villages which was typical of most parts of Daghestan.²

Language population sizes range from less than one thousand speakers (Hinuk, Mehweb, Tukita) to hundreds of thousands (Avar, Lezgian, Lak). Recent estimates of the population size of Daghestanian languages are problematic, since they are usually based on official censuses, which are not fully reliable in this respect. For example, according to the census of 2010 there were 128 people who spoke Godoberi, while Mehweb was not present in the census at all. However, as we know from field research, there are about 3,000 people speaking Godoberi, and about 800 speakers of Mehweb.

For this reason, the attempt to estimate language population sizes on the reported sizes of villages was undertaken. Due to the strict endogamy, Daghestanian villages are ethnically and

¹ For more details see Koryakov 2002.

² Cf. Comrie 2008; Dobrushina 2023.

linguistically very homogeneous. This means that the size of a village can serve as a reliable means of estimating the number of speakers, if all villages are linked to languages.

Since the mid-20th century, the population of some villages has undergone some changes. Some villages decreased or were even depopulated completely because of forced or voluntary relocations to the lower lands. At the same time, the population of many villages has grown as the living conditions improved. Hence it is important to have the data on the village population before intensive urbanisation has started. For this reason, several historical censuses were digitised and put online in the form of the demographic database of Daghestan.

2. The demographic database of Daghestanian villages

The demographic database of Daghestanian villages³ is a result of digitisation of several sources, including rural registers from 1886 and 1895 and national censuses of 1926 and 2010:

- Cities and districts of the Dagestan *oblast*, a corpus of statistical data of the population of the Transcaucasian territory, taken from the household registers of 1886 and published in 1893;⁴
- Notebook of the Dagestan *oblast*, compiled by E. I. Kozubsky and published in 1895;⁵
- List of population centers of the Dagestan ASSR, from the census of 1926, published in 1927.⁶
- Census microdata from the All-Russian National Census of 2010.⁷

The registers of 1886 and 1895 and the 1926 census were digitised by students of the HSE University (School of Linguistics) and then reviewed, completed, and brought up to date by Yu. B. Koryakov. They were lastly equipped with search capabilities and infographics by programmers D. Staferova and A. Belokon.⁸

Besides the population of all villages, the sources contain information about their ethnic composition: for 1895, only the dominant ethnicity (occasionally data of other large groups is given in the commentary); for 1886, 1926, and 2010, exact numbers of every ethnic group in a given village are provided.

The first source is made up of the most important information from household registers gathered in 1886 by decree of the State Council mainly for army drafts and tax collection. This source includes data on the general size of the population of each town, as well as divisions by nationality, religion, and class.

The second source (the 1895 notebook) contains population data of villages which was taken from official sources dating to 1894, and data on ethnicities which was collected from literature and archives, as well as in part from the testimony of local experts. In addition, many local versions of place names and information about affiliation with traditional communities and landholdings are given.

³ <https://multidagestan.com/census>.

⁴ *Svod* 1893: VI.

⁵ Kozubsky 1895.

⁶ *Materialy* 1927.

⁷ Provided by the Main Interregional Center of Rosstat. The information was retrieved by Y. Koryakov from the site <https://std.gmcrossstata.ru/>, which is no longer available today (as of 21.12.2023).

⁸ Koryakov et al. 2019.

The third source is compiled on the basis of the results of the first all-union census of 1926. The official day of the census throughout the entire USSR was 17 December. In the 1926 census, the Andi-Tsez nationalities had not yet been merged with the Avar, nor had the Kaytagians and Kubachinians with the Darginians.

Finally, material from the 2010 census was taken from the database of microdata of the Main Interregional Center of Russia, which provides information on ethnic composition, native language, and first and second languages in every population center. A downside of these data is the artificial skewing of all numerical data within a small range (± 5 people) for the purpose of preserving anonymity.

It is important to understand that the area of Daghestan was considerably smaller at the end of the 19th century than it is today. In the beginning of the 1920s, the Kizlyarsky and Khasav-Yurtovsky districts and the Achikulaksky region were added to it. Later, part of the Achikulaksky region was returned to the Stavropol Territory. Only those towns which were within Dagestan in 1886 and 1895 are in the database, including a few towns which today (as in 1926) are located in Chechnya (the Camalal-speaking town of Kenkhi and neighbouring villages) and Azerbaijan (the Lezgian towns on the southern slopes of the Caucasus).

During the review process, towns from all four sources were tied together by a single index. The basis for matching towns from different years was their geographic location. Thus, if a town moved partly or completely to a new place (at a distance of more than 2–3 kilometers), the editors of the database considered them to be two different towns, even if their names were the same. A few villages match with two villages in past censuses and vice versa. More often than not this occurs with ‘Upper’ / ‘Lower’ village pairs, but occasionally two closely located villages merge into one. Sometimes for two old villages, one contemporary town is indicated and vice versa (especially when they are located very near to one another geographically), but more frequently the modern merged town is matched with just one of the old villages, and merely the coordinates are given for the second.

Many villages no longer exist and their names may be indicated on maps along with ‘des.’ (deserted), with a symbol with the label ‘ruins’, or simply by the word ‘landmark [name]’ without an indication of the exact location, in those cases when the settlement did not leave even a trace behind with the exception of the topographical place name. Along with other sources, old topographical military maps of the Worker-Peasant Red Army were used.

The creation of this database made it possible to study the dynamics of the population of Daghestanian languages across 150 years with great accuracy.⁹ Since Daghestanian villages are ethnically and linguistically homogeneous, the population of villages provides very good estimates for the number of language speakers starting from the end of the 19th century.

High linguistic density in a small territory was the reason why, before the advent of Russian, many inhabitants of Daghestan spoke several languages. The results of a large-scale field study of Daghestanian multilingualism are presented in the Atlas of multilingualism in Daghestan.

3. Atlas of multilingualism in Daghestan

While the information on the language population was retrieved from official sources (even if indirectly, through the population of villages), the quantitative data on the multilingualism of the Daghestanian population can be only collected by means of field research. The database

⁹ See Dobrushina & Moroz 2021.

‘Atlas of multilingualism in Daghestan’ (MultiDag) is based on an extensive field study of the language repertoires of the residents of rural highland Daghestan.¹⁰

The Atlas makes a contribution to the study of the phenomenon which is referred to as ‘small-scale multilingualism’.¹¹ Investigating situations of small-scale multilingualism is important to reconstruct social conditions that favored linguistic diversity in the precolonial world. Another emergent reason is the fact that the traditional multilingual settings are highly endangered. Indeed, the competence in small local L2 is rapidly displaced by the usage of lingua franca - Russian in case of Daghestan.

Daghestanian multilingualism is discussed in some detail in several surveys¹² but was never studied systematically, i.e. by comparing various locations, according to a similar set of parameters, and on the basis of quantitative data. The project described in this section aims at collecting quantitative data about the multilingualism of Daghestanians in a representative set of locations across the region and presenting it in the form of maps and descriptions. The project was launched in 2009 and is run by a large team of researchers collecting and processing data.¹³

A research of traditional bilingualism in Daghestan needs data on local multilingual patterns from the period before the spread of Russian. This period, which can be called ‘traditional bilingualism’, provides a window into the sociolinguistic past of the region. There are some documentary sources, such as works and notes by Uslar, Dirr and other Russian researchers and civil servants who worked in the Caucasus in the 19th century.¹⁴ There are also several reports on bilingualism by Soviet anthropologists.¹⁵ All such documents, however, provide qualitative and fragmentary information. The information is usually given in the form of general observations and assessments such as “During the historically accessible period, the Tsakhurs are in a state of a permanent Tsakhur-Azerbaijani bilingualism”,¹⁶ without providing specific quantitative details, such as counts of people who had a command of specific languages as L2.

The data of the Atlas are meant to be both quantitative and diachronic. They are focused on specific locations, often remote from administrative centers, and target areas of contact between major languages, a major language and a minority language or between several minority languages (or, sometimes, dialects). They are collected by the method of retrospective family interviews, specifically designed to obtain the quantitative data about multilingualism in the past.¹⁷ The method suggests that the respondents are interviewed about language inventories,

¹⁰ See <https://multidagestan.com/>.

¹¹ Cf. Lüpke 2016; Pakendorf et al. 2021.

¹² Cf. Wixman 1980; Chirikba 2008; Magomedkhanov 2008; Nichols in preparation.

¹³ Anna Aksenova, Anastasija Alekseeva, Aleksei Baklanov, Darya Baryl'nikova, Nikita Beklemishev, Zinaida Budilova, Ilya Chechuro, Anastasija Cheveleva, Maria Chudnovskaja, Mikhail Daniel, Faina Daniel, Yuliy Daniel, Nina Dobrushina, Anna Dyachkova, Aleksej Fedorenko, Anastasija Fedorenko, Konstantin Filatov, Dmitry Ganenkov, Anastasija Ivanova, Polina Kasyanova, Aleksandra Khadzhij'skaya, Aleksandra Konovalova, Kirill Koncha, Elizaveta Kozhanova, Aleksandra Kozhukhar, Semen Kudriavtsev, Marina Kustova, Yury Lander, Yevgeniy Lapin, Aleksandr Letuchiy, Timur Maisak, Aleksandra Martynova, Maksim Melenchenko, Stepan Mikhailov, George Moroz, Valeria Morozova, Yevgenij Mozhaev, Timofey Mukhin, Polina Nasledskova, Ivan Netkachev, Elena Nikishina, Aleksandr Orlov, Ilya Sadakov, Olga Shapovalova, Semen Sheshenin, Aleksandra Sheshenina, Maria Sheyanova, Aleksandr Shiryaev, Mikhail Sonkin, Samira Verhees, Alexandra Vydrina, Egor Yatsishin, Aigul Zakirova, Pavel Zavjalov.

¹⁴ E.g. in the journals *Sbornik svedeniy* and *Sbornik materialov*; cf. Gorcy 1992.

¹⁵ Genko 2005; Lavrov 1953, 1978; Volkova 1967.

¹⁶ “С исторически обозримого времени цахурский этнос находится в состоянии перманентного цахурско-азербайджанского двуязычия” (Magomedkhanov 2008: 47).

¹⁷ Dobrushina 2013.

both their own and those of their elder – often deceased – relatives. Only those relatives whom they claim they remember clearly, are added to the database.

Interviews about relatives allow us to reach back into the 19th century, starting with people born around 1850, with more dense data from the 1880s on. This time span covers the situation typical of the village before the drastic social changes of the 20th century.

The interviews were all held in Russian. In very few cases – when the respondent had a really poor command of Russian – the communication via an interpreter, most often a younger relative, took place. The answers were put together in a table (spreadsheet) and aggregated.

The data were collected by Nina Dobrushina and Michael Daniel in 2009–2012, by Dmitry Ganenkov in 2013, and by Nina Dobrushina leading a field team of students in 2013–2022.¹⁸ At the time when this paper is being written, the data from 69 villages have been put online.¹⁹

The villages form geographic clusters of two to four adjacent villages with two to four native languages per cluster. The cluster did not necessarily include villages whose socioeconomic relations were especially tight. A cluster is a unit of analysis more than a real social unit. The idea behind studying clusters rather than individual villages is that bilingualism is (at least) a binary relation between two (or more) ethnic groups. Counts of bilingualism within one of the groups only cannot provide for a robust sociolinguistic interpretation of the patterns of interethnic communication unless complemented by similar counts from the other group(s). All adjacent villages in Daghestan are closely related in terms of socioeconomic interaction. Each pair of villages in our clusters neighbour one another. The villages are usually within 20 to 90 minutes of walking distance.

The site of MultiDag contains the database on Daghestanian multilingualism with a search interface. The users can use different parameters to build their own graphs and diagrams, such as particular villages, neighbourhoods, years of birth, genders, native languages, and second languages. The online database is constantly updated.

The results of this study were used in several papers where the patterns of Daghestanian multilingualism were analysed²⁰ and compared with the results of the study of lexical borrowings,²¹ presented in the next section.

5. The database of Daghestanian loanwords

It is known that multilingualism is often the cause of language change – convergence of languages in the domains of vocabulary, phonetics and grammar. The ‘DagLoans’ project emerged as an attempt to test the correlation between the number of borrowings from different languages and the intensity of multilingualism among the speakers of the same languages.²² A database of borrowed words collected in a number of villages in Daghestan is available online.

The authors look into lexical transfer between different Daghestanian languages at a microlevel, i.e. at the level of granularity that is sensitive to differences between village varieties.²³ For this purpose, a fixed shortlist of some 160 concepts was compiled, and a protocol for quick data collection in the field was developed. Using a fixed list of concepts for comparison allowed the

¹⁸ Cf. footnote 13 above.

¹⁹ Dobrushina et al. 2017.

²⁰ Dobrushina 2013; Dobrushina et al. 2019; Dobrushina & Kultepina 2021.

²¹ Daniel et al. 2021.

²² <http://lingconlab.ru/dagloans/>.

²³ Chechuro et al. 2019.

authors to quantify lexical transfer and to look for correlations with qualitative differences between areas, such as the spread of a certain lingua franca, the presence and degree of contact with particular languages, as well as migratory processes.

Collecting data in adjacent villages allows researchers to show variation between villages on the map. This reveals the contours of various zones of influence for specific L2s. For example, lexical influence from local Turkic languages (Azerbaijani, Kumyk and Nogai) is found throughout Daghestan. In the south, however, where Azerbaijani served as *lingua franca* for a very long time, this influence is much stronger. In the north of Daghestan, bilingualism in Turkic languages was not so common, and almost all Turkic borrowings in minor local languages in the list seem to be shared with Avar, a major native language.²⁴

The ‘Dagloans’ database was aimed at detecting loans from local languages spoken in adjacent communities. In contrast, the DAG < APT database (see next Section) studies the loans from the languages which were important in the domains of religion, literacy and culture.

6. The DAG < APT database

The DAG < APT database²⁵ contains Daghestanian lexemes that originate from Arabic, Persian and Turkic languages, as well as the original donor lexemes.

Arabic, Persian and Turkic languages are prolific borrowing sources for Daghestanian languages due to their cultural importance. Arabic is the language of religion, and Persian and Turkic were important languages for trade and exchange of knowledge. Of course, these languages have also influenced each other, so a borrowing of an Arabic lexeme into a Daghestanian language may have been mediated through Persian and/or a local Turkic language like Azerbaijani.

DAG < APT consists of three parts. The main database is a collection of target lexemes and their origins extracted from available literature. The second part is an overview of attested donor lexemes and their translations. Finally, there is a list of sources on borrowings in Daghestanian languages.

The authors’ aim is, first, to combine information from the rich literature on lexical borrowing from Arabic, Persian and Turkic into various Daghestanian languages into a single, searchable database that can be used for reference. The second aim is to create a base of target lexemes that can be compared in terms of adaptation patterns and geographical distribution.²⁶ This can help to uncover different historical and regional layers of borrowing processes, and perhaps identify cases of mediated borrowing.

While both the DagLoans and DAG < APT projects address loanwords and aim at identifying patterns of language contact and their result, the database of Swadesh lists looks at stable vocabulary.

7. The database of Swadesh-100 word lists from the languages of Daghestan

‘DagSwadesh (Swadesh lists with village granularity)’ is a database of Swadesh-100 wordlists from the languages of Daghestan.²⁷ The main aim of the project is to substantiate a

²⁴ See Daniel et al. 2021.

²⁵ <https://lingconlab.github.io/DAG-APT/>.

²⁶ Dedov & Verhees 2022.

²⁷ <http://lingconlab.ru/dagswadesh/>.

lexicostatistical classification of the East Caucasian idioms by controlling the provenance of the wordlist at the village level including data from reliable sources²⁸ and collecting new data ourselves.²⁹ The recordings fill gaps in the existing datasets, and account for eventual differences between villages speaking what is conventionally seen as one and the same language. As of 2020, the database presents vocabulary from 21 village varieties, belonging to the Avar-Andic branch of the East Caucasian family.³⁰

Users can browse DagSwadesh in search mode (in case they are interested in investigating a list from a particular idiom or in inspecting a cognate set) or in comparative mode (in case they want to compare concepts across different idioms). All the data are also available for downloading in TSV CLDF-compatible format.

The DagSwadesh project allows linguists to clarify the genealogical classification of not only languages, but also dialects, and to raise questions related to the correlation of linguistic and geographical distance. In contrast to this, the Typological Atlas of the Languages of Daghestan aims at a typological comparison of the languages of Daghestan, primarily on the domains of grammar and phonology.

8. Typological atlas of the languages of Daghestan

The systematic comparison of phonetic, lexical, and grammatical features of the languages of Daghestan is reflected in the form of ‘DagAtlas’, a typological atlas of the languages of Daghestan.³¹ In this database, the languages spoken on the territory of Daghestan (including Turkic languages, Armenian and Georgian) are compared on the basis of a number of features which are displayed on maps in a uniform way. The authors aim at developing a tool for the visualisation of information about linguistic structures that are characteristic of Daghestan.³² The atlas is based mainly on data from published grammars, and can therefore be used for bibliographical research and as a source of references on parameters of interest. A key task of the project is the creation of maps and visualisations that allow the researcher to combine metadata and genealogical parameters with information on a particular feature.

The version of the TALD released in July 2022 contained 28 chapters on such topics as the phonological inventory, evidentiality, standards of comparison, ordinal numerals, optatives, prohibitives, caritives, adpositions, etc. Each chapter consists of the description of the feature, the discussion of its variation in the languages of Daghestan, and its geographical and genealogical distribution.

Being one of the most linguistically diverse parts of Russia, Daghestan is emerging as an extremely important area for investigating the role of language contact in the rise, and the development and distribution of certain linguistic structures. Data from the Atlas can be used to formulate hypotheses about the area and scenarios for the distribution of certain phenomena. For example, the chapter on optatives shows that Nakh-Daghestanian languages typically have dedicated inflectional optatives. It also shows that optatives which are based on imperatives are typical for Avar-Ando-Tsezic languages, and do not occur in the south of Daghestan.

²⁸ Such as Kibrik & Kodzasov 1988, 1991.

²⁹ Filatov & Daniel 2022.

³⁰ The results of this study were used in Koile et al. 2022.

³¹ <http://lingconlab.ru/dagatlas/>.

³² Daniel et al. 2022.

The Typological atlas of the languages of Daghestan is intended as a dynamic resource, whose contents are constantly updated by adding new topics. The project of a documentation of the dialectal variation of the Rutul language (see next Section) is conceived in a somewhat similar way, though with a much higher level of granularity and on a much smaller geographical scale.

9. Dialectological atlas of Rutul

The database of Rutul dialects is based on a field survey of twelve villages, and is in the process of being put online in the form of an atlas where each feature is reflected on a map.³³ Twelve Rutul villages are located in the Rutulsky and Akhtynsky districts of the Republic of Daghestan, Russian Federation. These settlements are Amsar, Dzhilikhur, Ikhrek, Kala, Khnov, Kiche, Kina, Kufa, Luchek, Myukhrek, Rutul, and Shinaz.

The Rutul language³⁴ belongs to the Lezgetic branch of the Nakh-Daghestanian (East Caucasian) language family. The majority of speakers (approximately 33,000, according to the latest census of 2020) live in Daghestan.

The dialectological survey was carried out in July 2022 by a group of linguists from HSE University.³⁵ Speakers of various Rutul dialects were interviewed using the same questionnaire compiled by the research team. The questionnaire was partly based on the existing descriptions of the varieties of Rutul. In addition to documentation and quantitative assessment of the established parameters of dialectal variation, the authors aimed at identifying new, previously unreported regional variants.

For each phenomenon selected for the comparison, several Russian stimuli were compiled. Translations of these sentences by two, three, or four speakers in each of the villages in the survey were recorded and transcribed. Dialectal differences at all levels of language structure, including lexicon, phonetics, morphology, and syntax were investigated.

The aim was a systematic mapping of dialectal variation of Rutul in a set of pre-selected parameters. As expected, in many cases, variation in the realisation of a phenomenon was attested. The variation could be observed not only between villages, but also between villagers (different speakers from the same village) and also at the intra-speaker level (in the data recorded from an individual speaker). Such cases are reflected on the map as circles containing sectors of different colors. The relative frequency of variations is not reflected on the maps. The project will make it possible to carry out a quantitative comparison of divergence between Rutul dialects.

10. Summary

Although most languages of Daghestan are still spoken and transmitted to children, the sociolinguistic situation in the region changes very quickly. The author of this paper saw children who prefer speaking Russian rather than their native languages even within their village, which was unimaginable until the very recent past. Therefore, the documentation of local languages becomes an increasingly urgent task.

The present survey of digital resources of the languages of Daghestan reflects only a small part of the work currently being done by linguists. Numerous efforts lie in the domain of creating

³³ https://lingconlab.github.io/rutul_dialectology/.

³⁴ ISO 639-3 rut; glottocode rutu1240.

³⁵ Alekseeva et al. 2023.

digital dictionaries and corpora. Currently available online are the corpora of Standard Avar, Aghul, Archi, Bagvalal, Dargwa, Sanzhi Dargwa, Godoberi, Lak, Tabasaran, Tsakhur, Tsez, dialectal Lezgian, most of them rather small (see the list of corpora in Appendix 1). There are also numerous collections of texts,³⁶ as well as dictionaries, available only in printed form, but also electronic dictionaries of the Kina dialect of Rutul, Mehweb, Tukita and several varieties of Dargwa (see Appendix 2).

Appendix 1. Electronically available corpora of Nakh-Daghestanian languages

- Avar Text Corpus <https://baltoslav.eu/avar/>
Aghul corpus <http://web-corpora.net/AghulCorpus/search/>
Archi corpus <http://web-corpora.net/ArchiCorpus/search/>
Archi corpus <http://www.philol.msu.ru/~languedoc/eng/archi/corpus.php>
Avar corpus <http://web-corpora.net/AvarCorpus/search/>
Bagvalal corpus <http://web-corpora.net/BagvalalCorpus/search/>
Dargwa http://web-corpora.net/VanDenBergDargwaCorpus/search/?interface_language=en
Kadar Dargwa http://lingconlab.ru/kadar_dargwa/
Muirra Dargwa http://lingconlab.ru/muirra_dargwa/
Sanzhi Dargwa corpus <http://web-corpora.net/SanzhiDargwaCorpus/search/>
Sanzhi Dargwa <https://multicast.aspra.uni-bamberg.de/> - Haig, Geoffrey & Schnell, Stefan (eds.). 2022. *Multi-CAST: Multilingual corpus of annotated spoken texts*. Version 2207. Bamberg: University of Bamberg. (multicast.aspra.uni-bamberg.de/)
Godoberi <http://web-corpora.net/GodoberiCorpus/search>
The Parsed Corpus of Modern Lak <http://erwinkomen.ruhosting.nl/lbe/crp/>
Tsakhur corpus <http://web-corpora.net/TsakhurCorpus/search/>
Tabasaran <https://multicast.aspra.uni-bamberg.de/> - Haig, Geoffrey & Schnell, Stefan (eds.). 2022. *Multi-CAST: Multilingual corpus of annotated spoken texts*. Version 2207. Bamberg: University of Bamberg. (multicast.aspra.uni-bamberg.de/)
Tsnal Lezgi http://lingconlab.ru/tsnal_lezgi/
The Tsez Annotated Corpus Project <https://tsezacp.clld.org/> - A.K. Abdulaev, I.K. Abdullaev, André Müller, Evgeniya Zhivotova, & Bernard Comrie. (2022). The Tsez Annotated Corpus Project (v1.0) [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7096350>

Appendix 2. Electronically available dictionaries of Nakh-Daghestanian languages

- Avar <http://avar.me/>
Aghul <https://www.webonary.org/aghul/en/overview/copyright/> - Roman Kim (ed.). 2016. Aghul-Russian Dictionary. Pathways. Research and Development.
Dargwa http://lingconlab.ru/dargwa_dict/
Dargwa <https://www.webonary.org/dargan-mez/> Sychev, Sergey N. 2019. "Dargan-Russian-English Dictionary." *Webonary.org*. SIL International.
Mehweb <http://lingconlab.ru/MehwebDict/> - A. Musaev, V. Morozova, M. Daniel. Mehweb Jena wordlist. 2020. Moscow: Linguistic Convergence Laboratory, HSE University.
Rutul <https://linghub.ru/rutuldict/>
Sanzhi-Dargwa <https://dictionaria.clld.org/contributions/sanzhi>
Tabasaran. <https://www.webonary.org/tabasaran> - Shikhalieva, Sabrina. 2019. "Tabasaran - Russian Dictionary." *Webonary.org*. SIL International.

³⁶ Cf., e.g., <https://proclac.cnrs.fr/projets/projets-turcaucase/immocal/>.

Tsakhur <https://www.webonary.org/tsakhur/> - Sackett, Kathleen; Shamkhalov, Magommedsharif; Davudov, Axmed; Ismayilov, Nusrat; Shamkhalov, Vugar; and Agalarov, Magommed (eds.). 2022. "Tsakhur - Azerbaijani - Russian - English Dictionary." *Webonary.org*. SIL International.

Tukita <http://lingconlab.ru/TukitaDict/> - Magomedgazhieva, P. and M. Daniel (2023). *Dictionary of Tukita (v2.0.0)*. Moscow. DOI: 10.5281/zenodo.7803955.

Shiri. <https://www.webonary.org/shiri/> - Oleg Belyaev (ed.). 2020. *Shiri – English Dictionary*. Otto-Friedrich Universität Bamberg.

References

Alekseeva et al. (2023): Asya A., Nikita Beklemishev, Michael Daniel, Nina Dobrushina, Konstantin Filatov, Anastasiya Ivanova, Timur Maisak, Maksim Melenchenko, George Moroz, Ivan Netkachev, and Ilya Sadakov, *Atlas of Rutul dialects*. Moscow: Linguistic Convergence Laboratory, HSE University. https://lingconlab.github.io/rutul_dialectology/index.html.

Chechuro et al. (2019): Ilya Ch., Michael Daniel and Samira Verhees, "Daghestanian loans database". Linguistic Convergence Laboratory, HSE. <http://lingconlab.ru/dagloans/>.

Chirikba (2008): Viacheslav A. Ch., "The problem of the Caucasian Sprachbund". In: Pieter Muysken (ed.), *From linguistic areas to areal linguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 25–94. <https://www.academia.edu/570408>.

Comrie (2008): Bernard C., "Linguistic Diversity in the Caucasus". *Annual Review of Anthropology* 37, 131–143. <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.anthro.35.081705.123248>.

Daniel et al. (2021): Michael D., Ilya Chechuro, Samira Verhees and Nina Dobrushina, "Lingua Francas as Lexical Donors: Evidence from Daghestan". *Language* 97/3, 520–560. <https://muse.jhu.edu/article/806347/pdf>; <https://doi.org/10.1353/lan.2021.0046>.

— (2022): Michael D., Konstantin Filatov, George Moroz, Timofey Mukhin, Chiara Naccarato, and Samira Verhees, *Typological Atlas of the Languages of Daghestan (TALD)*, v. 1.0.0. Moscow: Linguistic Convergence Laboratory, NRU HSE. <http://lingconlab.ru/dagatlas/>; DOI: 10.5281/zenodo.6807070.

Dedov & Verhees (2022): Timofei D. and Samira V., "DAG < APT, An online database of borrowed vocabulary in the languages of Daghestan", v. 1.0.0. Moscow: Linguistic Convergence Laboratory, NRU HSE. <https://lingconlab.github.io/DAG-APT/>.

Dirr, Adolf. 1906. Kratkij grammatičeskij očerk andijskogo jazyka s tekstami, sbornikom andijskix slov i russkim k nemu ukazatelem. In: *SMOMPK*, Issue 36. Part IV. Tiflis: Upravlenie Kavkazskogo uchebnogo okruga.

Dobrushina (2013): Nina D., "How to study multilingualism of the past. Investigating traditional contact situations in Daghestan". *Journal of Sociolinguistics* 17/3, 376–393. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/josl.12041>.

— (2023): Nina D., "Language ideology in an endogamous society: the case of Daghestan". *Journal of Sociolinguistics* 27/2, 159–176. <https://www.researchgate.net/publication/364447448>.

Dobrushina & Kultepina (2021): Nina D. and Olga K., "The rise of a lingua franca: the case of Russian in Daghestan". *International Journal of Bilingualism* 25/1, 338–358. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1367006920959717>; <https://doi.org/10.1177/1367006920959717>.

Dobrushina & Moroz (2021): Nina D. and George M., "The speakers of minority languages are more multilingual". *International Journal of Bilingualism* 25/4, 921–938. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/13670069211023150>; <https://doi.org/10.1177/13670069211023150>.

Dobrushina et al. (2017): Nina D., Daria Staferova and Alexander Belokon (eds.), *Atlas of Multilingualism in Daghestan Online*. Linguistic Convergence Laboratory, HSE. <https://multidaghestan.com>.

— (2019): Nina D., Aleksandra Kozhukhar and George Moroz, "Gendered multilingualism in highland Daghestan: story of a loss". *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 40, 115–132. <https://www.researchgate.net/publication/326303743>; <http://dx.doi.org/10.1080/01434632.2018.1493113>.

- Filatov & Daniek (2022): Konstantin F. & Michael D. (eds.), *DagSwadesh: 100 Swadesh lists from Daghestan. An online database of basic vocabulary divergence across neighboring villages*. Moscow: Linguistic Convergence Laboratory, HSE University. <http://lingconlab.ru/dagswadesh/>.
- Genko (2005): Анатолий Н. Г., *Табасаранско-русский словарь*. Москва: Академия. <https://disk.yandex.ru/i/EO93AE49hL7MFA>.
- Gorcy (1992): *Кавказские горцы. Сборник сведений*. 1992. Москва: Адир. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000190090>. [Reprint of *Сборникъ сведенийъ о кавказскихъ горахъ* I, Тифлисъ 1868; https://rusneb.ru/catalog/001199_000087_220/.]
- Kibrik & Kodzasov (1988): А. Е. Кибрик & С. В. Кодзасов, *Сопоставительное изучение дагестанских языков: глагол*. Москва: Издательство Московского Университета. <https://libarch.nmu.org.ua/bitstream/handle/GenofondUA/31341/0ebd1d3bb7e2a17103af4a0bde436732.pdf?sequence=1&isAllowed=y>; <http://ir.nmu.org.ua/handle/GenofondUA/31341>.
- (1990): А. Е. Кибрик & С. В. Кодзасов, *Сопоставительное изучение дагестанских языков: имя, фонетика*. Москва: Издательство Московского Университета. <https://libarch.nmu.org.ua/bitstream/handle/GenofondUA/56547/875e87bb12cca7efdb62d1c85884b9ba.pdf>; <http://ir.nmu.org.ua/handle/GenofondUA/56547>.
- Koile et al. (2022): Ezequiel K., Ilya Chechuro, George Moroz and Michael Daniel, “Geography and language divergence: The case of Andic languages”. *PlosOne* 17/5. <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0265460>; <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0265460>.
- Koryakov (2002): Yuri B. K., *Atlas of Caucasian languages with Language Guide*. Moscow: Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences. <http://lingvarium.org/raznoe/publications/caucas/ACL-all.pdf>.
- Koryakov et al. (2019): Yury B. Koryakov, Daria A. Staferova, Alexander A. Belokon, Nina R. Dobrushina *Population of Dagestan from data of different census years*. Linguistic Convergence Laboratory, HSE University. <https://multidagestan.com/census>.
- Lavrov, Leonid I. (1953): Леонид И. Л., “Некоторые итоги Дагестанской экспедиции 1950–1952 гг.” *Краткие сообщения Института этнографии* 19, 3–7.
- (1978): Леонид И. Л., “О причинах многоязычия в Дагестане”. In: Леонид И. Л., *Историкоэтнографические очерки Кавказа*. Ленинград: Наука, 29–32. http://apsnyteka.org/file/Lavrov_Istoriko-etnograficheskie_ocherki_Kavkaza.pdf.
- Lüpke (2016): Friederike L., “Uncovering Small-Scale Multilingualism”. *Critical Multilingualism Studies* 4/2, 35–74. <https://cms.arizona.edu/index.php/multilingual/article/view/100>
- Magomedkhanov (2008): Магомедхан Магомедович М., Дагестанцы. Этноязыковые и социокультурные аспекты самосознания. Moscow: ООО «ДИНЭМ». https://instituteofhistory.ru/media/library/publication/files/Магомедханов_2008._Дагестанцы._Этноязыковые....pdf.
- Materialy* (1927): *Материалы Всесоюзной переписи населения 1926 г. по Дагестанской АССР*. Вып. 1: *Список населенных мест Дагестанской АССР*. Махач-Кала: Дагестанское Статистическое Управление. <http://www.lingvarium.org/docs/dagestan-1926.zip>.
- Nichols (in preparation): Johanna N., *The Languages of the Great Caucasian Range*.
- Pakendorf et al. (2021): Brigitte P., Nina Dobrushina and Olesya Khanina, “A typology of small-scale multilingualism”. *International Journal of Bilingualism* 25/4, 835–859. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/13670069211023137>; <https://doi.org/10.1177/13670069211023137>.
- Sbornik materialov* (1881–1926): *Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа*. 1–45. Тифлисъ / Махач-Кала. <https://books.google.de/books?q=editions:HARVARD32044099656910&id=GT0EAAAAYAAJ>; http://kubangenealogy.ucoz.ru/index/sb_kavkaz/0-25.
- Sbornik svedeniy* (1868–1881): *Сборникъ свѣдѣній о кавказскихъ горахъ*. 1–10. Тифлисъ. <http://elibrary.ru/nodes/17485-sbornik-svedeniy-o-kavkaze-t-1-7-9-tiflis-1871-1885>.
- Svod* (1893): *Сводъ статистическихъ данныхъ о населеніи Закавказскаго края, извлеченныхъ изъ посемейныхъ списковъ 1886 г.*, изданъ по распоряженію Главноначальствующаго гражданскаго частію

на Кавказѣ, Закавказскимъ Статистическимъ Комитетомъ. Тифлисъ: Типографія И. Мартиросянца.
https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_005403186/.

Volkova (1967): Наталья Г. В., “Вопросы двуязычия на Северном Кавказе”, *Советская этнография* 1, 27–40. https://www.booksite.ru/etnogr/1967/1967_1.pdf.

Wixman (1980): Ronald W., *Language Aspects of Ethnic Patterns and Processes in the North Caucasus*. Chicago: University of Chicago.
[https://abkhazworld.com/aw/Pdf/Language Aspects of Ethnic Patterns and Processes in the North Caucasus by Ronald Wixman.pdf](https://abkhazworld.com/aw/Pdf/Language%20Aspects%20of%20Ethnic%20Patterns%20and%20Processes%20in%20the%20North%20Caucasus%20by%20Ronald%20Wixman.pdf).

ნახურ-დაღესტნური ენები:
ციფრული რესურსები და მათი გამოყენების რამდენიმე მაგალითი
ნინა დობრუშინა (ლიონი)

ნახურ-დაღესტნურ ენათა ოჯახი კავკასიაში ყველაზე დიდი ოჯახია, თუ გავითვალისწინებთ მასში შემავალი ენებისა და ენობრივი ვარიანტების სიმრავლეს. ბოლო ათწლეულში არაერთი პროექტი განხორციელდა საერთაშორისო თანამშრომლობის შედეგად, რომლებიც მიზნად ისახავდა ამ ენათა სისტემურ შესწავლასა და დოკუმენტირებას, რის შედეგადაც შეიქმნა ახალი რესურსები დაღესტნის მოსახლეობის, მულტილინგვიზმის, ლექსიკისა და გრამატიკის შესახებ. მოცემულ ნაშრომში განხილულია ის რესურსები, რომლებიც ამჟამად განვითარების სხვადასხვა ეტაპზეა.

ნაშრომის დასაწყისში წამოდგენილია მოკლე ინფორმაცია მოცემული რეგიონისა და მისი ენების შესახებ (ნაწილი 1), განხილულია დაღესტნის სოფლების დემოგრაფიულ მონაცემთა ბაზა (ნაწილი 2), დაღესტანში არსებული მრავალენოვნების ამსახველი მონაცემთა ბაზა (ნაწილი 3), დაღესტნურ ენებში ნასესხობების მონაცემთა ბაზა (ნაწილი 4), არაბული, სპარსული და თურქული ენებიდან დაღესტნურ ენებში შემოსული ლექსიკის მონაცემთა ბაზა (ნაწილი 5), სვადემის მონაცემთა ბაზა – 100 სიტყვის სია დაღესტნური ენებიდან (ნაწილი 6), დაღესტნურ ენათა ტიპოლოგიური ატლასი (ნაწილი 7) და რუთულურის დიალექტოლოგიური ატლასი (ნაწილი 8). გარდა ამისა, სტატიაში წარმოდგენილია ნახურ-დაღესტნური ენების ელექტრონული კორპუსებისა და ლექსიკონების სია.